Олександр Боргардт

Дві культури

ВСТУП

Правду кажучи, я не зустрів навіть найдемократичнішого росіянина, близької мені людини, яка б серйозно думала й визнавала, що Україна має бути незалежною державою.

Може, це усвідомлювати гірко, але це, на жаль, правда.

Ворогом № 1 Російської імперії на протязі трьох сторіч була захоплена нею Україна. При цьому справа не обмежувалася військовим завоюванням та колоніальним підкоренням. Викорінювалися мова й культура. За 280 років російської військової окупації України проти її народу застосовувались кампанії масового терору, геноциду та штучного голоду.

Ми не станемо затруднювати себе посиланнями або доказами: все це описане, зареєстроване та документоване у великій кількості джерел, більшість яких — оприлюднена. Що завгодно з цього можна, в разі необхідності, підняти. Але, не це є метою даної праці.

Крім прямої — військової, політичної та культурної агресії, Росія вела й веде проти України широко закроєну пропагандну агресію, ціллю якої є:

1. Довести всьому світові, що жодної України взагалі немає й ніколи не було, є лише “южная окраіна Россіі”.

2. Якщо це не вийде повною мірою, то довести, принаймні, що нема й не було жодного українського народу.

3. Як не вдастся й це, то довести хоча б, що нема і не може бути жодної української культури, а значить — і української мови.

4. Коли не вийде, зірветься й попереднє, то довести хоча б те, що жалюгідна, відстала та провінційна українська культура — в жодний спосіб не порівнюється з “вєлікой русской культурой”. Втім, “вєлікой” її, крім самих росіян, здається, — ніхто й ніколи не називав.

“Вєлікой” — тільки й єдино тому, що вона — російська. Ну, пам’ятаєте, як ота жалюгідна буржуазна наука не може й порівнюватися з мічурінською біологією тільки тому, що вона — буржуазна; а та — совєцька.

Важко тут не пригадати “вєлікого русского пісатєля” Федора Гладкова, який наприкінці двадцятих ушанував своїми відвідинами одну з комун поблизу Запоріжжя. Там він, головним чином, відмовляв українських селян вживати української мови, приблизно такими словами:

Зачем возобновлять допетровскую епоху, не лучше ли бросить эту затею и использовать русскую культуру и русскую литературу для общекультурных целей?

Як бачимо, ставлення більшовиків до української мови та культури — нічим не порізнювалося від ставлення тих, кого вони з інших причин честили “царскімі сатрапамі”. Не ми, а самі росіяни поставили себе на місце наших смертельних ворогів. Не ми тут щось вибирали.

Так ось, цю останню рукавичку ми тут і піднімемо, приймемо виклик. Подивимось та подумаємо, а що ж то за дві культури, “вєлікая русская” та жалюгідна українська; подумаємо, хто тут та чого вартий. Хто великий, а хто буде й поменше. Триматися при цьому будемо лише твердих та неспірних фактів, без патріотизму або емоцій.

Багато років ми були всього тільки колонією імперії, яка три довгих сторіччя намагалася викорінити не тільки нашу мову та культуру, але й нас самих, і — все таки… Дивно, не до зрозуміння. Ми ще живі та нас мільйони. Але, й не тільки. Нам нема чого страхатись порівнянь, хай їх страхаються наші вороги. Тому що ми — не пил на вітру, не курай, занесений на цю землю випадковим вітром історії (або щось, відряджене кимось з черговою “всєлєнской міссієй”), але аборігени, нарід древньої та високої культури. Від нас заселювалася Європа, а не навпаки. Коли наші найстаріші з відомих нам предків

прийшли до України зі сходу та почали розбудовувати розлеглі міста, — не було ще на світі не тільки якоїсь там Росії, не було ні Риму, ні Картагени, ні Еллади, ні навіть мінойської Крети, а в Єгипті тільки мало розпочатися Середнє царство…

Цілком певний, що це, написане мною, багатьом та дуже багатьом не сподобається, але вибачатись перед кимось з цього приводу не збираюсь: за істину, навіть найприкрішу — вибачень не приносять.

Поготів, можу додати, що давати відсіч нахабам, — діло святе, добрий старий звичай світу, призабутий чомусь тільки в наші часи. Щоправда, й це треба творити гуманно та по–християнському, принаймні, поки ми маємо справу з християнською ж “святой Русью”. Тому й будемо дотримуватися відомої настанови:

Не вклоняйся богам їх та не служи їм і не наслідуй діла їх; але скруши та зруйнуй стовпи їх.

Автор не є аж таким поклонником Біблії, але це — йому до душі. Написане з повним знанням справи: так і намагатимемося діяти надалі.

Необхідно зробити невеличке зауваження з приводу стилю. За совєцького періоду російської історії — найбільш злочинного з попередніх — вироблено особливого стилю, деяке завершення прийнятої раніше в Росії “езопівської мови”, що цілком складається з евфемізмів — пристойних формулювань, які мають прикривати найбрудніші в світі діла.

Пояснимо характер та сутність цієї, створеної сторіччями кримінальної імперської історії мови злочинців, — на найбільш простому та доступному прикладі. В епоху останнього (чи — передостанього?) імперського махтгабера Горбачева — остаточно утвердився слизький термін — “нєобоснованниє рєпрєссії”. Що це таке? — ну, це всі знають, — “єжовскіє арєсти”, “кашкєтінскіє расстрели” і таке інше, однак… Бачиться (чи — може бачитись) за цим і таке: кожному совслужу на 1 травня, натомість чергової подяки — взяли й піднесли “строгача с занєсєнієм”. Репресія? — безумовно, репресія. Необгрунтована? — неспірно! Ось, як треба замітати сліди історичних злочинів, укриваючи за черговим евфемізмом те, справжнє ім’ я чому — масовий терор.

Або, — більш сучасний приклад. В республіці Ічкерія 11 грудня 1994 року Москва розпочала, силами російської армії, артилерії, авіації, — масове знищення чеченського народу. Повторний, після Сталіна, — геноцид. А як це зветься у них? — “навєдєніє констітуціонного порядка в Чєчнє”. Ось як треба по російськи — “і капітал пріобрєтать і нєвінность соблюдать”, — викручуватись та ловчити.

Не будемо наполягати навіть на тому, що таке кимось придумується навмисно; радше, це є вже генетичний інстинкт нащадного злочинця, що не полюбляє полишати сліди (а — приходиться, що поробиш!).

Тут — ніде жодних евфемізмів не буде; все — як є, буде називатися своїми власними іменами. Згоден, спочатку це може справити стрясаюче, шокуюче враження, але — нічого, звикайте… Не слід, в жодному разі, плутати це з якоюсь там емоціональністю. Справи — давно й добре відомі, — які ж тут можуть бути емоції?

Підкреслимо також, для читачів, що виросли в колі російської культури та пишаються нею, що в автора як і в інших — і на думці не було б піднімати на неї руку, якби… Якби й вона поводила себе мінімально пристойно. Якби не ота культурна агресія, якби всі ми з дитинства, зі шкільних років не чули зверхницьких російських заперечень української культури. Її всякого та всілякого повсякденного пониження та приниження, паплюження, — на користь “вєлікого русского язика”, “вєлікой русской культури”, “вєлікого русского народа” і т. п. Остогидло воно, визнаємо це, таке виссане з брудного імперського пальця “вєлічіє”.

Не ми кидали цей виклик, але ми його приймаємо. Тому й вибачайте, дорогі наші булі співвітчизники, якщо деінде від вашої імперської культури полишиться мокре місце. Тому що тим, хто здавна оселився в шкляному домі — нема чого кидатись каменями в сусідів.

Полеміка — є полеміка. Досі вам з нею клопоту не було — відправив до ГУЛАГу або до психушки, і по всьому. А тепер… а тепер — відповідайте на неї; якщо пороху вистачить,

ясна річ.

Підкреслимо ще, хоч здалека схожі приклади переслідування та геноциду багатомільйонного народу та його культури, — в історії планети більше не відомі. Монополію на цей безпрецедентний та світових масштабів злочин — цілком зберігає за собою Росія.

А тепер — нагадаємо ще раз, щоб не було претензій, що жодного “сглажіванія углов” — далі не буде. Все, як є, дослівно — все, — буде називатися тільки своїми іменами.

ЕКСПОЗИЦІЯ СИТУАЦІЇ

На очах нашої історіографічної вченості з’являється вигадана історія для народного вжитку, де діловито обгрунтовуються національні та релігійні упередження.

Наші шкільні підручники історії — то розплоджувачі історичної брехні.

Підкреслимо, насамперед, що автор цього висловлювання знайомий лише з західними підручниками історії. Істої Голконди історичної брехні — писанини російських та совєцьких істориків, він — зрозуміло, ніколи на власні очі не бачив.

Ось тому й є необхідною для нас, — експозиція історичної ситуації. Вона займе деяке місце, але без неї — не можна. Справа в тому, що треба спочатку чітко знати: хто є хто? Якби ми мали нормальну історію, тоді це було би зайве. При наявності тільки наскрізь брехливої імперської історії, така передмова просто неуникнена. Бо тільки з неї, єдино, читач і зможе отримати правдиву відповідь на це саме запитання: хто є хто?

Культура будь–якої країни є тісно прив’язаною до її історії та геополітичних факторів. Саме з цієї точки зору нам і потрібно дати тут гранично стислий начерк історії, як України, так і Росії. Остання є державою відносно новою, не давньою, вік якої не налічує й повних трьохсот років. Перед тим вона ж, щоправда, називалася Московією, але й ця державність не доходить і XII ст. н. е., отже… Прийдеться починати з України, древність якої тане в глибинах часів.

Вона є відомою світові дуже здавна. Давно та досить стисло. Географічно та етнічно — так само, як антична Італія, Еллада, Єгипет та Іран. Історія відома — дещо гірше.

Це країна, що лежить приблизно від Дону на сході, до Пруту та Карпат на заході, обмежена з півдня берегом Чорного моря (Понтос Аксейнос), а на півночі — приблизно 52 паралеллю, південною межею Пінських болот. Греки називали її спочатку Кимерія, потім Скитія, а її людей, відповідно, спочатку кимеріянами, потім — скитами. Перші її історично відомі люди, що з’явилися більше чотирьох тисяч років тому (як звичайно, скоріше з Азії) - то були пеласги та лелеги, люди індо–європейської раси, котрих потім в Елладі вважали першими людьми на Землі. Двохтомник Роберта Грейвза “Грецькі міти” (1974) починається з 1. “Пеласгічного міту про створення світу”. Історія цих народів, за її великою давністю, є вкрай темною та повною загадок, але це — вже історія. Згідно Гесіода (УIIIв. пер. н. е.) та Геродота (485–425 пер. н. е.), то були землероби, тваринники та досвідчені мореплавці. Розмовляли вони, наскільки можна судити, мовами балтицької групи, від яких на наш час зберіглися тільки литовська та латиська, але в той час вони були поширені значно більше, ніж тепер. Бо є й досі вражаючи пов’ язання між ними та латиною або грекою; або, навіть, індійським санскритом. Вони були більш близькі до класичного санскриту “Магабхарати” та “Бхагаватгіти”, ніж латина та грека. Існування цих людей слід пов’язувати з нашою, чи не старішою в Європі Трипільською культурою, що відкрив Вікентій Хвойка.

Втім, лелеги якось хутко зійшли зі шпальт історії. Дуже стара українська легенда твердить, що за своє надмірне цікавство вони були перетворені Богом на великих птахів, та в Україні завжди вважалося великим гріхом вбити журавля або чорногуза. Пеласги стали предками історичних кимеріян, страшних “гимраїм” Біблії, на яких так скаржиться пророк Ієремія. І дійсно, ці люди творили морські наїзди на Малу Азію, Елладу та Ближній Схід, полишивши по собі грізну пам’ять у народів.

Потім, десь за сім сторіч перед н. е. в Україну приходять власне скити. Це були германські народи, готи та алани, що прийшли з-за Дону, звідти, де згідно Сноррі Стурлусону було королівство Одіна та його синів, Віллі й Ве. Геродот запевняє нас, що ці люди повністю витіснили кудись кимеріян, але ми тепер знаємо, що так не було, всі народи стали жити вкупі. Звідки ми це знаємо? — та просто з того, що германська лексика української мови, яку потім самовпевнений та не дуже в цьому досвідчений О. Солженіцин вважатиме справою хитрих австріяків (!), — за обсягом менше від балтицької, більш старої (порідненої сучасній литовській мові).

Від тих пір аборігени стали називати свою країну Свитьюд (Світлий нарід), так називає її

ісландський історик Снорpі Стурлусон (XIII ст.). Від цієї назви, майже певно, пішла й дещо спотворена грецька Скитія. Він розрізнює, однак, власне Свитьюд — Україну, та Велику Свитьюд, до якої включає все що лежить на північ від 52 паралелі, від Уралу по Балтик, а також Скандинавію (див. “Гаймскрінгла” — “Коло замешканих земель”).

Назва — якась мішана, балто–германська, та може означати й “Нарід прийшлих”.

Її сучасна назва — теж дуже давня, та походить просто від слова “країна”; в давні часи бували такі, неускладнені назви. Наприклад, країна хантів та мансів за Уралом звалася “Кода”, що означає “Дім” або “Батьківщина (пор. естонське *Kodumaa* — батьківщина, досл. “Рідний дім”).

Першу (поки!) згадку цієї назви ми зустрічаємо в літопису, в хроніках 1187 року. Давність теж, доволі поштива.

Імперська пропаганда, незмінно ворожа та злонамірна, як і незмінно брехлива та нахабна, виводить його з “окраіни”. Чого саме? — ну, ясна річ, — “вєлікой Россіі” (що існує офіційно — нагадаємо, з 1721 року). До цього, щоправда, Росії як такої на географічних картах іще не було, була Московія; а Україна — вже була: на тих самих картах. Так, може “окраіна” отої самої Московії? — та тільки от, яка біда! Адже 1187 року — і Московії ще не було…

Якщо й пішла мова про “окраіну”, то Україна — дійсно, завжди була західною (а тому — й найбільш плідною) частиною, окраєм, великого Азійського степу — Дешт-и-Кипчак, що протягнувся від Алтаю до Карпат. От тут, можна було б говорити й про окрай; та не той.

Але час рухався та “окраїни” видалося замало. Потрібно було вигадати щось сильніше, більш понизливе та принизливе; тоді й з’явилася “Малороссія”. Бо якщо в інших мовах поняття “великий” (розмірами) та “великий” (в іншому сенсі), — хоч і не ототожнюються, але позначаються через одне слово, то в російській на кожне з понять є окреме слово. Хоч і ніде так безбожно не плутають “большоє” з “вєлікім”. Віднесемо цей парадокс цілком на рахунок всюдисущої діалектики. Згодьтеся, що важко придумати більш контрастне співставлення, ніж “Вєлікороссія” та “Малороссія”. Щоправда, Росія стала перевищувати Україну за чисельністю населення тільки десь вже в XVIII ст., та в немалому ступені за рахунок петровського геноциду, але — що воно мітологічному мисленню до реальної дійсності. Та й земель на той час ця сама “Вєлікороссія”, чужих та таких, що погано лежали, — нахапала значно більш скромної України (600 000 кв. км). Земель, щоправда, таких, які на очі попали, та з цієї причини в більшості ні на що не придатних ну, крім концентраційних таборів, ясна річ, але це — вже інше питання.

“Малороссія”, як і більшість російських винаходів, — не оригінальне, але вкрадене. Термін Малая Русь, *Russia Minoris,* іде від грамоти 1335 р. Князем її називає себе в ній Болеслав Мазовецький, котрий наслідував корону Галичини та Волині як нащадок Данили Галицького за жіночою лінією, після того, як вигасла чоловіча.

Відмітимо, що “Малороссія” за останні 70 років якось вийшла з ужитку навіть в Росії, але похідна назва “малорос” — залишилася й добре прижилася в Україні, за що ми маємо дякувати російській культурі. Тому що — дійсно, як би ми в іншому разі могли б позначити декого з отих, що вже чотири роки товчуться у нас при владі? Бо ж всі бачуть, що це вже не росіяни (або їх яничари), але, в той же час, — в жодному разі й не українці.

Державність в Україні існувала з таких же сивих часів, як в Італії, Елладі або Ірані; можливо — й ще раніше, як в Єгипті.

Еллінські джерела нагадують нам про скитського царя Атеяса, що бив власну монету та воював з батьком Олександра Македонського, Філіпом — у Дакії. Воював, ніби, невдало, але — дивно, ні Філіп, ні його син — так собі нічого на півночі й не пригородили. А Олександр, незважаючи на успіхи батька (так пишуть, що поробиш) — не наважився там взагалі воювати.

Це ж — погодьтеся, красномовний факт історії, що звитяжний Олександр відрядився підкорювати народи ген за тридев’ять земель від рідної Македонії, до Афганістану та Індії (!), але знехтував країною, яка лежить поруч. На узбережжі якої, до того, з прастарих часів жила сила греків; а — чому? На сході він, однак, надумав був поткнутися до скитів, — саків та масагетів, але своєчасно відступив, якось унесши ноги.

Час іде та в Скитії відбуваються нові зміни: зі сходу на землі поміж Дніпром та Доном приходять нові люди — сармати, угро–тюрки: гуни, мадяри та авари. Їм належить, вкупі з балтами та германами, створити наступну етніку сучасного українського народу, хоч і не так скоро; відбудеться це лише десь до VII–VIII ст. н. е.

Тим часом, знахабнілий після цинічної розправи з Картагеною та Елладою Рим, — захоплює Еспанії, Галлії та висаджується в Британії. Хутко виснаживши захоплені землі, він пошукує нових, ще не перепаскуджених ним чужих земель.

Як і його послідовники, так саме зайві в цьому світі, як і він, — другий та третій Рими ("а чєтвєртому Ріму — нє бивать!"), він вважає — певний, що весь світ — його; здатний зупинитись лише отримавши відсіч та вмившися власною кров' ю.

Зазіхає він і на плодючі землі вільних народів, що не знають рабства, за Райном та Дунаєм. На землі Германії та Скитії (на той час їх розділяла Вісла).

Настає 9 рік н. е. та трибун (генерал) імператора Августа (30 пер. н. е. — 14 н. е.)— Варус, — вторгається до Германії на чолі трьох відбірних римських легіонів. Разом з допоміжними військами, це біля 25 000 солдатів, з котрих нікому не дане повернутись додому. Всі вони ляжуть кістьми в ту землю Германії під Тевтобургом, на яку зазіхали. Це зробить, без великих власних втрат, конунг херусків Армін (16 пер. н. е. — 21 н. е.) та його люди. Так воно треба поводитись з імперіями.

Тиждень національного трауру в Римі робить свою справу: імператор Август об' являє Райн та Дунай — *Limes Germanicum,* Германським кордоном, заповітуючи римлянам не потикатись більше до Германії.

Але, Рим — то Рим, та заборона порушується вже за імператора Траяна (98–117), який захоплює, силою вже більше десяти легіонів, — країну даків та гетів за Дунаєм, що лежить між Скитією, Германією та Римською імперією (сучасна Румунія).

Траян — задоволений: він порушив стару заборону Августа, та — нічого не сталося. Рим не тільки залишається на своєму місці, але й набуває нової провінції, та якої — більше від 200 000 кв. км (!). На честь такої події він ставить на окраї степу, в Доброгеї, велетенський монумент, власну 15–метрову подобу на кам'яному кубі в 40х40х40 м., — славетний *Tropaeum Traiani.* В межах Риму, щоправда, він — вкупі з Дакією, полишиться недовго, але буде добрим орієнтиром для кінних варварів (загадкова для коментаторів "Тропа Трояня" в нашому "Слове о полку Ігореве").

Це після Траяна римський сенат прийме нове інавгураційне віншування новим імператорам Риму: "Будь великодухіший Августа та щастивіший Траяна!"

Здавалося б — все в порядку, та знахабнілий Рим починає з Паннонії нову агресію, нову війну. Йому не дають спокою плодючі землі варварів на сході, за Дунаєм та Тисою. Одне слово, розпочинаються Маркоманські війни (167–180); проти країни маркоманів та квадів.

Сподівання утворити нові провінції — Маркоманію та Сарматію — пішли на марне, а Рим приплатив за це руйнацією Північної Італії та римських Балкан. На відміну від римлян — варвари не воюють пішки, а "для кінських ніг — немає далеких доріг". Тому й було пущене з димом усе східне узберіжжя Адріатики, щильно забудоване римськими віллами; перед тим — найтихший та найбезпечніший закуток імперії. Це стало вже справою союзників–скитів, короткого кінного рейду костобоків з України.

Це всього тільки друга серйозна війна з германськими та скитськими варварами, а в ній Рим уже не в стані перемогти.

Тим часом толерантна та демократична Скитія хутко християнизується. Александрійський єпіскоп Тертулліан (160–240) вважає її навіть християнською країною, а батькові церкви та сучасникові подій — неможливо не вірити в таких питаннях, — йому ж — видніше. Але, тут потрібно зробити деякого відступу.

Справа в тому, що тут читач має право здивуватись: Україна стала християнською країною раніше від Римської імперії? — чи таке можливе? Та потім, а як же Володимир Святий (980–1015), що вперше, як відомо, охрестив поганську Русь? — а як же

тисячоліття хрещення (знов таки — Русі) з такою щедрістю відсвятковане саме в Росії?

Дивуватись нічим не треба, тому що саме російська історія, якій весь час приходиться перехрещувати порося та карася, представляти свою нещодавню, але агресивну та геноцидну державу — як давню вчительку та спасительку людства — Святую Русь, — здавна є переповненою брехнею та підступами; замовчуванням та спотворюванням дійсності.

Не слід мати сумніву в словах Тертулліана, але й не треба думати, що “крєщєніє Русі” було якимось непорозумінням або чиєюсь фантазією. Було, безумовно, й воно.

Вся справа в тому, що первісне, переслідуване християнство — не мало можливості створити церкву, що твердо стояла б на ногах, без якої неможливо й створити канонічної релігії. А без неї, без церкви, нема — як відомо, й “світової релігії”; тому що ціль будь–якої світової релігії — цілком земна. Їй зовсім не так важливо відкрити парохам очі на істину. Набагато важніше для неї згуртувати та підкорити їх, щоб потім, не без користі для себе експлоатувати їх віру. Встановити власні пропускні пункти та митниці на шляху до Бога.

В цьому, єдино, й буде згодом порізнюватися нова віра від старої віри “поганів” Скитії — тенгеріанства, віри в єдиного Бога, створця всього, що існує: Дієваса балтів, Діу германів або Хана Тенгрі тюрків. Віри, яка здавна сповідувалася всіма народами Євроазійського континенту, але — без канонів; та — без церкви. Кажуть, що ці люди не мали навіть жреців, і спілкування з Богом було приватною справою кожного.

Таким — без церкви, було й перше скитське християнство, так само непримушене та вільне, як і тенгеріанство, як і весь варварський уклад повсякденного життя. Це було, напочатку, щось неоднорідне та строкате, з сектами та течіями, лише вигнані після 325 року з імперії аріани зуміли надати всьому цьому якусь канонічну сталість. Принаймні, ми знаємо, що більшість біженців війни 375 року — було аріанами, а в Еспанії готів аріанство було державною религією аж до часів Реккареда (586–601), коли воно було офіційно замінене на римське католицтво.

Навести якийсь то канонічний порядок в цій слов’янській християнській стихії (на той час балти, готи та гуни в основному злились у слов’ янство) призначена була самовіддана діяльність солунських братів, Кирила (власне Костянтина, 827–869) та Методія (815–885). Їх заслуги щодо винаходу слов’янської абетки, названої на честь молодшого з них кирилицею, хоч як пишно відмічені нещодавна ЮНЕСКО, — вельми скромні. Вони додали до давно всім відомої готської абетки — всього дві, але як же корисні літери. То були єврейські Ц(цадех) та Ш(шін). Крім них вони, щоправда, придумали ще ряд потворних дифтонгів власного виробу, як — “йе”, “йо”, “йу”, котрі видавалися їм дуже потрібними. Але, — час вирішив усе. На наш вік від них всього й полишилося, що російське “ять”…

Зате вони, щоб якось притримати та прив’язати до канонів православної грецької церкви строкату масу варварського християнства, — придумали своєрідну слов’янську латину, так звану (і цілком слушно!) церковно-слов’янську мову, на якій хоч і не розмовляв ні один нарід, але якої кожен міг приблизно розуміти. Вони, віддамо їм належне, зробили це так професійно, що деякі вчені простаки й досі вважають її предком всіх слов’янських мов; а деякі вчені шахраї — відстоюють це з піною на роті.

Але те, чого вони так і не змогли досягнути в Скитії — зробив Володимир. Тому більш–менш ясно, що так зване “крєщєніє Русі” Володимиром, було, насправді *перехрещенням* до канонічного візантійського християнства. Недарма ж від нього збереглася розлегла формула — “Верую во…”, де переказуються мало не всі постанови церковних соборів, що відбулися на той час. Починаючи з того, на якому був засуджений головний порушник спокою — Арій.

Але, повернемося до Готських воєн. Отже, скитська Україна на той час, згідно з єпископом Тертулліаном, — є християнська країна. Тому, коли в Римі 249–250 рр. починаються чергові масові переслідування християн, за них (схоже на те) вступається перша християнська країна світу (це тільки гипотеза, не більше) та спалахують готські війни (250–278). Їх ведуть вільни християни, балти та готи, разом із тенгеріанцями гунами; проти всесвітнього загарбника.

Війна має свої, не позбавлені цікавості особливості. Рим, як і його самозвані спадкоємці, Візантія та Росія, що завжди були агресивними імперіями піших загарбників, — мав слабе поняття щодо кінної культури та лише деяке щодо прибережного мореплавства. Не випадково ж потім у російській кавалерії служили переважно литвини та українці; а в російській флоті — переважно українці.

Так само було й тоді, та з початку війни з Буга та Дніпра, від берегів Криму, — летять на південь з добрим вітром добрі готські дракари, а в кожному по 40 воїнів з усім необхідним. Римський історик Амміан Марцеллін нараховує їх 2000. Цілі варварські армії висаджуються на Пелопонесі та в Малій Азії, і це не жарти.

Не забудемо, що наша Україна вважалася королевою морів ще за часів пеласгів.

Нагадаємо ще, на таких саме дракарах англи, готи та сакси завоюють покинуту римлянами Британію, переправившися до неї, як напише готський літописець, капітально: *Med hengest ok horsa* — “з жеребцями та кобилами”.

Не будемо описувати весь перебіг цих, майже тридцятирічних воєн (!), відмітимо тільки, що їх наслідком стало спустошення континентальної Греції та островів; також і північної половини Малої Азії. Головне ж — то мир 273 з Римом, згідно якого до 1 січня 274 року з траянової Дакії мав піти останній римський солдат, забратися останній римський колоніст. Так ця війна Риму з Україною стала поворотом історії: після неї Рим буде, тільки й неодмінно, — губити.

Цей мир із варварами після їх перемоги над пихатим Римом, — став каменем спотикання для імперіалістичної російської та совєцької історії, котрій — у дусі імперської солідарності (ну, й отої самої, їх ідіотичної теорії “воєнной дємократії”), треба було за будь–яку ціну довести, що вільні варвари, це дикуни, що грабують цивілізованих рабовласників. Своїх, якимось чином, — предків (“трєтій Рим”!).

А пригадати про якийсь офіційний мир з варварами, хоч і недовгий, означало б, як би там не було, — визнати їх повноправною воюючою стороною. А це — багацько честі. Для “дикунів”, мається на увазі, — “союзов плємєн”. Не в дусі історичного наслідування та солідарності всіх імперіалізмів світу.

Дуже цікаво подивитись, як викручується з аж так дражливого стану імперська наука, для котрої будь–яка історія — то є тільки їх брудна політика, обернена в минуле. Послухаємо:

Отразив новое вторжение готов на территорию дунайских провинций, Аврелиан с целью облегчения обороны дунайской границы решил очистить Дакию. Он приказал отвести войска из Дакии на правый берег реки Дуная, а также выселиться римским колонистам, по селенным на дакийских землях.

Ось так, не більше й не менше. “Рєшіл” — вам це нічого не нагадує? — “ми тут посовєтовалісь і решілі…” А ще нагадує це оте “випрямлєніє фронта”, підчас Другої світової, до якого постійно вдавалася німецька пропаганда, коли вермахтові десь накладали по шиї та приходилося відступати. Загалом — досвідчені брехуни були, ці червоні та брунатні, що там казати…

Після Готських воєн та втрати Дакії — Рим довго не міг стати на ноги та з глибокої кризи його ледь вивів імператор Діоклетіан (284–305), своїм “Едіктом про максимальні ціни”. Тоді ж бо всі знали, що з кризи можна вийти не пускаючи ціни на призволяще, але навпаки, залізною рукою стримуючи жадість спекулянта. Олігофреничні ідеї “шокової терапії”, вимислені спекулянтами на благо спекулянтів, — тоді не були відомі.

Отже, після ремісу в Маркоманських війнах — капітальна поразка в Готських.

Про готські часи в Україні російські історики писати не люблять. Інстинктивно, чи свідомо, — важко сказати. Мабуть — хто як. Але для нас ця епоха була понад важливою, вона полишила глибокі сліди в нашій культурі та мові. Та зауважимо й те, що готи прийшли до України, дещо потіснивши балтів, за сім сторіч перед нашою ерою. Разом із тим, про “готських дєв”, які дзвенять біля моря своїми золотими скитськими гривнами, — пише “Слово о полку Ігорєвє”, а це ж термін без малого не в дві тисячи років! Готська епоха змінила наш етнос, зробивши з балтів, родичів латишів та литвинів, — балто–

германів, основу майбутнього слов’ янства. Коренів, спільних із сучасною литовською мовою, в українській більше від 600, але германських, поріднених до шведської та німецької, — більше як 400. В Галичині та в Карпатах і досі прослідковується вплив готської народної одежі та культури. Не кажучи вже про те, що й назві “гуцул” — нема більше від кого походити, як від “гота”.

Не будемо вже пригадувати про те, що епоха готів дала нам найбільший скарб культури, — “Едду” готів та гунів.

Подією, що змінила долі Європи та світу, стала — однак, не нова війна України з Римською імперією, але міжусобиця в ній самій.

На початок ІУ ст. політична картина південного сходу Європи, була наступною. У Поділлі та Молдові, а також у забраній у Риму Дакії — розташовується держава західних готів (візіготів, як вони себе називають) — Вісігода, якою править конунг Атанаріх. На схід, в Наддніпрянщині, Слобожанщині та Волині — держава східних готів та балтів (самі себе вони звуть остроготами) Остготалянд, на чолі з літнім конунгом Германаріхом (Великим). Кажуть, що на північ вона протягувалася по Балтик, а на схід — за верхів’я Дону. За ним, за Дніпром та Ворсклою, простягається до самого Дону Гунмарк — Леведія, держава гунів, де править хан Белембер.

На Північному Кавказі, в південному міжріччі Дону та Волги, розташовується стара держава асів, аланів. Алани живуть і далі на захід, кочують на півдні держави Германаріха, в Таврії та в Кримі, але там визнають суверенітет остроготів. На північ, за Волгою та до Ками, кочують башкіри та мадяри, — теж незалежні народи.

Війна, що спалахнула 375 р. з незнаної нам причини поміж гунами лівого берега Дніпра та остроготами правого, — була жорстокою, але відносно короткою. Вона мала два значних наслідки.

Поперше, вона об’ єднала Україну, перетворивши її на наддержаву Європи майже на півтисячоліття — великий Гунський каганат.

Подруге, вона породила значну кількість емігрантів та біженців; перелякані римляни не зовсім удало охрестили це “Великим Переселенням”, хоч у даному випадку переселювалися далеко не цілі народи. Сказати правду, так цілі народи, цілком, — ніколи й не переселюються; принаймні — з власної волі. Однак, цим варварам, з неримською хоробрістю та енергією, що виросли за умов вільного демократичного суспільства, — судилося радикально змінити політичне та етнічне обличчя всієї Європи.

Процитуємо до цього думку спеціаліста, відстороненої людини:

Розпочалося “велике” для Європи переселення народів, яке розбило старі етнічні єдноти, змело Римську імперію та заклало основи подальшого нацюнального подшу Європи.

Армія цих людей, емігрантів, позбавлених батьківщини та тилу, зуміла 378 року знищити під Андріанополем дві третини збройних сил Риму, що складалися на той час з тридцяти легіонів, поставивши Рим на коліна.

Остаточно діб’ють грабіжницьку імперію війни Аттіли, але про це — згодом.

Військовий геній гунів, переможець остроготів, аланів та візіготів, хан Белембер, був обраний 378 року представниками всіх народів та станів України (вже — об’єднаної) — головою нової держави — каганом (ханом ханів). Віднині голів цієї держави обиратимуть, хоча й дожиттєво. Столицею нової держави Белембер обрав Київ. Він, з невеликими перервами, буде тепер столицею країни аж до 1240 р. — поштивий термін.

З того часу каганатові на півночі незмінно платитиме данини за мир Візантія — другий Рим. Вони ніколи не будуть менші від 100 000 візантійських солідіс на рік (приблизно півтони золота).

Першого верху своєї могутності Гунський каганат сягає за великого Аттіли (434–453). Після Белембера на той час змінилося три кагани — Каратун, Ульдин та дядько Аттіли — Ругила; отже, він був п’ятим. Аттіла остаточно відвойовує у Риму Паннонію (тепер — Угорщина). На сході його воєвода Онег підкорює каганату поріднені народи Волги.

Приєднано до каганату й Північний Кавказ. Аттіла вторгається 451 року до римської Галлії, потім, по битві на Агрі Каталауні, неподалік Парижу, — повертає до Італії. Там він, за кілька місяців ретельно руйнує фортеці, що прикривають імперію з півночі та подається додому, до нової столиці, вже не на Дніпрі, а на Дунаї — Етцельбургу (Будапешт); на переформування та відпочинок. Його стратегічна ціль — очевидна та прозора: покінчити, як із Західним, так і зі Східним Римом, а значить — і з рабовласництвом в Європі.

Передчасна смерть Аттіли в Етцельбурзі 453 (по всьому — діло рук візантійських агентів), створює серію невдач. Україна втрачає Паннонію, а на сході з 490 р. виникає незалежний Булгарський (або, простіше, — Волгарський) каганат, що об'єднує власне Булгарію, Пярму, Мордовію та Башкирію. Терени Гунського каганату звужуються до розмірів України та Дакії, складаючи, однак, ще немалу державу (щось так 850 000 кв. км).

Зауважимо, що попри це ромейські данини продовжують надходити з Візантії навіть у блискучі для неї часи Юстиніана I (527–565 рр.) та Теодори.

Епоха Великої Гунії знову змінила нас, тепер ми не тільки індоєвропейці, балто–германи, але ще й угро-тюрки. Вона збагатила, природно, ілексику нашої мови. Ті дві сотні нетюркських коренів, які поріднюють українську мову з сучасною мадярською, — безумовно, спільна спадщина гунів. Але, крім того є ще й сотні тюркських коренів, яких ототожнити набагато важче, тому що вони могли потрапити до нас не тільки від предків–гунів, але й від степових побратимів за Дешт-и-Кипчак: куманів, печенегів та кипчаків.

Якщо перед гунами вся торгова термінологія української мови була готського походження, то гуни додали до неї принаймні два нових слова: "терези" — синонім вагів, та — "чумак".

Гунська епоха створила нашу сучасну козацьку культуру, та той, хто спостерігає сьогодні на фольклорному фестивалі кінного козака, — може бути певний, що це майже такі люди, в такій само одежі та з подібною зброєю, били римські легіони під Цезумором, ходили з великим Аттілою до Парижу та Риму, бо "для кінських ніг — не буває далеких доріг".

Але змінюються люди, зношуються одежі. Головне, що полишили нам наші предки — є вічне та нетлінне. Це — трудолюбство та інтелігентність, толерантність та гуманність. Культ волі та людської гідності. Притаманність до представницької форми керування. Та, ясна річ, військова доблесть, Щоб відстоювати все це у хижому світі.

Багато зробив наш наслідний ворог на півночі, щоб розкласти, розпаскудити український нарід, позбавити його всього цього, уподобити собі. Багацько чого й досягнув, але… Подивимося, може ще й не все втрачене…

Друга інтеграція каганату та його нова вершина — пов'язані з народом аварів. Сучасна німецька мова має два цікавих слова: *Hunengrab* та *Hune*. Перше визначає курган — "гунська могила", але друге — дивно, не "Гуна", як можна подумати, а — велетня. Перше — радше звичне, бо за "Еддою" готи та гуни, однаково, ховали своїх великих під курганами, але — звідки ж оте друге? Друге йде від часів, коли в Гунському каганаті робили погоди вже не гуни, але авари. Вони, на відміну від толерантних та схильних до спілкування гунів, були мовчазним та замкненим народом. Їх сусіди тюрки називали за це аварів "саклаб" — скритні, та з часом це слово, з легкої руки невігласних ромеїв, породило, здається, нову назву — "слов'яни", котрої ромеї стали відносити до всіх мешканців України. Але, авари були ще й високі, що й породило слово *Hune*, тому що в Германії їх так само вважали гунами. І це не анекдот, бо чеське *obr* — велетень, — теж пішло від назви народу аварів.

Першим аварським каганом України став Боян (Щастивий, 558–602). Він не був українцем за народженням, хоч авари на той час давно жили на сході України. Він народився десь біля Балхашу, на другому кінці Дешт-и-Кипчак, але дивуватися цьому не треба. Адже, вона здавна була майже єдиним культурним простором. Це на ній, від Алтаю та по Карпати царював скитський "звіриний стиль", одна з недосяжних вершин світового мистецтва. Це нею, до недавнього часу, ходили фольклорні казкові мотиви, яких можна зустріти як у мадярській Панноніі, так і в далекій Хакасії або Туві (див. *Magyarra lett keleti nepek,* під ред. В. Сомбаті та Д. Ласло, Будапешт, 1986). Саме там

неподільно царювала велика кінна культура, котра від нас дісталася до Європи, а потім, через іспанських та англійських готів, — і Новому Світові. Це він, степ, нарешті, — приніс нам чи не з Далекого Сходу високу науку чергування голосних, шматочок якої наші попередники донесли до Еспанії у вигляді засобу вибору м’якого або твердого сполучника, як і до Англії — вибір артикля “а” або “ап”.

Великий каган помер, за легендою, від чуми, а це дещо дивно. Бо ж до неї, що косила європейців, були відносно призвичаєні люди степу, які здавна жили бік о бік зі степовими гризунами, її одвічними охоронцями та депонентами.

Боян був митцем стратегії та великим політиком. Він повернув каганатові втрати післяаттілових часів, крім завоювань хана Онега на сході, що стали тепер самостійним Булгарським каганатом (ця державність на терені сучасної Росії, до речі, — теж набагато старіша від російської) та провів нову інтеграцію наддержави.

Зауважимо, що саме за аварських часів проходить інтенсивна етногенеза та злиття балтів, готів та гунів до єдиного українського народу з єдиною українською мовою.

Наступники Бояна, приспані благополуччям та процвітанням країни, необачно втягуються в першій чверті VII ст. до війни, яку Л. Гумільов назвав світовою. Вона йшла на трьох континентах, в ній воювали Гунія в союзі з Іраном шаха Хосрова II, — проти Візантії, Тюркського каганату (попередник Хазарату) та Абісинії. Легенди про іранських солдатів, що зберіглися на Нігері, — вразили в XIX ст. європейських дослідників, що їх почули. Нагадаємо, що першим привів іранців на Чорний континент, — божевільний Камбіз, іще перед Олександром.

В цій війні, головним чином — завдяки хазарам, був поставлений на коліна Іран, що незмірно полегшило наступну арабську агресію, але постраждав і Гунський каганат, що вимушений був віддати хазарам древній Гунмарк — Леведію.

Однак, коли болгарський хан Аспарух (він виводив свого походження з дому Аттіли) вирішив вивести свій нарід із хазарської тепер Леведії до візантійських провінцій Мезії та Тракії, заснувавши там нову болгарську державу, — авторитет Гунського каганату був іще настільки високий, що кайсарос ромеїв уже через рік (681) - вимушений був дипломатично визнати нову державу. Попри те, що вона була заснована на землях імперії: в Константинополі пам’ятали часи Аттіли та Бояна.

Присмерк великого скитського каганату в Україні співпадає з кінцем VIII ст., коли остаточно відосіблені в Панонії авари, після двох удалих воєн із імперією Карла, — 796 програють третю. Після цього аварські кагани вимушені визнати себе васалами імперії.

Що відбувається тим часом у східній половині каганату, ми не знаємо, не знаємо, навіть, чи він не розпався надвоє, але… Правлячий в першій столиці каганату Гельгі, вбивця Асгольда, на відміну від пізніших князів династії легендарного Рюріка, — іменується “Ольгов когань” (882–912). Для наступних князів Києва цей титул, наскільки це відоме, не вживався.

Крім того, “Повість врем’яних літ” дає нам можливість почасти прослідкувати й перехід від каганату до князівства. Це було справою Інгвара (912–945) — Ігоря російських літописів. Це він змінив у Києві Ольгова-коганя, хоч сам уже каганом не був. Таке зниження амбіцій нагадує нам дії розсудливого Одоакера (476–493), що зліквідував Західну Римську імперію, полишивши від неї лише *королівство* Італію.

Як став князем Ігор?

Літописне пояснення — дуже просте: Олег явився до Києва з малим сином Рюріка, Ігорем. Заставши там узурпатора (?) Асгольда, він вбиває його та править як регент Ігора, виховуючи сина Рюріка. Все ясне та просте, але… Приймемо, як скрайню межу малолітства Ігора — 1 р. Менше — не можна, а більше… від більшого буде тільки гірше. Тоді виходить, що Ігор народився 881 року; приймемо це до уваги. Отже, 902 року йому виповнюється 21 рік, він повнолітній навіть за англійськими законами, Олегові належить скласти з себе регенство та передати влади Ігореві. Але, — де там! Він не тільки оженює Ігоря на Ользі, але й продовжує правити до 912 року до самої смерті, коли так несамовито виконується сумне пророцтво старого вайделота. Не виповнись воно, — певно, правив би й далі. А Ігореві було тоді вже, якнайменше — 31 рік! — в чому ж

справи?

Є очевидне, таким чином, що версія про регенство, то є лише більш–менш нездарне намагання літописця пов’язати кінці до кінців зберігши в очах нащадків видимість неперервності та легітимності київської влади.

До цього додаються інші, дивні на перший погляд обставини.

1. Повне нехтування в літопису всією історією Гунського каганату, останній каган якого помер невдавна. Ніде не пригадуються такі всесвітньо відомі історичні особи як Аттіла або Боян (хоча б!). Одначе, деталічні звіти про їх діяльність, якщо їх — попри здоровий глузд, немає в Києві, — можна завжди знайти у тих же візантійських істориків. Оскільки діється все це в першій столиці каганату — Гунагарді, то виходить щось на кшталт того, якби в середньовічному Римі ніхто й ніколи не чув, скажімо, про Юлія Цезара; або Августа. Цілковитий нонсенс. Ясно, що замовчування — навмисне. Амміан Марцеллін писав колись, що “Історик, котрий свідомо замовчує якісь події — творить не менше шахрайство, ніж той, що описує події, яких не було”.

В російській історії того та другого, — можна буде грести лопатою, але київський літописець Нестор — був першим.

Історія — це частина культури, і в цьому відношення українська історія, хоч і здавна прикайданена до історії російської, — на голову вище цієї, останьої. Вона куди ж як менш брехлива. Але, — Нестор був першим.

2. Після Олега та Ігора спостерігається повна зміна політичних пріоритетів. Гунський каганат був відповіддю України на виклик їй, вільній та демократичній країні багатьох народів — з боку рабовласницького Риму, Західного та Східного. Із Західним Римом каганат покінчив війнами Аттіли, але Східному — вдалося врятуватись. Тоді — 627 року.

За Ольги (945–964) ми спостерігаємо прогресуюче зближення із Візантією та перші намагання прив’язати Київ до Східного Риму, хоч церковними узами.

Її син Светіслейф (Святослав, 964–972), син Інгвара, — такій переорієнтації всіляко супротивився. Блакитноокий та білявий, він — далебі, демонстративно прийняв обличчя гуна, завів чуба на вибритій голові та вислі вуса, без характерної для наступних київських князів візантійської бороди. Він сповідував, схоже, культ великого Аттіли, та провоював усе своє коротке життя, спромогаючись відродити булу велич та розлеглість великої держави. Але, єдине, що він зміг, — це відвоювати втрачену триста років тому Леведію.

Однак, вже за його сина Володимира (980–1015) ми бачимо класичний княжий Київ, работоргового васала Візантійської імперії, що кидає виклик вже не їй, але тому великому цілому, частиною якого раніше була Україна, — матері вільних народів Дешт-и-Кипчак.

Це було політичним (або — геополітичним) та історичним божевіллям, за яке Київ буде через пару сторіч зрівняний з землею монголами Бату–хана. Це, ліпше, ніж щось інше, — доводить, що до Києва прийшлі нові люди, котрі або нічого не розуміють в країні, до якої потрапили, або відчувають себе в ній лише історичними навідувачами.

Починається те, що можна назвати епохою русів.

Вона знаменує собою короткий, але відчутний перелом в історії країни, починає її Київську княжу епоху. Разом із русами (чи — бува, не з північних колоній?) до Києва приходять небачені там досі рабство та работоргівля. З ними ж приходить і ксенофобія. Просто тому, можливо, що без неї торгувати своїм братом, двохногою худобою, хіба якось незручно. На щастя все це там — довго не затримається. З півночі прийшло — на північ і піде.

Княжа епоха, це дещо нове та небачене, не тільки завдяки подібній новації. Тепер вже за князем не піде, як настане потреба, весь нарід, як за Белембером, Аттілою або Бояном в європейських (а хоч і світових) війнах. Не ті часи, не той авторітет правителів, бо князь більше не обирається народом, як конунг або каган. Він наслідує влади, хто б він сам не був, хай — останній, з усіх точок зору. А значить він, як такий, — народові байдужий, і

нарід за ним нікуди не піде.

Тепер, крім більш менш байдужого народу, є лише дві сили, на які можливо опертися князеві. Перша, то власна дружина, пережиток вікінгових часів, але тепер — з оплачуваних найманців, а їх кількість — обмежена. Друга сила, то особиста охорона князя, прибічна тюркська гвардія — кара–калпаки, — славетні “Чєрниє Клобукі”. Вони з часом настільки приберуть до власних рук владу, що без їх дозволу — князь і вдіяти нічого не може. Тепер всі його укази народові київському — починаються з незмінного канонічного речення: “Ми, Великий князь Київський та згодні з ним Чорні Клобуки…”

Між народом та владою віднині починає виростати глуха стіна недовіри. Нарід не бере участі в підприємствах князів та переважно мовчить, а іноді й дає волі своєму незадоволенню. За історію княжого Києва ми знаємо кілька великих народних повстань, не бачених та немислимих в минулі часи.

Неможливість зібрати для своїх починань якусь численну армію, була постійною трагедією великого воїна Светіслейфа, що так самовіддано намагався відтворити минулу могутність каганату.

Але, хто ж могли бути ті руси, які спокусилися так змінити напрям розвитку української історії? — як вони взагалі були.

Літописець Нестор, перелічуючи русь як окремий нарід поруч зі слов’янами, відмічає, що мова в них одна — слов’янська. Це — більш пізні часи, тому що напочатку такого єднання між ними не було. Не випадково ж араб Ібн Даста прямо писав, що “русь продає до рабства слов’ян”.

Тоді ж імператор в Константинополі, Константінос Порфірогенетос, полишив нам записані ним з високою точністю (враховуючи різниці фонетики) — назви порогів Дніпра, слов’янські та руські. Обидва варіанти, однак, тяжать не стільки до церковно–слов’янської, скільки до звичайної готської мови. Оскільки ці назви, на обох мовах, дуже просто розтлумачуються за допомогою сучасного (!) шведського словника, то схоже, навіть, що їх мова дійсно одна. Але, наскільки вона “слов’янська” — то вже інша справа. Зауважимо, що й принесши з собою на південь якусь власну мову, руси могли хутко її втратити, засвоївши мову аборігенів. Як, скажімо, свого часу дани, що захопили Нормандії; або нормани в Сицілії.

Яким же був вплив прийшлих, правдоподібно — з півночі, русів — на булу великодержаву на півдні?

Що можна твердити з певністю, так це те, що як і був чийсь там прихід з півночі, — він і найменше не подіяв ні на мову, ні на етніку України, та — з простої причини. Хоч розміри Скандинавії та України приблизно однакові, але їх природні умови є такі, що північ незмінно програє. Для них тоді (або — для України та будь–якої країни таких розмірів на півночі) співвідношення густин населення стійко не могло перевищувати 1:10, на користь України, ясна річ. Так, що навіть (уявимо собі немислиме) повне змішування їх населення, — лише в незначному ступені здатне було б змінити український етнос. Можна зауважити, крім того, що руси були обмежені, по суті, лише правлячою та работорговою верхівкою, котра хутко втрачає свою етнічну тотожність, одружуючись на грецьких, половецьких та тюркських княжнах.

Таким чином, руси та їх князі, захопивши влади в Києві, не принесли туди практично ні мови, ні культури; не принесли й нових генів. Якщо щось і принесли, то хіба безсмертну ідею работоргівлі та її супутника — ксенофобію. Котрі й проквітли потім у північних колоніях.

З приводу цього “особого путі Россії”, обраного — можливо, ще тоді, — можна знайти цікаві міркування у П. Чаадаєва; він пише:

Странная у нас страсть приравнивать себя к остальному свету. Что у нас общего с Европой? Паровая машина и только. У Токвиля есть глубокая мысль, которую он украл у меня, а именно, что точка отправления народов определяет их судьбы. У нас этого не хотят понять: а между тем в этом вся наша история.

Якщо це так, тоді П. Чаадаєву належить честь першознахідника ролі імпринтінгу в

історії. В цьому випадку, принаймні, схоже, що все визначається саме початковими умовами. Первісним работорговим гріхопадінням.

Але, може ксенофобія в нас була завжди? — подивимося.

Найбільш старий пам’ятник нашої історії та культури, це германська “Едда”, де описуються спочатку відносини асів (аланів) та ванів (сванів) на Кавказі, за Доном, де згідно Снорі Стурлусону було царство Одіна та його синів. Аси та вани живуть мирно, іноді — й воюють, але чого не помітити ніде в цій частині “Едди”, так це презирства або нехтування до будь–якого іншого народу. Пізніше в ній описуються події на гото–гунськім прикордонні, вздовж Дніпра та Ворскли, та навіть війна між конунгами, братами від різних матерів Гледом та Ангантюром, за спадщину їх батька, конунга Остготалянда Гейдрека, біля луки Дніпра. Тоді Глед навів на допомогу гунів з Леведії, що вторглися до Остготалянду, але програв війну та був убитий. Переможець Ангантюр не святкує перемогу над тілом брата, але проклинає жорстоку долю, що їх протиставила.

Доблесті гунів у написаній готською мовою “Едди” — вихвалюються мало не більше, ніж доблесті самих готів, а її головним героєм є гунський конунг Сігурд з Дону. Всі тексти “Едди” проникнуті цим високим духом толерантності; нема в ній місця жодній ксенофобії.

Коротка, але жорстока війна гунів та готів 375 року, покінчилась утворенням 378 року великого Гунського каганату. Сім десятків років по тому, в часи Аттіли (434–453) Україну навідав із посольством візантійський ретор Пріскос та полишив нам опис своєї мандрівки. Він відмічає, що в Гунській вже Україні, кожен варвар, окрім своєї місцевої мови, — знає й дві, так би мовити, державні мови: готську та гунську. А дехто — ще й латину. Що знають гунську, це ми розуміємо, — мова панівної нації, вживаючи совєцьку термінологію, але — готська? — чому знають її? До чого вона тепер взагалі, як 375 року гуни перемогли готів? Бо тих самих семи десятків років дістало більшовикам на те, щоб мало не покінчити з українською мовою в Україні. А тут… є люди, є й готська мова; якої — до того ж, — знають і гуни.

Висновок може бути єдиний. Як бачимо, і в цю епоху ксенофобією в нас і не тхне.

Те ж саме можна сказати й про післякиївські часи, що вже добре історично документовані. Ні Алтин–орду, ні Велике князівство Литовське, до якого найдовше входила Україна, — ксенофобією інфековані не були.

Настирні та масштабні російські намагання прищепити свою ксенофобію також і українцям, — починаються з часів петровської окупації України, але, якщо порівняти їх розмах та тривалість із виниками — прийдеться визнати їх неплідними.

Але, наспів час, нарешті, познайомитися й з ним, першим відомим нам із писемної історії російським ксенофобом. Це буде ні хто інший, як Нестор із Києва, той самий — “пєрвий русскій лєтопісєц”. Де в чому він і дійсно, росіянин з росіян, дивно, та ми в цьому хутко переконаємося. Заглянемо до літопису та подивимося, а що там він пише про різні народи? Ми швидко переконаємося, що хоч усі народи князівства ніби й слов’ яни, але й поміж них є різниці. Один далеко не є рівний другому. До першого сорту він відносить лише полян, от — ці не підведуть! Що ж стосується всіх останніх… Ось, наприклад: “деревляне живяху звєрьскьім образом, жівуще скотьски…” Хто ще? — радимічі? Ну, то вони — як і вятичі, насамперед — від ляхів. Значить — вже не перший гатунок. А крім того всі вони, — радимічі, вятичі та северяни: “один обычай имаху: живяху в льсє, якоже всякый звєрь, ядуще все нечисто и срамословье в них…” Хто там іще? — кривічі; ті самі, що дали світові (коли ще були не кривічами, а скирами), — останього короля Італії Одоакера, сина канцлера Аттіли Едекона. Нічим і вони не ліпші, тому що: “си же обычай творяху Кривічи и прочие погании”. Такі є слов’яни.

З “інородцамы” — й того гірше. Половці — ті “ядуще мертвечину и всю нечистоту, хомакы и сусолы, и поимают мачехи своя…” Болгари? — “их же вьра осквьрняет небо и землю… си бо омывают оходы своя поливашеся водою, и в рот вливают…”, “є за ними гріхи й гірше, оскільки в них: “жены их творіт ту же скверну, и ино же пуще, от совокупления мужска вкушають”.

Він буває, часом, на диво широко освічений, цей літописець; хоч він і поняття не має про Київську історію, але чув краєм вуха від різних варягів про далеку Британію. Там,

щоправда, справи ще гірші, бо ж: “Въ Вритании же многи мужи с єдиною женою спять, также и многия жены с единым мужем похотьствуют, и беззаконьная закон отец творять независтьно и невоздержано”.

Бачите, хоч і далеко від нас живуть, — а все ж люди недобрі.

Набагато гірші від цих беззаконних британців, однак, безбожні халдеї та вавілоняни. Їх, щоправда, насправді давно вже немає, вкупі з Вавілоном, та звідки знати про це ницому духом православному літописцеві? Як вони вписані до святих книг, єдиного, що він якось–такось розбирає, для нього вони й тепер живіші від усіх живих, — одвічний від’ємний приклад. “Етер же закон Халдьем и Вавилоняном: матери поимати и с братними чады блуд дьяти и убивати”.

Його літопис — то справжній гимн людській нерівності.

Але, марно було б пошукувати в цього кострубатого бовкуна хоч щось про реальні народи, що населювали в минулому його країну. В нього немає єдиного слова про гунів, наче їх взагалі ніколи не існувало, а про готів він згадує лише як про далекий нарід на півночі. І це, мабуть, є більш характерне, ніж найгірші відомості про них.

Пригадує він — дивна річ, — про аварів. Але, не про головне, не про їх історію.

Гострого розуму та чаклунських, на їх думку, знань рослих та мовчазних аварів, — панічно страхалися приєднані до невігластва та темноти середньовічного християнства ромеї та франки. Чув дещо про них і православний чернець Нестор, який вибудував на цьому дечому цілу повчальну легенду.

В си же времена бысть и Обре, иже воеваша на царя Ираклия и мало его не яша; си же Обри воеваша на Словьны и примучиша Дулебы, сущая Словены, и насилье творяху женам Дулебскым: аще поехати бяше Обрину, не дадяше вьпрячи коня, ни волу, но веляше 3, или 4, ли 5 жен в телегу и повести Обрина; а тако мучаху Дулебы. Бяху бо Обри телом велиць, а умом горди, и потреби я Бог, и помроша вси, и не оста ни един Обрин; и есть притча в Руси и до сего дня: погибоша аки Обре; их же несть ни племени, ни наследка. По сих бо придоша Печенизь.

Присмерк аварів став і присмерком каганату, дав можливість волоцюжним руським князькам зачепитися в Києві, але — що до цього літописцеві. Історія цікавить його найменше.

Читаеш та думається, а чи не ці рядки Нестора надихнули гострого розумом П. Вяземского на його відмінний вірш — “Русский Бог”? Той самий — “Бог грудей и жоп отвислых” — пам’ятаєте? Наведемо саме цікаве:

К глупым — полон благодати,К умным — беспощадно строг.Бог всего, что есть некстати,Вот он, вот он — русский Бог!

Як бачимо, ні про жодний з існуючих або булих в минулому народів, руський літописець не відгукується добре. Або, хоча б просто байдуже. Ні про кого ні єдиного доброго слова. Саме тому ми й можемо тепер зі спокійним серцем називати його руським, хто б там він не був насправді. Тому що українцеві властива, як ми бачили, повна національна толерантність. Бачимо також, що руська ксенофобія, як і руське рабоволодіння, — набагато старіше від Росії як такої. Коли в минулому сторіччі святкували її тисячоліття, то святкували, схоже, саме тисячоліття їх: рабовласництва та ксенофобії. Бо тисячоліття самої Росії можна буде святкувати — шкода, тільки в XXII ст.; а — чи доживе вона доти?

Але, вибачимо Несторові навіть його всім помітну ксенофобію. Звернемо краще уваги на його повне нехтування історією своєї (чи може — не своєї?) країни. На це звертали уваги й його послідовники.

Такий собі лавреат Сталінської премії Б. Греков — писав:

Ученые XVIII и XIX веков не заметили того, что Нестор оставил без освещения очень большой период истории Руси до образования Древнерусского государства. Это говорит об ограниченности запросов дворянских и буржуазных историков, об отсутствии у них теории, обязывающей ставить вопросы глубоко.

Так воно й пишеться, не більше не менше, — Нестор “оставил без освещения” те, що було “до Руси”, але це свідчить не про його обмеженість, а про обмеженість “дворянских и буржуазных историков”, про відсутність у їх чогось там…

В цілому Б. Греков високо оцінює Нестора (ще б пак!) та співає на його честь діфірамби:

Нестор не поет и не первоклассный оратор. Это только мастер своей специальности, человек много учившийся, много знающий и умеющий структурно и литературно оформлять свои мысли. Не вещие персты возлагал он на живые струны. В его руках было только перо и… великий русский язык — инструмент уже тогда достаточно совершенный, позволяющий автору просто, правдиво и доходчиво изображать “землиродной минувшую судьбу”.

Ось тут ви й можете напрямо відчути, оцінити всю різницю рівнів двох культур: хто для будь–кого темний невіглас, то для російського історика “человек много учившийся, много знающий”…

Мова Нестора, як може на місці переконатися будь–хто — є порядно кострубатою та біднослівною, без правил, “живяху” пишется й через “и” й через “і”, слово “восвояси” можна зустріти в чотирьох (!) різних написах, але — що росіянинові до реальної дійсності. Тут ми маємо змогу наочно уявити собі, наскільки вільно поводяться в російській культурі з прикметником “вєлікій” (коли йдеться про самих себе, зрозуміло).

Щодо замовчування, то пригадаємо ще раз Амміана Марцелліна: “Історик, що свідомо замовчує якісь події — творить не менше шахрайство, ніж той, що описує події, яких не було”.

Тут ми спостерігаємо взрушуючу єдність через сторіччя двох подібних, із XII та XX ст., рибак рибака бачить здалека. Тому що той же Б. Греков — теж замовчував, та не одного разу. І — дивно, дослівно те саме, що й Нестор. Так, що ж це — випадок, співпадіння? — схоже, що ні.

Пошукавши в Нестора те, чого нам було потрібно, повернемося до основного питання, заради якого ми його, власне, й притягнули: яке відношення мають сьогоднішні росіяни до тих самих русів або “россов” (як вони дійсно були)?

Щоб до кінця розібратися в цьому, давайте поставимо попереднє запитання: а де ж є початок того, що стало згодом Росією? Виявиться, що й це питання неважко цілком задовільно розв’ язати, якщо підійти до нього стисло науково, без емоцій та упереджень.

Питання це слід поставити, насамперед, так: з якого часу веде свій початок самостійна державність на терені майбутньої Росії? — от, на це питання можна відповісти з повною однозначністю.

Перші слов’янські поселення на теренах теперішньої Росії, за всіма даними сучасної науки, — відносяться до часів князя Володимира (980–1015). Це — Муром, Володимир, Суздаль та інші північні князівства, тодішні колонії Києва, залежні від нього. Вони закладаються на північному сході, між Окою та Волгою, там, де живуть угро-фінські народи веся та мурома, та поступово просуваються на захід, де в околицях Москви також живуть аборігени — східні балти, родичі литвінів та латишів, галінди — “голядь” російських літописів. Колоністи пораблюють місцеве населення, нав’язуючи йому свою, принесену з півдня мову. Але, внаслідок своєї малочисельності хутко розчинюються в ньому. Работоргівлею, нагадаємо, займалася не найбільш культурна частина київського суспільства, та потрапивши в домен угрофінів прийшлі зазнають впливу їх досить старої та високої культури; вони переймають чуваські “кокошнікі” та мордовські “сарафани”. Утворюється з часом новий нарід, що має лише далеке відношення до аборігенів України, що давно закінчили свою етногенезу.

Подібна дівергенція, політична та культурна, приводить до протиріч з метрополією, котра на той час катастрофічно слабне. Ставши на якийсь час работорговим додатком Візантії, Київ слабне вкупі з патроном. На початок XIII ст. печенеги, мадяри та болгари заганяють Візантію до глухого кута, провокуючи її латинську окупацію підчас хрестового походу 1204 року.

Київ намагається втримати північні колонії, але 1169 року суздальський князь Андрей

Боголюбскій захоплює, грабує та спалює Київ, — “мать городов русскіх”. Тотальну агресію та пограбування всього континенту, майбутня Росія починає, зверніть уваги — символічно, з пограбування, так би мовити, рідного гнізда. Вже одне це — багацько обіцяє. Після цієї вирішальної перемоги його брат оголошує себе “велікім князєм”, тобто — сувереном. Як бачимо, це є типове набуття незалежності колоніями внаслідок звитяжної війни з метрополією. З того часу й треба вести відлік існування нової, північної, згодом — московської та російської державності.

Так взглянули на ход дел и древние летописцы, отражая в своем взгляде впечатление современников Андрея Боголюбского: по их взгляду со времени этого князя великое княжение, дотоле единое киевское, разделилось на две части: князь Андрей со своей северной Русью отделился от Руси южной, образовал другое великое княжение, Суздальское, и сделал город Владимир великокняжеским столом для всех князей.

В зв’язку з цим, всі зазіхання на Україну, як на якісь там “русскіє землі”, котрі за будь–яку ціну слід об’ єднати з її булими колоніями, — з боку Росії є не більш обгрунтовані, ніж були би, скажімо, відповідні зазіхання США на Англію, або намагання Габону або Сенегалу (тільки — от, кого ж саме?) — приєднати до себе “французскіє зємлі”. Таких зазіхань не було, тому що в США, Габоні або Сенегалі, — живуть психічно нормальні люди, але тут… Все це, з точки зору міжнародного права та нормальної людської логіки, — то все ті ж параноїчно–шизофренічні втрати “особого путі Россіі” (теж, до речі, — параноїдино–шизофренічного). Звичайна собі нічим не провокована агресія.

Звідсі вирішується й питання загадкових росів, про яких, вже на час відокремлення північних теренів — тільки помовки полишилися. А новий етнос, що склався на півночі, настільки не мав почуттів до своїх ніби родичів на півдні, що коли вони 1223 року намагалися зупинити монголів маршала Субедея на Калці, — жодного воїна з півночі там не було.

Велетенське історичне шахрайство з “воссоєдінєнієм” почнеться набагато пізніше, коли порядно перекрутять та затемнять справжню історію.

Але, а як же оті, “прєісполнєнниє благородной гордості” росіяни, що пишаються тим, що вони — буцім то, — прямі нащадки отих самих “росов”? Їх прийдеться грунтовно розчарувати. Тому що вони мають до тих русів таке саме відношення, як — скажімо, сучасні араби Ізраїлю — до біблійних філістинів–палестинців. Або — наприклад, сучасні румуни — до римських колоністів Дакії. Щодо цієї останьої, не зайве нагадати, що до 1 січня 274 року вона, за угодою, була повністю евакуйованою від будь–яких римлян. Так що, в жодному з сучасних румунів не тече й краплини римської крови, як би їм цього не хотілося. Просто, подобається людям так себе виводити.

Хоч і можна зауважити, що це й зовсім не така вже невинна слабість, як це може видатися на перший погляд.

Дійсно, адаптувати собі нащадків та спадкоємців — є прийняте та легітимне з давніх давен. У древньому Римі, як пам’ ятаєте, навіть бездітні цезарі підбирали собі прийомних синів. Їх, щоправда, скидали та вбивали не рідше, ніж інших, але — це ж всього тільки Рим. З другого боку, обирати собі за бажанням батьків або інших предків, — не захищається жодними юридичними нормами та в усьому світі розглядається як самозванство та шахрайство. От, такі справи.

Отже…

Але, ми давно нікого надобре не цитували, щоб виправити це, звернімося до того ж таки авторитетного російського історика. Ствердимо, насамперед, що він вважає, що:

История России есть история страны, которая колонизуется. Область колонизации в ней расширялась вместе с государственной ее территорией. То падая, то поднимаясь, это вековое движение продолжается и до наших дней. Оно усилилось с отменой крепостного права, когда начался отлив населения из центральных черноземных губерний, где оно долго искусственно сгущалось и насильственно задерживалось. Отсюда население пошло разносторонними струями в Новороссию, на Кавказ, за Волгу и далее за Каспийское море, особенно за Урал и в Сибирь, до берегов Тихого океана. Во второй половине XIX в., когда только начиналась русская колонизация Туркестана, там водворилось уже свыше 200 тысяч русских и в том числе около 100 тысяч образовали до

150 сельских поселений, составившихся из крестьян переселенцев и местами представляющих значительные острова почти сплошного земледельческого населения. Еще напряженнее переселенческий поток в Сибирь.

Зверніть уваги, як це все тут описується. Так, ніби росіяни переселювалися на порожні місця, де ніхто не жив. Ніхто й ніколи. Ніби не було ніколи війни за Кавказ (“покорєніє Кавказа”), ні війн у Середній Азії. Дивні справи!..

Але, давайте помилуємося тим, що вони привозили з собою в усі ці місця: це теж буде надто цікаво.

Крестьянские поселки по Волге и во многих других местах Европейской России доселе своей примитивностью, отсутствием простейших житейских удобств производят, особенно на путешественников с Запада, впечатление временных случайных стоянок кочевников, не нынче–завтра собирающихся бросить свои едва насиженные места, чтобы передвинуться на новые. В этом сказались продолжительная переселенческая бродячесть прежних времен и хронические пожары, — обстоятельства, которые из поколения в поколение воспитывали пренебрежительное равнодушие к домашнему благоустройству, к удобствам в житейской обстановке.

Дуже воно зворушливе, це намагання виправдати людей, що віками жиють у свинстві, але… пробачте. Можна з усією певністю сказати, що автор ніколи не бачив стоянки кочовиків — скільки ж там різних “удобств в житейской обстановке”!

Він твердить нам: “История России есть история страны, которая колонизуется”, — добре. Але, є колонізатори та колонізатори. Ми маємо приклад європейської колонізації, найстарішої — у Новому Світі. Тут варто пильно придивитись та порівняти. Подивіться, як її робили ці люди, еспанці та португальці, прямі нащадки біженців 375 року з України. Які чудові міста, розлеглі та просторі, вони там побудували. Які величні собори поставили… Не дарма ж один з найбільших португальських поетів, Фернанду Пессоа (1892–1935) — вважав португальських мореплавців за “створців сучасного світу”.

А — ці?.. Який же світ створили вони? — та це ж — дикуни. За власним же описом російського історика…

Але, що тут поробиш, саме такі вони, звички та звичаї цих збиральників палеоліту — кам’яної доби. Вічних Жидів, волоцюжок на чужих землях. “Хронические пожары”… Але ж, щоб їх не було, потрібно хоч уміти будувати димоходи, панове, інакше…

ЧУЖИМИ РУКАМИ

И из того, что создано воображением других, мы заимствовали одну лишь обманчивую внешность и бесполезную роскошь.

Одинокие в мире, мы миру ничего не дали, ничего у мира не взяли, мы ни в чем не содействовали движению вперед человеческого разума, а все, что досталось нам от этого движения, мы исказили. Начиная с самых первых мгновений нашего социального существования, от нас не вышло ничего пригодного для общего блага людей, ни одна полезная мысль не дала ростка на бесплодной почве нашей родины, ни одна великая истина не была выдвинута из нашей среды.

Автор тут дещо помиляється, бо саме те, що він тут нам написав — вже є “великая истина”. Але — будемо засвоювати її по частинах. Розглядаючи та оцінюючи російську культуру, треба постійно мати на увазі дві її грунтовні особливості, що в рішучий спосіб порізнюють її від культури української як майже й будь–якої іншої, європейської. Такі собі, — втрати “особого путі Россіі”.

Перше, це природно те, що ця культура є імперською, а значить зроблена, головним чином, не російськими, а чужими руками. Руками людей, що з тих чи інших причин, позбавлені були тією ж імперією — можливості творити у власній національній культурі.

Друге — то її ксенофобія, котрої теж не можна лишити поза увагою, настільки важливу складову російської культури вона собою являє.. Настільки відрізняє її від інших, нормальних культур. Тут ми розглянемо перший з цих феноменів, — зробленість російської культури чужими руками.

Є творчі люди, народжені на своє нещастя в імперії, але не приналежні до панівної нації. Для таких, як вони що зберігли власну мову та культуру, — неодмінно виникає альтернатива. Вона, коли йдеться про творчу індивідуальність, зводиться до того, — в якій культурі творити? В імперській, що має всіляке сприяння та дає нагоду прославитись, — чи у власній, переслідуваній, замовчуваній та навіть неіснуючій: “украінского язика нєт і бить нє можєт”.

Враховуючи всі імперські умови — то тяжка альтернатива, принаймні для тих, хто зберіг власну культуру. Для того, хто встиг асимілюватися ще в минулих поколіннях, її — природно, немає. Або вона значно послаблюється; хоч можуть бути відмічені й виключення. Таких — теж немало.

Не одна Росія була і є імперією. З класичною чіткістю цей синдром чужих рук прослідковується в англійській літературі, яка начисто зіжерла драконівськими законами імперії літератури ірландську та шотландську. Вже за епохи королеви Анни, Ірландія заявляє про себе в англійській літературі дублінським каноніком Джонатаном Свіфтом (1667–1745), поруч з котрим важно поставити когось із його англійських сучасників. Із визначних англійських письменників XIX ст. ми знаємо лише одного Чарльза Діккенса (1812–1870); Вальтер Скотт (1771–1832) та Роберт Стівенсон (1850–1894) — були шотландці. За ними йде плеяда ірландців: Оскар Вайльд (1854–1900), Бернард Шов (1856–1950), Вільям Ійетс (1865–1939) та Джеймс Джойс (1882–1941). Подібна імперська рутина призводить до того, що в XX столітті навіть англійці, Генрі Хаггард (1856–1925) та Редьярд Кіплінг (1865–1936) — родом не з метрополії, а найбільшою постаттю англійської літератури стає поляк Джозеф Конрад (1857–1924). Із власне англійців можна указати, хіба що, Томаса Елліота (1888–1965).

Ось, така невтішна картина; ось, що означає створювати імперію. Чи вдалося, чи вдасться поправити справи після, так би мовити, розформування імперії? — важко сказати. Навряд, адже й сьогодні найбільш відомі англомовні письменники, можливо, це тринідадець В. Найпол та пакистанець С. Рушді.

Такою є ціна, якою приходиться платити за розкіш імперії: припиняється імперія — припиняється разом і її культура.

Хай тепер читач поміркує сам, а що полишиться від російської літератури, якщо вилучити з неї (не будемо вже казати про білорусів Ф. Достоєвского, О. Грибоєдова чи М.

Зощенка), скажімо, українців: М. Гоголя, В. Короленка, А. Ахматову, Д. Мережковського та М. Бердяїва; або напівукраїнців — В. Маяковського та

В. Хлєбнікова. Це перші ймена, що приходять на думку, можна би назвати ще багато інших.

Але тут, — “что к одному прибавится — то от другого отнимется” як любив говорити ваш М. Ломоносов.

Серед інших ми назвали тут і М. Бердяїва, гордість російської філософії, філософської думки ХХ ст, взагалі. Передбачаю заперечення, — як же, адже всім відомо, що Ніколай Бердяєв — то є “вєлікій *русскій* філософ”. Так, дійсно, філософ, та тільки, от, не росіянин з походження. Прийдеться зайнятися цим дещо ближче. Вивести на чисту воду цього “русского філософа”.

Доля часто полюбляє насміхатися саме з російських невігластв та самовпевненності. О. Твардовскій написав колись: “Все знают, что Иван — это русское имя”. Ну, ви вже знаєте це сакраментальне російське “как ізвєстно” (або — “всє знают”). Козьма Прутков з цього приводу (як видно, вже тоді цим “как ізвєстно” порядно зловживали), написав у своїх замітках, пародуючи, — “как известно, у герцога де Рогана дурно изо рту пахло”. Майже завжди воно — “как ізвєстно”, — буває продуктом колективної брехні багатьох поколінь, продуктом колективного російського суб’єктивізму, котрий начисто звільнює від необхідності будь–що доводити. “Как ізвєстно” — і все.

Підступність Провидіння в даному разі була в тому, що заявлено це було Твардовскім у Скандинавії та з приводу цієї самої Скандинавії, де згаданих Іванів *(Yvan,* так прямо й пишеться) - з давних давен було чимало. Стільки, що багацько перекочувало не тільки до Росії, де нечекано обернулися на “русское імя”, але й до Англії (та й далі, за океан).

Щодо М. Бердяїва — зізнаємося, прямих доказів у нас немає, та й де ж їх роздобути у “вєк інформації”, але… його рідний брат Сергій Бердяїв (1860–1914), був відомим українським (і російським) поетом свого часу. Його симпатії — як і навпаки, — жодних сумнівів не викликають, процитуємо початок віршу “На чужині”, стільки, скільки нам буде треба.

Навік минули молодії літа І більше сили дужої нема,І кров мою чужина не насите,Земля кацапська — проклята тюрма…
Нездужий тільки проміж ворогами Я мов в кайданах сльози ллю…Знов, коли б можна з вільними пташками На Україну б полетів мою!

Ну; й так далі, в тому ж дусі. Написане це в Петербурзі, 1893 року. Невеличке пояснення, для тих хто не знає. Слово “кацап” — то дуже стара назва росіян (“старшєго брата”) в Україні. Воно, як і сила інших суто українських слів — є тюркського походження та розповсюджене від Алтаю та по Румунію. Воно може, за семантикою, позначати різника та м’ ясника; але може позначати живодера, горлоріза та ката. Тут мається на увазі саме ця остання семантика. Як синонім росіянина, москаля, воно вживається головним чином в Україні, але відоме й в Білорусі та Польщі.

Ось, такі воно справи. Таким чином, русофілові (а значить і українофобу, тому що третього тут не дане), залишається потішати себе сумнівною, хоч і дуже сучасною гипотезою, що Сергій був всього тільки українським мутантом у сім’ ї цілком добропорядних російських патріотів.

Микола Бердяїв (1874–1948), що став відомим, — був набагато молодший від брата, й таке не створює з самого початку особливої близькості, але… Він зрідка, але незмінно тепло пригадує про нього, хоча відтворити справжній характер їх відносин дещо важко.

В своїй книзі “Самопознание”, такій собі історії його становлення як філософа та мислителя, він наводить чи не найбільшу кількість біографічних даних та спогадів, але про брата згадує лише двічі:

Семья брата имела огромное значение в моей жизни и в моей душевной формации. Брат был человек очень одаренный, хотя совсем в другом направлении, чем я, очень добрый, но нервнобольной, бесхарактерный и очень несчастный, не сумевший реализовать своих дарований в жизни.

Щодо нервовості — жалиться й він сам:

Семья наша была необыкновенно нервной. У меня была нервная наследственность, выражающаяся в моих нервных движениях. Это, вероятно, связано с судорожностью моей натуры, мои душевные движения тоже очень судорожны. Особенная нервность была со стороны отца.

Думається, однак, що не одна зайва нервовість стала причиною того, що брат так і не зумів "реализовать своих дарований в жизни". Якби він, як його брат Микола, мав би розсудливість обмежуватися в своїх писаннях виключно російською мовою, а не забороненою українською, — то пішов би далеко далі. Може й реалізував би щось…

В Росії відносно мало відоме було ім'я самого Миколи Бердяїва, але ім'я брата — замовчувалося особливо ретельно. Достатньо відомий свого часу письменник, поет, театральний критик, журналіст та перекладач, він зникає в совєцькі часи, наче його й не було. Ви не знайдете його в жодній енциклопедії або довідникові совєцької епохи. Недогляд- ні, радше змова, кругова порука.

Іде це від ще досі живого в російській ментальності, а значить — і в російській культурі, — палеоліту, — "чур меня, чур, сгинь и не являйся". Замовчування того, кого не любиш, не бажаєш знати, та кого не хотів би ні чути ні бачити, — старий російський прийом. Дійсно, й Леві Страус, і Дж. Фрейзер, відмічають у первинних народів одну спільну рису, — боязнь вимовити навіть назву, ім'я, чогось або когось, страшного та неприємного. Одне слово — "не называть чорта по имени", як кажуть в Росії. З тих пір — з палеоліту, в них і вважається: якщо про когось або про щось не говорити, не пам'ятати, — його ніби то й немає; і — ніколи не було. Цю рису свого часу запримітив ще великий фізіолог, І. П. Павлов. Особливо надивилися ми всього цього в совєцький час, котрий — принаймні в духовній галузі — був чистим провалом у палеоліт. Втім, про все це — згодом та окремо.

Але, є в цьому ще інша, теж досить цікава сторона.

Пам'ятаю, якось, вже по війні, одному з американських журналістів удалося взяти інтерв'ю в самого тов. Сталіна І. В. Американці, за своїм дещо простуватим розумом, надають таким інтерв'ю — значення надзвичайного, а тут — ще й сам: тов. Сталін І. В. Який безпосередньо перед тим так добре обвів круг пальця Черчіля та Рузвельта разом, у Ялті та в Потсдамі. Одне слово, — подія нещоденна. Яка з тої самої причини багацько та довго обговорювалася. Як у нас, так і в них.

Так от, їхній кореспондент і питається тов. Сталіна І. В., — а що він думає про висловлювання якогось там їхнього, але російського за походженням, хіба авіаконструктора, — такого собі Сєвєрского. А той, як раз напередодні — щось там про нас сказав, відгукнувся. Радше — погано. Тоді про нас мало хто добре відгукувався. Хібащо відчайдушний чемпіон брехні Бернард Шов, або любекський міщанин Томас Манн, що так нічого й не розумівся на комунізмі.

А тов. Сталін І. В. у відповідь змахнув злегка своєю трубкою, та й каже: "А я такого конструктора — Сєвєрского, нє знаю".

Ця нечекана відповідь викликала різні пересуди; у нас і в них. У їх, відповідно згаданому розумові, іронії взагалі не сприймають, а як дотеп, то треба так і писати (в дужках). Бо можуть і всерйоз сприйняти.

Цей приклад має пряме відношення до справи.

Дійсно, придивимося, скажімо, до російського літературознавства, — ким тільки воно не займалось! Вивчало творчість Драйзера, але не Ловекрафта, Шова але не Елліота, показуючи стислу систему й у свавіллі. Але ніколи, чи майже ніколи не буде вивчати українського письменника або поета (хіба що — вже гранично совєцького). Бо не можна робити реклами ворогові. Та ще, щоб потім можна було б сказати, наслідучи тов. Сталіна І. В., — а ми такого письменника Н. (або поета)не знаємо. А як уже такий Н. є невідомий самій "вєлікой русской культурє", — так чого ж він після цього, вибачайте, вартий?

Ось так працює у "великій російській культурі" описаний "ефєкт Сталіна–Сєвєрского"…

Відмінно спрацьовує це й тут, у цій праці, коли ми порівнюємо досягнення російської та

української культури. Тому що будь–який український читач знає всіх російських письменників та поетів, які є чогось варті. Не тому, навіть, що йому їх вбивали до голови, а просто, як людина культурна. А от, росіянину, коли йдеться про українських письменників та поетів — треба наводити й короткої біографії, і що зробив. І — все одно — мало. Бо їх іще не завадило б читати…

Ну, зовсім, як з мовами в Україні — російську знає кожний українець, а от української — жоден росіянин не знає. Тому що не хоче знати. Вживається цей ефект і з метою самоочищення російського культурного гето, щоб у ньому всілякий небажаний мотлох не заводився. Це ще раз нагадує нам, що “сєкта скопцов”, — то явище специфічно російське, в інших країнах — невідоме.

Обмежимось одним прикладом, можна назбирати й іще, було б бажання. Був такий російський письменник Гамалііл Гантімуров (1850–1920), евенк, що писав російською мовою. Він прожив довге, як на евенка, життя, написав і чимало книг. Були там і романи, і записи про мандрівки, котрих у цієї людини, цікавської та освіченої, — теж було немало (“Дневники”). Але, — де все це? — хто знає про нього?

Ніхто. Тому що в російському культурному гетті він — постать не бажана. Там ще терплять білорусів та малоросів, видаючи їх за росіян, але якийсь там евенк! — змилуйтеся…

Як бачимо, російська культура поводить себе не гірше від імперського окупанта: що награбував, що присвоїв, а що небажане, що присвоїти не можна — знищив. Сумна картина…

Росія традиційно бідна філософією та філософами. Ні стан рабовласника, ні стан раба — до філософських роздумів не схиляють. Та й яка там взагалі філософія, коли — головним чином, всім “нє до жіру, бить би живу”… Тому ХУІІІ ст,, відносно благополучна доба філософії французької Просвіти, — проходить мимо Росії. Інтерес до філософії оживає з розповсюдженням освіти, хоч і постійною перепоною для розуміння європейської філософії, як древньої класичної, так і нової,є мітотворче та дологічне мислення. Щоправда, з реформою освіти граф Д. Толстой вводить викладання логіки, хоч важко оцінити, наскільки воно є ефективне. З цим співпадає й поява в суспільстві, в проміжку поміж рабами та рабовласниками, — тоненького прошарку освітянців із разночинного люмпенства, — прообраз майбутньої російської інтелігенції. З’ являється й інтерес до філософії.

П. Я. Чаадаєв (1794–1856) не був ні дисідентом, ні філософом, а його “Філософичєскиє пісьма” є не більше, ніж листи (хоча — й філософічні). Він не пропонує жодної філософської системи, але робить низку геніальних прозрінь. Не можна віднести до філософів ні К. А. Лєонтьєва (1831–1891), ні В. С. Соловйова (1853–1900). Вони вже й прозрінь не робили, хоча обидва були, нема сумніву, ідеологами. А філософами не були, не зважаючи на вагомий вклад до ідеології російського тоталітаризму та расизму.

Коли з 1917 року утвердився при владі терорист кримінальної нечаївської школи, який і сам погравав у марксистську філософію, для неї створилася атмосфера повного та конечного сприяння. Але — дивно, — аж нічого примітного вона нам не полишила. Вона не була, навіть, в стані пробудити справжній інтерес до філософії, хоча філософи вироблялися поточно, випускалися цілими факультетами та інститутами. Російські філософи–марксисти були ще більш сірими та духовно вбогими, ніж їх немарксистські попередники.

Щоправда, з початку ХХ ст. розквітає талант Д. Мережковського (1866–1941) та М. Бердяїва (1874–1948); обидва українці, вигнані згодом до еміграції симбірським ліліпутом, — вони якось виправляють репутацію російської філософії. Стимульований ними інтерес до цієї науки — спонукує вести пошуки й у минулому, які призводять до блискучого винику: відкривається, нарешті, хто ж був “пєрвим русскім філософом”.

До епохального відкриття приходить такий собі В. Ф. Ерн (1881–1917), що полишив по собі статтю в журналі “Вопросы философии и психологии”, N 107 11, 1911, — “Жизнь и личность Григория Сковороды”. Рік пізніше він видає й невеличку книжку про Г. Сковороду (1722–1794).

Він не був першим, і перед ним існувала розлегла література про великого філософа, але

це була, переважно, українська література. Деталічна біографія була складена та видана ще по свіжій пам’яті, учнем та другом Сковороди — М. Ковалиньським. Було видано, так само в Україні, біографію вченого пера Гесса де Кальве (1817). На них іноді посилається В. Ф. Ерн.

Коли 1894 року відзначалося сторіччя зі дня смерті (такі ювілеї — “со дня смєрті”, чомусь особливо люблять в Росії), його постаті присвятили свої публікації проф. Д. Багалій та відома Олександра Єфименко.

Однако, нагадування В. Ф. Ерна вийшло до речі, і як він від чистого сердця дивується тому, що “в полудікой Малороссіі” (!) міг з’явитися великий філософ, то вже у виданій 1922 в Берліні досить повній “Истории русской философии” — Григорія Сковороду об’являють “отцом русской філософії” та “пєрвим русскім філософом”. Його пригородили до себе, однак, з порядним запізненням. В інших випадках господа вєлікоросси бували непорівнянно спритніші.

Однак, ця коротка історія вчить нас неминучому: нема й не може бути нічого українського, що згодом не стало би російським…

Але, продовжимо.

Ця особливість російської культури, її зробленість — значною мірою, чужими руками, особливо впадає у вічі в декотрих, зовсім уже парадоксальних випадках. Один із них — ми й роздивимося.

Перед 1917 роком російським патріотам якнайменше приходилося згадувати російську техніку, технічну творчість. Здавна вважалося, було добре відоме, що цей бік творчої діяльності — технічне винахідництво, — найменш властиве російському генієві. Всі знали та з тим мирилися — немає в світі народів, перших в усьому; та ні найменшого галасу з цього приводу не здіймали.

Але, коли до влади в країні після 1917 року прийщли соціал — імперіалісти, більшовики, то вони — як пам’ятаєте, грунтуючись на цьому факті технічної (а слідом — і наукової, тому, що першоджерело є саме тут) відсталості царської Росії від Заходу — і зчинили весь цей бум з п’ятирічками та індустріалізацією — “превратим Россию крестьянскую — в Россию пролетарскую!” Зовсім як тоді — 1917 “превратим войну империалистическую — в войну гражданскую!” Та, що б ви думали — перетворили, одне й друге. В останьому випадку щоб потім знову вести війни імперіалістичні; діалектика, що ж ви хочете.

Час рухався, більшовики виграли свою єдину (на щастя!) імперіалістичну війну та почули себе міцно в седлі. Не було більше потреби підставляти на видні посади євреїв, хитро розраховуючи, що поки на них — як там щось, обернувся б весь гнів природно антисемітського народу, — самим тим часом можна буде зникнути; прихопивши дещо на чорний день. Роки 1946–1953 стали з цієї причини роками великого патріотичного натхнення, — нарешті можна обійтись без євреїв! Отже, геть мерзенних “космополітов” (єврейської національності), геть уклінство (перед Заходом). Хай живе “отєчєствєнний пріорітєт”!

Ви скажете, ясна річ, що ідея загального пріоритету протирічить, в першу чергу, ідеї загальної відсталості царської Росії, з причини якої більшовикам і пришлося зробити революцію та провести деінтелігентізацію, індустріалізацію та колективізацію країни. Все так, але… відсталість була потрібною для одного, а це — зовсім для другого. Одне слово, ще один приклад первісного, дологічного мислення, про яке йтиметься далі.

Або, як казав один викладач марксизму–ленінізму: “Що це? — протиріччя, плутанина? Ні, — діалектика!” Пріоритет віднині належало відшукувати повсюди, в будь–якій можливій галузі людської діяльності. Пріоритетові в техниці була присвячена книга напівшарлатана, напівманіяка В. В. Данілєвского — “Русская техника”. В передмові до неї тоді (1947) писалося:

"Русская техника" дала широким кругам советских читателей богатейшие материалы, показывающие, как все отрасли техники и технических наук были обогащены творчеством сынов великого российского народа. Творчество русского народа и его первенство в выдающихся открытиях и изобретениях впервые предстали во всем величии.

Це написав (ніхто не повинен стати забутим!), такий собі академік Б. Юрьєв, що винайшов “вертолёт” у *нас*, та далеко пізніше від іспанця Хуана ла Сієрва, який першим прийшов до ідеї машини з гвинтом зверху. Та й подальші російські машини, які вже й насправді літали, були один до одного займані з американських прототипів. Однак, і він десь там був підгодований Сталінською премією. Для нас у цих двох реченнях усього й важливі півдюжини слів: “все” (галузі техніки та технічних наук), а також — “сынов великого русского народа”; отже, за задумом — росіян.

Розумію, все це схоже на чисту паранойю, але ж, і відстоювати серйозно російську ідею здатний тільки й єдино — параноїк. Тому що в Росії, поки можна прослідкувати її історію, жодна людина, з будь–якого покоління, — ніколи не жила достойним людини життям. Дійсно, нагадаємо: вона або ставала жертвою несправедливості, або сама творила її; або — в кращому випадку (та, чи дійсно так?), — байдуже спостерігала як та несправедливість твориться. Позиція — не більш достойна. Так було, так є сьогодні. Отже, самі подумайте, яка ж людина при здоровому розумі…

Але, повернемося до безнадійно запаленого пріоритету.

Історія та Провидіння, що її спрямовує — не чужі жарту, хоч не всі та не завжди це помічають. Наведемо класичного прикладу. За Н. С. Хрущова совєти запустили були до космосу першого супутника, першу собаку, першу мавпу та першого співвітчизника, необережно та нерозсудливо кинувши виклика США. Ті відповіли на це обіцянкою Дж. Кеннеді (якої й було своєчасно виконано), — висадкою на місяці та створенням прогулянкових “шаттлів”. Все це повинно було поставити на місце більшовицьку хамлоту, але… Зовсім вже необачний Л. Брєжнєв переніс цей безглуздий виклик у військову галузь та цим зліквідував, кінець кінцем, і Совєцький Союз, надірвавши його сили.

Але, що ж ми бачимо, звертаючись до совєцького пріоритету в космосі? А бачимо ми дещо дуже цікаве.

Хто ж вони були, оті “сыновья великого российского народа”, що вивели країну до космосу? Росіяни? — далебі, дослівно: жоден.

Російську космонавтику прийняте починати з народовольця Н. Кибальчича, корінного та чистого українця, який був стурбований не стільки “освобождєнієм Россії”, скільки звільненням України від цієї останьої. Він, перед смертю, накидав у камері щось там на хлаптику паперу, але — облишмо це. Чимось подібним, хлаптиком паперу як пріоритетом, здатний серйозно займатись лише звихнутий розум якого–небудь Данілєвского.

Початок російської космічної ідеї тому й виводиться від поляка К. Е. Ціолковского (1857–1935), якому й приписують найбільш тривіальні (а іноді, зрідка, й нетривіальні) ідеї в цій галузі. В цьому, щоправда, з ним сильно конкурував його одногодок, мало відомий в нас німець (і теж самоук) Герман Гансвіндт (1856–1934), але оскільки цього останнього у нас ніхто не перекладав, то все якось обходилося. Так от, цей поляк був з роду тільки злегка сполячених українців, які вели свій рід від нещасного гетьмана Северина Наливайки. Брат Костянтина Едуардовича — навіть підписувався подвійним прізвищем: Ціолковський–Наливайко.

Але, Ціолковський, це всього тільки романтична епоха космонавтики, епоха предтеч та пророків. Про щось справжнє могло йтися після Роберта Годдарда (1882–1945) та Фрідріха Цандера (1887–1933) з Ріги, які почали досліди з рідинними та твердопаливними ракетами.

Нова епоха інтеграції знань, набутих в цій галузі, та з теорією, — пов’язана з іменем українця Юрія Кондратюка (Олесь Шаргей, 1898–1942). Він був і практиком і теоретиком, а його видана 1929 книга “Завоевание межпланетного пространства” — не втратила значення й тепер. Він був сучасником відомого Германа Оберта з Меддьеша, але на відміну від нього — не дожив до втілення якогось зі своїх задумів. Та однак… Коли Дж. Кеннеді прийняв совєцький виклик у космосі, він пообіцяв, що його країна висадить людину на місяць ще до кінця десятиріччя (1960–1970), але тут є цікавим не факт висадки, а радше те, як це було досягнене.

За неповних сім років було перебрано та відкинуто багато проектів та варіантів. В кінці ж було прийнято, в майже незмінному вигляді проект давно померлого Юрія Кондратюка:

вихід корабля на місячну орбіту, спуск та повернення спеціального модуля. При розробці останього теж були використані технічні ідеї Кондратюка. В російській пресі, запопадливій на будь–який “русскій пріорітєт”, — якраз про це чомусь і не написали.

Підкреслимо ще раз наведений факт. Ніщо не старіє так хутко, як технічна ідея, ви знаєте. І — все ж. Щоб ідею, та ще в такій галузі як космонавтика — було зреалізовано по трьох десятках років… В технічній галузі щось таке — своєрідний рекорд. Вже його одного — нам вистачило б із лихвою.

Засновник космонавтики загинув 1942 у “народном ополчєнії” під Москвою. Сформоване маршалом Жуковим, недосвідчене та погано озброєне, воно призначалося, головним чином, для нищення інтелігентів. В тому числі — й українців, яких особливо не любив генерал.

Але, Олесь Шаргей — він же Юрій Кондратюк, — був не один, і в цьому вся справа.

Після війни в ракетній індустрії зайняті, як навмисно, самі українці. Що за жарти долі: хоч би один росіянин (крім начальників, ясна річ). Перелічимо: С. Корольов, А. Люлька, конструктор ракетних двигунів

В. Глушко, винахідник крилатих ракет В. Чоломій… Гордість совєцької військової машини, ракети від СС-7 та по СС-18 — будував Михайло Янгель, — Микола Будник.

Нещодавно схвально пригадали останню — балістичну ракету “Зеніт”, яка — ніби: “на дєсять лєт опєрєжаєт” все, що є подібного в світі. А заразом пошкодували, що виготовлено її — який жаль, не в Росії, а на янгелівському Південмаші в Україні.

Оце вам — воістину російський пріоритет! — “русскіє запустілі спутнік, русскіє поднялі чєловєка в космос…” От, як воно треба в’їздити до безсмертя на чужій шиї!

Зауважимо, що Україна була країною глибоко селянською, не відзначалася, подібно до Англії, як країна механиків та інженерів, однак… Чи можна назвати в Росії інженерів та техників, рівних киянинові

С. Тимошенку (1878–1972)? Згадаємо тут і великого фізика Івана Пулюя (1845–1918) з Тернопільщини, що відкрив та використав проникаюче випромінювання на десяток років раніше К. Рентгена. Він був видатним інженером та будував перші електростанції (та до того — на змінному струмі!) в Австро–Угорщині. Був і першим учителем великого Ніколи Тесли.

Так, що ж нам сказати про нарід, який дав світові не тільки Шаргея, але й Пулюя? Випадковість? — одинокі генії? Але, майже одночасно народилися в нащих сусідів та родичів іще троє великих: словен Міхай Пупін (1854–1935), професор університету в Нью-Йорку, відомий всьому світові хорват Нікола Тесла (1856–1943) та Аврель Стодола в Словаччині (1859–1942), засновник теорії автоматичного регулювання. Значить — не випадок, просто — прийшов час.

З батьківщиною Авреля Стодоли пов’язані — до речі, ще двоє українських імен, відомих тепер світові. Це, насамперед, Енді Ворхол (Андрій Вархоль) - один з найбільш відомих сучасних художників–модернистів. Крім того, звідти ж походили емігранти, батьки американського космонавта Юджіна Сернана (Євген Чернян), що побував 1969 р. на Місяці.

До “феномену чужих рук” слід цілком віднести й те, що навіть ініцийованою була російська культура, у багатьох своїх важливих галузях — прийдешніми.

Ця її особливість є, мабуть, унікальною та якось незрозумілою. Наче б то все було готове, все могло розпочатися, але — не починалося. Наче для цього початку мав прийти хтось чужий та щось там підштовхнути, показати, — “роби як я!”… Хтось, здається сам Ф. М. Достоєвскій, сказав: “все мы вышли из “Шинели” Гоголя…” Може це й перебільшення, може й не все вийшло з Гоголя, але його значення для сучасної російської прози та драматургії — важко переоцінити. Тому що в надто багатьох справах — першим був дійсно він. То він зрушив її, російську літературу.

Те ж, загалом, відбувалося й по інших галузях.

Ми знаємо в російській науці без сумніву велику постать М. В. Ломоносова (1711–1765), але — зауважимо це, російська наука починається радше з Леонарда Ейлера (1707–1783), а першим “русскім” математиком дійсно світового рівня — був все таки українець, М. Остроградський (1801–1862).

Важко заперечувати й той факт, що російське природознавство веде початок, єдино, з естонця Карла Ернста фон Бера (1792–1876).

Як Росія починається з українських колоній на півночі, так само російська класична музика завжди спиралася на музичні традиції України, на багатства українського музичного фольклору (за багатством в Європі з ним можна порівнювати, хіба що, еспанський), та навряд відбулася би без цього. Починається вона, навіть офіційно, з трьох українських композиторів та музиків — М. Березовського, А. Веделя та Д. Бортнянського. Перші двоє померли відносно молодими та тому й дещо менше відомі. Березовський був доведений до самогубства. Артем Ведель насмілився вручити цареві Павлу І якесь прохання, що видалося тому “крамольним”, та був за його наказом заключений до божевільні (тодішня кагебістська психушка), де й покінчив з собою через вісім років. Росія, що ви хочете; для неї все це є цілком нормальне. Найбільш відомим є тому Дмитро Бортнянський (1751–1825), життя якого склалося відносно благополучно. Всі вони троє, давно, у нас і за кордоном, зараховані до “русскіх композіторов”, хоча й не “вєлікіх”. Однак, обходиться мовчанкою той факт, що без них не було б і сучасної російської музики.

Всі ці троє музичних геніїв України — належали до української музичної традиції, самобутньої, древньої та розвиненої. Сучасні дослідники встановили, що многі важливі музичні відкриття, приписувані звичайно І. С. Баху (1685–1750), — можуть бути знайдені в українській музиці задовго перед ним.

Ф.І. Шубін (1740–1805) був земляком М. В. Ломоносова, з півночі, а тому й не належав, власне, до тодішньої культури московського гатунку. Він став у столиці неперевершеним різьбяром–портретистом, але так і полишився би геніальним одинаком, на зразок Ломоносова. Тому що російське різьбярство починається, все таки, з чорнигівця Івана Мартоса (1754–1835).

Неспірна домінація українського різьбярства продовжується, втім, по наші часи. Тому що нема й не було російських різьбярів, рівних Олександру Архипенко або його сучаснику Івану Кавалерідзе. Тому що нема й у наш час в російському різьбярстві чогось подібного, за філософською глибиною та естетикою, до скромних бронзових фігурок Миртали Пилипенко.

Українсько–германськими були й корені російського живопису. Його починають, по суті, три людини. Це киянин Дмитро Левицький (1735–1822), миргородянин Володимир Боровиковський (1757–1825); обидва — діти українських художників, вихованих за традиціями української культури. Їх доповнює не менш авторітетна постать німця Карла фон Брюлова (1799–1852).

Фактично, саме з них трьох і починається російський живопис, до якого вже можна ставитись серйозно.

Потім він дослівно роїться від українців та поляків, є й не надто примітні росіяни. Обмежимося тут чотирма, як тут сказати? — кращими іменами. Завжди важко буває в мистецтві когось там виділяти, мимоволі возвишуючи над усіма, але… Многі згодяться, мабуть, що ці четверо відповідають вже світовому масштабові. Це — М. О. Врубель (1856–1910), М. В. Нєстеров (1862–1942), В. О. Сєров (1865–1911) та М. К. Реріх (1874–1947), але з них росіянином був лише М. В. Нєстєров. Він і створив нам чудовий міт про “святу Русь”, але — підкреслимо, всього тільки міт; ну, так само, як М. К. Реріх полишив нам міт про “Русь варязьку”; та — не більш вірогідний. До цього короткого огляду на тему “чужими руками” можна додати дещо в тому ж сенсі і про українську культуру.

І в ній, незрідка, трудилися не самі українці. Можна знайти й німців, В. фон Габсбург — Василь Вишиваний (1896–1951), О. Бургардт — Юрій Клен (1890–1947), чехів — В. Хвойка (1850–1914), В. Шкорпіл (1853–1919), поляків — В. Антонович (1834–1908), шведів — С. Ліндфорс (1856–1940) та багатьох інших. Тільки от, серед цих людей, що жили в несвободній, пригніченій та залежній Україні та добровільно вибрали своїм полем діяльності не опікувану, а ганену та переслідувану культуру України, — щось не надто

багато їх, найбільш численних у нас — росіян.

Буває й таке, що й всюдисущий “старший брат” кудись там не встигне або спізниться. Бо ж не було й єдиного з них тоді, 1223 — на Калці, не було й 1310 при Грюнвальді; не знайшлося якось ні єдиного й на стінах Константинополя 1453; або під Віднем 1683.

Так і не відшукалося жодного, щоб потім трубити на весь світ, що “русскіє сражалісь с монголамі на Калкє… русскіє побілі псов–рицарей прі Грюнвальдє… русскіє защіщалі православний Константінополь от турєцкой напасті…” Або, хоча той Відень та від тих же турок. Ось так воно їх, практично, не знайшлося й в українській культурі. Щоб потім, коли вже всі шулерські козирі з колоди “нєт і бить нє можєт” — будуть биті, — натхненно твердити, що це саме росіяни “по височайшєму нєдосмотру” — створили українську культуру…

До речі, якщо вже там десь зайшлося про тих “псов–рицарєй”, то чи знаєте ви, звідки це побралося? Повсюдно вважається, що з помітки Карла Маркса на маргінесах чогось там. Але, хоча господін Маркс мав найпаскудніший в світі почерк, але в цьому — й він не має провини. Так от, слухайте, як це було. Маркс написав собі, всього навсього — *Hund.Ritter* — “сотні рицарів”, бажаючи, певно, підкреслити їх нечисленність на Чудському озері, порівняно до новгородців, яких були вже тисячі. А російський коментатор, просякнутий своєю законною та універсальною ксенофобією, — прочитав це як *Hunde-Ritter* — пси–рицарі; ну й пішло…

З ними, з російськими коментаторами, по їх великій грамоті, — таке частенько буває. Так колись невідомий російський розумник зробив із призвіська Аскольда — *Dyr* (Звір, Тварина) — другого конунга, уславленого Діра. А другий (а може той самий) перетворив дім конунга Рюрика *(sine hus)* та його дружину *(troe vern)* — на князів Сінеуса та Трувора.

Та ще. Як уперто твердив нам Ю. Тинянов, — жодного “поручіка Кіже” насправді не було, а вже совєцький критик, риючись по щоденниках К. С. Станіславського, — прийняв звичайнісінького французького Клемансо — за такого собі загадкового *Светенсваі.*

Отже, це в них — можна сказати, наслідуване.

Але, повернемося до теми. Як же ставитись нам до цих втрат нашої культури? Як відноситися до цього явища ще одного пограбування, — до явища “чужих рук”, де мало не половина — наших?

Чуються заклики — “повернути імена”, “вважати своїми”; але — куди, власне, повернути? — та — кого повернути? Якщо наука є об’єк–тивною а тому майже інтернаціональна, й тут неспірно належать до української культури й ректор університету в Болон’ї в XV ст. Юрій Дрогобич, і Іван Пулюй, що працював у Австро-Угорщині, і (може) швайцарець Аврель Стодола, і Юрій Кондратюк, що працював у Росії, то з літературою та театром справи стоять інакше. Це — суб’єктивні галузі творчої діяльності, а до того — невідривні від мови.

Тому ні Гоголь, ні Короленко, якою не була б визначною їх творчість для російської культури — навряд чи можуть бути предметом гордості для нашої. Вони — не більше, ніж втрати феномену — “чужими руками”.

Часом з приводу подібних втрат — нема чого й жалкувати.

Якщо Гоголь, Короленко або Бердяїв — завжди пам’ятали свою батьківщину та віддавали їй належне, то відомі й протилежні приклади. Петербурзька поетеса Анна Ахматова (1889–1966) — у дівоцтві Анна Горенко, соромилася свого прізвища та обрала собі “російське” псевдо — Ахматова, — блискуче! Але підвела її тут чи то власна поверховість, чи то загальна поверховість російської культури, — важко сказати. Тому що Ахматова походить від Ахмата, Ахмада, Ахмета, — типово татарського імені. Така собі, татарська сублімація великоросійського патріотизму.

Навідавши якось свою пристарілу українську мати, вона записала в щоденнику: “Она мне доню, доню, — а мне противно”.

Що там їй було “протівно”, стара мати, чи “грубоє малороссійскоє нарєчіє”, вона, втім, не

уточнювала.

Думається, що з приводу подібних “втрат” — нема потреби й жалкувати. Бо ніщо цю людину з Україною не пов’язувало, крім випадку народження. Нема чого жалкувати, особливо, за нашої кількості поетес, від Лесі Українки та до Ліни Костенко. Поетес і набагато кращих, а головне — розумніших.

Є в усьому цьому — ще й другий бік. Приневолення, тим пак — історичне, — є поневолення. Коли заборонене писати українською мовою — доводиться писати російською; або не писати взагалі. Це — погано. Але, окрім загального приневолення є ще конкретна людина, що може, вже власною волею, протистояти та боротися. Або — піддатися приневоленню; більш від того — навіть прийняти це приневолення за добру для себе нагоду, можливість.

Розглянемо з такого боку проблему, наприклад, Гоголя. Чи жалкувати нам з його втрати для нашої культури? — давайте поміркуємо. Абстрактно, ясна річ — жалкувати, але — конкретно? Насамперед — а чи вона була, ця втрата? Бо ж абсолютно невідоме, підкреслимо це, що би з нього вийшло в Україні, в разі його відмови від переїзду до Петербургу. Так, в його особі Україна щось там втратила, але ніяк, в принципі, неможливо з’ ясувати, — що ж саме? Може — все, а може — й нічого. Зате вже точно відоме, що в його особі набула Росія, російська культура.

Не будемо відстоювати його заслуги в створенні грандіозного кічу на малоросійські теми — “Тараса Бульби”. Він зробив непорівняно більше. Пригадаємо, що це він сповістив весь цивілізований світ про сучасну йому Росію. Про величезну в ній кількість Ноздрьових, Собакевичів, Хлєстакових, Чічікових і т.і. Та про те, що в ній, в Росії, у XIX ст. — доби пари та електрики, — торгують не тільки живими людьми, а й мертвими душами.

Чи підвищила така талановита реклама фонди Росії у світі? Чи укріпила ще більше її і без того високу репутацію в очах людства? Про це судити не нам, але — того, що написане пером — не вирубати й сокирою. Його свідоцтво про Росію — тепер назавжди полишиться в її історії.

Не забудемо іще, це він створив свій славетний символ Росії у вигляді трійки, яка стрімголов несеться невідомо куди та перед якою з жахом розступаються інші народи. Ця трійка свого часу та в свою чергу, породила цілу течію російської суспільної думки, яке по цей день дошукується, — а хто ж саме сидить у трійці (крім бовдура Сєліфана та пройдисвіта Чічікова, ясна річ), чому саме з жахом розступаються перед нею інші народи, а головне — коли та чому понесла трійка та як повернути їй керування.

Ремінісценція тої трійки промайнула наприкінці холодної війни на сторінках партійної “Правди”, в особі президента ворожої країни Рейгана, відчайдушного ковбоя, який скаче невідомо куди…

Скептик звідси, з історії з Гоголем, може заключити: для того, щоб полишити по собі щось більше значне — потрібно переходити не до нижчої, а до вищої культури, але то вже його, скептика, справа. Щоправда, самі росіяни кажуть нам, що з Гоголя вийшла вся наступна російська література. Як на нас, профанів, це виглядає дещо сумнівно, бо надто вже спрощене, але… Вони — краще бачать; як воно й так — можемо тільки порадіти — на здоров’я; коли вже й тут не порадили собі обійтися без чужої допомоги.

Звідси плине головний, можливо, виник, — що робити свою культуру чужими руками — погано взагалі, в принципі. А принцип — він завжди є вищий від окремого, тобто — від конкретних людей. І нам треба жалкувати за нашими втратами на користь імперської культури Росії — теж, тільки взагалі, в цілому, а не за кожним окремим об’єктом цих втрат. Вже просто тому, що ніхто не візьметься передбачити, що б воно з кожного з них в іншому разі вийшло.

Закінчимо деяким анекдотом з життя, на ту ж тему. Російський журнал “Знание сила” N 6, 1989 постановив провести дискусію “О состоянии современной русской филологии”. В ній взяли участь такі фахівці: Ніна Володимирівна Брагінська, Михайло Леонович Гаспаров, Гасан Чингізович Гусейнов, Сандро Васильович Кодзенов, Максим Онисимович Кронгауз, Ольга Сергіївна Кулагіна, Володимир Олександрович Плунген, Ольга Олександровна Седакова, Ревекка Марківна Фрумкіна.

Без коментарів, але й без сумніву: сучасна російська філологія — перебуває в надійних руках…

РОСІЙСЬКА КСЕНОФОБІЯ

— А вы, случайно, не из жидов ли сами будете?

— Разве похож?

— Да нет. Просто — смотрю, вид у вас больно интеллигентный.

Слово “ксенофобія” означає в перекладі з грецької — страх чужого, але це є його первісне та дослівне тлумачення. З часом фобія стає ненавистю, та в цьому, більш широкому сенсі ми й будемо її розуміти: як ненависть до всього чужого. Особливо ж — втіленого в людині.

Ксенофобії властиве відторгати будь–якого чужого, навіть пізнаного вперше, ніколи перед тим не баченого, але — найбільш пишним цвітом розквітає вона по відношенню до людей здавна знайомих, близьких та сталих сусідів. Таким чином, головними доменами ксенофобії в Росії, є та будуть, — українофобія та антисемітизм.

Особливо ж — перша. Не випадково ж, ми її першою й поставили.

Українофобія в Росії, як і російський антисемітизм, — то не тільки обов’язкова частина російського культурного гетто. Це й щось більш грунтовне. Росіянин може й не бути спеціально расистом та ксенофобом. Може — геологічно зрідка, не бути навіть явним антисемітом. Але, українофобом він є завжди та за будь–яких умов. Це — обов’язкова приналежність ментального комплексу; дещо повністю рефлекторне. Умовно? — радше ні — безумовно.

Того, що стало другим “я”, второю натурою — нема чого десь навмисно відшукувати. Досить заглянути в те, що на очі попадеться. Тому що воно — всюди.

Візьмемо, наприклад, книжку, яка не має жодного відношення до України (а так само — і до Росії): Франсиско Гарсия Лорка (брат поета) “Федерико и его мир”, Москва, 1987. В “Примечаниях”, що торжественно названі “Комментарии” (може за це вище платять), можна прочитати щось і про нас. Наприклад:

Архипенко Александр (1887–1964) — русский скульптор–кубист.

С 1908 г. работал в Париже, с 1924 г. в США.

Так одвічно набувається “російське”, тобто те, що десь у когось погано лежало. Набувається грабунком, крадіжкою або брехнею. Це вже не є принципове (в данному разі — саме брехнею). Нагадаємо, що Архипенко вважав себе все життя саме українським різьбярем та не розставався з пашпортом УНР.

Всесвітньо відомий Герберт Рід, в своїй книзі “Коротка історія сучасного різьбярства”, Лондон, 1964, перелічує в кінці дванадцять творів сучасного різьбярства, котрі видаються йому найзначнішими. Серед них пам’ятник Бальзакові Родена, дві речі Генрі Мура та “Боксерский матч” Олександра Архипенка (1913). Чи варто пригадувати, що про жодних там російських різьбярів — він не згадує взагалі.

Так що, як бачите “русскій скульптор–кубіст”, — тут зовсім не є випадковий.

Зауважимо: щось подібне — радше система. Бо про це писали й самі росіяни:

В России вся собственность выросла из “выпросил” или “подарил” или кого-нибудь “обобрал”. Труда собственности очень мало.

Найчастіше, однак, здається, це “обобрал”. Як в даному разі.

Друга примітка, що стосується нас, — відноситься до нашої бандури. Можна певно твердити — нашої, тому що це — хіба не єдине, з чого нас іще не пограбували. Чи грати на неї надто складне для “старшего брата” — це ж не балалайка; чи то відношення до неї визначив іще — здається, І. С. Тургенєв, написавши про “глупого Остапа, который играет на глупой бандуре”. Важко сказати. Але, бандура (там вона називається *la banduria)* є й в

Еспанії, куди її з України занесли, мабуть, ще візіготи; та на якій там, за традицією теж грають звичайно каліки; тільки там вона менша.

З приводу неї “старший брат” обмежується, дослідно, наступним:

Бандурия — испанский народный инструмент, родственный гитаре.

Зайве казати, що вона — копія відомої всьому світові української бандури (тільки — менше), а єдине, що поріднює її з гітарою, так це те, що вона — теж струнний інструмент. І — не більше.

Російська ксенофобія — явище історично дуже старе. Вона зіходить, знову, до часів работоргівлі, коли поняття “ми–вони” було визначене чітко, як ніколи. Та втілювалося для тих, що були — “вони”, — ланцюгом круг шиї. Сучасною шведською мовою *boj* — то ланцюг, та чимало йде в російській мові від цього старого кореня. Іде звідси й слово “боярин”, той, що розпоряджується ланцюгом: на кого захотів — на того й надів.

З часом ксенофобія стає мало не рефлекторною, автоматизмом. При цьому в ній прослідковуються дві течії, одна — у семантиці, друга — беспосередньо, у відношенні до чужих.

Чимало потрапило до постійно бідної російської мови чужого, іноземного, але — перемінилося, засвоїлося. Принцип був простим: що завгодно, хай найбільш безглузде за асоціаціями, — аби своє, не чуже, незвичне, та таке, що ріже слух. Так, переважно, асимілювалися чужі ймена та назви. Річка Сари су (Жовта вода, тюрк.) перетворювалася на нікому не відому загадкову Царицу, на якій з часом виросте російське місто Царицын (благо, цариці завжди були під рукою). Тюркські ж Бей та Хатун (Пан та Пані) перетворилися на алтайські Бию та Катунь. Татарскі ж Шиг–Алиеви — на безглуздих Шигалевых, а потім, нарешті, на повністю звичних Щеголевых; нащадки єврея Бейнуса — на російських бояр Буйносовых (!) і т. і.

Не забудемо й загадкового перетворення цілком нормального ж англійського “пуловера” на якийсь то вже конче дурний “полувер” (а, що ж це, власне, таке: полу–вер?).

Вся ця відсутність логіки повністю вкладається до гипотези дологічного мислення, яке збереглося в резерваті російського культурного гетто з передісторичних часів; але про це — нижче.

Займане чуже, часто, за тою ж рабовласницькою звичкою, — понижувалося в чині; часто вживалося в принизливому сенсі. Тюркське *szaraj* — палац, набуло прямо протилежного значення звичайного сараю (готське *barak).* Українське “вродливий” — теж (уродливый). Від фінського *kavely* — ходити, пішло російське “ковылять”; від мадярського (або гунського) *setal* — прогулюватися — пішло знехтувальне “шататься”.

Ну, й так далі, приклади можна продовжити.

Друге та найбільш помітне, ясна річ, спрямування ксенофобії, то упередження до всього неросійського (“а ситцы те французские, собачьей кровью крашены…”).

Наскільки ксенофобія найбільш низького гатунку просякає, часом, все єство навіть інтелігентного росіянина, можна переконатись на великій кількості прикладів. Розкриємо хоча б М. Булгакова, котрий десь там мимохідь побував на Кавказі, підчас революції. Та й те здебільшу прохворів. Читаємо:

Леса и горы. Но не эти проклятые, кавказские. А, наши, далекие…

Прочитали? — тепер подумаємо. “Проклятые кавказские”… Так, агресори гор не полюбляють — в горах важко “покорять”. Немало росіян склали голови в минулому сторіччі на Кавказі, а немало й у нашому сторіччі — в Афганістані. Ну, що ж — так і сидіть вдома, не лізьте в гори, адже ніхто вас туди й не запрошував. Але, тут цікаве зовсім інше, — а які ж це — “наши, далекие”? В родимій Росії письменника гір — начебто немає. Чи хіба — “Валдайские”? — так які ж це “наши, далекие”? — може Хінган або Ала–тоо, котрих він і на очі не бачив? Але, все — тільки початок, читаємо далі:

Впрочем, ведь вы и не знаете наших нравов. Ингуши, когда грабят, то… они грабят. А осетины грабят и убивают.

Ось так, не більше не менше, мимохідь охарактеризовані обидва народи, котрих — можу й за це поручитись, автор і в житті не бачив. Непогано? — скажете — дрібниця? Як сказати… Поверховість, верхоглядство? — безумовно, як же без них; але й немало презирства до інших; зверхницького, расистського. Ой, “широки натуры русские, /нашей правды идеал/ не влезает в формы узкие/ юридических начал”. Слушно, але я б тут сказав радше — “этических начал”. Будь–яких.

Російська ксенофобія — тема воістину невичерпна. Почнеш — не зупинишся, тому обмежимося прикладом в іншому роді, теж — частково, літературним.

Дідом поетеси Маріни Цвєтаєвой (1892–1941) був нездарніший з нездарних російських істориків, Д. І. Іловайскій, який наприкінці життя бавився виданням патріотичної, а значить — жидофобської газетки “Кремль”, — бо ж, де російський патріотизм — там і антисемітизм: “Бей жидов — спасай Россию!” Напочатку 1918 його забрала ВЧК, ну — знаєте, буває, — “своя своих не познаша”, а було йому тоді вже за 80 років. Вік для тюрми та суми дещо не відповідний.

У самої Маріни жив на той час на квартирі підселенець, єврей Закс, зам. самого “жєлєзного Фєлікса”. Вона й звернулася до нього з проханням звільнити діда; а він — і звільнив. Тоді в російських більшовиків (як, втім, і після) звільнювали не так за відсутністю складу злочину або провини, а тільки й виключно — за “блатом”. Вона — куди як задоволена, та каже братові, в якого він жив, у надії привести діда до розуму: “Нєпрємєнно, нєпрємєнно пєрєдай, что освободіл єго із плєна єврєй Закс”. Брат був дещо розумніший від сестрички, бо відповів: “Да что ти, матушка, єслі узнаєт — обратно запросітся”.

Не дарма ж кажуть (особливо — такий собі Ст. Говорухін), що за старих часів люди були набагато принциповіші від нинішніх…

Констатуючи давню ксенофобність російської культури, яка контрастує в цьому (як і в іншому) з толерантною українською культурою, задумаємося нарешті, а в чому ж тут справи?

Чи вичерпується вона, ця ксенофобія — расистськими упередженнями, народженими работоргівлею та такими, що в свою чергу — породжують її саму? Тому що не можна пораблювати рівного собі, не виправдовуючи цього якось внутрішньо для себе, хоча б вимогами того ж расизму, аргументами власної расової вищості.

Та — й не забудемо, расизм допомогав лише тоді, поки ще торгували чужими, але ж потім, сотні років, — торгували вже своїми, єдинокровними.

Щоправда, з цього самого часу ми спостерігаємо й упертіші намагання провести всим видиму межу поміж рабами та рабовласниками. Особливо усилювалися в цьому двоє найбільших “прєобразоватєлєй” російського суспільства — Пєтр І та Єкатєріна ІІ. Перший поголив та обстриг звіроподібних рабовласників, перевдягши їх іще й до європейського одягу. Рабів він, як відомо, ні голити бороди, ні переодягатися — не приневолював. Чим не два різних народи? Друга зобов’ язала, до цього, всіх рабовласників розмовляти ще французькою мовою, довівши цей розділ двох народів до меж можливого.

Але, повернемося до ксенофобії: на чому ж вона будується?

Інакше кажучи, поставимо тепер питання так: чи не має російська ксенофобія під собою реальних, більш матеріальних причин, що її постійно підгодовують та підкріплюють?

Одну цікаву думку в цьому напрямі подає нам сама класична російська література. Ф. К. Сологуб (1863–1927), в своєму відомому романові “Мелкий бес”, вкладає — наскільки пам’ятаю, до вуст Пєрєдонова приблизно таку репліку: “єслі жідам разрєшіть бить професорамі, то все професора будут жідамі” Щось таке, подібне. Значить, реальним грунтом для ксенофобії (а відповідно — антисемітизму та українофобії), — може бути й страх конкуренції; страх власної неповноцінності. Внутрішне переконання в органічній нездатності конкурувати, змагатись з “інородцєм” прямо та безпосередньо, не вдаючись до непрямих стратегій, не утиснюючи його в правах. Переконаність в тому, що перемогти його самому можна, тільки й єдино, за рахунок непрямих стратегій. Скажімо, найпростіше, перекривши йому шлях до освіти. Як воно й практикувалося, що в царські

(“Россия, которую мы потеряли”), що в пізні більшовицькі часи. З тою тільки різницею, що за царських часів була цілком пристойна “процєнтная норма”, яка виконувалася, а за більшовиків — нічого подібного вже не було; окрім повного свавілля, ясна річ.

Про це, до речі, давно вже написав відомий російський філософ Ніколай Бєрдяєв, рідний брат українського поета Сергія Бердяїва:

“Есть что-то унизительное в том, что в страхе и ненависти к евреям их считают сильными, себя же очень слабыми, не могущими выдержать свободной борьбы с евреями”.

Те ж саме, в неменшому ступені, може бути й причиною українофобії. Що ж на це відповісти?

Напевно те, що здавна вважали з цього приводу в Україні, де побутувало прислів’я: “Розумному й єврей не завада”. Воістину так, — розумний розумному заважати не може… Може, але тільки в Росії, в дусі тої самої моделі “русской конкурєнціі”, що відбирає не кращих, а гірших, та про яку йтиметься далі.

А значить? — значить треба робити з наведеної вище істини практичні висновки. Треба самим братися за розум, а не утискувати конкурента за допомогою посередніх або непрямих стратегій. А як нема розуму, — ну, що ж, тоді й треба займати місце в суспільстві, відповідно до власних здібностей.

Але, все це — лише блогі побажання — хто стане їх слухати?

Мислима й друга, дещо інща причина ксенофобії, крім, так би мовити, іраціонально–расистських переконань, що всисаються з молоком матері. Але, втім, також пов’язаної з ними.

Хтось з російських письменників минулого сторіччя зауважив, що Росія на погляд знизу видається “восходящєй лінієй бар”, а от, якщо поглянути зверху, то вже “нісходящєй лінієй холуєв”.

Так воно було в царські часи, так само було й за більшовиків, які твердо сповідували принцип: “Ти начальнік — я дурак, я начальнік — ти дурак”.

Існування в суспільстві подібної квазі–одновимірної ієрархії, розвиває в людини дві якості, дві властивості. Це, поперше, безпринципність, тому що жодною меритократією на жодному відтинкові подібної ієрархії — і не тхне, а подруге — егоцентрізм. Про все це буде ще мовитися надалі, а покищо констатуємо це як факт. Росіяни хоч зокрема, а хоч і як нація в цілому, — егоцентричні; тому що егоцентризм буває не тільки індивідуальний, але й колективний. Росіяни погано переносять один одного, та гризня на взаємознищення була в Росії на всіх рівнях з тих самих пір, як знявся тиск більшовицької ідеології, насамперед КГБ, — є вичерпним тому свідством.

Так от, поставимо тепер питання так: а чи не є ксенофобія, загальна ненависть до загального “ворога” — тим *єдиним,* що є здатне об’єднати росіян? Єдиною реалізацією інстинкту самозбереження, який вимагає триматися вкупі, не зважаючи на взаємну неприязнь? Чи не було єдиним, що поки могло утримати їх разом — ненависть до правдоподібних “врагов Россіі”? Та чи не є самий цей “ворог” — імперативом, історичною необхідністю для існування Росії? — та чи не тому Росія здавна славилася мистецтвом створювати собі ворогів?

І — ще одне.

Якщо, скажімо, забрати цілком усіх цих інших, “жідов”, “хахлов” та всяких інших “інородцєв”, залишити вкупі самих росіян, — чи не зникне тоді негайно, як мара, й сама Росія?

Важко сказати…

Але, дійсно, бували в Росії такі ситуації, коли ні жида, ні цигана чи навіть хахла (“младшій брат”), під руку не попадало, не відшукувалося. Тоді бувало, що призначене для іноземців по їх заслугах — випадало на долю своїх. Наприклад, отак:

…елецкие купцы любят перед орловскими гордиться и в компании часто бывают воители.

“Воители” — то благородне — евфемізм: мордобій, простіше кажучи вчиняли, попавши до одної компанії. В інших випадках відшукували “чужого” й поближче.

А на кулачки биться мещане с семинаристами собирались или на лед на Оке, под мужским монастырем, или к Навугорской заставе; тут сходились и шли, стена на стену, во всю улицу. Бивались часто на отчаянность. Правило такое только было, чтобы бить в подвздох, а не по лицу, и не класть в рукавицы медных больших гривен. Но, однако, это правило не соблюдалось. Часто случалось, что стащат домой человека на руках и отысповедовать не успеют, как уже и преставился. А многие оставались, но чахли.

“Это правило не соблюдалось”, — а який же росіянин колись там тримався якихось правил? А яких же з договорів, заключених нею, дотримувалася будь–коли Росія?

Але, хтось може й закинути: це ж — царські часи, оте “проклятоє прошлоє” (або “Россия, которую мы потеряли”), а от: були ж іще цивілізовані совєцькі часи. Так, були. Але й там, поки більшовики не загнали всіх до пляшки, — творили те саме. Наведемо другого, сучасного російського письменника, А. Платонова (1899–1951); та теж — автобіографічне свідоцтво:

А по праздникам мало–мальски большим устраивались свирепые драки Ямской с Чижевской или Троицкой (тоже пригородные слободы). Бились до смерти, до буйного экстаза, только орали: “Дай дух!” Это значит, кому-нибудь дали под сердце, в печенку, и он трепетал, белый и умирающий, и вкруг него расступались, чтобы дать ход ветру и прохладе. И опять шла драка, жмокающее месиво мяса.

Підкреслимо, що подібні масові бійки, без причини та приводу, — невідомі більш ніде в історії. Жодному іншому народові не властиві; нема в них подібної “удалі”. Але, саме так зводили вони поміж собою не існуючі порахунки; зводили так, що часто й “отысповедовать не успевают”. Тому що кожного з них переповнювала й переповнює подвійна ненависть до собі подібного: ненависть раба до хазяїна та взаємна ненависть хазяїна до раба; але — про це — дещо далі. Це, ще одна втрата “особого путі Россіі”

Воно універсальне та всепоглинаюче, це нестримане прагнення розпастися при першій можливості, розділится на області, удєли, отдєли, на дрібніші частинки, як у підкислому молоці, яке почали кип’ятити. Єдині об’ єднуючі начала в суспільстві з подібних людей — то страх та ненависть. Що за воістину жалюгідна історична доля…

Деяка *самодія* ксенофобії.

Але, чи не має таке класичне явище, як російська ксенофобія, — іще одного, також достатньо прозаїчного кореня? Тут піде справа не про якусь там її пряму й безпосередню причину, такі ми вже розглянули вище, але радше про фактор, що її підсилює.

Росія, як і всяка імперія, хоча — й у значно більшому ступені, поповнювала своє вірнопіддане поголів’ я не тільки за рахунок власної, хоч і досить високої фертильності, але також, іноді — й переважно, — за рахунок вербування. Так, чи приблизно так, як імперія, поводить себе й звичайний злочинний світ. Частина злочинців народжується від злочинних же батьків, в злочинних родинах, але частина, притому — немала, вербується на стороні, з покидьків нормального суспільства. Це — важливий резерв поповнення. Тому там так не полюбляють, як хтось “завязиваєт”. Імперія в цьому стисло подібна до злочинного світу. Там теж, патологічно не люблять, як воно хтось “зав’язує”, коли князь Курбскій збігає до Литви.

Для новооберненого росіянина, який зрадив свій нарід та перебіг до його гнобителів, — треба якось постійно доводити свою відданість. От він і мститься на своїх минулих краянах, гноблячи їх та гребуючи ними, часом — гірше від корінного представника імперської нації, відданість якого гарантує народження.

Такий ефект “яничарства”, як і не може стати поясненням причини ксенофобії як такої, — почасти викриває нам секрети її так міцної закоріненості в російськім народі. Щоправда, про нарід тут слід говорити з обережністю. Хтось, колись, важко вже пригадати в деталях, зауважив, просякнений антипатією до румунів, що “румун — то не

нація, то — фах”. Важко судити, як саме воно там, але тут… Російська мова плюс імперський шовінізм, — от вам і вся нація, весь нарід. А чи воно там називається Сідоров, чи то Шахназаров, — то вже суті дрібниці…

Перелічити всіх російських ксенофобів, або хоча б найбільш видатних, — задача не по силах для смертного. Тому пригадаємо лише графа М. А. Дмітрієва–Мамонова, що народився у XVIII сторіччі Просвіти та помер у 50–і роки XIX, коли вже була відома не тільки пара, але й електрика. Повернувшись 1812 з війни з Наполеоном, він став зводити навкруги свого маєтку укріплення та фортифікації. У 1823 р. він “височайшє объявлєн” божевільним та доставлений до Москви.

Головний пункт його політичної програми, це “конечное падение, а есть ли возможно — смерть иноземцев, государственные посты занимающих”. Наприкінці життя він став підписуватись: “Владимир Мономах”. За що там він був “объявлєн” божевільним, ми не знаємо, але ксенофобію (ну, не таку радикальну, зрозуміло) самодержавство завжди підтримувало. Вона допомогала “сплотіть народ”. Так розумна вівчарка обігає та обгавкує час від часу отару, нагадуючи вівцям про існування вовків: щоб не дуже розбрідалися.

Але, може ми несправедливі? Може ксенофобія, це всього тільки зворотній бік російського патріотизму — безмежної любови до батьківщини, складеної з чужих земель? Любови настільки сильної, що поруч із нею якісь там “жідішкі да полячішкі” незабутнього Федора Михайловича, здаються просто ні до чого, прикрою завадою? Стороньою дрібноткою, що плутається під ногами. Саме так прикрою завадою на цьому російському святі любови та загальної відданості батьківщині (а точніше — біжучому тоталітарному урядові).

Таке навіть підтверджується, ніби, спостереженням російського письменника Федора Абрамова, який помітив, що у війні з Німеччиною найбільше відзначилися сибірські дивізії, уформовані, нібито, головним чином із дітей засланих та репресованих. Як він не збрехав, то виглядає все це дійсно — благородніше від благородного: їх батьків та рідних, рябий грузин у своїй несповідимій мудрості, — або розстріляв, або засадив, або заслав. Одне слово, піддав “нєобоснованним рєпрєссіям” (а термін який! — все віддати, та замало буде). А що ж вони? — а вони все як є великодухо забули та перли як отара на захід із криками — “За Родину, за Сталина!” — віддаючи за це свого життя; по півдюжини своїх — за одне німецьке. Бо їх же, кажуть, було чи не всемеро більше.

Може комусь таке щось покажеться й красивим. Але, як на мене, то це все лише те, старе, давно вже відоме: “…раби, підніжки, грязь Москви…”

А правителям подібного народу не вадить і дещо пам’ятати: з ним і поводитися слід відповідно — як великий Сталін. Інакше — просто небезпечно, — як з такими почати поводитися людяно, то й скинути можуть…

Думається, що наступний “распад Советского Союза” і стався в немалому ступені від того, що безхарактерні постсталінські правителі — якось забули про цю просту, але важливу істину.

Російська ксенофобія — є багатосторонньою та має багато облич, але майже завжди — є інстинктивною. Генетична? — хто знає, можливе й таке. Хоч і зауважимо, що росіяни, які виросли в чужому оточенні, — бувають вільні від неї. Але, полишимо цю задачу майбутній молекулярній генетиці — викрити зловісні гени насильства, гени свавілля, гени “бєспрєдєла”… Ну, й зрозуміло їх, — гени ксенофобії, ненависті до “чужих”.

Коли в нас наступила “епоха гласності”, почали потроху пописувати і про російські підпільні міста, що здавна були на прицілі американських ракет, та де російська, українська, єврейська та всіляка інша збіранина, за байкові гроші, розробляла надзброю для знищення людства. Скорішого знищення. Тому що, пам’ятаєте, як писав такий собі доктор філософії В. Пузик, без жодного сумніву уповноважений на це “зверху”:

В ракетно–ядерной войне, если ее не удастся предотвратить, победа будет на стороне стран мировой социалистической системы, отстаивающих прогрессивную восходящую тенденцию в общественном развитии и располагающих всеми новейшими видами оружия и боевой техники, а также поддержкой трудящихся всех стран.

Це, в передмові до книги, він вибовкує основну “думку” совєцької військової доктрини. Вона, як і все совєцьке — надто елементарна: “Совєцький Союз починає світову термоядерну війну та виграє”.

Доктрина ця, кажуть, зародилася в мозку російського маршала бронетанкових військ Б. Ротмістрова (який, кажуть, не просихав), який мав про атоми рівно стільки ж уявлення, скільки й про все останнє різноманіття світу. Зауважимо та відмітимо, що особистість на високій державній посаді, що не просихає змолоду, — цілком відноситься до повсякденності саме Росії. Бо на заході відомий лише один єдиний прецедент, британського прем’ єра Черчіля. То він, нащадок славетного Мальбрука, сповитий випарами вірменського коньяку в Тегерані та Ялті, — великодухо презентував великому Сталіну всю Східну Європу, від Середземного та по Балтицьке море. Яка, зауважимо, — ніколи йому не належала.

Прийняття доктрини, хоч і таємне, хутко себе викрило, ще перед отими совєцькими пузіками. Вже на першому з брежневських з’ їздів ще молодий тоді Армандо Харт (Куба) прудко міркував, що як за майбутньої термоядерної війни цілком зникнуть невеличкі народи, скажімо — кубинський аба чеський, то це все одно — прекрасно та виправдано. Тому що забезпечить всесвітню перемогу соціалізму, соціалістичного устрою. Тобто — всесвітнє панування Москви (“Москва — Трєтій Рім! — а чєтвєртому Ріму — нє бивать!”). Здається, що у себе на батьківщині Армандо Харт і досі живий. Але, що ви хочете — це ж всього тільки Куба. Якою, коли щось там, — можна й пожертвувати.

Але, пройшов час, настала “пєрєстройка”, та попередніх покидьків змінили нові. Виявилося, що ми “ах–ах! — нє зналі”. Тому що не хотіли знати, ясна річ. Тому що той, хто хотів знати — той знав.

Писнув щось на цю актуальну тему — “ми нє зналі” і якийсь там В. Чертков (“Правда”, N 63 (25 781) від 4 березня 1989). Вона називалася “Объект особого назначения” та нагадувала зразки улесливо–лакувальної літератури сталінсько–брежнівського стилю, про які ми тоді вже й були підзабули. Чого там тільки не було, яких тільки красот із самого початку: “Под чистым голубым небом… белые ковры с искоркой… сквозь эту красоту мы мчались к городу…” Та й потім: “ладно скроенный город… большие, с хорошим выбором продуктов (свои сильные подсобные хозяйства) магазины. Доброжелательные, улыбающиеся люди (а до того ще й “современно одетые”!). Чого тільки не набовкаєш виконуючи чергове завдання партії та уряду: відмити до біла те, що не відмивається й до сіра.

Зауважимо з цього приводу, що поділ всієї російської писанини (рука не піднімається написати — “літератури”) на холуйсько–лакувальну (для себе та своїх уявних добродійств) та на розгромно–знищувальну (“кто нє с намі — тот враг”), — це вже, так би мовити, всесвітньо–соціальний аспект тої самої російської ксенофобії.

Але, підемо далі, за дрібним московським авторком.

Статейка починається, віддаючи данини легким викривальним віянням епохи, з точно відміряної критики, послухаємо: “Для многих прежде это была дорога в один конец. Сатана тут правил бал — Берия”.

Дійсно, як всім відоме, основою совєцького атомного проекту були беріївські табори смерті. Кого ж ліпше використовувати на небезпечних для життя працях, що пов’ язані з постійним опромінюванням? Одні гинули від променевої хвороби за місяць, тиждень. А були й такі, кому вдавалося протягнути й рік. Всі вони були засуджені лише на певний термін, але… Їх життя скорочували працівники совєцького атомного проекту, що доручали їм ту чи інщу небезпечну (а вже вони — про небезпеку знали!) працю. Це були зеки, люди кимось там, принаймні, “осуждєнниє”. А були, та й у великій кількості, звичайні совєцькі, яких — ні про що не попередивши, проганяли для чогось тисячами, дивізіями, через епіцентр іще не остиглого атомового вибуху (див. спогади полковника Ю. Лисенка) задля дослідження наслідків? — але їх ніхто по тому навіть і не оглядував.

Але, підемо далі:

“Именно здесь, надо же так распорядиться истории, оказались исполнителями срочного задания по сооружению первого промышленного реактора Игорь Васильевич Курчатов и Берия. Но — кому трава забвенья, а кому вечная любовь и память”.

Дивнуваті розміркування… Що ж подумаємо, а чи так нам підносить справи московський авторець? Поперше, як бути точними, то зовсім не “история распорядилась”, а особисто тов. Сталін І. В., повновладний господарь життя одного й другого. Подруге — теж цікаво виходить, от — так, працювали–працювали вкупі, душа в душу, тов. Берія Л. П. та тов. Курчатов І. В., два комуністи, два члени ЦК, а дивіденди раптом поокремо: кому “трава забвенья”, а кому “вечная любовь”. А вони ж, до речі, навіть свої “золоті зірки” отримували разом: зірка одному — зірка другому.

Працювали разом, так що ж Курчатов? — про ці табори й не чув, не знав (“ми нє зналі!”), чи не так? А якщо знав та приймав як належне (знав, і приймав, і користувався як треба), — так чим же він кращий за Берію?

Крім того, а чи Берія, скажімо прямо, в чомусь “не обєспєчіл” свій бік атомного проекту? Забезпечив, та ще як — в найкращому вигляді; ліпше від генерала Гровса, — так: за що ж? Ось тому й розмежуватися їм треба було раніше, коли обидва “вєдалі, что творілі”. А тепер — пізно. Тепер “после смерти им стоять почти что рядом”, тому що про це — вже воістину — “так распорядилась история”.

А всі ці вправи над простою істиною, то лише ще один приклад первісного, дологічного мислення, з яким ми ще познайомимося далі. Мислення, яке відкидає закони природи, закони логіки, для якого є лише закони колективного свавілля.

Дехто скаже, от тобі — маєш, справа давно засуджена та подолана — “культ лічності”. Зауважимо, однак, що й після цього паперового “подолання”, в розпорядженні президента АН СССР О. Олександрова, що ініціював травлю проти А. Сахарова, який (хоч і пізнувато!) розкаявся 1973 року, — знаходилося ще чотири десятки таборів, з яких можна було відправити на атомову смерть *будь–кого.*

Абсолютно певно, що такі є й сьогодні, бо як і тимчасова Росія, то її ГУЛАГ — є вічний та незнищальний. Але, такою є їх російська, а значить — більшовицька етика; така логіка їх дологічного мислення. Почитаємо з цього приводу, як звичайно, — експертів.

Почитаємо про них, злочинців проти людства, що приневолювали людей голими руками маніпулювати зі смертельно небезпечними матеріалами, свідомо прирікаючи їх на смерть. Тут, їх порівнюють — що за монструальний цинізм! — із західними вченими. Які за всю піввікову історію атомової справи у США — припустилися смерті лише кількох людей (та й тих — внаслідок власної необережності). Отже…

И здесь неоспориимое преимущество имеют ученые социалистических стран, в частности советские ученые, занимающиеся как фундаментальными, так и прикладными исследованиями физических проблем. Осознание общественных целей своей личной профессиональной деятельности по иному ставит для них и проблему социальной ответственности. В самом деле, взглянем с этой точки зрения на работу советских физиков–атомников (“атомнт” — в нас, вони добрі; в них — “атомщт” — ці погані: як “сокол” та “стервятнік”, розумієте? О. Б.) в середине и в конце 40–ых годов, когда, как мы видели, западные физики мучительно осознавали свою социальную ответственность за результаты ядерных исследований. Не чувство вины, как это было у западных деятелей науки, а, напротив, как мы знаем из многочисленных свидетельств советских ученых, глубокое моральное удовлетворение испытывали они, поскольку в результате их работы укреплялась обороноспособность нашей страны, срывались агрессивные планы империализма, которые, как теперь известно, имели конкретные формы и сроки, определяемые монополией США на атомное оружие.

Щоб не поминути нагоди підкреслити абсолютну етичну протилежність двох культур, російської та української, наведемо, майже з тих самих років, прилюдне застереження Степана Бандери, він казав:

Атомова вшна не може дати нікому жодної користі, лише мусить принести обидвом таборам — агресорові й нападеному, переможеному та переможцеві, — катастрофічні жертви та спустошення, принести планетну катастрофу цшого людства.

Подумаємо, а хто ж іще в ті часи (1954), — відстоював подібної думки? — підкреслимо — єдино вірної. Так ось, здається ніхто більше; в цілому широкому світі. Тому що одні сподівалися, хоча б за ціну немислимих втрат, — знищити нарешті прогавлену та пробовкану бестію російського більшовизму. Що виросла тим часом до розмірів

всесвітньої напасті. Другі, по пояс у крови народів, — сподівалися хоча б атомовою війною загнати до ГУЛАГу весь світ, все людство.

Сказати тоді світові правду про це, наважився лише він один, гнаний та переслідуваний український політичний емігрант, Степан Бандера. Чи, бува, не за це він був убитий ними, кремлівськими злочинцями, що стояли по пояс у крови? — хто знає, можливо, — за це.

В усякому разі, Сахаров та інші російські миролюбці — безнадійно запізнилися, порівняно з ним, на десятки років…

Але, повернемося до них, атомових убивць: “У нас і у ніх”.

Загалом, як бачите, якщо ті хоч про щось думали, то вже ці… Ці почували “глубокоє моральноє удовлєтворєніє”, готуючи “планетну катастрофу цілого людства”. Кожному — своє… Але, щоб відчувати якісь там докори сумління, треба ще його мати, це сумління. Таке відшукалося лише в одного з них, та й те — пізнувато.

Щоправда, згідно різних там своїх “подзаконних актов”, вони не могли це “глубокоє моральноє удовлєтворєніє” переживати прилюдно. Свої численні “награди” за майбутні вбивства мільйонів та мільярдів, яких кожний з них мав не менше від солідного ветерана собачих виставок, ці акціонери найбільшої у світі наукової шпани, — мали право роздивлятись лише таємно; скажімо — запершися у власній сральні з золотим унітазом. Отже, натискували переважно на матеріальні блага. От, написав — “шпана”, а кримінальник, що за все життя “замочіл” одного–двох, — має право й образитись: бо ж і вони мають якісь правила моралі. Не так, як ці. Але, повернемося до хрещеного батька цієї мафії, якому вони всім зобов’язані.

Загибель самого Берії, який — підкреслимо, був нічим не ліпший і не гірший від інших кремлівських хряків (а тим пак, не гірший від своїх колег за атомовим проектом), — є яскравим прикладом розладування накопиченої за тридцять років сталінської епохи ксенофобії. Як грузин, подібний до Сталіна, він був приречений вже просто тому, що не був другим у ієрархії. Якщо він і не готував жодного перевороту, то повинен був готувати його для врятування власного життя. Спізнився він тому, що був знищений без суду та слідства, в небаченому поспіхові: другого грузина на кремлівськім престолі його соратники не витримали б. Підлило — можливо, олії до вогню й те, що він, зразу по смерті Сталіна припинив затіяну тим справу єврейських лікарів, та тим і зірвав марксистське вирішення єврейського питання. Якого, схоже, зовсім не цуралися його соратники-інтернаціоналісти.

Слід сподіватись, що це, в аспекті тої ж ксенофобії, — прискорило його падіння.

Наостанок — дещо розважимося.

Розбираючи проблему ксенофобії — неможливо не пригадати її експлуатацію в естрадному гуморі імперських країн. Це, власне, вже не феномен культури як такої, а радше масового кічу, але важливий саме своєю масовістю та розповсюдженістю. Та до того, в імперіях кіч складає переважну частину культури.

На британських естрадах, наприклад, процвітало мистецтво смішити авдиторію за допомогою ірландського акценту.

В імперській Росії, ще на початку цього віку, користувалися вели чезним масовим попитом “Рассказы из еврейского быта”, “Рассказы из кавказского быта”, де осмішувалися незвичні для імперської нації побутові риси інших народів. За незабутніх совєцьких часів до цього додали і ідіотичні анекдоти про “чукчів”. Славетне “малоросіянство”, започатковане в межах “вєлікой русской культури” — мало не витіснило було український гумор в нашій власній культурі.

В “інтернаціональній” імперській культурі Совєтів, якщо треба було ухарактеризувати якийсь комічний персонаж в театрі або кіно, — йому надавали специфічного акценту в розмові. Звичайно, такими бували українці або кавказці; від улюблених євреїв царської епохи, прийшлося на час відмовитись, щоб не надумали пришити за це антисемітизму.

Своїм походженням цей корінь смішного зіходить до надто старого часу. При дворах

середньовічної Європи було у звичаї утримувати різних незвичайних калік, якомога більше потворних, або просто винятково безобразних та незугарних людей, — як шутів, що одним своїм виглядом смішили хазяїв та гостей. Це йшлося ще з імперії, з Риму, та було там частиною імперського культу сили; у варварів таке не вважалося приводом для сміху. Відоме навіть, що коли хтось з можновладців каганату спробував завести щось подібне у себе, — великий Аттіла це рішуче припинив. Він не вважав гідним насміхатися з людського каліцтва.

Акцент та вимова — справа об’єктивна та нейтральна, з емоціями не пов’язана. Смішне, як ніщо інше, є продуктом всієї складної тканини соціального контексту. Незугарність вимови — акцент, може діяти так само, як потворність вигляду або незугарність поведінки, але… Для цього потрібне, насамперед, імперське почуття гумору.

Може виникнути слушне запитання: чому ірландський акцент в Англії? — а не, скажімо, бенгальський, теж досить своєрідний? Чому в Росії український або кавказький? На це, здається, відповісти неважко. Пригадаємо, що ніде Британська імперія не мала такого клопоту та втрат, як під час підкорення Ірландії. Так само, як найтяжчою здобиччю для Росії були Україна та Кавказ. Отже…

Як десь там зібраний на естрадну імпрезу натовп щиро ірже з чийогось акценту, — майте на увазі — зібралися імперські ксенофоби.

Все це частково пояснює нам і російське несприйняття чужих мов, бо як у Совєцькім Союзі російською мовою (хоч і не без акценту) володіли десь 90% інших народів, то у володінні місцевою зізналися лише кілька % росіян (що десятки років прожили серед корінних народів). Дехто схильний твердити, що тут є причиною нездібність до мов. Інші надають в цьому першорядного значення імперському зверхництву, нехтуванню та гребуванню. Певно, що все це слід брати до уваги, але… Може бути причиною й підсвідомий страх перед акцентом: представникові нації панів не можна себе осмішувати.

А позбутися акценту, навіть знаючи мову, — не так легко. Бо фонетика самої російської мови буває, часом, надто своєрідною.

МОВА — ПІДМУРОВОК КУЛЬТУРИ

Эти рабы, которые вам прислуживают разве не они составляют окружающий вас воздух? Эти борозды, которые в поте лица взрыли другие рабы, разве это не та почва, которая вас носит?

И сколько различных сторон, сколько ужасов заключает в себе одно слово: раб! Вот заколдованный круг, в котором мы все гибнем, бессильные выйти из него.

Мова народу є важливішим елементом його культури, в своєму роді — основою, підмуровком, тому що це на ній виростає головна частина культури, вусна та писемна.

От ми й дослідимо, в загальних рисах “вєлікій і могучій русскій язик”. Треба попередити, що навіть саме попереднє дослідження відкриє нам далеко не звичайні речі, його властивості, всім іншим мовам невідомі.

Так само, як російська державність колоній Києва, що набули незалежності внаслідок війни 1169 року, — відокремилася від його більш старої української державності, — так само не було би жодної російської мови, якби вона не відгалужилася би свого часу від більш старої української мови. Від того самого — пам’ятаєте? — “малоросійского нарєчія вєлікого русского язика”.

Однак, ця початкова генетична пов’язаність не заважала тому, що дуже скоро ці мови стали різні.

Тут ми займемося тим, що — на наш погляд — порізнює обидві мови у вирішальний спосіб. Ітиметься про той відбиток, міцний та невигладний, котрий накладає на мову народу триб його життя.

Щоб пояснити сенс написаного, наведемо пару прикладів.

Слово “исследовать” та англійське *investigate* — мають спільне походження. В одному разі — це калька, переклад. В другому — пряме займання з латини, *investigatio,* та дослівно означає “йти по сліду”. Римляни не були народом полювальників, та їм іти по сліду можна було тільки переслідуючи збіглого раба. Усе соціальне підгрунтя суспільства — тут як на долоні. Але, не всі народи починали та закінчували свого життя на культивуванні рабства. Мадярською мовою “досліджувати” буде *kutat;* це деяке дієслово, що виходить зі слова *kut* — колодязь, яке є спільне й тюркським мовам. Вимальовується знову, але вже інший триб життя народу, кочовиків–тваринників сухуватих степів, для котрих “досліджувати” — означало, насамперед, пошукувати воду, знаходити та будувати колодязі.

Росіянин скаже — “нашествие”, але українець, людина з народу козацької, кінної культури, — скаже “наїзд”. І таке інше.

Тому що, як для мадяр їх історична зрілість досягалася кочівками по сухих степах Леведії, то для українців вона також невідривно прив’язана до кінної, — балтицької, готської, гунської, а потім і козацької культури.

А що ж було визначальним у цьому сенсі для росіян? — що полишило найбільш відчутні сліди в їх мові?

Приходиться з жалем відмітити, що це було те саме, що підмітив був зіркий на це араб Ібн Даста: “Русь продає до рабства слов’ян”. Ну, не тільки слов’ян, зрозуміло, але й усіх інших теж; хто вже під руку підвернеться. Та до такого ступеня, що коли виснажаться всі останні, — почнуть продавати та купувати одне одного. Аж до самого 1861 року.

Здорова молода дівка йшла в Росії напочатку XIX ст., щось сотні півтори тому років (два людських життя!) — всього за 50 рб. Один заплатив тоді, викупуючи свою любу, її власникові аж 700 рб. Всі обурилися з цього приводу — переплатив. Перерахувати це на наші гроші — цілком можливо, але — ми не станемо цього робити, хай робить той, кого це цікавить. Нехай хтось перелічить та разом і прикине, — чи вистачило б його заробітків на набуття хоч одної дівки (молодої та здорової).

В інших європейських мовах нема свого власного найменування для раба; найчастіші — займання з латини: англійське *slave* або німецьке *Sclave*. Відповідником цього слова є українське “невільник”, але воно не так спеціалізоване. Російське слово “раб” зіходить до готського *rappa* — хапати, захоплювати до полону; воно є явно пов’язаним із схожим *grabba* — грабувати. Від готів цей корінь був займаний їх сусідами, гунами та мадярами, у котрих і набув сучасної фонетики. У останніх є слова: *rab* — полонений, *rablo* — розбійник, *rabol* — грабувати, *rabsag* — рабство, і — нарешті, *rabszolga* — раб, невільник.

Власне цим мадярський словник і вичерпується. Жодних семантичних розгалужень тут немає.

В російській мові цей корінь “раб-” є розповсюджений, як ні в жодній іншій. До нього відносяться слова: раб, работа, работать, работник, работящий, рабочий. Підкреслимо, — в жодній європейській мові, включаючи українську, поняття “раб” та “робота” не походять від спільного кореня; тільки й єдино — в російській.

Є й інші, навіть більш цікаві пов’язання та виники, це слова: ребята, ребенок. Можна щось замаскувати, укрити, змінивши правописа, але справжні росіяни ніколи ці слова так не вимовляють. Вони кажуть, в залежності від вимови: рабята (робята), рабенок (робенок), а значить… Значить і вони того самого кореня. Отже, у них на світ з’являється не дитина або немовля, а… рабеня!

Слово “отрок”, що позначає молоду людину — юнака, зустрічається ще в російській літературі минулого сторіччя, хоча на наш час і вийшло з ужитку. Але, в братській чеській мові ним позначають, знов таки, — раба, невільника. В цій же мові слово *robota* не вживається до роботи, як такої як і в українській, але — до роботи тяжкої, невдячної.

Але, й це не все, є ще один куст слів із того самого кореня, хоч і дещо іншої семантики: робеть, робкий, робость. Тут прийнято чомусь “окаючий” варіант, але то не є істотне. Бо, наприклад, болгарською мовою раб так і буде — “роб”.

В російській історії часто зустрічається слово “челядь” — так позначали тоді рабів, яких везли на продаж. До Візантії або ще кудись. Слово це, по всьому, теж гунське, хоч в українській мові й не зберіглося, тому що його можна знайти в мадярському словнику, де *csalod* — родина, а *csuled* — слуга. Але в російському варіанті прослідковується подальше зміщення семантики: це вже не слуги, але — раби.

Так пишно розквітлий в російській мові германський корінь, на слідуваний через гунів, — не є одинокий. Відмітимо ще один корінь цього разу — балтицький та мало вживаний вдома, але такий, що дав рясного врожаю в російській мові. То весь словниковий запас, в якому трапляється корінь “-верг-”. В сучасній литовській (як і в латиській) він вичерпується, схоже, всього трійкою слів: *vergas* — раб, *vergove* — рабство та *pavergti* — порабити.

В російській мові вихідна форма зникла, її з’їв гунський корінь “раб”, але подивіться, як цвіте все останнє: изверг, извергать, извержение, опровергать, отвергать, отверженный, повергать, подвергать, приверженность, свергать… Корінь використаний до кінця, нічого не скажеш! Так охоче приймає до себе російська мова й чуже, як воно хоч якось пов’язане з улюбленим фахом; справою життя, так би мовити. До цього кореня тяжать “вериги” — тяжкі ланцюги, та й древній термін “вервь”, що позначає деяке зобов’язання, або ж гурт людей, пов’язаних цим зобов’язанням. Від нього ж іде, можна думати, й звичайна “веревка”.

Важко, мабуть, знайти в Європі іншу мову, до такого ступеня уплямовану відмітинами рабства.

Балтицькі корені в слов’янських мовах — то найстаріші, але в українській мові корінь “-верг-” — практично відсутній. Точніше, його можна знайти у чи не єдиному слові — “вергеляс” — іронічному позначенні якогось надто вже здоровенного хлоп’яри. Вся іронія (або українською мовою — жарт) тут у тому, що приставка “-еляс” в балтицьких мовах є зменшувальною, та “вергеляс”означав свого часу щось на зразок “рабика” або “рабеняти” (того ж російського “рабенка”). Цей первісний точний зміст, власне — його розшифровка, стали давно власністю минулого. Як і походження його мало не синоніму — “ракло”, що зіходить до героїчного Геракла (так, так, того самого!). В російській мові цих слів немає. Про “раклів” писав тільки В. Хлєбніков, але він був українець за матір’ю

та знав мову.

Обидва ці слова є дуже раннім продуктом українського жарту, нашого самобутнього вкладу до світової культури.

Таким чином, навряд чи корінь “верг-” є наслідуваний російською мовою від української. Радше він попав до неї пізніше, від балтицького народу галіндів, які в древності заселювали міжріччя Оки та Волги.

Відсутність кореня “верг-” та слабий семантичний розвиток кореня “раб-” в українській мові (порівняно до російської), а також історичні дані, — досить однодухо свідчать нам, як про відсутність рабовласницької та работорговоі традиції власне в українській історії, так і на її первісне домінування в історії російській.

Рабське єство суспільства, в якому складалася мова, просвічує в багатьох місцях. До цікавих щодо цього слів російської мови відноситься й слово “снисходительный” поблажливий, що знову ж, як у краплі води віддзеркалює незмінну соціальну структуру Росіі. Слова можуть мати кілька семантик, пряму та якусь узагальнену. Скажімо, слово “перо” може позначити звичайне пташине перо, але набирає іншого сенсу у словосполученні: “він майстерно володіє пером”.

Слово “снисходительный” теж має дві семантики: одна–як у слові “поблажливий”, а друга чомусь пов’язана з поняттям “сходити”. В чому ж справа? Іще у минулому XIX ст., хтось із російських письменників зауважив, що Росія нагадує сходи. При погляді зверху — то нисхідна лінія холопів, а при погляді знизу — висхідна лінія панів. Додав до цього дещо й Достоєвскій пригадавши кар тинку поліційного чиновника, що поспішає у справах кудись “в глубінку” чи “на мєста”. Він шмагає нагайкою по спині візника, а той щосили нахлистує коні. А як цих буде троє, то й отримаєте класичний гоголівський символ Росіі — безглузду “Тройку”, яка несеться невідомо куди.

Коли творилася мова, все це не було осмислене в подібний спосіб, але наше слово бездоганно укладається до накиданої вище схеми суспільства.

Отже, переходимо тепер до його прямої семантики. Стоіте ви собі на відведеному долею місці отих сходів, та… начувайтеся, чути кроки. Це хтось з *в и щ и х* спустився до вас, та замість почастувати батогом по спині — погладив по головці. А потім мерщій подався назад: щоб бува, хто інший на його місце не вдерся. Оце й називається, що він до вас “снізошол”, був до вас “снісходітєльний”.

Підкреслимо, що в усіх інших мовах включаючи й українську, подібне слово не має такої вражаючої семантики.

Низка слів російської мови походить і від старого германського кореня *boj,* про якого вже була мова. Шведською *boj, boja* — то ланцюг, та від нього полишилося ще й слово bojar — боярин. Той, хто був колись хозяїном ланцюга, можний цього світу. На кого схоче, на того натягне свого ланцюга.

Зазначимо тут деяку непослідовність, легеньку плутанину. Російський відповідник має ще закінчення “-ин”, щось на зразок, як “той, що походить від бояра”. Множина — “бояре”, цього закінчення вже чомусь не має. Зберігся цей корінь і далеченько від Швеції, поближче до старої європейської батьківщини готів, засвідчуючи сьогодні булі загальноєвропейскі масштаби готських впливів. Тому що румунською мовою *boier* — теж боярин, барин; тут як бачимо, зберіглася стара форма. Обидва останні слова, до речі, це виник семантичного роздвоєння одного, первісного прототипу. Дещо розважає те, що румунською *razboi* — війна, *razboire* — битва, а *razboinic* — воїн, солдат. Трохи незрозуміло тільки, чому *razbunic* — то просто дідусь. Втім, буває й таке.

В російській мові, котра, як ми в тому переконалися, виказувала підвищену цікавість до всього, що так або інакше пов’язане з работорговим фахом, — не пропав без ужитку й старий германський корінь *boj.* Ми зустрічаємо його тут не тільки в слові “боярин”, але й в широкому спектрі інших, від “боязнь” та “бояться” — до “бой” та “бойня”. Звуки “б” та “в” колись, бувало, плутали, та можливо, що від нього ж іде й слово “война” та все, що з тим пов’язане; як це співвідноситься з фінськими *voima* — сила та *voitto* — перемога, — покищо важко сказати.

Слова “разбой” та “разбойник” показують нам, яку небезпеку являла людина, що її спочатку тримали на ланцюгу, від якого вона потім зуміла звільнитись. Бо ж росіяни й досі кажуть — “как с цепи сорвался…”

Розбій та розбійники — прямий наслідок рабства. Ним займалися збіглі раби, котрим — підкреслимо, нічого іншого не полишалося. Скаргами на розбій та розбійників російські літописи повняться з давніх давен.

Вельми цікавим явищем в розвиткові мови, слід вважати подвоєння слів, роздвоєння їх семантики. Якщо поміж косою, що нею косять сіно та піщаною косою, яка виходить в море, є ще якась подібність за кшталтом, то як же бути з іще одним подвоєнням: з тою косою, до якої заплітають волосся, та котра вже надто віддалено схожа на попередні? — радше топологічно, й не більше.

Тут ми розберемо два таких повчальних приклади з домену російської ж мови, що не знають подібних собі в інших європейських мовах. Ідеться про саме слово “язык” та його полісемантику в російській мові. Слово це — не балтицьке й не германське, та може зіходити радше до тюркського *yazi* — письмо, що виглядає дещо дивним для народу, що саме схильністю читати та писати, — не відзначався. Отже, крім язика в роті по урізанні якого й засилали колись до Сибіру, це ще й мова, якою розмовляє певний нарід. В такій, звичайній для всіх якості, це поняття існує в усіх мовах. Але, в російській — є інші тлумачення, інші семантики. Пам’ятаєте, як прогнали “Наполеона с двунадесять язык”? Отже, “язык” — це ще й нарід; але — цікаво, з такого боку це до самих себе, здається, не застосовувалося. Ось вам і ще одна, вже третя семантика. Вона свідчить радше про перевищення поняття мови, більш вузького, над поняттям народу, дещо більш широким. Це стає зрозумілим, якщо пригадати історію. Бо ж саме слово “русский” — є прикметником, позбавленим національного забарвлення, радше юридичне поняття, одна з категорій власності, — відповідає на запитання — “чей?” Тут очевидно, що центр ваги національного — перенесений на мову: єдине, що в імперського народу від тої нації, власне, й полишилось. Звідси те величезне значення, яке здавна надається в Росії саме мові.

Але, є й четверта семантика, четверте значення — “брать языка”, — пам’ятаєте? “Н. пошел на фронте в разведку, взял языка и получил орден”. Справа — важлива, годі й казати. Якщо росіяни воювали радше посередньо, незмінно перемагаючи числом, великою кров’ ю, а ніяк не умінням або доблестю, — то цим, умінням “брать языка” — славилися неспірно й слушно. Так, звідки ж воно, таке унікальне мистецтво — “брать языка”? — від якого ж, слід гадати, воно й пішло, оце нове значення “языка”.

Для того, щоб задовільно відповісти на це інтригуюче запитання, потрібно дещо заглибитися в російське минуле. Розглянути ближче, — а як воно займалися тоді тим, що склало згодом основу російського суспільства — работоргівлею?

Другу та найбільш приємну частину цього процесу — описує нам навіть офіційна історія. Про першу частину, — саму ловитву рабів, пишеться лише мимохідь. Читаємо:

Почти весь X век продолжается покорение славянских и соседних финских племен из Киева, сопровождавшееся обращением массы побежденных в рабство. Араб Ибн–Даста писавший в первой половине этого века говорит о Руси, что она производит набеги на славян, подъезжает к ним на кораблях, забирает обывателей в плен и продает другим народам.

Це свідоцтво є особливо цікаве, оскільки містить в собі тільки дві можливості: або русь — це теж слов’яни, тоді вони продають до рабства своїх. А як ні, то як же тепер? — із цим одвічним російським бовканням про “всєславянство”, про “славянскоє єдінєніє”? Бо тоді вже — істо мідного лоба треба мати! Ви ж тільки подумайте, — продавали слов’ян до рабства, а тепер у брати напрошуються: що за нечуване нахабство.

Араб, що пише тут про те, як “русь подъезжает к ним на кораблях” — пише не зовсім точно, бо жодних там кораблів більше немає. Кораблі України, стрункі та сучасні, зібрані з дощок готські снекари та дракари, здатні й океан переплисти, — уходять кудись у минуле, про них більше не чути. Радше, вони може є, але… Але руси з ними поводитись не вміють, а аборігени — не схильні їм у такому паскудному занятті допомагати (бо вони ж — слов’яни!). Тому що кораблі, як з чаклунства, з’являться пізніше, майже тої ж форми та пропорцій, лише названі вже не дракарами, а чайками. Коли козацькій Україні

доведеться з моря шахувати турків, щоб вони не надумали були поставити ногу в нашій країні.

На чому ж плавали руси, ми взнаємо зараз із продовження опису руської работоргівлі.

Небольшие размеры русских однодеревок облегчали им прохождение порогов. Мимо одних Русь, высадив челядь на берегу шестом проталкивала свои лодки, выбирая на реке близ берега место, где было поменьше камней. Перед друугими, более опасными, она высаживалась на берег и выдвигала в степь вооруженный отряд, для охраны каравана от поджидавших его печенегов, вытаскивала из реки лодки с товарами и тащила их волоком или несла на плечах и гнала скованную челядь.

Пояснимо, що то є “однодеревки”. Це — практично, перший прототип човна, відомий ще з палеоліту — древнє–кам’яної доби. Заготівкою служив досить товстий стовбур дерева. З нього вибиралася середина та видовблювалася або випалювалася “однодеревка”. Труду витрачувалося незвичайно багато, оскільки приходилося видаляти майже всю деревинну масу стовбура, а виник… Коротше кажучи, як винайшли пилу та дошки — однодеревки пішли з ужитку. Але — не в Росії. Отже, маємо повне уявлення про культурний рівень отих русів.

На тих самих первісних “довбанках”, позабутих в Україні ще в тому ж таки кам’яному сторіччі, руси плили далі морем, вздовж берега, аж до візантійської території. Однак, це сумнівне порізнення від інших — плавання на спорудах, полишених іншими ще в кам’яному віці, — стало чи не предметом патріотичної пихи. Розтлумачуючи походження росіян, совєцький історик пише:

Б. А. Рыбаков в своей специальной работе “Анты, славяне и Византия в IV-VII вв.” на основании письменных и археологических источников приходит к заключению, что от истории антов и истории Древнерусского государства идет непрерывная линия развития. Это одна и та же этническая масса, говорившая на одном языке, верившая в Перуна, плававшая на “моноксилах” (однодеревках), сжигавшая рабынь на могиле умершего князя.

Він позабув, щоправда, про одну дуже істотну рису — піше ходіння. Ні руси, ні доблесні русічи так ніколи й не засвоїли навіть абетки кінної культури. По російських селах спокон віку не знали ні седла, ні верхової збруї, а як треба було кудись зганяти — тряслися “в охляпку”; як ті древні римляни, або північно–американські індіянці.

“Анты, славяне…” Що воно такому свідоцтва історії, що йому Аттіла або Боян… Воно живе у вигаданому світі, його задача гранично проста, — брехати поверх того, що перед ним набрехали попередники. А там, диви, щось і вийде; та не щось, а “славная історія російская”…

Але, повернемося до нашого основного питання. Як же відбувалася ловитва рабів, після того як первісна русь підпливала річкою до оселі? Оскільки тут діяв завжди, як сказали б тепер — “ограничєнний контінгєнт”, то слід було з’ясувати насамперед співвідношення сил. Не забудемо, з усіх найменшою доблестю відзначалися работоргівці. От і виходить, що виявити скільки в оселі воїнів та на яку кількість “рабов, рабят и рабенков” можливо розраховувати, — можна було підібравшися зтиха та спочатку взявши “языка”.

Отже, це російське мистецтво відноситься, напевно, до найбільш старих.

З цими ж работорговими полюваннями пов’язана й досить особлива постать російських казок — Баба–Яга. Вона жиє в лісі, в “ізбушкє на курьіх ножках” та відноситься до вельми потужних сил у світі зла. З нею потрібна пильність та пильність. Звідки ж він побрався, цей образ, невідомий (як помітив ще російський письменник А. Ф. Вельтман) в Україні?

З тим, що ми знаємо, — неважко про це здогадатися. “Ізбушкі на курьіх ножках” — це хатки на палях річних та озерних осель фінів, балтів та кельтів, які були розкидані колись від Карьяли та до Швайцарії. Відповідно до розповсюдженності цих народів.

Ім’я чаклунської баби також майже не полишає сумнівів, тому що йогі, йигі, ягі та аж до мансійського “я”, — це все назви ріки у різних фінських та угорських народів.

Образ навіяний тими старицями, що лишалися вдома, коли чоловіки роду відправлялися на лісне полювання, а молоді жінки — на збирання ягід та грибів. Їх демонізація в російському фольклорі — переконливо свідчить про те, що й вони могли себе відстояти, відправляючи меткими стрілами на той світ, до Куолеми, — не одного аматора живого товару.

Стріли могли бути й отруєними. На півночі не було такого відмінного та розповсюдженого донора смертельної отрути, як наша степова сіра гадюка, *Vipera berus,* але жила більш рідкісна лісова мідянка, невеличка (десь 1/3 метра) блискуча темно–брунатна змійка з жовтими та синіми плямками. Не менш, здається, отруйна, ніж віпера. Та до того й рослинних алкалоїдів було немало.

Тяжкою та небезпечною справою було полювання на людей. Не дарма ж північні работорговці, плем'я піших човнярів кам'яної доби, — не полюбляли ні лісу, ні степу. Про це пише російський історик:

…лес всегда был тяжел для русского человека. В старое время, когда его было слишком много, он своей чащей прерывал пути–дороги, назойливыми зарослями оспаривал с трудом расчищенные луг и поле, медведем и волком грозил самому и домашнему скоту. По лесам свивались и гнезда разбоя. Тяжелая работа топором и огнивом, какою заводилось лесное хлебопашество на пали, расчищенной из-под срубленного спаленного леса, утомляла, досаждала. Этим можно объяснить недружелюбное или небрежное отношение русского человека к лесу: он никогда не любил своего леса.

Але, про якого ж, власне, "русского чєловєка" тут ідеться? Бо на ту саму роботу, що його так "утомляла", так йому "досаждала" — існували раби. Чи може йдеться про "русского чєловєка" поверстаного у рабство своїм же братом, православним? — "старшим братом", так би мовити.

Але, добре, приймемо це до уваги та підемо далі. Далі з'ясовується, що "русскій чєловєк" не полюбляв і степу, тому що:

Она была вечной угрозой для древней Руси и нередко становилась бичом для нее. Борьба со степным кочевником, половчином, злым татарином, длившаяся у VIII почти до конца XVII в., — самое тяжелое историческое воспоминание русского народа, особенно глубоко врезавшееся в его памяти и наиболее ярко выразившееся в его былевой поезии. Тысячелетнее и враждебное соседство с хищным степным азиатом — это такое обстоятельство, которое одно может покрыть не один европейский недочет в русской исторической жизни.

Зауважимо, що в українського народу — здавна невід'ємної частини цього самого степу, — жодної подібної "билєвой поезії" на цю тему, ясна річ, не зберіглося. І, зверніть на це особливої уваги: все те ж саме, одвічне — намагання перекласти власні провини на інших. Бо це, виявляється вони, половчин укупі зі злим татарином, наклали в штані доброму російському народові його "європєйскімі нєдочєтамі". Так що дивуватися тоді сучасному О. Солжєніцину, котрий силкується переконати нас, що більшовизм — чужий Росії. А то якісь там невідомі, чи то жиди, чи то масони, — наклали святій Русі в штані більшовизмом. Як добрим "карпато–россам" — в мову німецькими словами.

Але, було на світі й дещо, руській людині, пішому човняреві кам'яної доби, — і надто приємне.

Так лес и особенно степь действовали на русского человека двусмысленно. Зато никакой двусмысленности, никаких недоразумений не бывало у него с русской рекой. На реке он оживал и жил с ней душа в душу.

Зауважимо, що незважаючи на таку "двусмислєнность", руська людина не полишила ніде нікому ні шматочка лісу чи степу, — все пригородила собі. Що ж стосується "русской рєкі" (всі ріки Росії мають т і л ьк и фінські назви), на якій неподільно хазяйнувала грізна Баба–Яга, то тут справи дуже прості…

Можу відкрити таїну — чому саме він "жіл с нєй душа в душу". Сенс справи полягає на тому, що саме ріка була джерелом його існування. Вона доставляла йому основний прибуток — "жівую сілу" так у них і досі звуть людей — на продаж. А тепер настав час перейти до семантичної подвійності "лавки".

Дуже древній естонський корінь *lava* позначає щось поземе та покладене на підставки, мосток або поперечину. В такому вигляді він зберігся й у російській; у класика читаємо:

Одним вечером, мельник урвался кратчайшим путем, по лавам, брошенным через речку в кабак...

У нас він полишився насьогодні тільки в “лаві”, на якій сидять. В цьому ж сенсі це слово перейшло й до російської (де, як бачимо, зберігло й первісне, загальне значення) - “лавка”. Але є й друге значення, витіснене на наш час іноземним — “магазін”, — деяка торгова точка, крамниця. Звідки ж побралося це, що не має на

перший погляд жодного зв’язку з першим значенням? На це запитання знаходимо вичерпну відповідь в того ж Ключевського.

Уже в X-XI вв. челядь составляла главную статью русского вывоза на черноморские и волжско-каспийские рынки. Русский купец того времени всюду неизменно являлся с главным своим товаром, с челядью. Восточные писатели X ст. в живой картине рисуют нам русского купца, торгующего челядью на Волге; выгрузившись он расставлял на волжских базарах, в городах Болгаре и Итиле, свои скамьи, лавки, на которых рассаживал живой товар — рабынь. С тем же товаром являлся он и в Константинополь.

Отже, якщо вам шкільні підручники будуть верзти про те, що торгували оті “славянє” воском, медом та хутрами, — плюньте в очі. Тому що тут пишеться ясно та недвозначно — “главную статью”, с главным своим товаром, челядью”. От, такі воно справи! — тому що тоді лава для виставлених на продаж рабів, — вичерпувала собою всі немудрі засоби російської торгівлі. Лише потім, згодом, це слово міцно зчепилося з поняттям торгівлі взагалі; будь–яким крамом та будь-де.

Почнемо підбивати підсумки. Ми прослідкували в сучасній російській мові численні сліди рабства та работоргівлі, висвітливши їх походження посиланнями з російської ж історії. Мислиме, напевно, й зворотнє: за слідами в мові відбудувати історію російської работоргівлі на протязі її майже тисячолітнього існування. Але, цей шлях був би більш довгим та не так наочним. Ми ствердили, в цьому відношенні, й унікальність російської мови. Наш видатний український філолог, відомий в усьому світі О. Потебня (1835–1891), вчив, що мова та ментальність народу — однозначно пов’язані між собою. В даному випадку це можна стверджувати лише з жалем: не тим був, насамперед, триб життя, що визначив цю ментальність. А звідси — й вона сама.

Вона, на повний зріст, вимальовується нам не тільки в мові, але й з тих посилань, що були наведені вище. Руси були (як вони були) волоцюжними пішими човнярами, що прийшли невідомо звідки, рівно чужими лісові та степу; додамо також — горам та морю. Повсюди вдома та всюди чужі. Не великий нарід історії, але лишень дрібні волоцюжки на велетенському континенті. Нарід збирачів, яких історія застає за збиранням та продажем живого краму. Потім, коли попит на рабів спаде, вони уйдуть на час у себе, та ожиють лише тоді, коли в Європі з’явиться попит на хутра. Тоді вони, в гонитві за соболем (не подумайте тільки, що вони будуть його самі добувати!), — за яких небудь три століття обдеруть з нього весь континент, аж до Тихого океану. Потім... Потім настане черга лісу, якого рубатимуть та вивозитимуть так само бездумно, як колись був винищений соболь. В наш час прийшла черга нафти. А що ж буде, як і вона вичерпається? — знову повернуться до торгівлі рабами: “рабочєй сілой”, “жівой сілой”?

Зауважимо, що останні визначення існують, саме й тільки, в мові російській.

На кінець зупинимося на ще одній особливості російської мови, іншим покищо не дуже відомій. Це її деяка роздвоєність, подібна до роздвоєного язика змії. Кожному слову, за допомогою приставок, можна надати різного звучання, як підвищуючого, так і принижуючого. Така подвійність є проекцією на мову подвійності соціальної та психологічної (про це — згодом). Подвійність “раб–господин”. Ну, як скажімо, класичне: “бой сокола со стервятником”. Сокіл, та — “стервятник”, трупоїд. Або як вище: у нас “атомники” (добрі), у них — “атомщики” (погані). Хоча, як чесно — не бачу, чому “атомщик” гірше від “атомника”. Але — гірше; всі знають. Така подвійність стала властивістю мови. Ви скажете, що це не завжди можливе? — не зовсім так. Довго билися над цим після відкриття “доброй или белой зависти”, але знайшли таки осудливу форму навіть для такого (здавалося б — безсумнівного) як “добрый”, — “добренький”. Розв’язок — не накращий, але... Де поважають тільки силу, там не цінується мале, слабе. Силою

речей всі зменшувальні форми стали в російській мові, — разом і знехтувальними, принизливими.

Так, пригадую, наш добрий поет Б. Чичібабін — був дещо зіпсував свій твір, впустивши туди “лошадок Бориса и Глеба”. Тут зменшувальна форма відразу порушила загальний урочисто сумний настрій вірша. “Чуть помедленнее, кони…” — писав у схожому випадку В. Висоцкій та тут поважне “конь” є цілком до речі. А “лошадка” — то щось таке, іграшкове; несерйозне та легкодушне.

Ще одна властивість мови, пов’язана з її соціальними коренями. В цьому проявляє себе, з одного боку, одвічний триб життя, коли з кожної людини можна зробити як раба, так і пана, з другого ж — одвічна рабовласницька сверблячка свавілля: всі вважають, що так зробити не можна, а ми — таки зробимо!

Має до цього пряме відношення, ясна річ, і моральний релятивізм, зміщення моральних оцінок.

Одне слово — таких верхів звеличування або приниження, — не сягала ще жодна мова у світі; крім — можливо, китайська.

Російська мова або “вєлікій русскій язик”, як її належить іменувати, — стартувала з мови старо української, унесеної на північ першими колоністами, але на своєму відлюдді їй довелося переживати й ненайкращі часи. Згодом, навіть, істотно занепавши.

Великим пам’ятником російської літератури свого часу вважається листування московского царя Івана IV — з його опонентом, князем Андрієм Курбським, який беззастережно віддав переваги цивілізованій Литві перед темною Росією. До Курбського претензій немає, людина освічена (хоч і не письменник), що ж до царя… Він, головним чином, обмежується “бабьей бранью”, як слушно зауважує князь. Яка — до того, й великого різноманіття собою не являє.

Потім, один російський піп, повернувшися додому з Італії, — все описував тамішних “мужіков мєдних” та “доми огромниє”. Не в стані був ні описати путем те, що бачив, ні навіть передати власні враження. Писав, тільки й єдино, що все це — “зєло удівітєльно”. Попи в Росії завжди були не останніми, та як уже в такого “нєт слов для вираженія”, то справи з “вєлікім русскім язиком” — були на той час дійсно кепські.

Видно, що збіднілість лексики стала бути просто катастрофічною.

Відомий мандрівник Афанасій Никітін був людиною, як на свій час — освіченою, це видно з його записок. Але, в своєму “Хожении за три моря” (1472), чим більше заглиблюється він у новий для нього світ Сходу, — тим частіше вживає невистачаючих йому слів із добре знайомого ітіль–тюркі — літературної мови Алтин–орду, мови, якою Езоп та Сааді були перекладені на півтисячоліття раніше, ніж російською.

Тому й не дивно, що російська мова вимушена була збагачуватися за рахунок інших. Погано тільки те, що вона не завжди робила це в найкращий спосіб.

Вона пережила, загалом, принаймні три подібних інвазії.

Перша припадає на часиПетра із його “вікном до Європи”. Тоді нові слова тягли вкупі з речами, назвами яких вони були, або ж як назви небачених дій, до яких тепер царевою волею доводилося привчатись. Тягнули при цьому багацько зайвого та непотрібного, та ще й по двох напрямках разом.

Бо тягнули, скажімо, не тільки гірниче обладнання, різні там “гертфлути” та “глаух–герти”, “шлам–грабени” та “кастени”, але й їх назви, з якими більш менш розібрався лише М. Ломоносов. Тільки він і викрив, що “герт” — то звичайне собі корито, а “кастен” — то ящик; та й вжив до цього належних заходів.

Імператор–реформатор тягнув тоді не тільки обладнання та солдатські гудзики, а ще й всі приваби німецької державної бюрократії, з її “дістріктамі”, “камєр–коллєгіямі” та “обєр–провіантмєйстєрамі”. Неважко воно було все це перепозначити словами власної мови, та… Не знайшлося тут свого Ломоносова… Отже, — ще одне засмічення мови.

Але, — а як же ксенофобія?

Справа в тому, що час рухається, змінюються тенденції. Постійна ксенофобія — то необхідність, насамперед, повсякденного відмежування рабовласника від раба, від рабського стану. А тут, — займали ж не у рабів; радше в аристократів.

З петрівськими ж часами співпадає й деяка українська інвазія. Бо немало неросійського було тоді внесене до російської мови разом з українськими просвітянами. Про це пише Роман Якобсон в своєму дуже відомому дослідженні — “Основа славянского сравнительного литературоведения” (1953):

Украинские элементы начали просачиваться в русский литературный язык на рубеже XVII столетия в качестве носителей вестернизации и секуляризации...

После украинско–русского воссоединения (1654) поток украинских книжников в русские культурные центры усиливается на протяжении второй половины XVII — начала XVIII в...

Ближе к концу XVII в. происходит сильная украинизация и тем самым также и полонизация русской литературы.

Про все це ми ще будемо писати, а поки підемо далі.

Друга велика інвазія була вже радше французькою, ніж німецько–українською, та пов’язана була з тим, що задумала Єкатєріна II. А її метою було, не більше не менше, як довершити велику справу Петра I. Його реформи, в їх найбільш ефектній та ефективній, здійсненній частині, полягали на тому, щоб помити, поголити та обстригти Росію, одягти її в німецькі кафтани. Але, — не всю; не всіх — зверніть уваги. Тільки й виключно — рабовласників. Російських рабів він полишив напризволяще, та навіть не брав з них штрафу за бороди (а це ж — гроші!). Отже, створив нову стіну між рабами та їх власниками. Єкатєріна II пішла в цьому ще далі. Вона зобов’язала рабовласників перейти на французьку мову. Не дивно тому, що аж до наполеонівських воєн продовжувалася епоха французьких впливів на російську мову, а значить — і літературу. Бо розповсюджене знання якоїсь мови, полегшує й проникнення пов’язаної з нею культури.

Тут ішлося, щоправда, не так про прямі лексичні займання, хоч були й вони, як про прийняття сили зворотів та кальок.

Звороти, як — скажімо — “принять меры” *(prendre les mesures),* ““принять участие” *(prendre part),* “делать честь” *(faire honneur),* “мати трохи терпіння” *(avair unpeu patience)* і т.і. Кальки — такі, як “тонкий слух” *(fin orne),* “острый ум” *(fin esprit),* “влияние” *(influence),* “наклонность” *(inclination),* “упоение” *(envirement)* тощо.

Третім періодом безкритичного потягнення чужого — є наш час. Час “бріфінгов”, “саммітов”, “маркєтінгов” та всякого подібного непотрібного мотлоху. Він, цей час, — покищо продовжується.

Але, знову дещо повернемося до ксенофобії. Свого часу ми викрили: як потягнуть щось іноземне, то воно частіше принижується, як отой “сарай”. Або й цілком антиномізується (“вродливий”).

Адже, тут ідеться про займання мови в цілому, а не поокремих слів, тут вже не приходиться перебирати та пересемантизувати. До того ж, займання французької, то акт присвоєння мови *аристократичної,* бо ж із французькими віланами ніхто з російських аристократів не спілкувався, ні вдома, ні у Франції. А пан до пана, хоч і чужого, — буде завжди ближче, ніж до власного раба.

Багато значило й підсвідоме переконання, засвоєне з часів Пєтра, — що все європейське — краще, ліпше, якісніше від свого, рідного російського. Така собі, зворотня сторона ксенофобної медалі…

Пригадується майже символічна постать льокая Відоплясова в “Селе Степанчикове” Ф. М. Достоєвского. Він — “дворовой чєловєк”, а тим самим є ближчий до “благородних”, бар, ніж до холопства. Він глибоко переконаний, що все іноземне — це благородне, на відміну від свого — російського, яке він незмінно ототожнює з холопським, приниженим. Це ще не Смердяков, але в чомусь — вже його чіткий нарис. Предтеча, так би мовити.

Своєрідною обсесією Відоплясова є його власне прізвище, котре йому аж ніяк не подобається, та він вигадує собі нове, благородне. Але він в Степанчикове не один, його

оточують інші “дворовиє люді”, по російськи заздрісні та нетолерантні. Вони не полюбляють, як хтось там починає “висовиваться”. Їм більш–менш байдуже своє, кровне, але його, відоплясовське — ні! Такого треба негайно ставити на місце. От вони, раз за разом, видумують до нового та благородного відоплясівського прізвища — яку–небудь непристойну риму, та дражнять нею нещасного льокая. Приходиться вигадувати щось нове; а вони — знову…

Сили “ефекта Відоплясова” в російській історії в цілому — не слід применшувати.

Літератури європейських народів виникали з них самих. Не те — в Росії. Раби не могли мати епосу, не могли складати казок та легенд — не до того. “Биліни”? — але, хіба це література? Ні, з будь — якої точки зору.

Отже й квітнув, та не одне сторіччя, на російському літературному ринкові, — європейський літературний кіч. Ще добре було, як то були нескінченні історії про пригоди Олександра Македонського, який “до края света дошел, колокол повесил и ружье закопал”. А найчастіше то були “прєкрасниє королі Гвідони”, “славниє Бови Королевічі” та всякий подібний мотлох.

Можна з цього глузувати, але… зрозуміти, принаймні, густи цих людей — можна. Дійсно, поставте себе на їх місце. Навкруги — бруд, сміття, розбійництво, щоденне побиття, з причини та без неї, — хоча б за тим “Домостроєм” — “бия не щадя тела — спасать душу”. А до того — суцільна брудна матірна лайка з усіх боків. А тут — саме благородство, найвитонченіша лицарська поведінка; універсальна та всебічна красивість кічу. Як же тут не спокуситись?

Все це не було чимось оригінальним, а було якось–такось перетлумачене, а радше — переказане з європейських зразків, та далеко не першого гатунку.

Ну, розумієте, все абсолютно так, як в оті роки після “пєрєстройкі” — коли ліквідували цензуру. Пам’ятаєте, чим і досі завалений російський книжковий ринок? Не знайдете там жодних скарбів розуму та духу, ні Т. Елліота, ні Дж. Джойса. Все самі тільки “Анжелікі” та “Фантомаси”… Отак і досі кічем живуть…

КРИТИКА ТА КРИТИКИ В РОСІЇ

Ужели во всякой стране найдутся и Нероны преславные, и Калигулы, доблестью сияющие, и только у себя мы таковых не обрящем?

Поговоримо тут трохи не тільки про критиків, але й критику як таку в імперській Росії. Її роля та значення відкриються нам глибоко закоріненими в самій структурі російського суспільства, та — в кінці, — в самій російській ментальності. А вона, ця ментальність, є своєрідною та неповторною, несхожою на жодну в світі, навіть приблизно.

Не забудемо, що ці її особливості були закладені ще вельми здавна, за тих далеких від нас часів, коли "русь продавала в рабство славян" (Ібн Даста, X ст.). А оскільки, за відсутністю попиту за кордоном, продавали одне одному своїх же, та до самого 1861 року, то… самі розумієте…

Отже — почнемо.

З одного боку, іноземці, що навідували Росію (не Україну!) років так триста тому, — в один голос пишуть: про що не запитай будь–якого росіянина, навіть про щось найневинніше, — він бадьоро рапортує — "Знать нє знаю, вєдать нє вєдаю! Про то знают Бог да Вєлікій Государь!" — коротко та ясно.

Значить не знати — це добре, тому що знати *невигідно,* можуть і до відповідальності потягнути, як щось не так. Бо не думайте, що навіть кримінальник — такий вже відчайдушний. Ні, він теж боїться, страхається. Навіть кримінальник у країні кримінальників, навіть — головний. Думаєте голови всемогутнього КГБ не боялися? — ой, ще й як!

Не випадково ж в Росії й досьогодні, — яка найбільш популярна трійка слів. Ні, не та, що ви подумали… Правильно! — "ми нє зналі".

Таке почасти пояснює нам стало низький фаховий рівень всього, що робилося в Росії, — не в пошані було справжнє знання. Завжди вигідніше було — не знати ("ми нє зналі!"). І досьогодні Росія — мало не єдина у світі країна, де набуті підчас освіти (навіть самої ницої) знання, — практично не потрібні ніде, на жодній праці.

Але, найнижчий у світі рівень знань у країні, — породжує й інший важливий ефект.

Іще в минулому столітті, здається — в "Братьях Карамазовых" Ф. М. Достоєвского, ми читаємо про його нове відкриття, відкриття нового національного типу, що не поступається класичним гоголівським Ноздрьовим, Чічіковим та Собакевичам, або безсмертному ж російському унтеру Прішібєєву, як він там не називався за наших часів. Ідеться про російського гімназиста, якому лише дай карту зоряного неба, ніколи ним перед тим не бачену, і він поверне її вам через півгодини з усіма необхідними виправленнями: такою, якою вона *повинна* бути!

Так, що ж це воно? — чи хіба не перевідкриття? Того самого, гоголівського Хлєстакова з його "легкостью в мыслях необыкновенной". Так, є тут і це, хлєстаковщина, вона наче в російських генах, грунтовності вам тут не знайти нізащо. Але — й не тільки.

Багато тут і від самовпевненості всезнання, гарантованого постійною примітивністю того, що в країні вважається знанням, як і від традиційного російського нарцисівського комплексу. Пригадайте, як дрібний та давно забутий писака єкатеринінської епохи, Іван Пнін, закликав россів постійно гордитись? — "сєрдце росіяніна должно бить прєісполнєно благородной гордості". Чим тут гордитись? — власне, нічим; тим, що вони є росси. І

- все, цього досить.

Російський нарцисівський комплекс, якого — відмітимо це, ніколи не знала у себе література українська, що відзначалася радше суворою самокритичністю, — неодмінно прорізується в російській літературі й після Пніна, це неважко прослідкувати.

Перегортаючи Пушкіна, можна зустріти у нього мало не новий символ Росії, не гірше від тої гоголівської трійки, перед якою з жахом розступаються народи тому що вона давно понесла, або квартального Мимрєцова з Глєба Успєнского, який мав тверду звичку всіх “тащіть” (туди, куди їм не треба), або “нє пущать” (туди, куди їм треба). Всі ми пам’ятаємо, як рясно цей типаж розквітнув за совєцьких часів. Втім, в цьому останьому випадку Мимрєцова йдеться радше про символ загального садо–мазохистського російського суспільного устрою.

Так от, повертаючись до Пушкіна, пригадаємо деяку казкову особистість жіночого роду, що так полюбляла крутитися перед люстром. Та не дарма, бо люстро це — було не просте:

Ей в приданое дано Было зеркальце одно; Свойство зеркальце имело Говорить оно умело.«Свет мой зеркальце! СкажиДа всю правду доложи:Я ль на свете всех милее, Всех румяней и белее?»

Так і мастурбувала собі потихеньку ця дама свій нарцисівський комплекс, поки люстерко не насмілилося доповісти правду. Що тут почалося!…

«Ах ты мерзкое стекло!Это врешь ты мне назло!»

— ну, й самі розумієте, чим це покінчилося для цього самого паскудного дзеркала. На дріб’язки, ясна річ…

Символи та алегорії кожен є вільний уявляти та бачити на свій спосіб. В трійці, що несе до нових шахрайств дурня Сєліфана та пройдисвіта Чічікова, її автор побачив символ Росії, яка скаче в те саме світле майбутнє ХХ століття, коли майбутній мужик не Пікуля з Берроузом, а його — Гоголя — “с базара понесет”. Вкупі з Бєлінским, ясна річ. Бо, як же можна — без Бєлінского?

Але, чому ні? — можна й так. Символ, принаймні, давно увійшов до шкільних підручників. А те, що Сєліфан — дурень, а Чічіков — пройдисвіт, — чи воно таке вже горе? — бо ж так воно й насправді є.

В себелюбній дамі з пушкінської “Сказки о мертвой царевне и семи богатырях” вбачається мені інша іпостась, другий символ Росії, а в її люстрі — символ “вєлікой русской літєратури”. Тому, що крім вже відомих нам її начал, патріотичного та дідактичного, є ще її третє історичне призначення — прославительно–панегірічне. Мені можуть заперечити, що така функція вже входить до патріотичного призначення, але це не зовсім так. Справа в тому, що й українська література, ну, виключаючи всяке там вірнопіддане малоросійське сміття, — теж не була антипатріотичною, але… Її завжди не так притягало густування у власних доблестях, як аналіз прорахунків та недоліків. Вона була в іще меншому ступені панегіричною, ніж російська література — самокритичною.

Воно ж, оце третє начало, і свідчить про закорінілість нарцисівського комплексу в російській культурі.

Деяка цікава іпостась цієї своєрідної величі, побутує вже й по чисто народних казках. Не кажучи вже про віддання повної переваги герою–дурневі перед героєм розумним, є в них — в багатьох різновидах, й інший мотив. Герой казки — ні в навчанні, ні в праці, — подвигами себе не відзначує, а між тим… Йому, от — так собі, нізащо, весь час везе. Все, що йому потрібне — отримує як з кремлівського “распрєда”, та як — миттєво: “по щучьєму вєлєнію, по моєму хотєнію”; не більше не менше, уявляєте? Як Л. Брєжнєв або ще хтось.

Отже — відмітьте собі: не заслужив, не заробив, а так — по “щучьєму вєлєнію”, — взяв і незабаром отримав.

Справа в тому, що це тільки верхівка айсберга, що тут є задіяний не тільки егоцентризм колективний, непорушно переконаний в тому, що всі росіяни разом — вище, краще, сильніше і т. д. і т. п., — від усіх інших народів на землі. Справа насамперед у тому, що й кожен із них глибині душі вважає себе вище від усіх останніх росіян, а якщо це й не визнається іншими, то або внаслідок змови (частіше — з боку яких–небудь “інородцєв”), або нещасного збігу обставин. Бо надто добре відоме, що де б не опинилися двоє росіян один все одно, рано чи пізно, — опиниться зверху. Нестійка рівновага поміж ними

мислима, як кажуть, тільки *en masse*. Статистика невідома, але слід думати, що найменш розповсюдженою психічною хворобою в Росії повинна бути манія величі. Саме тому, що така розповсюдженість відносно легких форм, — створює щось на кшталт імунітету проти гострих.

Принаймні, пам'ятаю, було це десь напочатку п'ятидесятих, такого хворого демонструвала на лекціях студентам Дніпропетровського медичного інституту професор психіатрії О.І. Виноградова. То був приведений двома здоровезними санітарами з демобілізованих корпулентний муж із зав'язаними назад довгими рукавами гамівної сорочки. Професор прочитала виписку з трудової книжки, з якої випливало, що цей чолов'яга захворів на посаді "старшєго повара". Запитаний про це безпосередньо, він, із безмежною самовпевненістю божевільного заявив, що він вже давно є "зав–проізводством".

Ви можете сказати, що це манія така, надто вже дрібна. На це можна нагадати, що час був суворий, відповідальний, несприятливий і для звичайних совєцьких людей, а не те, що для маніяків. Тоді й самий затятий псих сто разів подумав би, ніж об' явити себе Лєніним; або хоч би маршалом Блюхером.

Не знаю вже, скільки років його там демонстрували за відсутністю більш вражаючих прикладів, але він був єдиний, кого я бачив на власні очі.

Так от, зворотнім боком отого самого — "знать нє знаю, вєдать нє вєдаю", був та є в Росії соціальний феномен гимназиста, котрому і т. д., та який полягає на тому, що в Росії здавна було обмаль людей, які щось робили (будь-де), але завжди було в надвишку таких, що відмінно знали — як та що треба робити, але самі цього — в жодному разі не робили. Але, з великою охотою виправляли тих небагатьох, які наважувалися щось там робити.

Тому критиків в Росії завжди багацько, та критикують вони всіх та все ну, крім тих, хто критиці не підлягають, ясна річ відбиваючи людям охоту щось робити взагалі.

Зустрічав і я таких, чимало їх крутиться й серед так званих учених. Йому розповідаєш те, що плекав та перевіряв роками — не підкопатись, а він тобі — не думаючи: або "ето нєвєрно", або "ето трівіально". От і думаєш, так що ж це — чи насправді науковий геній? Раз тобі занадобилися роки, а він — от, так, миттєво розставив усе по місцях. Але, ні — не геній. Тому шо, як почнеш дошукуватися сенсу, воно понесе тобі таке, що тобі (не йому, ні) — стане за нього соромно. Але, все одно, — відбовкається. Тому що ось над цим, щоб на все відбовкатися, воно працювало не роками, як ти над своїм відкриттям, — а все своє довге життя. На тому, можна так сказати — і стоїть; як учений. Це вже знову — суто російське, невідоме у нас уміння, вибудовувати з гладко пов'язаних поміж себе — рівно нічого не значущі, але величні на вигляд перепони та барикади. Слід гадати, що саме оцим мимрєцовським інстинктом "знающих, как надо делать" — "тащіть і не пущать" тих, що роблять, — головним чином і пояснюються понад скромні успіхи цього народу в науках та мистецтвах (як, втім, і у виробництві). Тому що навряд чи він і справді такий нікчемний, як це можна подумати.

Принаймні, ті нечисленні росіяни, яким вдалося довгий час працювати за кордоном, без постійних завад з боку співвітчизників, — підтверджують таку думку.

Про те, як це впливає на професійну російську критику — говорити не будемо: читайте самі. Особливо читайте критика всіх критиків — Віссаріона Бєлінского.

Досконале знання того "как надо делать", дає особливо злоякісні плоди в літературному перекладі та в редакторстві, начисто витиснюючи єдиний можливий тут принцип: "автор (поготів той, що перекладається) - завжди є правий (або майже завжди)". Відомий випадок, описаний в літературі — перший російський переклад "Гамлета" В. Шекспіра Н. Полевого. Англійська мова Шекспіра є надто застарілою, а модернізувати класиків англійці не люблять, та що він там наперекладав, — це ще треба перевірити. Користувався, слід гадати, кваліфікованими німецькими перекладами, які на той час вже були. Але, не в цьому справа.

Він, маючи всі права того, що "знає лучшє", — *вдосконалив* Шекспіра, приписав наприкінці монологу Гамлета, який закінчується, здається, словом "страшно", — ще ціле речення: "За человека страшно!" А "вєлікій крітік" Бєлінскій цю його новацію навіть вельми схвалив: "Шекспір", каже, — "сам би до такого нє додумался — куда єму, но

прочітавші у Полєвого — конєчно одобріл би!”. Щоб уникнути дорікань в упередженості, процитуємо справжні слова В. Бєлінского з цього приводу:

…Это окончание принадлежит переводчику, но его и сам Шекспир принял бы, забывшись, за свое…

З тих самих пір, можливо, й установилася російська школа літературного перекладу, з її негласним, але незмінним принципом: “пєрєводчік знаєт лучшє автора”. Відповідними виходять її продукти, просякнуті некомпетентністю, самовпевненістю а найбільше — шкідницьким потягом за будь–яку ціну поліпшити, прикрасити автора, вклавши й свого жебрацького внеску в створене ним розумне, добре, вічне.

Поверховість та невігласницька некомпетентність властиві, так чи інакше, всій російській культурі, але в перекладах вони бувають особливо неприємні, багацько ляпів виникає внаслідок обмеженості. Росіяни якось взагалі, не схильні ні вчити, ні знати чужі мови. Заважає, можливо, внутрішне переконання у власному передуванні — невід’ємна риса російського культурного гетто. А знати одну мову для перекладача, хоча б і добре, — недостатньо для кваліфікованого перекладу потрібно мати кругозір, деяке поняття й про інші мови. Візьмемо першого ліпшого прикладу — нідерландське прізвище Йонкінд. Якщо воно трапилося в англійському тексті, то обов’язково перетвориться на Джонкайнда, якщо у французькому — то на Жанкена. Одне слово — ідея є ясною. Чи не таким шляхом прибув до них колись той самий дон Жуан, який в себе вдома просто Хуан (Іван). Пушкін марно намагався виправити справи, перехрестивши його на дон Гуана, хоча еспанська літера *j* в усіх словах читається тільки як російське “х”.

Якщо зустрінете в російському перекладі слова “хлорная кислота”, то — що ж… *Sorry,* але неважко вирахувати, що перекладач закінчив школу з двійкою з хімії, тому що цей продукт спокон віку називається російською мовою “соляная кіслота”. При чому — всіма: від домохазяйок та по професорів хімії. От, така зворушлива єдинодухість.

Покращательство (чи як тут сказати?)… тема теж — в своєму роді невичерпана.

Довелося, пам’ятаю, зацікавитися поетикою Федеріко Гарсія Лорки. Заглянув у виданий тоді в Москві (природно) трьохтомник — Федерико Гарсия Лорка, Избранные произведения, Москва, Худ. Лит., 1975. Вірші там перекладав такий собі А. Гєлєскул, напевно — монополіст своєї справи, вони там, у Москві, — всі монополісти, хібащо крім останнього сміття. Віршики були дуже бойкими та всі підряд заримовані, не гірше від якого–небудь Лєбєдєва–Кумача. А я на той час читав, до речі, й тексти самого Лорки, та добре знав, що все це гєлєскулівське римування — є цілком від себе.

Одне слово, не пошкодував сил, — вирішив прикрасити скромного сіренького Лорку власною хлисткою римою товаріщ А. Гєлєскул. Щедро віддавши на його користь всі красоти власної душі.

Якщо ви заперечите мені, що професійні поети перекладають краще, ніж професійні халтурники- монополісти, то тут можна й погодитись. У не надто великих кількостях, але трапляються й добрі переклади. І, однак, доводилося бачити в перекладі відомий вірш Вільяма Блейка — “Тигр, тигр…” Над ним працювали вже коріфеї — К. Бальмонт, С. Маршак та ще хтось третій, але — теж не з останніх. І — що ж? Скажемо просто, єдине, що поріднювало ці чотири вірши (а як же — включаючи й самого Блейка), — це слова “тигр, тигр…”; а до того й деяка подібність змісту, не більше. В останньому — ледве хто став би наполягати, що це — той самий вірш.

Взагалі, якщо ви хочете ознайомитись у російському перекладі з яким–небудь іноземним письменником, то ви ще матимете з його перекладів якесь загальне враження про коло його інтересів та зміст творів. Зрідка взнаєте ви щось про його стилістичні особливості, тим більше — про мову: в російському перекладі, як ніде, цінується якнайвище “гладкость слога” (тобто, просто сірість), — не можна щось ускладнювати та перевтомлювати недоумкуватого “массового чітатєля”. Звідси — знову ж — недоумкуватість: зворотній зв’язок!

Але, якщо ви хочете пізнати поета — його російський переклад буде для вас повністю безкорисним, повірте. Він не тільки введе вас в оману, але й розчарує. Не випадково й Гарсія Лорку прийшлося перекладати самому; це — щось.

Є, зрозуміло, й виключення, де їх не буває. Але — погоди вони не роблять.

Не те — велика школа українського перекладу, котра — підкреслимо цю щасливу обставину, — складалася повністю незалежно від російської. Всі її досягнення і перелічити неможливо, але можна просто відмітити, що практично всі скарби світової літератури перекладені українською мовою з оригіналів. А деякі — і не одного разу. Та — з найбільшою можливою художньою точністю.

Пригадаємо тому всього трьох великих, що відобразили відповідно три вершини трьох епох українського перекладу — Івана Франка (1856–1916), Освальда Бургардта (1890–1947) та нашого сучасника Бориса Тена (М. Хомичевський). Тих, кого можна порівняти з ними в російській культурі, — немає. Та, в переважному ступені внаслідок того, що ми відмітили вище.

Намагання кожного підім’яти під себе, так чи сяк, побільше з оточення, в російських же умовах, — є зрозуміле та навіть природне. В суспільстві, що одвіку складається з рабів та панів, це означає віддалитися від раба та наблизитися до пана. На це можна було б заперечити — а чи не простіше ліквідувати систему “раб- господін” та завести демократію? — як в інших. Тоді й кожному зокрема можна б і не усилюватись, але… Раз тисячу років так і не завели, а рабство так і не зліквідували, не дивлячись на цілком серйозну спробу 1861 року, — значить це комусь потрібне. Як у Маяковського — пам’ятаєте? — “Если звезды светят, значит это кому-нибудь нужно”.

В механізмах конкуренції, а природа й суспільство — однаково, побудовані на конкуренції, — можливі два типи, дві моделі (ми беремо тут найпростішу — за одним параметром).

В одній моделі популяція обрізується конкуренцією, образно кажучи, з того боку розподілу, де концентруються слабі, зсовуючи з часом центр розподілу в бік сильних. Це модель, яку надалі будемо називати “а–конкуренцією”.

Але, можлива й інша модель, коли навпаки, конкуренція з’їдає розподіл з боку сильних та зсуває його центр в бік все більш слабих. Цю ми будемо називати “р–конкуренцією”. Чому? — ну, скажімо, від позначень на регуляторі годинника: *avant-rest* — “вперед–назад”. Мислима, однак, інша інтерпретація цих назов, що є також повністю логічною.

Середнього американця турбує, щоб у нього було більше, ніж у сусіда, та він зі шкіри лізе, щоб заробити та наторгувати більше від нього. А сусіда й собі — відповідає тим самим. В кінці багатіє кожний, багатіє й уся Америка. Це точно відповідає нашій першій моделі — “а–конкуренції”.

Не те — в росіян. До свого особистого добробуту росіянин є більш–менш байдужий (так званий “тєрпєлівий русскій! ван”). Але, далеко не байдужий він того, — а що воно діється у сусіди? Бо ж він є патологічно заздрісний. Це — мало не визначальна риса національного характеру. Тому… Ось чого в жодному разі не має бути, так це того, щоб у сусіда завелося чогось там більше, ніж у нього. Та щоб цьому не бути, — він покладе всі сили, жертовно покинувши заради ближнього всі свої власні справи. Тому, як хочеш жити спокійно серед російського народу, — спаси Боже, не висувайся. Виники? — але вони є очевидні: бідніє кожний, бідніє та опускається суспільство. Це вже буде наша друга модель, “р–конкуренція”.

Таким чином, початкові літери “а” та “р” — можно рівноправно тлумачити, відповідно, як скорочення прикметників — “американська” та “російська” (конкуренції).

З тим, що ми назвали тут “російською конкуренцією”, невідривно пов’язана й кар’єра самої російської культури (пробачте — “вєлікой русской культури”). Її вивищення, то не стільки є плід власних, спрямованих до підйому зусиль, скільки шлях пониження та заперечення (або навіть прямого винищення, про це далі), — інших культур. Особливо — більш високих. Особливо — сусідніх, з яких тягли все, що погано (а часом і відмінно) лежало; це культура спочатку агресивна. Спочатку хижа.

Тому найбільш простий та ефективний спосіб вивищитися над околішними — це укласти їх всіх на землю. В совєцькі часи це набуло характеру явної паранойї, тотальної війни проти всіх, — “долой буржуазную культуру!”

Відмітимо ще, — з цими взаємовиключаючими моделями конкуренції невідривно пов’язані й два — як тут сказати? — принципи життя, хіба так. В Америці — власність дає владу. В Росії — навпаки: влада дає власність. Недарма ж усе історичне існування Росії, це гонитва за владою, гризня за владу.

Як більшовизм став увінчанням (поки!) “особого путі Россіі”, так само Ленін та Сталін довели до досконалості “російську конкуренцію”, безоглядно знищуючи всіх, хто насмілився хоч трішечки висунутись.

От ми й прийшли, природним шляхом, до деякого життєвого принципу.

Там, де панує принцип — “дави всіх, хто хоч чимось кращий від тебе” — як основний принцип соціальної конкуренції, там, природно повинен існувати і деякий принцип безпеки. Думається, що його можна цілком звести до короткої рекомендації — “не висувайся!” Нерозуміння цього важливого принципу підвело багатьох, саме в більшовицьку епоху, — вершину, так би мовити, “особого путі Россіі”; або кульмінації російського трибу життя.

Дійсно, за репресій 1937 року було знищено багато, скажімо так, потенційних ворогів, можливих політичних конкурентів, небажаних іноземців (вони — завжди небажані!), але… Але були й такі вірні та віддані, хто не погрожував та не міг погрожувати, ні Сталіну, ні його оточенню; наприклад: Міхаіл Кольцов, Карл Радек… В чому ж була їх провина? — а саме в цьому: були не в міру талановиті. Відробляли свою брудну більшовицьку службу з вогником, талановито. Висувалися, одне слово. За це й приплатили.

З приводу російського принципу безпеки — “не висувайся”, можна знайти чарівну ілюстрацію зі щоденників Ольги Берггольц. Весна 1942, вже блокада, нема їсти, тільки Жданов приймає підвладних жеручи ікру та помаранчі. Пішли до бані, поетеса та ще хтось. Там інші блокадниці, як слід, худі, затуркані. Раптом — заходить звичайна, нормальна баба, — біла, чиста, відгодована. Нашорошилися — не те! — ясна річ — “блядь”! Накинулися всі, обхаяли, облаяли; та в сльози, потім — геть.

Далі, — бачать, заходить стара, миршава–примиршава; шкіра та кістки. Сидить тихо, мується, нікого не зачіпає. Знов — не те! — пішли кістки перемивати. “Мой-то, молодой был, красивый, все впереди. Убили. За таких вот жизнь положил…” У них — треба бути як всі. Коли вже сидиш по самі вуха в імперському лайні, то принаймні — не висувайся. В жодній бік. Але, повернемося до конкуренції, моделі якої ми запропонували вище.

Щоправда, оговоримося, для тих, хто сам не зметикує. Обидві ці моделі в чистому вигляді ніде в природі, ясна річ, як і всі ідеальні схеми (ну, хоча б той самий точковий заряд) — не виступають. Поготів, ясно прослідковується еволюція. Здавна властивий Америці засіб конкуренції вже потіснюється російською моделлю, яка імпортується вкупі з численними емігрантами (необов’язково росіянами). Тому сьогоднішня Америка не в стані конкурувати не тільки з Японією (яка, до речі, взагалі не допускає до себе емігрантів; жодних, ні поганих, ні добрих), але й з європейськими країнами. Що поробиш — неминучі втрати “інтернаціоналізму”.

От, ця обставина, перевага моделі, яку ми не випадково назвали “російською”, і призвела до того, що російський нарід, кращий з кращих та безсумнівний “старший брат” в будь–якій сім’ї народів, незважаючи на своє колоніальне панування над ними, — ходив босий або в лаптях. В той час, як українці, ті самі, яких “нєт і бить нє можєт”, незважаючи на століття російської окупації — продовжували ходити озутими в чоботи. Як іще тоді, сотні років тому, коли жодних там отих росіян не було й не передбачалося. Тому що для них не так важливо було, а що там є у сусіда? — бо ж головне, це те, що є в тебе самого, чи не так?

А з цієї причини в російській літературі пробачте — “вєлікой русской літєратурє”) з’явилося нове та самобутнє спрямування, іншим літературам світу (а значить — і українській) — повністю невідоме. Заснували його двоє збіглих поповичів, Н. І. Добролюбов (1836–1861) та Д. І. Пісарєв (1840–1868). Вони й створили свого часу революцію в російських розумах раніше, ніж вона відбулася на російських вулицях. А тим навік і забезпечили собі в Росії стійку репутацію великих мислителів (і — критиків). Було воно, це спрямування, як і все російське, вельми неускладненим, та зводилося к повній першості, приматові брюха над головою, нижчих інтересів над вищими. Воно втілилося

до сенсаційних розумувань Д. І. Пісарєва про те, що є потрібніше для народу, а значить і вище: Шекспір чи чоботи? Глибокомислене, чи не так? — ну, куди вже… глибокомисленіше й не буває.

Так і пригадується риторичне запитання Яна Парандовського (Алхімія слова, Варшава, 1963, с. 372), якого він приписує Т. Карлайлю: “Англійці, що б ви віддали — індійську імперію або Шекспіра? І — чого б ви хотіли — ніколи не мати імперії, чи ніколи не мати Шекспіра?

От і бачите, кому чоботи, а кому — індійська імперія.

А тепер зважте, подумайте, — а чи могло щось подібне серйозно обмірковуватись громадськістю в будь–якій європейській країні? Зважили? — в жодному разі, кажете… Ото ж воно й є. Це все одно як щось суто російське, скажімо — “заслужєнний дєятєль наукі” — спробувати написати латинською абеткою. Або перекласти будь–якою європейською мовою. Відразу бачити якусь неймовірну дурість, чи не так?

Так от, незважаючи на це, Д. І. Пісарєв і довів усім, як двічі два, що чоботи — вище від будь–якого Шекспіра (а значить — індійської імперії також), чим викликав бурхливе теляче захоплення всієї прогресивної російської думки, але понад розтривожив Ф. М. Достоєвского, який подібної ідеї зовсім не схвалював. Цей мав, слід гадати, належного поняття про транзитивність та розумів, що як чоботи злетять над Шекспіром, то вже ясна річ, що й над ним.

Ви скажете на це, що якби в Росії, як у людей, всі здавна ходили б у добрих чоботах, то не було б і цієї течії, по інших літературах невідомої.

Але, відповімо на це, якби чоботи були в кожного, то чим би, скажіть, раб порізнювався б від пана? Та на чому ж тоді полягав би уславлений “особий путь Россіі”, який напередодні XX ст., атомного та космічного, — поділяв би людей на рабов і господ”? — про що інші народи не відали й за кам’яної доби.

А саме він, цей “особий путь”, і становить, відсотків так на дев’яность з гаком, — чар російської культури, — анахронізмму, суміші кам’яної доби та римських імперських часів, цілком та недоторкано перенесену до сучасності.

Щось оригінальне та неповториме, на кшталт живого дінозавра на вулиці сучасного міста. Або — в крамниці з посудом.

Але, наприкінці — знову дещо розважимося.

В російській літературі, як ніде — в жодній іншій, письменників можна розділити на тих, що написали мало — та добре, й на таких, що написали багато, але не надто добре. Втім, офіційно ті та другі — прирівнювались. Коли на тому ж засіданні приймали до Російської Академії А. Сухово–Кобиліна та М. Горького, — створилася саме подібна ситуація. Рядове засідання виросло до масштабів символу: один написав мало, але відмінно; другий багато та поганенько. Хоч найбільша макулатура у Горького тоді була ще попереду.

Так би мовити — в іще більш світлому майбутньому.

Менше від усіх написав, можливо, смоленський білорус (а там і посьогодні всі білоруси, аж до самої Калугі, навіть російською мовою розмовляють з акцентом) А. Грібоєдов (1795–1829), одну–єдину виставу “Горе от ума”. Її суто літературні (як і письменницькі) досягнення, — не надто високі, як і у багатьох відомих творів російської літератури. Але вона, ця комедія — є свідоцтвом незвичайного політичного видіння автора. В ній він добре помітив важливий соціальний прогрес Росії, — еволюцію бюрократії. На зміну більш–менш родовитим бовдурам Фамусовим, котрі хоч і валялися в ногах у царів, але якось як уміли, робили їх справу, — прийшли нові люди. Зявилися Молчаліни, які й не родовиті, і до царів не наближені, але й не турбуються справою — “подписано и с плеч долой!” Важлива не справа як така, важливо, скільки хабара, або просунення на посаді (до ще більших хабарів!) - вона може принести.

Рівнобіжні процеси йдуть і у військовому середовищі.

В армії героям Вітчизняної 1812 року наслідують Скалозуби, фрунтові служаки; такий “счастлив в товарищах своих”, тому що багато з них “померли, а иные перебиты”. Це й

дає йому можливість просуватись наверх. Не його власні здібності, яких не було й немає.

Це їм, досвідченим у парадах Скалозубам, — світить програти мало значущу та локальну, місцеву, але важливу за далекими наслідками Кримську війну. Яка саме й принудить замінити Першу імперію на Другу. Це формується, головним чином, вже за Ніколая I, але Грібоєдов побачив все це раніше.

Ціково, що все це потім, через більше як сотню років, повториться дослівно, на наступному виткові російського тоталітаризму, за більшовиків. Нагадуючи всьому світові, що “розвиток” Росії, це всього тільки біг навкруги стадіону. Без будь–якого наближення до будь–чого.

На зміну великому Леніну, який марно намагався керувати імперією через ходоків та писульки, — прийде не менш великий Сталін. Його заслуга перед Росією — стане подвійною.

Поперше, він зрозумів, що без бюрократії — імперії не жити, тому він її створив та зміцнив. Смішно, але за нього вона пройшла ту саму еволюцію, що попередньо: від наближених до вождя царя творців його справи, — до анонімних московських апаратників, служилої ницоти брежнівської та горбачовської епохи, Денисів Івановичів, стурбованих, єдино, куванням власного добробуту.

Подруге, Сталін дуже рано зрозумів, що вільний розвиток народів, які складали імперію, — буде згубним для неї самої. Російському народові, який в гарячковому поспіху поширення розміняв націю на безнаціональну збіранину, на російського інтер–люмпена, — було б не по силах і надалі протиставитися народам, що зберігли себе попри його імперський гніт. Заради забезпечення російського панування прийшлося терміново вдатися до масштабного геноциду, — в Україні, Казахстані та Середній Азії, де з антибільшовицьким народним рухом вдалося упоратися тільки на початок тридцятих, вигнавши до сусідніх країн значну частину корінного населення. Досить пригадати, що тоді з Джунаїд–ханом пішло до півмільйона туркмен — більше половини народу.

Довелося терміново знищити повсюди й національну інтелігенцію. Більшість письменників, знищених 1937 — були письменники українські, але це не означає, що Україна складалася на той час із самих письменників...

Неважно переконатися, що подібна до поміченої Грібоєдовим еволюція відбулася й серед військової касти совєцької Росії. На зміну бойовим генералам Вітчизняної знову прийдуть різні скалозуби. Знову фрунтові генерали програють незначну та локальну, місцеву але принципово важливу війну в Афганістані; та з тими ж неприємними наслідками для Третьої російської імперії: на зміну їй треба будувати Четверту, але — як? — та якою вона буде?

Однак, повернемося до початку. Попри таку велику кількість людей, що знають, як *треба* робити — у дійсно важливих випадках на них ніхто не покладається. Завжди знаходився більш простий вихід.

А корінився він у грунтовних особливостях цієї культури. Бо — з самого початку, до формування її основних рис призвела опора на рабство, на рабовласництво. В тому числі (а краще — насамперед) — її соціальних рис.

Відмітимо, перед усім, — її герметичність. Так само, як рабовласницька країна мусить утворювати з себе деяке гетто (до якого неважко потрапити, але зате важко вийти), — так само і з культурою.

Похідна та головна її риса, то постійне відставання від інших. А як так — постійне у них займання: це культура, котра завжди є та буде вторинною.

Така традиція є, поперше, дещо смішною, бо — насамперед, стоїть у протиріччі до ксенофобії, а значить може існувати, як така, — тільки в домені дологічного мислення. Подруге, вона є досить яловою, бо до жодної цілі не веде й вести не може. До того, займане та перенесене на невластивий грунт, — часом дає цілком нечекані та небажані плоди.

З Києва до північних його колоній — майбутньої Росії, прийшло християнство, але від

нього полишилася практично тільки оболонка поверхової обрядності. Мабуть — єдине, що російський розбійник, перед тим як вирізати чиюсь родину (за “рубль сєрєбром”), — не забував щиро перехреститись на “образи” в кутку хати…

У монголів — кажуть, перейняли суворість покарань. Добре, але забули про мале, дрібницю: перейняти ще не тільки закони, а й монгольську неухильність їх виконання. Тобто — наслідувати правовий характер монгольської держави. Отже, від цього й залишилося, тільки й єдино: жорстокість помножена на свавілля.

Особливо багацько тягнув, де тільки можна, “вєлікій рєформатор”, кат України Петро І. Він, не розуміючись сам ні на чому, тягнув усе, що заманеться, як ота сорока, що звідусіль краде до свого гнізда все, що хоч трохи блищить; тільки тому, що воно блищить.

Тягнув не тільки матеріальне. Потягнув, між іншим, і бюро–кратію. Разом з усіма тими “ассєсорамі”, “посєссорамі” та “обєр–гєнєрал–поліцмєйстерамі”.

В роздрібленій на той час Німеччині з її строкатістю герцогств та князівств, бюрократія зародилася, розвинулася та зміцніла як ефективний спосіб централізованого керування *невеличкою* державою. Невеличкою — підкреслимо це. В багато сотен разів меншою, ніж Російська імперія. До того ж, вона могла працювати на трьох великих засадах: ретельності, дисципліні та чесності. З ними вона насправді працювала, з ними була реальною силою.

На російському грунті бюрократія — що ж, добре вкорінилася. На перший погляд це може видатися навіть дещо дивним. В країні, де на відміну від Німеччини не було ні ретельності, ні дисціпліни, ні — тим більше — чесності. Але, аборігени відразу високо поцінували її всемогутність, а значить — нічим не обмежені хабарні можливості. Прибічниками Петра вона була використана для необмеженого казнокрадства, а їх нащадками та підлеглими — для хабарництва.

Що ж до ретельності та дисципліни, то їх і дійсно не може бути навкруги, поки немає у власній голові. Так звичайний порядок переріс у всемогутність папірця, а папірець — у свою чергу, видавався тільки за доброго хабара. В сьогоднішній Росії щиро дивуються тим, що чиновники сприяють іноземним імпортерам та душать власних виробників, але… Хіба тут щось є дивнє? Саме так і має бути, бо іноземець платить хабарі у валюті, а “отєчєствєнний проізводітєль” — у жалюгідних рублях.

Колись добрий російський письменник та патріот М. С. Лєсков — задумав був низку нарисів про російських праведників, але… З посадових осіб так і не відшукав, здається, в російській історії нікого, крім єкатерінінського “квартального надзіратєля”, який принципово не приймав хабарів, а тому й сам бідував. Лєсков, слід гадати, з далеко більшим задоволенням описав би нам натомість подібного ж “тайного совєтніка” або “сєнатора”, та… Мабуть так і не відшукав…

В такій, чисто хабарній якості бюрократія існує в Росії та її колоніях — і досьогодні.

Так само поцупили пізніше за кордоном єврейський марксизм, спокусившися єдиним отим його: “Пролєтаріі всєх стран — соєдіняйтєсь!” Бо це стало найкращою та найуніверсальнішою з дотихчасових масок російського імперіалізму. А пролетарів? — як давили, так і продовжували. Тільки, от, в країнах класичного капіталізму норма експлуатації була десь біля 10%, а в пролетарськім Совєцькім Союзі — ніяк не менш 90%. А з євреєм Марксом? — як були чорносотенцями до Маркса, так і полишилися по ньому. Попри свій єврейський марксизм.

Сьогодні вони так само легко викинули марксизм з його соціалізмом, як колись надбали, — в Росії знову покладають всі надії на побудові капіталізму: коло замкнулося.

Вже займали від нього те, що є найближчим, так би мовити, до національного характеру: шахрайську підприємливість, жадість до чужого та експлуатацію. Остання сьогодні — далеко перевалила за 90%. Але, знову залишили без уваги, те, що містить єдине в ньому позитивне: чесність в справах, порядок, добробут всіх та конкуренційність.

Скаржаться внебоглоси на зростання кримінальних злочинств, вбивств та “розборок”, кількість яких і дійсно росте в геометрічній прогресії. Все слушно, але спочатку треба було б з’ясувати, а чим же воно насправді є? Бо не виключне, що то й є саме вона,

“російська конкуренція”, в її чистому та первісному вигляді: хто встиг чи насмілився награбувати більше від інших — з тим і кінчають. Погодьтеся, така гипотеза була б не цілком невірогідною.

Отже, і з цим, останнім за часом закордонним займанням, — поки не надто добре йдеться.

А тому слід думати, що й прибутку з цього займання буде рівно стільки само, як і від усіх попередніх. Коли немає свого — чужим не заміниш.

Отже, в кінці перелічимо ще раз те, що вони за свою історію займали, а потім надобре здискредитували: християнство, бюрократія, соціалізм, капі…

Цікаво, а що ж у світі полишилося ще такого? — що будемо дискредитувати далі, панове?

СИЛА СЛАБИХ

Росіянин — це раб, що прагне стати деспотом.

Эта увлекательная пора в истории народов есть их юность, когда все сильнее развиваются их дарования, и память о ней составляет отраду и поучение их в зрелом возрасте. Мы, напротив, не имели ничего подобного. Сначала дикое варварство, затем грубое суеверие, далее — иноземное владычество, жестокое и унизительное, дух которого национальная власть впоследствии унаследовала, — вот печальная история нашей юности.

Навряд чи хто стане заперечувати той очевидний факт, що сила — є необхідною основою рабовласницького суспільства. Раба ловлять та підкоряють тільки силою, більше нічим, одної хитрощі тут замало. Це вже потім, в народі, який *складатиметься* з рабів, — мислиме й рабство добровільне. Неведемо свідоцтво очевидця:

Нарід цей має таку природу, що радий кріпосному станові більше, ніж свободі. Вмираючі часто своєю останньою волею відпускають кріпосних, але ці зрідка полишаються на свободі, а запродуються самі (іншому панові). Так продає також батько свого сина, і як син службою чи якось інакше отримує свободу, може батько його продати й другим і третім разом; тільки після четвертого продажу не має він більше права над ним.

На силі, однак, повністю стояло та може стояти рабовласницьке суспільство. Кладе ця обставина, зрозуміло, і вирішальний відбиток на всю культуру народу.

“Сила есть — ума не надо” — твердить найбільша актуальне в усі часи, мабуть, російське прислів’я — народна мудрість. Тому що там сила дає все. Дає, природно, й розум, як це плине з не менш розповсюдженої народної мудрості совєцьких часів: “Ты начальник — я дурак, я начальник — ты дурак”.

Силу народ безмежно поважає; та — й не тільки народ. Ось, що писав визнаний властитель російських умів з минулого сторіччя, і тепер популярний в Росії К. Н. Лєонтьєв (1831–1891):

“Ялюблю полицеймейстера, который во время пожара и меня самого съездил бы по затылку, чтобы я не стоял сложа руки. Без насилья нельзя”.

Така собі мудрість; вже не народна, а властителя умів. Російських, ясна річ.

Розуму, з другого боку, — нарід зовсім не схвалює: “Ишь, умный выискался! — умнее всех хочет быть!” Тут, як бачите, деликатно натякається, що “умнєє всєх” ніяк не слід комусь бути. Не треба “высовываться”! Ну, й далі, подібне: “А еще очки (шляпу) надел!” Так у звичаї ставити на місце того, що блюзнірськи порушив одвічний та священий російський принцип — “не высовывайся!” Це — нарід.

Не схвалюють, однак, розуму й ті, кому це ніби й потрібно. “С–силен–н мужик!” — шиплять слідом тому, хто отримав державну премію або патент на відкриття, академікові, — молоді вчені. Ніхто, зверніть уваги, не скрикне захоплено: “До чего умен мужик!” — ні, тільки єдино “силен!”

Такого відношення нема й не було в Україні (як і будь–якій європейській країні), де вони здавна були поокремо: розум — розумом, а сила — силою. Де нарід з непам’ятних часів цінував розум та знання, та де вміли чітко поділяти людей на “освічених” і “темних”. Це не те, зверніть уваги, що якісь там “образованные” та “необразованные”. Тут і семантика жорсткіша та контрастніша, є найбільш контрастною з усіх можливих. Тому що — де ж можна знайти ще більш різький контраст, ніж поміж світлом та темрявою?

А українці, між іншим, — нарід не слабий. Тому що колись успішно протистояли Риму та ромеям. Та й турків свого часу попритримали. Якби не мадяри, українці та поляки, — ходити б тепер Москві огрядно обрізаною, та кланятися по п’ять разів на день у бік Мекки, а не втішатися своїм дрімучим православ’ям. Ну, й себе, ясна річ, не забували: незважаючи на всю полум’яну любов “старшєго брата”, незважаючи на всі його благодіяння, — ми ж іще живі!

Але, подивимось тепер, як здавна мріяв про силу російський нарід, створюючи свій фольклор, який завжди хоч і не в даному разі підмуровок надбудови — книжкової культури. Тому нам прийдеться, хоч коротко, познайомитись і з цією частиною російської культурної спадщини. Вона буде так само несхожою на подібні структури європейських культур, як і останні її частини. А тому потрібний спочатку певний вступ. Бо російський фольклор є так само своєрідний та неповторний, як і все інше в Росії.

Український фольклор з цього боку є мало примітний та схожий на інші. Там є багацько історій про хитрих лисів та відважних вовків, про героїв та зрадників; є цілі цикли легенд та пісень про улюблених постатей історії, Байду Вишневецького або Петра Сагайдачного. Нічого немає про Бабу Ягу, — спогадів про північні работоргові виправи, в котрих верх брали фінські чаклунки. Ну, дослівно, як у будь–якому європейському фольклорі, чи то німецькім, чи то еспанськім. Хоча він, можливо, — є старіший від інших європейських. Як старіше й сама Україна, старіше всіх країн Європи.

Починати український писемний епос та фольклор приходиться з другої частини чудом збереженої “Едди”, де з географічних назов пригадуються Дніпро та Дон, а також різні герої з народів, що жили в Україні біля цих річок — готів та гунів. Тому що ці люди не були в Україні випадковими гістьми, як усилюються переконати в цьому світ брехливі російські історики, але прожили там силу століть, були нашими прямими предками та збагатили нашу мову та культуру. Вони полишили в них речові докази, котрих наші одвічні вороги не поквапилися знищити. Не завдяки своїй милості, ні, але цілком внаслідок свого одвічного та великого невігластва. Тому що як завжди — не знали про них, не вдаючись до дрібниць, переслідуючи та ганячи все разом. А — слід би знати; бо тепер — вже пізно.

Дійсно, якщо цей їх теперішній, наприкінці XX ст., властитель умів, крутійливий та не дуже обізнаний (на будь–чому) О. Солжєніцин, приписував германські корені української мови — якійсь там злонамірній “австрийской подтравке”, — так що вже там з останнього “зауряд–дубья” взяти? — котре вже — й до властителів (умів) не належить?

Там, у них, не дуже захоплюються казками про тварин, та — й для чого? — бо ж ми знаємо, що ні лісу, ні степу, де ці звіри існують, — російська людина не полюбляла. Любило воно, піший човняр на своїй жалюгідній довбанці, — “русскую реку”, з якою, як пояснив нам російський же автор, у нього “никаких недоразумений не было”.

А на річці — які ж там тварини, які звіри? Хібащо уславлені “гуси–лебеди” та “серые утицы”, котрих у російськім фольклорі й насправді — чималенько. Тільки от, хто ж вони є насправді, ці загадкові гібриди — “гуси-лебеди”? Бо в природі вони, здається, — не схрещуються.

Екзотикою тхне в російській казці й винесена з півдня, від народів древньої кінної культури, — не менш загадкова “сивка–бурка”, про яку невідомо, чи то вона сива, чи то бура, тому що це є різні масті. Часом до цього додають іще “вещая каурка”, а це вже буде третій колір, несхожий з попередніми. Так, що ж це таке? — чи може знову — “мы не знали”? Чи, бува, про неї достеменно знає щось “лишь Бог да Великий Государь”? — дивні справи… Або, як воно фольклор, то тут можна нести, що слина на язик принесе? Пригадайте, як точно описані в “Едді” масті коней, що розірвали нещасну Свангільд за наказом жорстокого Йормунрека.

Думається, що з одного боку не є випадковим таке ставлення до “сівкі–буркі”. Воно концентрує в собі нескінчене здивування піших човнярів перед цією твариною — царівною степу. Для ніг якої не буває, як відомо, “далеких доріг”. Звідси й плутанина в мастях; на перших порах. Звідси й намагання зробити “сівку” віщою та чаклунською твариною. Але, потрапивши до російського культурного гетто, кінь не мав щастя, бо йому так і судилося стати та полишитись в ньому єдиною робочою худобою. Нагадаємо, що в старих кінних культурах коня ніколи не використовували для важкої роботи. На це по кінних культурах існували воли. А кінь? — кінь завжди ходив під сідлом.

Втім, “сівка–бурка” не є одинакою в російськім фольклорі, вона є радше типовим явищем, та дає привід до більш глибоких роздумів. Тому, що це лише тільки з одного боку є нехтування дійсністю, яка може бути тільки єдино — одною. Взагалі ж, можливо, це лише ознака, більш визначна та універсальна. Як і розповсюджена. Обмежимося (приклади можна продовжити), скромним совєцьким генієм А. Барто, яка щось там писала про “…этот синий–синий, презеленый красный мяч”.

Подібні речі, слід так думати, відіграють у російському фольклорі недругорядну роль. Вони привчають до дологічного мислення, давлячи паростки логіки там, де вони намагаються пробитися, назовні, заспокоюють нестриманий потяг до свавілля, і т.і. Привчають до того, що є одною зі сутностей російського мислення (або “загадочной русской души”) — невимушеному сполученню того, що не сполучується; кінцевою метою тут є видати історичний бандитизм за “всєчєловєчєскоє єдінєніє”; або ще щось. Тому, що як відомо — “вся зємля начінаєтся с Крємля”.

Новацією в цьому фольклорі є, правдоподібно, й звичайний домовий кіт, тлінні залишки якого знаходять іще при розкопах поселень Трипільської культури. Принаймні, в російському народному лубку він іменується, як не казанським, то астраханським, а часом — і сибірським. Значить, судячи по всьому, займаний з Алтин Орду.

Важливе питання полягає на тому: а чи російський фольклор — є прямим продовженням українського? Бо ж мова російська пішла від київської, старо–української, — це є добре відоме. Отже, логічно було би думати…

Але, відповідь буде від’ємною: ні, бо це — насамперед — два різні народи.

Наведемо тут досить переконливого доказу відмінності обох народів, росіян та українців, побудованого саме на основі глибокого вивчення фольклорної традиції. Почнемо з авторітетного свідоцтва відомого вченого:

Таким образом, на большой части обширного урало–алтайского ареала обнаруживается устная традиция, основанная на грамматическом параллелизме.

Під паралелізмом тут, коротко, мається на увазі повторення слів у поетичних рядках, з деякою варіацією граматичного сполучення: пригадайте, хоча б, російські “причитания”.

Та, трохи далі:

Единственная в индо–европейском мире живая устная традиция, в которой грамматические параллелизмы используются как основной способ последовательного сопряжения стихов, есть русская народная поезия — как песни, так и речитативы.

Потім повідомляється, що перше оприлюднення цього факту міститься в статті 1842 року, де на підставі розбору “Калевали” підкреслюється велика подібність засобів формальної сторони російської та фінської народної поетики.

Остання відноситься до настільки вирішальних частин народної культури, що — без сумніву, відкриває нам дуже важливий факт: російська народна поетика, хоч і є російською за мовою, але в останьому є повністю угро-фінською. Оскільки за формою, то й — очевидно, — за походженням.

Отже, коли вчений пише нам про оту “єдину в індо–європейському світі”, то мається на увазі — єдину мовно. Бо російська мова, що пішла бути від індо–європейської української — теж мусить вважатись такою.

Але, що ж саме його цікавить, російський фольклор? — російський за змістом, але угро–фінський за формою. Виявляється, що незмінним та улюбленим сюжетом цього фольклору — є богатирі.

Примітною є, насамперед, семантична еволюція цього чужого слова в російській мові. Старе тюркське *bator, batur,* — означає відважного воїна, хороброго. Так само, як і пізніше монгольське *bahadur, baatar.* Ніде більше, в жодній мові, а домовиться воно ще принаймні в п’яти європейських мовах, — воно не пов’язується прямо з поняттям сильного, силача. Воно ясно, що казати, якась фізична сила має бути, у слабаках зрідка пробуджуються відвага та мужність, але… В російському розумінні богатир, це — насамперед, — могутній силач. Розумний ще він до цього, чи хитрий, — жодного значення для його богатирства вже не має. А оце й є оте, найбільш цікаве та визначне. Тому що невідворотно нагадує нам про те, що:

Скорость к обиде и скорость к мести, преобладание физических стремлений, мало сдерживаемых религиозными и нравственными законами, сила физическая на первом плане — ей весь почет, все выгоды, богатырь, сила которого доведена в народном воображении до чудовищных размеров, — вот герой эпохи. В битвах личная,

материальная сила преобладает, отсюда видим частые единоборства, в которых оружие не употребляется: борются обыкновенно, схватывая друг друга, желая раздавить и ударить об землю: оружие, это уже человеческое, искусственное, заменяющее животную силу; при владении оружием требуется ловкость, искусство.

Пригадується, десь в індійській “Бгагаватгіті” перелічуються деякі правила, щось на зразок заповітів кожної моральної людини: не нападати збройно на неозброєного, сильному на слабого і т. і. Тут, у цих новоявлених аріїв (вони там, у себе, схоже, вже оцінили цю плідну знахідку Гітлера), цим і не тхне, тому що як пише той самий російський історик, ніби мимоволі протиставляючись мудрості “Бгагаватгіти”:

Когда силою можно взять все, когда право силы есть высшее право, то конечно, сильный не будет сдерживаться перед слабым.

Але, як же воно з мораллю? — спитаєте ви. А, от так, як бачите.

Реалізацію цього авторського відкриття ми маємо змогу спостерігати в кожну мить російської історії: сила дає владу, влада дає все останнє. Мораль? — ну, це вже для чистих дурнів…

Але — підемо далі.

Більшість читачів, в тому числі — й російських, так само мало знайомі з російським фольклором, як — скажімо, з творчістю свого видатного поета Пушкіна (або романіста Достоєвского). Тобто, вони знають, десь там чули, що це “вєлікіє” письменники, але часто не знають рівно нічого більше (а — навіщо, більше?). Тому, ознайомимося спочатку з деякими іншими рисами, досить цікавими, цього фольклору. Цілком неповторного.

Не ми викрили ту “широту русской натуры”, котра неухильно призводить до того, що: “Нашей правды идеал, /не влезает в формы узкие/ юридических начал”. Юридичні начала, це те саме, що відділює, відмежовує, — соціальний світ — від асоціального, або ще простіше, — громадянське від кримінального, отже… Дещо подібне спостерігаємо й тут. Виявляється, що для російського фольклору — є тісними будь які художні рамки (особливо — європейські), тому що, як нас сповістив про це ще наприкінці XVII ст. такий собі Н. А. Львов у своїй “богатирской пєснє” — “Добрыня”:

…что уста ваши ужимаете?Чем вы сахарны запечатали,Вниз потупили очи ясные;Знать низка для вас богатырска речь,И невместно вам слово Русское?На хореях вы подмостилися,Без екзаметра как босой ногой,Вам своей стопой больно выступить.Нет, приятели! в языке нашем Много нужных слов поместить нельзя В иноземные рамки тесные.Анапесты, Спондеи, Дактили,Не аршином нашим меряны,Не по свойству слова Русского Были за морем заказаны;И глагол Славян обильнейший,Звучный, сильный, плавный, значущий,Чтоб в заморскую рамку втиснуться,Принужден ежом жаться, корчиться…

Як бачимо — й тут те ж саме, — “широки натуры русские”!

Отже, якщо… попадуться вам у посиланнях рядки без ладу та складу, то це не від невігластва — упаси Боже! — а тільки й єдино від сильності “славянского глагола”. А тому — й не дивуйтеся.

Наведені рядки є характерними й в іншому відношенні. Ніколи, мабуть, ні перед, ні після, російське патріотичне нахабство не сягало таких вершин, як у XVIII ст. Це повністю пояснюється тодішніми, насправді, видатними успіхами російської агресії.

А взагалі… Теж мені, — слов’яни знайшлися…

Є й ще одна особливість цього фольклора, та теж — не абияк важлива. Вона вже, можливо, є й принциповішою. Іншим народам властиве відображувати в епосі власну історію, а за ісландськими сагами, наприклад, яких теж залічують до епосу, можна узнати в подробицях дати та місця історичних подій. Властиве таке й російському фольклорові, але дещо, як би тут пом’якше висловитись? — своєрідно. Послухаємо автора, який присвятив свою книгу російському фольклорові.

Точно так же невозможно понять Россию, ни прошлого, ни настоящего — без русского народного эпоса. Мифология, народная фантазия, миросозерцание, философские и

нравственные идеи, огромная поэтическая и музыкальная культура — все это нашло отражение в былинах. И реальная жизнь тоже — обычаи, быт, нравы Киевской, Новгородской, Владимиро–Суздальской и Московской Руси.

Як буде видно згодом, Київська Русь причеплена сюди так, радше заради солідності. Все подальше — то вже оте, угро–фінське. Хоч на відміну від справжніх угрів, — досить невдале.

Не слід думати, однак, що й у самій Росії її народний епос всіма оцінювався одностайно патріотично та захоплено. Були й люди, що знали йому ціну. Один з видатніших російських фольклористів, Н. А. Цертелев, добрий знайомий та кореспондент нашого Т. Шевченка, — писав у рецензії на друге видання збірки “Древних российских стихотворений”, зібраних Кіршей Даніловим:

Вообще богатырские Русские Повести представляют странную смесь истинного и ложного, благородного и низкого, смешного и вздорного; план почти всех дурен; нет в них ни связи происшествий, ни страстей, ни характеров; изображения витязей похожи более на уродливые карикатуры, нежели на портреты. Слог сух, рассказ растянут и наполнен частыми повторениями одного и того же. Словом: грубый вкус и невежество — характеристика сих повестей.

Інакше дивився на “русскій епос”, природно, “вєлікій русскій крітік” В. Г. Бєлінскій, котрий про ту саму книжку писав:

Эта книга — драгоценная истинная сокровищница величайших богатств народной поэзии, которая должна быть коротко знакома всякому руссскому, если поэзия не чужда души его и если все родственное русскому духу сильнее заставляет биться его сердце.

Але, віднесемо цей відгук на рахунок того, про що самокритично писав сам “вєлікій крітік” в листі до М. Гоголя від 20 квітня 1842 р.: “Я опрометчив и способен вдаваться в дикие нелепости…” Тому що навіть саме коротке знайомство з предметом його захоплень підтверджує — шкода, радше першу опінію: “грубий смак та невігластво”.

Втім, в усьому цьому ви надалі переконаєтеся самі, з наведення справжніх зразків “російського духу”, а зараз — увага! — ми переходимо до самого важливого — історії. Пригадайте до цього, хоч би, ісландські саги.

Отже, починаємо:

И русская история! Только в особой народной ее трактовке, восприятии и выражении — фольклоризованная история. Народ не просто хранил в своей эпической памяти определенные исторические события и имена, он создавал свою фольклорную версию самой истории.

Ну, щодо “особой”, то це якось можна зрозуміти. Бо ж у них все “особоє”, не таке, як у інших; як у всіх. Все це, досить невизначено сформульоване, починає дещо прояснюватись надалі:

Значит, речь может идти не об искажении истории, а об особом ее восприятии, об особой народной версии истории, выраженной в эпосе. Былины сохранили не отдельные исторические факты а исторические, нравственные и философские идеи, воплощенные в художественные образы.

Пояснимо до кінця про що йдеться, за нашого соромливого автора. Історія “искаженная”, це є дещо, деякий об’єкт, застосувавши до якого якийсь оператор, линійний чи нелінійний — це вже залежатиме від обставин та характеру “іскажєнія”, — ми отримаємо з історії деформованої — історію правдиву. Але тут ідеться про об’єкт, що лежить у зовсім іншому гільбертовому просторі, про щось таке, що не знає принципу відповідності. Про те, що як не крути, а реальних відомостей з нього не одержати. Не про історію, яка була насправді, а про історію, Якої Ніколи Не Було. Не було ніде й ніколи. Дійсно, дещо далі автор сам піднімає нам завісу над цією вимріяною “билінной” історією:

Русь страдала под игом. Русь выплачивала Орде непомерные дани–пошлины, а в былине “Василий Казимирович отвозит дани Батею Батеевичу" все происходит как раз наоборот: богатыри заставляют Орду выплачивать дань Руси за двенадцать лет выходных, Батей

Батеевич вымаливает у них пощаду. Русь терпела поражение за поражением: в битве на реке Калке в 1223 году, в которой, согласно летописным сведениям погиб Александр Попович с семьюдесятью богатырями, в батыевых нашествиях 1238–1242 годов, принесших трехвековое ино племенное и иноязычное иго. А в эпосе богатыри только побеждают. Русский героический эпос не знает ни одного поражения.

Як же тут це все, однак, розписане! — і данини “нєпомєрниє”, і “іго” — “іноплеменноє” (та до того ж “іноязичноє”). Як це вам подобається? — наче їх монгольською мовою розмовляти примушували. Або неіснуючі школи на монгольську переводили… Буває ж отаке нахабство! Данини, підкреслимо це, були цілком помірні, все це є відоме з документів, а якщо князь, посилаючись на “іноплємєнноє іго”, — за російським звичаєм гріб під себе, так з ним і розбирайтесь.

Не можна тут не привести фактичної довідки, не поправити автора на цих одвічних російських шахрайствах зі словом “Русь”. На Калці 1223 року, повторимо це, зазнали поразки кияни, волиняни, галичани, половці та алани. Жодного воїна з Північної Русі, з власне Росії, — там близько не було.

Повертаючись до цитованого — зауважимо дещо. Таке нестримане бажання — всюди перемагати, всіх та за будь–яку ціну, може видатись дивним, але можливо, що їх теж можна зрозуміти. Бо ще їх “вєлікій Сталін” висловився досить недвозначно: “История старой России состояла, между прочим, в том, что ее непрерывно били… Били монгольские ханы. Били турецкие беки, били шведские феодалы. Били польско–литовские паны…” Це — історія старої Росії, як він її називає. А як воно з його ленінсько–сталінською, — новою? — Чи її історія була ліпше, чи була таким вже “парадом побєди”? Де там… Ганебно програли польську війну 1920, не виграли фінської 1939–1940, підібравши хвоста вийшли 1989 з Афганістану. Нічого істотного в цих війнах так і не набули. Виграли, з чужою допомогою, Другу світову, але — віддавши за життя кожного німця — десятеро своїх! Перемогли, де правди діти, але так, що й досі оклигати не можуть.

От вам і маєте — “от тайгі до Брітанскіх морєй, Красная армія всєх сільнєй!”..

Що ж, такою є сила слабих. Вона існує, тільки й єдино на язику. Хочеться їм бути, як це там у них передбачене: “по щучьєму вєлєнію, по моєму хотенію”, — бути сильніше та звитяжніше від усіх! — абсолютно всіх, розумієте? З другого боку, тут ми можемо наочно переконатися в усій мудрості Провидіння, — май вони справжню силу, — скільки ж непоправних бід вони могли б іще накоїти у світі!

Зовсім вже зайвим виглядає наступне зауваження автора, який зачіпає деякі етичні сторони епосу:

Нет в русском эпосе и такого традиционного императива, всеобщего обязательного нравственного закона, которому подчинены все действия героя, как кровная месть. “Старшая Эдда", “Песнь о нибелунгах", исландские саги, ирландский эпос, сказания о нартах и многие другие национальные эпосы основаны на долге мести за убитого родича, за честь рода. В русском фольклоре — не только в эпосе, но и в сказках, легендах, песнях, пословицах и поговорках — долг личной или родовой чести не имеет ничего общего с долгом личной или родовой мести. Понятие мести как таковое вообще отсутствует в русском фольклоре, оно как бы изначально не заложено в “генетическом коде" народа.

Добре, але — які взагалі “нравствєнниє закони” там є, та де? Хто там, де й коли, — чув про якусь “чєсть”? — хіба її дозволено мати рабові?

Отже, не обійтись без поправок і тут. Автор намагається переконати нас, що “понятіє мєсті” ніби спочатку не закладене в “генетичному коді” народу. А, чи це, бува, не перебільшення? Тому що, як же тоді бути з тим, з чого починається наведене вище посилання на С. Соловйова, — “Скорость к обідє і скорость к мєсті…”? “ізначально нє заложєно” — кажете? — а як же тоді з більшовиками? Бо ж отому мітові з брудних рук про те, що більшовики — чуже, іноземне явище в російській історії, — ніхто не вірить і не повірить ніколи. Тому що насправді вони були увінчанням, квінт–есенцією російської рабовласницької історії.

Їх становлення можна відмінно прослідкувати, від слов’ янофільської маячні Хомякова та

Аксакова, до слепцовських комун, до людожерських теорій Бакуніна та Нєчаєва, аж до самого Леніна, який тільки зібрав все це докупи. Та й їх предтеча, Федір Михайлович, живи він півстоліттям пізніше обов’язково приєднався би до більшовиків, не 1917 так 1941. До Гітлера, що палив у печах “жідішек”, як і не пішов би, то єдино — з причини германофобії.

Бо помститися — то була справжня та все поглинаюча пристрасть більшовиків. Хіба не відшукували вони, ретельно та прискіпливо, на окупованих ними з благословіння “мірового сообщєства” по війні чужих теренах, від Ельби по Харбін, — *усіх,* хто будь–коли проштрафився перед ними, — щоб відправити до улюбленого ГУЛАГу? А хіба ж це не вони, більшовики, 1963 року, за Н. С. Хрущова, *спалили живцем* такого собі Пеньковского, та ще й відзняли про це фільм? А така форма покарання, зауважимо, — жодними кодексами не передбачена. Це ж вони, оці ваші більшовицькі бестії, плоть від плоті вашої — їм за це дякуйте, — створили вашому народові славу самого мстивого на землі.

Помста так само неодмінно присутня в російській історії, як і безкарність за злочини. В останньому ж…

В останньому все так, тільки марно відшукує автор і тут чергову підставу для національного зверхництва (рука не піднімається написати — “національної гордості”). Дійсно, в жодного народу в світі історія не є так переповненою злочинами, як історія Росії. І дійсно, ніколи й ні один з цих злочинів не зазнав покарання — помсти. Тут ніколи не був відомий великий принцип, добре знайомий іншим народам: “нема справедливості без покари”; а тому ніколи не було й самої справедливості. Чому воно так було? — ну, простіше не буває. якщо завести покарання за злочини, то як же тоді жити далі? — без злочинів, маємо на увазі.

Бо що ж тоді являє собою велетенський злочин історії, що складається, в свою чергу, із злочинів менших, радше звичайних?

Що ж стосується до зовсім марно вже тут згаданої “лічной і родовой чєсті”, то — пробачте, — а хто ж це насмілився би завести у себе цю честь — у суспільстві на кшталт “нісходящєй лєстніци холуєв”? Хіба що той — самий верхній…

Але, візьмемося — нарешті, до справи, подивимося, як жадали сили — слабі, чиїсь одвічні раби. Щоб уникнути дорікань в упередженості, приклади виберемо не з самих “билін”, хоч воно було б і вигідніше, а — з учених монографій про ці самі “биліни”. Почнемо, так би мовити, зі становлення героя:

Как и в былине О Добрыне и Змее, богатырские свойства героя — врожденные и проявляются еще в детском возрасте:

Ось вам, не більше не менше. Такий собі, соціально небезпечний “гєрой” підростає; це — про юного Альошу Поповіча.

А от і ще один, з тої самої компанії:

Дунай — замечательнейший эпический образ. Внимание останавливает необычная для героического эпоса сила и разносторонность психологического раскрытия характера. Герой — именно характер по преимуществу и уже только потом — определенный богатырский тип.

Ну, поглянемо, подивимось на цього “богатирского тіпа”, як же він явить нам свій, так само богатирський “характєр”.

Иногда Дунай в гневе лишь ударяет по столу руками, но последствия этого жеста — самые неожиданные для присутствующих при этой сцене.

А ось уже не застільні бешкети, а справжнє призначення богатиря — нищити “врагов поганих”. Хто вони — не має жодного значення, єдино важливе, — що вони вороги. З цієї причини їх частіше звуть просто “сіла”.

Скоро сели молодцы на добрых коней,Учали по силушке погуливать:Где повернутся, делали улицы,Поворотятся — часты площади…

Або ось, подивіться, те ж саме, тільки ще краще:

И наехали удалы добры молодцы,Те же во поле быки кормленые,Те же сильные могучие богатыри,И начали силу рубить со краю на край,Не оставляли они ни старого, ни малого,И рубили они силу суток пятеро,И не оставили они ни единого на семена.И протекла тут кровь горячая,И пар шел от трупья по облака.

Придивимося тут дещо до цікавої обставини: людей називають — “сіла”. Такого ототожнення, підкреслимо, не знає жодна з європейських мов. Ми звикли до того ідіотичного совєцького виразу — “жівая сіла”, але — він же, виходить, — не совєцький! А як і багацько совєцького — закорінюється ще в кам’яній добі; є рабовласницького походження.

Тут же нам — цікаво, відкриваються й зовсім нові сторони ментальності народу. “Не оставляли они ни старого, ни малого”, а як же воно з усім відомою російською, совєцькою турботою про “дєтєй, старіков і бєрєменних жєнщін”? Як же бути з нею? Чи вона ще перебувала тоді тільки в процесі становлення, а поки — “не оставляли ни старого, ни малого” (“и не оставили ни единого на семена”)? А це вже цілком схоже на те, що ми знаємо. В Кримі, в Чечні, чи де завгодно.

Тут ми бачимо, в усій красі, російський геноцид — логічний виник зоологічної російської ксенофобії. Блудливі російські історики звичні всі грішки списувати на царів. А що вони скажуть нам тут?

Де геноцид оспівується самим народом? Характерне воно тут, оте — одвічне та звичне, російська подвійна мораль, егоцентрична та ксенофобна, за якою весь світ чітко поділений на “мєня і прочую сволочь”, принаймні — на “нашіх і нє нашіх”, при чому “нє наші” (вони ж — “прочая сволочь”) — і за людей не вважаються (“сіла”); як тут. В першому уривку це якась “сіла” (“жівая сіла противніка”?). В другому, це вже конкретні татари, які — тільки подумати! — насмілилися брати данини з росіян. Звідси, та від того, що вони — й не люди, — ідуть масові вбивства, що оспівуються в обох наведених уривках. Вони дають дитинче задоволення авторові “епосу” та слухачам цієї примітивної писанини.

Нічого подібного, підкреслимо це з повною відповідальністю, не знайти в народній поетиці жодного з народів землі. А це, в свою чергу, дає всі підстави поставити запитання, — а ці? — яке відношення вони мають до людства?

Убивства — тема багатьох епосів; але — які вбивства?

Для порівняння заглянемо до нашої “Едди”, незрівняної та непорівняльної. І в ній не бракує вбивств, але… Все це — поокремі вбивства, виключні випадки в складній життєвій ситуації, а розповідь про них неодмінно заключає в собі морально–філософський елемент; хоч буде це “Пісня про Гельгі, вбивцю Гундінга” або кривавий спір братів, Ангантюра та Гледа.

Центральною історією “Едди” є епос про гунського конунга Сігурда з Дону, теж не вільний від убивств. Тут деяка нерозсудливість самого героя перемішується з невідворотнім втручанням долі. Грайдмар отримав золото асів — як виру, викуп за вбитого ними сина. Потім за це золото його вбивають власні сини, а це вже є вбивство, яке в принципі не може бути сплачене вирою. Тепер золото вже прокляте, на ньому лежить прокляття крови від неоплаченого, не прощеного та не помщеного вбивства. Коли Сігурд потім вбиває Фафніра, присвоюючи його багатство, — на золото падає подвійне прокляття не відданої вири. Саме воно, за одною з версій “Едди”, — й стане причиною загибелі необачного конунга; як це й провіщував йому його дядько Грипір *(Gripis spa):* “Золото дзвінке, / клад вогнекрасний/ загубить тебе”. Не додало щастя Сігурдові й зрадництво Регіна.

Всі ці складні події втілені до високо художньої форми, котра дала привід О. Лангу сказати, що: “все це є досконалим, на рівні вищих досягнень Шекспіра, непорівняне до поезії греків та римлян”. Щоб збагнути все значення подібної оцінки, треба пам’ятати, чим є Шекспір в очах будь–якого літературознавця, не тільки англійського.

Повертаючись до двох наведених вище прикладів (вибраних навіть не нами, а все одно — досить типових), можна лише не без суму ствердити, що для “отчєта о продєланной

работє” там бракує чисел, а для літератури — саме літератури. Не вважати ж нею, дійсно, те, що “і пар шєл от трупья к облакам”…

Підсумуємо. Жодної художньої, поготів — історичної позитивної вартості так званий “русскій епос”, — не містить. Він, як ви могли в цьому переконатися самі, — є безглуздим та кострубатим. Для нас він цікавий, як репет слабих за передбачливо не даною їм Провидінням силою. Силі для слабих та ницих духом, бо й здоровий дух може поселитись лише в здоровому тілі.

Тому нема нічого дивного в тому, що досконало знайомий з цим фольклором Пушкін, — без застережень брав фольклорні сюжети у Вірвінга або братів Грімм.

І, дійсно, спробуйте но порівняти цей богатирський епос не з “Еддою”, ясна річ, а — хоч би з якимось іншим епосом. Як не з “Одісеєю” та “Іліадою”, то — скажімо, — з “Калевалою” або “Калевіпоегом”. Адже, — не порівняється, чи не так?

А тому — хто ж і стане їх порівнювати? Вони — непорівняні.

Епоха епічна — то епоха дитинства та юності народу. Час цей буває визначаючим: видно, хто та чого обіцяє. З жалем стверджуємо: до чого ж мало обіцяє цей, так званий епос!..

Пошуки та туга за силою слабих, з якою можна прожити не маючи й крихти розуму в голові (“сіла єсть — ума нє надо!”) — переповнюють не тільки так званий “епос”, зразки якого були наведені вище. Вони характерні, природно, для всієї російської літератури. Особливо тої, на “вищому ступені розвитку російського імперіалізму” — совєцької. Але, більш–менш деталічне дослідження справи — зайняло б надто дужо місця. Отже, й обмежимося посиланням на російського поета О. Блока (1880–1921), так само захваленого критикою, як і мало чого вартого. Здається, його й досі вивчають по школах, але… Дозволимо собі зауважити, без жодних скрупулів, що поки наших школярів годуватимуть віршованим мотлохом різних там блоків та маяковскіх, — людей з них не буде.

Останніми творами О. Блока були “Двенадцать” та “Скифы”

Щодо першого, чомусь охрещеного “поемой” (теж — якась частка манії величі), то…

Йдеться про якийсь патруль, загін, чи то просто зграю червоних, отих, у васнєцовських шинелях до п’ят та островерхих шоломах (“будьоновка”), замовлених заздалегідь царем для майбутнього “парада побєди” в Берліні, та так добре використаних більшовиками. Вони мають “рєволюціонноє право” вбити на місці кожного, хто поставить (чи не поставить) їм опір. Вони здійснюють, як можуть, заповіт свого Ілліча — “грабь награблєнноє”, а це останнє, що награбували, — пропивають та прогулюють по кабаках. Ними, як відомо, не гребував і наш витончений поет, що свого часу допився по них до примари “нєзнакомкі”. Вельми нескладний сюжет для “поеми”. Кінчається ця писанина рядками:

Так идут державным шагом — Позади — голодный пес, Впереди — с кровавым флагом, И за вьюгой невидим, И от пули невредим, Нежной поступью надвьюжной, Снежной россыпью жемчужной, В белом венчике из роз — Впереди — Исус Христос.

Як бачимо, червоні бандити можуть ходити тільки “дєржавним шагом”, щось менше їх не задовольняє. Останні рядки сповнені кічової красивості, так типової для цього невимогливого віршуна. До чого тут Христос на чолі банди вбивців та грабіжників — невідомо, мабуть, і авторові. Оригінально? — можливо; але — до чого ж неправдоподібно… Чи знову — вибрик дологічного мислення?

З приводу цього Христа більшовичня крутила була носом та сичала, але згодом прийняла й це; як грабує з нами, як працює на нас — хай буде хоч Христос: “мать его…!”, як вони кажуть.

Головне, що в звичне дологічне мислення — укладається повністю.

Другий вірш — “Скифы”, то це (як вже у нас кажуть): те ж гівно, тільки рідше, але може саме тому — й цікавіше. Не будемо знову, цю ідіотичну маячню розбирати від початку, обмежимося рядками:

Мильены — вас. Нас тьмы, и тьмы, и тьмы,Попробуйте сразиться с нами!Да, скифы — мы! Да, азиаты — мы!С раскосыми и жадными очами!Вы сотни лет глядели на Восток,Копя и плавя наши перла,И вы, глумясь, считали только срок,Когда наставить пушек жерла!Да, так любить, как любит наша кровь,Никто из вас давно не любит!Забыли вы, что в мире есть любовь,Которая и жжет и губит.Мы любим плоть — и вкус ее, и цвет,И душный смертный плоти запах.Виновны ль мы, коль хруснет ваш скелет В тяжелых, нежных наших лапах?Привыкли мы, хватая под уздцы Играющих коней ретивых,Ломать коням тяжелые крестцы И усмирять рабынь строптивых…

Що ж, і дійсно — “тьми”, не можна недооцінювати її, цю чисто щурячу фертильність, але… Питання радше не в числі, а в тому — чого є вартий кожний; от так. А потім… Побійтеся Бога, панове, — які ж ви в дідька скити? Скити сьогодні — це ми, індо–європейці, вільний нарід, а ви — не з тої бранжі; якісь там, кажуть вчені, чи то угри, чи то урало–алтайці. Бо ще Геродот знав, хто живе, на північ від скитів, та (мабуть — з повним знанням справи) називав їх не скитами, а — андрофагами. Тобто, тими, що їдять людей. Бо ж — бачите, й сам ваш поет пише (ніхто не неволив): “Мы любим плоть — и вкус ее и цвет”. Чи не так?

І, в жодному разі, так само — не “азіати”. Бо азіати — це ого! — далеко вам до них! Вони не гірші від скитів. То — вільнолюбні люди, — казахи, киргизи, монголи… Не раби й не нащадки рабів–предків, котрих продавали та купували всього сто з гаком років тому, нічим оту худобу.

Отже, знайте своє місце в історії, панове, — не висувайтеся. Ні скити, ні азіати — вам не пара; вони вас до себе — все одно, — не приймуть. Бо у вас — “особий путь”, — не забувайте.

А тепер надамо, з цього ж приводу, слово російській людині. Що–правда, представникові тої Росії, котрій — завдяки “тьмам” вас, — так і не судилося бути.

В этих комических угрозах, в этой литературщине, которой я привожу лишь часть, есть, конечно, совсем непонятное, что значит, например, “копя и плавя наши перла”? Все остальное, что ни слово, то золото: тьмы азиатов, раскосые и жадные очи, вкус и смертный запах плоти, тяжелые, нежные лапы, хрустящие людские скелеты и даже ломаемые конские крестцы, хотя ломать их за игривость коней есть не только злое и глупое, но и совершенно невозможное физически, так что уж никак нельзя понять, почему имено “привыкли мы” к этому.

Добре написане, нічого не сказати. Але — можна б і дещо доповнити нашого шановного однодумця. Бо він, захопившись отими, смішними своєю людожерською неймовірністю погрозами великодержавного патріота на адресу “гнілого запада” та зовсім вже безглуздим ламанням кінських хребтів заради власного куражу, — якось полишив без уваги останній рядок: “И усмирять рабынь строптивых…”

Бо він, цей рядок, можливо — мимо волі автора, — й видає його справжнє покликання. Саме “усмірітєлі” з них, як відомо, — не останні. Хребта коневі голими руками йому не зломати, а от, упоратися з бабою, та ще й рабинею — може бути й по силах. Деручи її щодня батогом за російським “Домостроем”, чи не найбільшою національною цінністю. Тобто — проявити геройство в тому, на що дійсно вистачить сили, замість того, щоб мріяти “сразіться” з недосяжним “гнілим западом”. От, хоча б так:

Нередко случалось, что господин насиловал своих рабынь не обращая внимания на их мужей, растлевал девиц; случалось, что убивал до смерти людей из своей дворни, — все ему сходило с рук.

Бачите тепер, як треба “усмірять рабинь строптівих”? — а там, на Заході, щось таке може й не “сойті с рук”. А це — останнє, для них мало не головне. На те й “особий путь”…

Не вадить і подивитись, порівняти, — а як воно з цим було в “азіатів”, тільки не у того самозваного сміття, а тих — справжніх. Пригадаємо найдоблесніших, витриманих та дещо замкнених монголів Чингіс–богдохана, що подарували п’ятьом народам Європи разом, — назву героя без вади — “баатар, багадур”. Чи й вони колись “усмірялі рабинь строптівих”? — далебі. Поперше, не було рабів та рабинь, як таких, ніхто ні перед ким не плазував на брюсі; подруге… За монгольськими законами навіть вдарити жінки або дитини, — вважалося кримінальним злочином та відповідно каралося.

Зате, як добре пише Іван Бунін далі, дошкульно та вміло влучаючи в найболючіше місце:

Не оригинальное и самохвальство “Скифов”: это ведь наше исконное: “Шапками закидаем!” (иначе говоря: нас тьмы, и тьмы, и тьмы). Но что всего замечательнее, так это то, что как раз во время создания “Скифов” уже окончательно и столь позорно, как никогда за все существование России, развалилась вся русская армия, защищавшая ее от немцев, и поистине “тьмы и тьмы скифов”, будто бы столь грозных и могучих, — “Попробуйте сразиться с нами!” — удирали с фронта во все лопатки, а всего через месяц после того был подписан большевиками в Брест–Литовске знаменитый “похабный мир”…

Так, що ж: хіба будемо коментувати цей вирок?

Думається, досить і наведеного. Ой, ця вже мені сила слабих…

Але, може Олександр Блок, щирий патріот Росії (все одно, якої — царської, більшовицької), а значить, так би мовити — “вестфоб”, — надихався не цією війною, а… Скажімо, якоюсь попередньою, більш вдалою? Минулими “побєдамі русского оружія”? Та ні; бо попередня війна, російсько–японська, — була аж ніяк не ліпшою. Там “сразіться с намі” спробували справжні азіати — японці, та добре наклали по шиї недолугим новоявленим “скіфам”. Так, що аж “хрустнул ваш скелет”, отим пам’ятним 1905 роком. Наклали на суші та на морі, та так, що минуло вже скільки поколінь, а ще й досі уникають пригадувати, що ж воно там було, на “сопках Манджурії”…

ДОЛОГІЧНЕ МИСЛЕННЯ

Сон розуму продукує монстрів

Проблема, як така. Кажуть люди, що генсек Л. І. Брєжнєв, спостерігаючи численні негаразди нашого совєцького буття, зітхав та з сумом стверджував: “Такоє возможно только у нас!” або “Логікі — не іщі…” Та був абсолютно правий, бо дошукуватися логіки в будь–чому совєцькому, — було й дійсно марним. Але, то була “епоха застоя”, названа так, можливо, й не цілком слушно. Бо й тоді висувалося чимало нових та свіжих ідей; чого варта хоча б ота: “Економіка должна бить економной”…

Але, “застій” покінчився так само несподівано, як і почався, — натомість наступає “пєрєстройка”, епоха М. С. Горбачова. А він, дослівно, кипів новими ідеями, пригадаємо хоча б — “інтєнсіфікацію”, “ускорєніє” або “полний хозрасчєт”.

В числі цих нових ідей — була й ідея “нового мишлєнія”, чи не найбільш цікава з усіх. Яка не стала надто поміченою в країні, але мала істотний відгук у всьому останньому світі.

Бо, як раніше вважалося, що внаслідок майбутньої атомової війни (“єслі єє нє удастся прєдотвратіть”), — “во всєм міре восторжєствуєт соціалізм, утвєрдітся соціалістічєская сістєма” (один так і казав — “Пусть останєтся хоть дєсять чєловєк, но — чтоб это билі совєтскіє!”), то згідно з “новим мисленням” воно виходило так, що він мав “восторжєствовать” по радіоактивних пустелях. Отже, хоч круть, а хоч верть, — виходило, що з “протівостоянієм сістєм” — треба кінчати. Слушна, хоч і хутко забута в сучасній Росії думка. Систему вирішили будувати, ніби, ту саму, а от, із протистоянням кінчати — дивні справи, не думають.

Мабуть, саме ця думка — й привернула уваги Заходу.

Сенсація не була довгою, та обмежилася в головному саме цим. Так виявилося, що оте “нове мислення”, то є просто логічне мислення, давно відоме на Заході. Не звернули, на жаль, належної уваги на те, що коли логічне мислення пропонується як новація зі Сходу, то слід гадати — там його раніше не вживали. Але, як не було “нового мислення”, то мало бути якесь інше, старе, а — яке ж саме? — згодьтеся, це дуже важливе та цікаве питання. Ним весь час якось нехтували, але від нього нікуди не подітися.

Саме це й буде темою подальшої розвідки.

Розвиток людства, якого ми збірно називаємо прогресом, полягає, як на духовному розвиткові, так і на досконаленні цивілізації. Остання ж будується завдяки досягненням науки; на її, так би мовити, практичних наслідках — відходах. А, від чого ж залежить розвиток самої науки? Вона побудована, в свою чергу, на строгих правилах мислення, на законах *логіки*. Отже, чому так розвинулися саме наука та цівілізація Європи? В той час, як подекуди донедавна існували зупинені в розвитку культури рівня кам’яної доби? — звідки вона, така неспіврозмірність?

Можливо, що тим гальмом є первісне, *дологічне* мислення, не надто знайоме з непорушними законами логіки. Можливо, що цивілізації Європи та Азії стали виключеннями саме завдяки відкриттю законів логіки: підвалин законів світу.

Сучасною наукою дологічне мислення досліджуване з 1910 року, коли його відкрив та вивчав у первісних народів французький антрополог Л. Леві Брюль (1857–1939). Штерес в Європі до Росії був завжди випадковим та неглибоким. Тому, можливо, й дологічний триб російського мислення не кидався у вічі європейським ученим. Хоч і хвилював свого часу світової слави фізіолога І. П. Павлова (1849–1936). Він помітив, зокрема, що російський розум уникає складнощів реальної дійсності, віддаючи — незмінно, переваги словам. А це пояснює, чому в Росії завжди надавали такого значення саме словам, слову. Для вивчення цього феномену первісного мислення вчені Європи запускалися у гори Нової Гвінеї, до хащів Калімантану, не маючи підозри про його існування мало не поруч, в Росії.

Саме це упущення ми тут і надолужимо.

Може виникнути заперечення: як то? — в сучасній, індустріалізованій країні, — первісне мислення, пережиток кам’яної доби? Саме так, але не будемо нікого заздалегідь переконувати. Все подальше — кожен хай розцінює на власний розсуд.

Трохи історії. Звернімося спочатку до генезісу. Етап дологічного мислення пройшли всі народи, та більшість його більш–менш подолали. Європейські народи завдяки тому, що дві з половиною тисячі років тому в маленькій Елладі було відкрито початки логіки, яка в творах Арістотелеса зі Стагіри (384–322 п. н. е.) — набула приблизно сучасного вигляду. Тому й подолали. Виникає слушне запитання, — а чому ж так і не подолали в Росії? На це були вагомі причини: відповідь дає історія.

Слов’янські колонії на півночі з часів Володимира (984–1015) утримували доволі слабі сталі зв’язки з метрополією. Їх слов’янські засновники досить хутко розчинилися етнічно в місцевих волзьких уграх, зберігши лише основи мови, на що були свої причини. Колонії багатіють работоргівлею з арабським Сходом, та в них на сторіччя стагнує рабовласницький устрій. Він тримається на силі, а це не сприяє розвиткові мислення, а значить — і культури в цілому: “Сіла єсть — ума нє надо!” Разом із устроєм стагнує й насильство, як засіб існування. Стагнує на віки й первісне мислення.

Однак, бували рабовласницькі суспільства й раніше, скажімо — по європейських колоніях у Новому Світі, але там таких фатальних наслідків не було, — в чому ж справа? Може це дещо смішно, але справа в тому, що тут була наочна різниця між рабом та паном, — колір шкіри. Вона була навіть в Римі, ця різниця, бо італіки — *populus romanum,* були хоч плебсом, хоч пролетарями, а все не рабами. Ними завжди були “нецивілізовані варвари”. Тобто, як не логіка як така, то якась її видимість — там була.

В цьому відношенні Росія є унікальним прикладом. Тут, попри здоровий глузд, раб та власник хутко стали належати до того ж самого народу, нічим від себе не порізнювалися, та в основу структури суспільства був із самого початку покладений повний алогізм. Його, свідомо чи підсвідомо, весь час намагатимуться якось надолужити. Спочатку, за сприянням різних іноземних зайд та пройдисвітів, — через утворення “дворянства россійского”. Потім Петр I додумається обрядити рабовласників–дворян у європейські камзоли й перуки, надавши їм вигляду іншого народу. Це після нього Єкатєріна II задумає довершити утворення народу в народі, та переведе оте “дворянство” в камзолах та перуках, — іше й на французьку мову… Але, до всього цього ми ще повернемося далі.

Суспільство, яке засноване на силі та спирається на насильство, — особливе. Йому не притаманний розвиток: що ж тут розвивати — силу? Прийняття північними князівствами християнства — зайняло багато років, але не принесло змін. Бо воно йшло від Візантії, так само рабовласницької, відсталої та здичавілої. Дещо було займане у сусідки, блискучої Алтин–орду, справжньої країни казок Шахерезади, але це стосується радше державної інфраструктури та засобів управління, того, що можна було підгледіти безпосередньо. Потрібна для розвитку наука Арістотеля та Авіцени, яка там квітла — не стала займаною з причин релігійного та мовного бар’єру, а головне — відсутності інтересу. Та того ж таки відсталого мислення, дологічного та забобонного. Ситуація дещо змінюється, коли в XVII ст., із розпадом Великої Литви, пішли перші по півтисячоліттю (з відокремленням колоній Києва 1169 року) прямі контакти з булою метрополією — Україною.

Не дарма писав Н. Костомаров (ми будемо посилатись на це не одного разу), що:

Перенесение киевской учености в Москву было важнейшим событием в истории русской образованности XVII века.

Хоч прищепити тоді також і логічне мислення — так і не поталанило.

Потім настають часи Петра I та чимало займається просто з Європи. Згодом наполеонівські війни та пов’язане з ними посилення ксенофобії, — знову зупиняють розвиток країни, аж до ганебної Кримської війни 1854. Вона викрила необхідність реформ та створила 1861, — відміну рабства; з якого року й ведеться відлік нової, післяпетровської, Другої російської імперії (1861–1917).

Тут варто відмітити важливу дату 1866р., коли міністром освіти стає граф Д. Толстой; він, розуміючись на справах, уводить по учбових закладах Росії — викладання логіки.

Відміна рабства та цей захід — тіснять на час первісне, дологічне мислення, наслідки — не баряться. Період до 1917, то — здається, перші в історії Росії роки, коли вона дійсно розвивається самостійно, без революційних займань та підтримки ззовні.

Жовтневий переворот 1917 став, свого роду, провалом у далеке минуле. Зліквідовано стару еліту, здатну логічно мислити, приходить нова, з первісним дологічним мисленням, не сплутаним кайданами фактів, логіки або здорового глузду. Починаються пов'язані з цим полювання на відьом, пошуки "врагов". То їх підступними діями намагатимуться віднині виправдати власне невігластво, власну нездарність. Настає ціла більшовицька епоха неподільного царювання дологічного мислення, аж до "відкриття" М. С. Горбачова. Яке, однак, так і не було помічене на його батьківщині.

Дологічне мислення, як таке. Перелічимо характерні функціональні риси дологічного мислення, за якими й можна судити про його наявність.

1. На перше місце слід поставити, можливо, один визначальний факт — функціонально обмежену поємність мислення. Вона — в нормі, зустрічається як у малих дітей, так і в літніх старих. Коротко та наочно, це можна втілити до слів: "більше одної думки нараз — до голови не міститься".

Підкреслимо тут, що йдеться не тільки й не стільки про реальну поємність мозку, скільки про функціональну, — його посилену домінантність. Перша, основна думка, набуває сили домінанти, сили внутрішнього імпринтінгу, витіснюючи всі останні; поводить себе немов оте пташеня зозулі у чужому гнізді.

Але, ніж читати описи, краще хоч раз побачити на власні очі, почути самому.

Прислухайтеся до бесіди двох не зіпсованих ні освітою, ні вихованням "простих совєтскіх людєй"; помилуйтеся, як воно весь час товче одне одному про те саме, скільки разів повторюється та починає спочатку… Смішно й сумно.

До того, ця перша та основна думка — далеко не завжди є насправді такою в схемі подальшого, навіть логічного розумування, а з цього може виникнути самостійна низка непорозумінь.

Посилена домінантність заважає хуткій переміні думок, гальмує хід процесів мислення, оскільки вже елементарне логічне заключения типу: "Людина — смертна. Іван — людина, значить Іван смертний", вимагає подвійної зміни центрів уваги.

2. Осмислення будь–якої реальності, це відтворення, шляхом спостереження та розумування, тих ланцюжків подій, що пов'язують причину та її наслідки. Дологічне мислення в цьому, як правило, безсиле. А звідси плинуть, принаймні, два висновки.

По–перше, ніколи не можуть бути виявлені справжні причини того чи іншого, отже… Коли йдеться про щось негативне — боряться тільки проти *наслідків,* ніколи — проти *причини;* бо вона так і залишається не з'ясованою.

По–друге, врешті–решт, незнання причини замінюється вимисленням більш–менш універсального чинника. Для дикуна — це різні *духи*, злі або й добрі. Для середньовічного чернеця — незмінно диявол. Коли він, хильнувши напередодні зайвого, та описуючи життя чергового неіснуючого мученика, — перевертає тремтячою рукою чорнилку, він певний, що це йому підштовхнув руку диявол. Коли червоний директор із лікнепівською освітою переобтяжував машину та вона ламалася, — все було ясне: її поламав "врєдітєль", "враг". Ним, як правило, виявлявся булий інженер або майстер, що знався на справах та попереджував заздалегідь, що машина такого не витримає. Отже, в дологічному мисленні це норма: "враг нє дрємлєт, дєйствуєт враг".

Не відмовимо собі в приємності навести досить характерного та барвистого уривку з гарантовано пролетарського письменника, Бориса Горбатова, краще — не написати:

Так впервые увидел я врага с плоскогубцами в руках, как видел раньше врага с кулацким обрезом подмышкой, а потом врага с автоматом наперевес, и врага с вечным золотым пером и фотоаппаратом "контакс" через плечо, и врага в безукоризненном дипломатическом фраке. О, сколько врагов завывало и бесновалось вокруг нашей стройки, они и сейчас не перевелись.

Красиво, чи не так? Такий собі “парад–алле врагов всєх мастєй”. (“оні і сейчас нє пєрєвєлісь”, — вони ніколи не переводились і не переведуться. Бо більшовики, по–перше, — досконало уміли створювати собі ворогів (“кто нє с намі — тот враг”), а по–друге, — вони вороги завжди існуватимуть в свідомості людей, що користуються дологічним мисленням.

Але, шкода не помітити, є в цьому біснуванні з “врагамі”, — й елемент примітивної, дикунської ж логіки. Він полягає на тому, що ми ж — самі кращі в світі, будуємо небачене й нечуване, — рай для людей на землі. А значить? — значить нам всі повинні заздрити, нас всі повинні ненавидіти. Не за всезагальний бестіальний терор ЧК, не за розправи з “врагамі”, ні. А саме й тільки — за “свєтлоє будущєє”. Саме це мав на увазі “вєлікій Сталін”, коли вчив, що з кожним новим успіхом соціалізму “в одной, отдєльной странє” — шалено зростає й опір його ворогів, “агєнтов буржуазіі”.

А це вже — своєрідна логіка божевільного, бо манія величі та манія переслідування, — у божевільного нероздільні. Бо переслідують вороги, — за віщо? — саме зе велич, за те, що кращий від інших.

В пом’якшеному вигляді цю ж думку про фіктивного ворога можна зустріти в газетних виразах: “Тут дєйствуют опрєдєлєнниє сіли”, “Ето вигодно опрєдєлєнним сілам” і т. і. Але, що ж то за “сіли”? Бо “опрєдєлєнниє”, — це щось дуже, дуже “нєопрєдєлєнноє”…

Те, що цим ворогом є, насамперед та здебільшу, — своя власна дурість, таке — бачите, — ніколи й на думку не спадає.

Відмітимо тут, що введення фіктивних, неіснуючих реалій, на кшталт “духів”, “диявола”, “врага” або “сіл”, — здатне повернути на хибний шлях і цілком послідовне, логічне розумування. Це вперше помітив професор Оксфорду в Англії, Вільям Окгем (1290–1349), що сформулював універсальний принцип: виключати з логічного процесу будь–які реалії, справжнє існування яких — вичерпно не доведене, так звана “бритва Окгема”. Принцип, відомий вже більше шести (!) століть, та, як бачите, — не всюди…

3. Дологічне мислення — протирічливе: воно досить часто (система!), сполучає те, що не сполучується. А, як учив іще в X ст. кайсарос ромеїв, освічений Константінос УІІ (Порфірогенетес): “Сполучення того, що не сполучується, — є першою та найбільшою брехнею”.

Зауважимо, що ця типова риса дикунського мислення — сполучувати те, що не сполучується, нечекано знайшла собі чималу підпору в “наукє наук” — діалектичному матеріалізмові. Починаючи з ідіотичної тези “всєобщєй взаімосвязі” та покінчуючи на перекрученні діалектики, відкриття великого Гегеля, що його так звульгарізували до ступеню звичайного безглуздя “основоположній марксізма–ленінізма”. Які теж не чужі були дологічному мисленню.

Ствердимо, що всє в міре “взаімосвязано” — то й є, власне, уявлення дикуна. Якби воно дійсно так було, то світ був би *непізнавальним* взагалі, в принципі. На щастя — це світ дуже слабих взаємодій, та це й тільки це дає нам деякі можливості розібратися в ньому. Що ж до “діалєктікі”…

Пригадую, як один викладач цієї “наукі наук”, котрий добре знав їй справжню ціну, — вишукував у “класиків” найбільш дурні протиріччя (яких можна назбирати чималенько) та демонстрував студентам, супроводжуючи досить скупим власним коментарем: “Что ето — путаніца, протіворєчіє? Нєт! — діалєктіка!!”

4. Важливою стороною дологічного мислення є погана здатність розрізнювати, диференціювати дійсність. Формулюючи це знову коротко та виразно, це “нездатність відрізнити супу від помиїв”.

Така недолугість — теж неодноплановa, та проявляе себе, насамперед, у бажанні всіх стригти під одну гребінку.

Пам’ятаєте, коли треба було, час від часу, піднімати дисципліну, яка знову була занепала? — повинні були піднімати конче всі! Або, економіка должна бить економной” — заощаджувати всім абсолютно! А тому, хто послався б на те, що він і так дисціплінований та ощадливий (а були ж і такі!), — не позаздрити. В парткомі таких

відразу ставили на місце. От і виходило, що кращі — були в найгіршому стані: їм не було чим відповісти на черговий заклик партії. Яка вживала і вживає — суто, зразково дологічного мислення.

А тому й провалювалися, кінець кінцем, чергові кампанії, полишуючи сліди тільки в паперах.

Зворотній бік уніфікації та однакового підходу до всіх — подвійні стандарти; тут же, за прикладами далеко не ходити.

Чи не найяскравішою даниною дологічному мисленню стало в “новій” післясоюзній Росії, утворення так званих “субъєктов фєдєрації”. В ній, “єдіной і нєдєлімой”, час узяв своє та рештки недонищених нею народів — почали вимагати свого незаперечного права на національне самовизначення.

Але, яке вже там самовизначення, коли мало хто з них пам’ятає, а чи була в них колись своя, не російська мова? — та всі вони міцно та невідривно — намертво прив’язані до Москви економічно. Отже… ерзац самовизначення отримав назву “сувєрєнітєта” та булі народи, нації, — стали “субъєктамі фєдєрації”. Хоч, як і перед тим, не було навіть певно відоме, — а хто ж, власне, в отій “фєдєрації” — був сфедерувався? Чи не ті “автономниє рєспублікі”? — трохи менше “самовизначені” ніж оті “бантустани” в булій Південній Африці.

Але, все це є, покищо, в рамках якоїсь історичної логіки. Повне її порушення наступило тоді, коли російські, імперські частини Росії, — почали й для себе вимагати “суверенітета”, статусу “субъєктов фєдєрації”, тобто — повели себе як національні утворення.

Таке щось виглядає, як свідоме намагання розпустити, розчинити національне самовизначення в регіональному самоуправлінні, та таким, можливо для когось було, але… Але, загальне сприйняття подібного мавпування, як чогось належного, нормального, — безпомилково свідчить про домінацію дологічного мислення.

Саме оте мавпування — один стандарт для абсолютно різних, — є щось не ліпше, ніж подвійний стандарт для однакових.

Росія є фєдєрацією за Конституцією, тобто — складена з частин, але… вона “єдіна і нєдєліма”. Соборна Україна? — вона має бути тільки федеративною: “регіональноє самоуправленіє” (щоб як не вдасться знову загарбати разом — розтаскати по частинах). Росія? — “незавісімая” (від кого?). Україна? — “ігра в самостійность”.

Творці геноциду на Балканах, агресори серби? — до них треба застосувати таке саме ставлення, як і до їх жертов. Прийняття цієї, нав’язаної Росією точки зору, хибної в основі, — розтягнуло конфлікт у Боснії на три роки (!). В той час, як сили НАТО могли б ліквідувати агресію (вкупі з агресором), — за якийсь місяць.

5. Обмеженість та зла здатність до розрізнювання, породжує, в свою чергу, нерозбірливість у засобах. Як знову формулювати це коротко та виразно, — назвемо це “заколочуванням цвяхів мікроскопом”. Перша та головна думка — “треба заколотити цвяха”; чим — то вже друга. Отже, як нема молотка — заколочують хоч мікроскопом.

Тут досить лише навести нескінченні совєцькі використання працівників вищої кваліфікації — де завгодно: на прибиранні снігу, на перебиранні овочів на базах, на прополці сільськогосподарських культур… Важко оцінити ту шкоду, матеріальну та духовну, яку спричинив суспільству цей перманентний комуністичний балаган.

Практичні наслідки. Дещо про них вже пригадано вище, але — продовжимо. Все це призводить до постійного зміщення оцінок у невластивий бік (від єдино правильної), до оцінки виників виробничої праці в тоннах, кілометрах або рублях. А за ними, за тонами, кілометрами, а поготів — рублями, цілком зникає справжня ціль.

Так звелася нанівець і справа освіти. Звелася до отримання (найчастіше — непрямими стратегіями) вимріяної трійки. А що? — трійка — то *позитивна* оцінка. Сміливо йдіть лікуватися до лікаря, що п’ять років повз в інституті на трійки (а таких, здається, переважна більшість), — він — не підведе. Не встигнете оглянутись, як опинитеся на

тому світі. Хоч не лікуючись зовсім ризикували б прожити до старечих років…

Бо ж совєцьке — це значить відмінне (від будь–чого нормального).

Отже, й тут знайшли свої тонни, кілометри, рублі. І тут головна мета освіти — підготовка кваліфікованого фахівця, — цілком зникла, розпустилася в сірому загальному показникові: “успєваємості”. Та, якби тільки це… іспити вже перетворені, подекуди, в гонитву за отою трійкою. А як багацько двійок, то й тут відомо, з кого спитати: значить викладач “нє сумєл обєспєчіть”.

Але, ще більш яскравий відбиток дологічне мислення, російське та совєцьке, полишило на самій науці. Бо будь–яка наука грунтується на точному та бездоганному логічному розумуванні, логіка — то мова будь–якої науки, отже… Сьогодні мало не зовсім забуто повчальні події совєцької епохи, коли більшовицька влада зробила була істиною не те, що нею є, а те, що проголошувалося з Політбюро. Але, безкарність — розкладає, та їм і цього стало замало, — вони спокусилися й на наукову істину (!). Сталося це тоді, коли внаслідок політичного маразму Заходу — совети окупували половину Європи (перед тим окуповану Гітлером), та від такого несподіваного успіху в них остаточно запаморочилося в голові. От, тоді — 1947, — й було розпочато серію “научних діскуссій”, метою яких було зробити *керованою* тим же Політбюро, ясна річ — і будь–яку *наукову* істину. Підкорити Політбюро й закони природи. Ця ідіотична комуністична метушня, що нанесла непоправної шкоди совєцькій науці, — продовжувалася аж до смерті “вождя і учітєля” напочатку 1953.

Так от, розпочалися ці “діскуссії” — саме з критики підручника В. Асмуса — “Логіка”. Чи не красномовне співпадіння?

Все це відбувалося наприкінці “сталінской епохі”, підчас якої совєцькі більшовики та їх партія записали себе до історії найбільш брутальними та бестіальними злочинами, нищенням цілих народів. Але, не слід приписувати їх цілком дологічному мисленню. Зауважимо, що Сталін, єдиний з совєцьких “вождів”, — непогано володів логікою, якої вивчав у духовній семінарії. Саме вона допомогала йому, зовсім не яскравій особистості, — вийти на верхи влади. Відносно легко подолати в політичних дискусіях 20–х років не тільки більш–менш сірих бухаріних, зіновьєвих та рикових, але й блискучого промовця та демагога Льову Бронштейна — уславленого Троцкого. Його логіка бувала досить простою, щоб бути зрозумілою всім, але поготів вражаючою та невідпорною. Відразу покладала на лопатки прибічників дологічного мислення. Але, повернімося до науки.

В покійному СССР оприлюднити наукову працю можна було тільки за дозволом так званої “експєртной комісії” (в кожному науковому закладі — своєї). В акті такої комісії свідчилося, чорним по білому, що дану наукову працю можна оприлюднити тому, що вона не тільки не містить в собі нічого нового, але й не може становити жодного інтересу для народного господарства або оборони країни. Науковці, які про це свідчили, — систематично брехали, та знали про це. Бо, якби було вірним засвідчене, таку працю не те, що оприлюднювати, а й робити не слід. Але, що поробиш, — такими були правила гри, встановлені партноменклатурними недоумками.

Брутальне паплюження самої примітивної логіки, підняте до рівня правил життя…

Керування за допомогою дологічного мислення, то цілком особливий сюжет, та заслуговує окремого розгляду. Тому обмежимося лише найбільш суттєвим.

За наявності в голові тільки одної думки — не може бути й сумнівів, альтернативи практично не буває. Основний засіб дії, — не знання, не уміння, а сила. Отже — лобова тактика в будь–якому випадку. Шось не виходить? — подвоїти, потроїти зусилля; в тому самому напрямі. Звідси й оте, нескінчене “дальнєйшєє совєршенствованіє” того, що давно слід би відправити на смітник, на звалище. Гребування та нехтування новими ідеями.

Особливо згубну ролю відіграла ця притаманність лобовим тактикам — підчас Другої світової війни. Важко вказати таку операцію з отих — вдалих, де перемоги не було б досягнуто ціною вирішальної переваги сил, та — до цього, неймовірних втрат: “Взять висотку любой цєной — такая задача!” Особливо відзначався цим російський військовий “гєній”, маршал Г. К. Жуков, який здобув за це у німців почесне прізвисько: “генерал М’ясо”…

В мирному житті нездатність розрізнювати та природна нестримана жадість, — призводили до розриву важливого зв’язку: праця–винагорода, а з ним — до підриву основи будь–якої економіки. Працюй — не працюй, а доки ти не виліз вище партійною драбиною — нема на що сподіватись.

Так само з будь–якою іншою відповідальністю. Розібратись, хто насправді є в чомусь винний, потребувало застосування якоїсь логіки, а значить — було практично недосяжним, а отже — полишалося назавжди річчю в собі. Таким чином, за все відповідала не людина, а місце, яке вона займала: так було простіше. А це, в свою чергу, грунтовно руйнувало почуття власної, особистої відповідальності, як воно — навіть, і було. Так, в країні, керованій “ответственнимі работнікамі”, — зникла будь–яка відповідальність. Необхідність за щось відповідати, — сприймалася як удар долі, як фатум.

Єдиний засіб керування — адміністрування. Стратегія — переважно заборонювальна. Вихідна думка — настільки ж проста, як геніальна: заборонимо все погане, а тоді й полишиться саме добре. Як отой класичний рецепт для різьбяра — береться добрий камінь та з нього видаляється все зайве…

Отже, з цього стислого огляду з повною ясністю витікає, що покійний Совєцький Союз був країною, де дійсно переважало та вирішувало саме воно, — первісне дологічне мислення. Воно повністю царювало в політичному та суспільному житті. Вільним від нього був лише вузький сектор науки, де без логічного мислення — нічого не сягнути. Але й тут воно мало з часом розпуститися в загальному дологічному мисленні. Бо хибною в основі та протирічливою щодо законів природи, — є ідея “заповідників”. Зараз, наприкінці XX ст., всі більш–менш розуміють, що неможливо надобре зберігти природу в окремих закутках світу, як би їх там не охороняли. Бо як не діб’ють природу браконьєри, — діб’є загальне забруднення води та повітря. Вона може бути (або — не бути) тільки загалом, як ціле. Так само й суспільство: неможливо в безчесному суспільстві створити острівець, заповідник, де діяли б чесно. Неможливо, щоб у суспільстві з мисленням кам’яної доби — зберігся острівець, де б думали послідовно та логічно.

Можливо, саме тому Союз прийшов до руїни та розпався, на щастя для цілого світу. Бо так і не встиг засвоїти “нового мислення”.

Завдяки дологічному мисленню він був справжнім театром політичного абсурду, який продовжує буяти в його останньому заповіднику — Росії. Чимало з цього політичного абсурду наслідували, на жаль, і ми. Вкупі з численними “лєнінцамі” (як “вєрнимі”, так і всякими іншими). Це все й треба долати; за будь–яку ціну.

Духовна криза — породжує матеріальну. Отже, кайдани дологічного мислення, — то є прямий шлях до духовної кризи. Але, будь–яка духовна криза — неухильно віддзеркалюється в матеріальному світі. Тягне за собою кризу матеріальну.

Як здатна духовна криза поглиблювати та посилювати матеріальну, — особливо виразно бачимо на прикладі найбільш сучасної техніки. Повернемося, на час, знову до атому та його проблем.

Оволодіння силами атому, то останнє досягнення техніки XX ст, базоване на сучасніших та найскладніших здобутках фундаментальної науки. Благо для пильних та обізнаних та велике нещастя для примітивних та невігласних. Саме таким воно стало для Союзу, що так і не виліз із мислення кам’яної доби. В атомовій промисловості США, піонера справи, за півсторіччя загинуло кілька людей, переважно — за рахунок власної необережності. Число подібних жертов в СССР — важко перелічити, — докладно ніхто не знає. Атомовою радіацією не можна ні поколотись, ні порізатись, вона вбиває непомітно, тому для примітивного розуму її смертельна небезпека завжди лишається річчю в собі. Невидимою, а значить незбагненною. Додайте до цього типово дикунське нехтування людським життям — і ви матимете все, що треба.

Тільки вона, психіка нерозвиненого дикуна, спонукала маршала Г. К. Жукова проганяти цілі військові частини через іще не остигле місце атомового вибуху на полігоні в Тоцку під Оренбургом (1954). Їх стану потім ніхто навіть не досліджував. Отже, то було *чисте* самодурство. Скільки їх загинуло потім від опромінення — ніхто не цікавився. Отже, — чисто магічний обряд. Тоді від вибуху загинуло чимало людей з місцевих сіл. Дуже зворушливо, що там про його час заздалегідь попереджували, але — тільки *комуністів,*

щоб встигли поховатись по льохах. Все таки, ота “пролєтарская солідарность”, — це таке щось дійсно зворушливе, чи не так?

Вибух у звалищі радіактивних відходів, яких викидали просто неба, — забруднив наприкінці п’ ятидесятих значну частину Південного Уралу, знову забравши тисячі людських життів. Та буде забирати й надалі.

Сьогодні стала непридатною для життя значна частина Семипалатинської області, колись — красивішою за природою частини Казахстану. На суспільні радіоактивні звалища перетворені Новая Земля, Баренцове та Японське моря.

Кількість мегатонн водневого вибуху була довгий час улюбленим показником для совєцьких вождів, від Хрущова по Андропова: а чи не можна — ще більше? Вона ж помітно підвищується, коли вистилати боєголовку зсередини легким, але дуже отруйним металом — берілієм. Сьогодні його можна викрити у воді мало не всіх водоймищ європейської частини булого Союзу. Жодними фільтрами він не затримується.

Атомові матеріали, часом — смертельно небезпечні, охороняються в Росії, чим далі — тим гірше, розповзаючись контрабандою по всьому світові. Недалекий є той час, коли терористи, яких (з тої ж легкої руки Совєцького Союзу, що їх цілеспрямовано навчав) тепер вистачає будь-де, — стануть рвати не звичайні, але атомові вибухові пристрої. Їх майбутні жертви зможуть дякувати за це Росії. Нею ж свого часу, були накопичені, так — на всякий випадок, запаси бінарних отруйних речовин, достатні знищити все живе на Землі. Вони зберігаються в таких умовах, що американські експерти, які перевіряли це за статтями угоди про роззброєння, — ствердили: іноді важче бувае вдертися до приватного помешкання в Сполучених Штатах. Не кажучи вже про те, типове та одвічно російське, — сталу можливість крадіжки саме з боку тих, що охороняють…

Повертаючись до долі покійного Совєцького Союзу, ствердимо, що то була держава з інфраструктурою минулого віку (адже, середня швидкість потягів не перевищувала ті ж 50–60 км/год), а мисленням — мало не кам’яного. Яка тільки й могла існувати завдяки нафтодоларам та постійним займанням із Заходу: як техніки, так і грошей. Країна сильних та дурних. Пригадайте, скільки в кожному з його книжкових магазинів пропонувалося книжок на одну, збірну, так би мовити, тему: “Как стать сільним?” А, чи бачив хтось та колись, хоч би одну на тему — “як стати розумним?” Слід гадати — ніхто й ніколи. Бо воно, бачите, як “сіла єсть — ума нє надо”. Отже, то була країна, чи не єдина у світі, цілком створена дологічним засобом мислення, на всіх щаблях свого суспільного устрою. Країна, що намагалася нав’язати свого панування світові, не визнаючи ні логіки, ні навіть, — здорового глузду. Так, саме так, бо пригадується така собі марксистська філософська монографія (автор — А. Вечер–Щербович), перша ластівка в новому напрямі, де доводилося, що так званий “здравий смисл” — то є чисто буржуазне поняття. А, як “буржуазне” — то значить (самі розумієте!) — і погане, хибне.

Але, нікому ще не поталанило проіснувати попри здоровий глузд та логіку, отже, — ця країна (вище, досі, втілення “русской ідєі”) й вимушена була припинити свого існування. “Новоє мишленіє” прийшло за пізно. Сучасна Росія (або будь–хто інший), як наслідуватиме Союз у цьому — буде так само приреченою.

ЗБИТКИ ДОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ

Закони логіки, які неподільно правлять інтелектуальним світом, в основі своїй є незмінними та є загальні, не тільки для будь–яких епох та місць, але також і для всіх предметів — називаємо ми їх реальними або фантастичними, — вони діють навіть у снах…

Учені всього світу тепер, наприкінці XX ст., дуже чітко розрізнюють етапи становлення людського мислення, які йому довелося пройти на протязі історії. Тому що, як і все останнє у світі, мислення показує в ході історії — різні етапи свого розвитку. А це дає підстави твердити сьогодні, що первісна людина — мислить переважно інакше, ніж сучасна інтелігентна людина. Наче б то все це повинно стати банальною істиною, але…

Декому така теорія чомусь не до смаку, хоч і нічого власного вони їй покищо не протиставили. Дійсно, в підручнику для університетів (!) — читаємо:

Относительно мышления первобытных людей в буржуазной науке получила наибольшее распространение антинаучная концепция дологического мышления, якобы характерного для первобытных и современных отсталых обществ. Эта концепция была сформулирована французским философом, психологом Л. Леви–Брюлем (1857–1939) в книге "Мыслительные функции в низших обществах" (1910), в русском переводе книга называлась “Первобытное мышление" (1930).

Ну, а далі нас повчають, ясна річ, як треба п р а в и л ь н о розуміти сутність справи, — не буржуазно:

Следовательно, степень развития мышления первобытных людей соответствовала степени развития их труда. Маркс и Энгельс подчеркивают, что мышление и речь неразрывно связаны между собой. Не только язык не существует вне мышления, но и мысли, “идеи не существуют оторвано от языка".

Як бачимо — тут нема прямого заперечення існуванню дологічного мислення (автори добре знають, що воно — є), але є звичне марксистське крутійство: переміщення проблеми до іншої площини.

Відмітимо лише той неспірний факт, що в античному світі вищого рівня мислення досягли саме ті, хто ніколи в житті жодним “трудом” не займалися, — різні там Демокріти, Платони та Арістотелі, але — що цим Марксу та Енгельсу до істини. Бо вони ж і самі, як розібратись, — мислили дологічно. Як і ніколи не заплямували себе трудом. Тому перейдемо прямо до того, що нас тут безпосередньо цікавить.

Особливо відзначимо одну характерну рису російського мислення, яка кладе невигладний відбиток і на всю культуру. Рису, котра грунтовно порізнює його не тільки від мислення українського, але й — підкреслимо це — мислення будь–якого європейського народу, — алогічність. Яку самі росіяни, природно, зрідка помічають. Вона, звичайно, є мінімальною у людей українського походження, таких як В. Короленко, А. Чехов, Д. Мережковський або М. Бердяїв.

Це є настільки характерне, що наводить на думку про деяку наслідувану особливість, котру можна сформулювати як неможливість вмістити до голови хоча б дві думки разом (необхідна умова для простішого логічного висновку).

Не випадково, що колись ще І. С Тургєнєв — перший російський письменник, що наважився вилізти з рідного культурного гетто та добре поїздити Європою, — відразу помітив цю важливу обставину. Повернувшись він не міг не поділитися своїм спостереженням та сповістив “нє істового Віссаріона” про те, що у російської людини — “мозгі набєкрєнь”. Той, віддамо йому належне, попри всю його задупну та провінційну обмеженість, — був цим відкриттям до деякої міри захоплений. Воно, мабуть, розкрило йому очі на походження не одної дивної риси російського життя.

Не випадково, слід гадати, було незабаром уведене, підчас чергової реформи російської освіти, — обов’язкове викладання логіки по російських гимназіях. Намагання створити в мозку такі собі протези, які компенсували б цей природний дефект. В чому саме його

корені? — важко сказати. Деякі міркування, однак, спонукують думати, що він є радше фенотипічним, ніж генетичним. Тобто, породжується внутрішніми особливостями російського культурного гетто. Принаймні, росіяни, відірвані від батьківщини, що виростали в європейських суспільствах, від нього радше вільні.

Обмежимося трьома прикладами, що підтверджують цю тургєнєвську думку про “мозок набакир”. Котру ми наважилися тільки дещо більш сучасно сформулювати.

Приклади, зрозуміло, займаємо з різних епох, аж до сучасної. Вони не відбиралися довго й ретельно, можна знайти й інші, але вони є цілком характерні.

Слов’янофіл О. С. Хомяков, сучасник Пушкіна та Бєлінского, написав колись, підкреслюючи ту саму особливість та неповторність російської людини, яка — однак, існує насправді. Що є — те є. Так ось, він писав:

Наша такая земля, которая никогда не пристрастится к практике так называемых гражданских учреждений. Она верит высшим началам, она верит человеку и его совести; она не верит и никогда не поверит мудрости человеческих постановлений.

Отже, подумаємо. Тут або щось надто вже глибоке для нас, простих неросійських людей, а тому й незбагнене, або вже повна та остаточна нісенітниця. Людині вірити можна, його совісті — теж, так чому ж не можна вірити “чєловєчєскому постановлєнію”? Яке, власне, від людини ж і походить. Та, яким чином закони совісті тої ж людини втрачають свою мудрість фіксовані на папері?

Марно було б шукати відповіді, тому що процитоване є просто з глибокомисленим видом піднесена нісенітниця, логічний нонсенс. Але, спір із автором про щось таке — пусте заняття. У відповідь на прості та ясні доводи воно закриється іншою, ще більш глибокомисленою нісенітницею; та так і далі. Бо Росія тим якісно відмінна від інших країн, що в ній дебатується та обговорюється, саме й переважно, — глибокомислене безглуздя; несмисл. Бо й не випадково ж, саме й тільки на російському грунті так рясно розквітли “ідеї” всесвітніх наукових блазнів, — Маркса та Енгельса. Категорично наполягаю на тому, що це було не випадкове, але абсолютно закономірне. Та, з другого боку, де ж їм було й розквітнути, як не в Росії, батьківщині всіх та всяких брехливих ідей?

В Росії, однак, хомяковська дурість обговорювалася всебічно та цілком серйозно, хоча — знайшлися й тверезі люди. Як пам’ятаєте, то саме з цього приводу мало відомий поет Б. Алмазов написав свого вірша, ну, де оте — незабутнє: “Широки натуры русские, нашей правды идеал не влезает в формы узкие юридических начал”.

Другий приклад візьмемо з більш нової епохи, у В. В. Розанова, вельми поважаного в Росії й сьогодні есеїста та “філософа”. Співця, так би мовити, “русской хрістіанской цівілізаціі”. Цей приклад буде капітальним та повчальним також і в інших відношеннях. Цей автор, обмірковуючи євреїв, що “Христа розіп’яли”, написав, зокрема, — наступне:

Наука, искусство и государство — это три главных продукта арийского творчества, в них именно достигли арийцы величия, и в последовательном, медленном созидании их проходила история этих народов. И, как следствие к своей причине, они должны быть отнесены к объективному складу трех главных способностей души арийцев.

Це, так би мовити, загальна характеристика їх супротивників, антагоністів, заради контрасту. А тепер, звернемося до семітів.

Обратимся теперь к рассмотрению душевного склада семитических народов в связи с их историей. То, что составляет отрицание арийского характера, что совершенно противоположно ему по направлению, есть субъективность, и она именно составляет отличительную черту психологического склада семитических народов. Они никогда не смотрели с интересом на окружающий мир, и у них никогда не возникала наука.

Отже, у семітів ніколи не виникала наука; запам’ятаємо це. Та, наприкінці — третє й останнє:

Они никогда не знали светлого мира искусства, и им незнакомо было то чуство, с которым художник-грек воспроизводил природу в статуе или картине и любовался своим созданием.

Так, дійсно дивні люди були… оті семіти. І, ще — трохи далі:

У семитов даже не зарождалось никогда живописи и скульптуры — этих искусств, грубые начатки которых в Европе находятся уже в памятниках доисторического быта: открывая кости животных, теперь уже вымерших, на них находили нацарапанные фигуры зверей и изображения охоты. В области архитектуры даже храм Соломонов был сооружен у евреев не ими самими, но пришлыми, чужими художниками.

Это совершенное бессилие семитов к образным искусствам можно проследить у них и в том, что есть образного, воспроизводящего и в сфере поэтического слова. Эпоса, в котором, как в море небеса, отражается весь сложный мир человеческой жизни, который мы находим в Магабарате и Рамаяне индусов, в рапсодиях Гомера, в Эдде скандинавов, в наших былинах, — этого епоса никогда не знали семиты. У них нет никаких преданий, нет мифологии, нет других воспоминаний, кроме священных и исторических, — черта, поражающая нас своей странностью: как будто народы эти никогда не знали ни детства, ни героической юности, но всегда были такими, какими мы их знаем теперь, — вечно возмужалыми, нерастущими и нестареющими.

Поперше, зауважимо, що автор відверто ігнорує релігійну заборону на образотворче мистецтво. Чи він не знає про неї? — дивно. А потім…

На те, що дещо примітне в його власному Петербурзі (та й не тільки) побудували італійці Растреллі, батько (1675–1744) та син (1700–1771) та Дж. Кваренгі (1744–1817), — автор якось не звернув уваги, а от, храм Соломона… А хто ж його міг побудувати, цікаво довідатися, як не ті ж семіти? — Тому що тоді на Близькому Сході (втім, як і зараз), — окрім семітів практично нікого й не було. Чи може вони були виписали собі архитектора з Росії? Та й що ж воно є весь Старий Заповіт, — як не епос? А що не “билінний”, так, і слава Тобі, Боже! — з ним бо ми вже ознайомились вище…

Ми навели тут всього тільки чотири не надто розлеглих посилання. На їх протязі, однак, слово “нікогда” зустрічається шість разів. Слово це — дуже категоричне, незаперечне, та вживати його слід лише там, де є повна певність.

Отже, підсумуємо. У семітів “нікогда нє вознікала наука”, вони “нікогда нє зналі свєтлого міра іскусства”, у них навіть “нє зарождалось нікогда жівопісі і скульптури”; і — нарешті — “епоса нікогда нє зналі семіти”. Звернімо уваги, що семіти, це не хтось там, не євреї “із чєрти осєдлості”, це *раса* з множини народів, культура яких в древності тисячоліттями домінувала у Середземномор’ї, від Атлантику та по Індійський океан. І ось вам — підсумок: “нікогда”, “нічєго”.

Ясно, що наукою тут і не тхне, будується черговий міт про семітів.

У передмові до цитованої збірки нас запевняють, що: “Главное в Розанове — попытка взглянуть на любое явление и событие с противоположных сторон”. Оце тобі маєш! Так що — “нічєго” та “нікогда” — оце й є “з протилежних сторін”? — цікаво, а чи читав автор цієї передмови, — хоч один рядок із самого Розанова? Боюся, не читав. Не можна не відмітити й тут повну відсутність логіки, нездатність вмістити в голові хоча би дві думки разом.

А що ж — сам Розанов? Хіба він, религіознавець, не знає відомого античного історика, єврея Йосипа Флавія (37–103)? — та чи він ніколи не чув про Соломона бен Єхуда, Габіроля (1021–1058), аль Ідрісі (1100–1166) або Якута аль Гамаві (1179–1229)? Адже вони й досі, через мало не тисячу років, — є по всіх енциклопедіях світу, — чи цього замало? Невже в його часи не було ні вчених євреїв або арабів (шкода, всього й полишилося на наш час від семітів), ні художників, ні поетів? — далебі. Бо в його ж Росії — подумаємо за Розанова, котрий не хотів думати, — жили перший російський різьбяр М. Антокольскій (1843–1902) та перший російський пейзажист І. Левітан (1861–1900), перші не за порядком, але за їх значенням для російської культури, на яку вони так віддано працювали, разом з іншими “інородцамі”; жили й досить поважані російські поети А. Фет (1820–1892) та С. Надсон (1862–1887), але — що йому реальність. Він зводить свої побудови у вигаданому світі. Творить міти…

Він, мабуть “нікогда нє смотрєл с інтєрєсом на окружающій мір”. Він — алогічний. Зайнятий створенням свого власного міту про семітів.

Ми надто мало знаємо поки про реальну будову світу та сили історії, а радше — про сили Провидіння; хто знає… Чи, бува, не ідіотично самовпевнені присуди й вироки господіна Розанова призвели до того, що два поети Росії, відзначені XX ст. найвищою світовою нагородою, Б. Пастернак та Йосип Бродський, були… як би це тут пом’якше висловитись?.. Одне слово — не росіяни.

Були, щоправда, й інші — О. Блок, В. Хлєбніков, С. Єсєнін, О. Мандельштам, А. Ахматова, різні, різної вартості, але… Але гарантованим росіянином був з них тільки один — Сергій Єсєнін. Що ж, іноді з нього був і добрий поет, можна й пишатись; але — один.

Що ж стосується різьбярста, то тут — взагалі… Всі видатні російські різьбяри були, шкода, не індоєвропейцями, хоч і не росіянами. Кращим з них був волзький угр, великий Ерзя. Найбільш відомим — єврей Ернст Нєізвєстний. А кого можна поставити поруч? — може якогось Томского? — або Вучєтіча?

Схоже, російський розум не полюбляє складної та заплутаної реальної дійсності, в котрій буває так важко розібратись. Йому ліпше діяти у вигаданому світі другої сигнальної системи, де можна робити будь–що. Те, що хочеться, або те, що вигідне в даний час. Про це колись добре написав великий фізіолог І. П. Павлов (1849-1936), який — власне, й відкрив поняття другої сигнальної системи. Не дарма він виник, отой блискучий образ Достоєвского, — російський недоучений гимназист, котрому дай лише мапу зоряного неба, ніколи перед тим не бачену, — і він поверне її через півгодини виправленою. Такою, якою вона повинна бути. Так, до чого ж тут, дійсно, реальність? А реальність, уже не сучасна, а минулих віків, — була в надвишку вже тоді, коли оприлюднювалося наведене вище, 1899. Нагадаємо дещо.

Сер Генрі Лейярд (1817–1894) почав свої розкопи пагорбів Німруду, залишків ашурського Ніниіва, ще 1845 року. Розкопи Роберта Кольдевея (1837–1908) почато 1887, але вони відразу принесли сенсаційні відкриття.

Початок розшифровки клінописів поклав іще Георг Гротефенд (1775–1853), а вже 1857 року в Лондоні була оприлюднена Генрі Ровлінсоном та трьома менш відомими авторами розшифровка напису Тіглатпаласара. По смерті Гормузда Рассама, що знайшов епос про Гільгамеша, Джордж Сміт в Британському музеї прочитав його вже до 1872 року.

Якщо з приводу Шумеру можуть бути сумніви й зараз, то Вавілон, Аккад та Ашур, — це гарантовано семітські культури. А єгиптяни отримали свої астрономічні знання — з Вавілону. Це було вже тоді добре відоме.

Повернемося, нарешті, до спеціальної літератури. Візьмемо хоч відому книгу С. Креймера “Мітологія древнього світу”, Нью–Йорк, 1961. В ній семітським мітологіям Аккаду та Ханаану, де здавна квітли гарантовано семітські культури, відведено разом 47 с. Грецькій мітології, найбільш відомій в Європі, відведено одною сторінкою (!) більше — 48. Мітології Індії аріїв — на одну менше — 46. Додамо ще, — революційних відкрить в цій галузі в XX ст., крім культури Ебли, — не було.

Семітське мистецтво Ніниіва, Вавілона, Аккаду та всього Міжріччя — було добре відоме вже в XIX ст. З тих пір там теж — мало чого прибуло.

А, може це все знову звідси, від великого знавця “русской души” — Достоєвского? — як це там у нього: “увижу своими глазами как эти параллельные сходятся, а все равно, не приму, отвергну…”. Така, сатанинська самовпевненість абсолютного егоцентрика та волюнтариста…

Помиляються й великі люди, але… не аж до такого ступеню. Та й не в помилках, думається, тут справа. Тому й не слід відносити господіна Розанова, що б він там іще не написав — до грона великих мислителів. Такими — не пишаються; їх радше треба соромитись. Втім, як і багатьох інших доморобних російських “філософів”. Філософія — то найменше з отих завоювань російської культури.

Так, що ж це було? — невігластво? Або розрахунок на невігластво інших, читачів? — важко сказати. На жаль, в російській культурі ми надто вже часто стикаємося, як не з одним, так із другим.

Щоб не бути голослівними, нагадаємо, що в російській історії першою державністю в

Східній Європі, — і досі офіційно вважається Київська. Все, що було перед нею — замовчується або викривляється. Навіщо? — а тому, що так треба. Так — вигідно.

Але, ви можете виставляти росіянинові які завгодно заперечення, засновані та грунтовані хоч на фактах, а хоч і на крицевій логіці, це його — взагалі, мало хвилюватиме. Знаю з досвіду. Він — все переблимає. Він все одно буде вести свою лінію, знаючи, що факти — фактами, логіка — логікою, але не так вони й страшні, все одно: “тєрпєніє і труд — всє пєрєтрут”. Поясню, однак, більш стосовними до справи словами покійного міністра пропаганди покійної Третьої імперії (не нашої, німецької!), доктора Геббельса: “Бреши, бреши та побільше, щось та полишиться!”

І — що б ви думали? — залишається!

Бо вся історія Російської держави, це по суті, спроба нав’язати всій людськості те, що підходить (в кращому разі) для антилюдства. І — хто візьме на себе відвагу твердити, що ця спроба провалилася? — далебі…

В цій поведінці, в конфлікті з реальною дійсністю, — є й друга, теж досить важлива сторона. Коли мешканець російського культурного гетто зустрічається з чимось новим та незвичайним, він спочатку дивується, потім уникає; потім починає виробляти на це черговий штамп, шаблон. Коли життя вперше поставило його перед необхідністю думати, він довго пручався, поки не відкрив істину: “Індюк думал і сдох”. По цьому проблем вже не було, — відповідь на виклик життя було знайдено. І чогось більше такої, чисто умовно–рефлекторної відповіді — від нього більше не почути. Така собі, магічна формула…

Зробимо тут деякий відступ, котрий нам багато чого пояснить та прояснить. Розмова піде про винайдене В. Розановим протиставлення арійців та семітів. У перших — все: держави, науки, мистецтво, епос і все інше. У других (семітів) — як є: нічогісінько. Та до того ж — “нікогда”. Вище ми вже мали нагоду відмітити расистські та ксенофобні витоки російської культури. Так скористаємося цим, та знайдемо місце та значення В. Розанова у становленні уявлень сучасного расизму. Подібне місце виявиться не таким уже й вторинним.

Росія прагнула бути першою завжди й в усьому, та була не останньої думки про себе: “Москва — третий Рим, а четвертому Риму — не бывать!” Іще в настанові Михайла Леонтійовича Магніцкого, ректора Казанского університету, було сказане ясно та недвозначно, що: “Профессор истории российской преподаст ее во всей нужной подробности. Он покажет, что отечество наше в истинном просвещении *упредило* многие современные государства и докажет сие распоряжениями по части учебной и духовной Владимира Мономаха, показав в то же время положение других европейских государств в сем отношении”. Тут, як бачите, маємо ще відносно сенсовний підхід до справи: “упредило многие современные государства”, але ж — далеко не всі! Дозволяється показати й досягнення інших. Питання першості, пріоритету, “упрєждєнія”, — як хочете, набуває гостроту паранойї на наступному колі бігу круг рабовласницького стовпа — сталінському. Бо ж це є епоха, якраз еквівалентна шпіцрутенній епосі Ніколая І, лежить на отій славетній “спіралі развітія” — саме над нею.

Для прикладу процитуємо перше, що на очі впаде. Як всі знають, саме в галузі технічної цивілізації царська Росія відставала від Заходу на десятки років. Совєцька відставала теж на десятки, з тою різницею, що кожен рік у XX столітті, — це не менше десятка в XIX. Так от, що писала газета “Правда” від 1.12.1947 про книгу, цілком присвячену російському технічному пріоритету:

Книга В. Данилевского “Русская техника" вооружает для борьбы со все еще встречающимся раболепием и низкопоклонством перед иностранщиной и помогает воспитанию советского патриотизма.

В передмові до цієї книги пишется дослівно:

“Русская техника" дала широким кругам советских читателей богатейшие материалы, показывающие, как все отрасли техники и технических наук были обогащены творчеством сынов великого русского народа. Творчество русского народа, его первенство в выдающихся открытиях и изобретениях впервые предстали во всем

величии.

Нагадаємо, так — на всякий випадок, що все це співпало в часі з антисемітською кампанією проти “космополітов” (тобто — євреїв). Можна заперечити, — справа давня, все минулося. Так, багацько минулося та ще минеться, але ніколи (ужиємо й ми цього прекрасного слова!) не минуться расизм та ксенофобія, ніколи не вгамується манія величі, ніколи не остигне до біла розжарене національне себелюбство.

Так от, подивимось, як воно справи з запропонованими нам В. Розановим основами расової теорії. Був він тут першим, чи останнім?

Початком расової теорії в Європі вважається книжка французького графа Шарля Гобіно, видана ще 1854 року. Виходить — не перші, й тут — відставання від Європи. Але, ніяк і не останні, тому що подальший діяч цього спрямування, англієць Хоустон Стюарт Чемберлен, оприлюднює свою книгу “Основа XIX ст.” — 1899 р. — тоді ж, коли В. Розанов свою “Религию и культуру”. Тільки через два роки після нього Вілібальд Геншель в Німеччині друкує свою книгу “Варуна. Підхід до світу з точки зору аріїв”, де він не вагаючись приписує аріям-германам усі досягнення світової культури, протиставляючи їм абсолютно ялові в усьому (як у В. Розанова) “нижчі раси” (семітів того ж таки В. Розанова).

Додамо до цього, що самі терміни — “вища раса”, “нижча раса”, — належать відомому російському філософу В. С. Соловйову. Перший термін (“вища”) він відносить до росіян, другий (“нижча”) — до монголів.

Таким чином, місце російської культури у формуванні сучасної расової теорії, ідейного підмуровку німецького націонал–соціалізму, хоч і не абсолютно перше, але досить почесне.

Але, перейдемо до третього, сучасного прикладу. Заглянемо у твори найвідомішого ходока в російських справах, імперського шовініста, котрий так добре злигався в цьому з Ст. Говорухіним (“Россия, которую мы потеряли”, це та — пам’ятаєте? З курнимі ізбамі, казачими нагайками, єврейськими погромами, 9 січня…). Цей закликав нас “жіть нє по лжі”, але сам паплюжив правду не одного разу, подарував нам, зокрема, таке откровення (А. Солжєніцин. Как нам обустроить Россию”, 1991):

Это все придуманная невдавна фальш, что чуть не с IX века существовал особый украинский народ с особым нерусским языком. Мы все вместе истекли из драгоценного Киева…

Отже, як нема мови, — нема й самого народу; знову: “ми — одін народ”. Добре, як нема, що ж тут зробиш — “на нєт і суда нєт”. Але, дивна справа, в іншому місці читаємо, що ніби й не така це вже фальш, тому що:

Да, больно и позорно вспоминать указы времен Александра II 1863, 1876 о запрете украинского языка в публицистике, а затем и в литературе…

Але, чому ж тоді “больно і позорно”, якщо це “прідуманная нєвдавна фальшь”? — загадкова історія… До того, не пригадується нічого про заборони Петра I та Єкатеріни II, бо не з минулого сторіччя розпочалася російська війна проти української мови та культури. Але далі про мову, якої насправді немає, — дається деяке пояснення:

Но затем в отторгнутой Галиции, при австрийской подтравке были выращены искаженный украинский язык, нашпигованный немецкими и польскими словами, и соблазн отучить карпатороссов от русской речи, и соблазн полного всеукраинского сепаратизма.

Можна не мати сумніву, що мається на увазі Галичина, “отторгнутая” від Росії. Насправді вона була “отторгнута” від цілком незалежної Польщі ще при першому її поділі 1772 за почином Росії. Але, якби малася на увазі Польща, то певно такого високого терміну — “отторгнута” — вжито б до неї не було.

Зауважимо до цього, що це є твердження людини (і, як бачите — досить категоричне), яка не знає путем ні української мови, ні — так само, німецької або польскої. А твердження — сміливе, сміливіше не буває.

Три мало не взаємовиключаючих висловлювання, та все це — тільки вдумайтеся, — на протязі одної шпальти тексту!

Неважко прослідкувати тут усі елементи дологічного мислення, включно до уявного “врага”, який і є причиною всього, — а як же: підступні австріяки. Погані та невдячні люди, — їм наш “царь–батюшка” допоміг утриматися в седлі розбивши 1849 року під Темешваром (завдяки чисельній перевазі, як завжди) армію Бема; та позбавивши дошкульного Шандора Петефі, а вони… Віддячили: не тільки створили “іскажєнний украінскій язик”, але ще й “нашпіговалі”, — німецькими (такими, наприклад, як: “лікар”, “стежка”, “стріха”, “труна”) та польськими (як ото: “але”, “гроно”, “навіть” або “кат”) словами. Забули, що подібне — нав’язувати чужим мовам власні слова, — дозволяється, тільки й виключно — “вєлікому русскому язику”.

Отже, до очевидного тут дологічного мислення, на якому все це тримається, — можна додати не менш очевидне невігластво. Шкода, бо знання справи, то така річ, якої важко чимось замінити; поготів — великодержавним патріотизмом.

Воістину не перелічити всіх численних спромог примазатися до нас на правах родичів. Дивно та прикро, бо

- подивіться навколо: немає такого ніде у світі. Буває, що й одною мовою розмовляють, як американці та англійці чи австралійці, або мексиканці та еспанці, а от, — із братськими поцілунками одне до одного чогось не слиняться. А тут… ну, просто відбитися не можна.

Бо, що вийшли то може й вийшли (“із драгоцєнного Кієва”), але — як же далеко розійшлися…

Спробуємо тут спертися лише на документальне свідоцтво.

Як відомо, наш опонент обожнює зоологічного юдофоба П. А. Столипіна (1862–1911), батька російської демократії, який — пригадуєте: навіть не визнавав за євреями людської природи. Обожнює, але схоже, як звичайно, — не знає; в Росії таке — мало не типове.

Так от, сей державний муж, серед інших циркулярів, видав був і одного щодо нас, від 20.01.1910. Там українці, не мудруючи лукаво, прирівнюються до “інородцев”. Не помітили його та не відмітили, цей важливий указ. А — шкода, бо він — цілком офіційно, звільнює нас від великої тяготи, — настирливих та рясно скомпрометованих уявних родичів.

Невігластво, хлєстаковська поверховість, нездатність користуватися елементарною логікою та параноїчна претензійність, — от три, мабуть, головних вади цієї культури, цього гетто. Докорінних — так; чи можуть вони бути подолані? — то питання…

Віра в підступних австріяків, ворогів Росії, що відняли добрим, хоч і не менш легендарним “карпатороссам” їх чисту російську мову, перетворивши її на засмічений германізмами та полонізмами сленг, — не є випадковою. Навпаки, це — невід’ємна частина системи дологічного мислення, ще одна його типова сторона.

Вона полягає на тому, що людина, не вміщуючи до голови більше одної думки нараз (отой — “мозок набакир”), та не володіючи логікою, — не в стані путем розібратись у навіть нескладній ситуації. Тоді вона створює собі на допомогу фіктивну реальність, з якою знаходить більш–менш примітивний, але — вихід. Вигадану силу, дії якої ніби й створюють наявне.

Спочатку — приймається догма: є тільки добрі росіяни, жодних там українців, як у Валуєва — насправді немає. Але, в дійсності вони є та вимагають людських прав: визнання націй, мови. Що робити? — шукати ворога! Хтось же це все мав накоїти. От і знаходять — невдячні австріяки; їх урятував 1848 царь–батюшка, заливши кровью Угорщину, а вони… на тобі, відплатили.

Так само було з “Красним колесом” письменника. Вихідна догма: Росія перед 1917 була аж так добра та квітуча, аж на такому підйомі, — живими на небо просилися; одне слово — “Россия, которую мы потеряли”. От, злі вороги (правдоподібно — знову “гнілой запад”) і вирішили “подстрєліть птіцу в полєтє” та й наслали поганих людей, чи то жидів, чи то масонів (а може й вкупі — “жидо–масонів”), а простіше кажучи — більшовиків, які… Ну,

далі всі знають.

І все це, зверніть уваги, розводиться, по–перше, попри те, що добре відоме: перед 1917 в жодній країні світу, крім Росії, — більшовиків не було. А по–друге, попри той незаперечний факт, що на післявоєнні часи ті ж більшовики так добре відбудували російську імперію, що булі дєнікінці та врангелівці за кордоном — стогнали від захоплення та заздрості. Кажуть, той же Дєнікін писав потім, що якби ж він свого часу таке знав, передбачав, — він би першим вступив до партії Леніна–Сталіна…

Бо більшовицька Росія претендувала тепер не на якихось там “славян” або “проліви”, а — бери вище! — на цілий світ. Не менше.

А цей, бачите, пише про “чудовище СССР”, протиставлюючи його “миролюбній” Росії. Це вже якось і зовсім “набакир”…

В покійному СССР дологічне мислення сягнуло свого вищого розвитку (чи може найглибшого падіння? — як тут сказати?). Коли вони прийнялися були за індустріалізацію, відразу спалахнула кампанія “врєдітєльства” — пам’ятаєте? Вона полягала на тому, що більшовики, які взагалі ні на чому не розумілися (крім людобойства), невігласи та волюнтаристи, — ставили невикональні завдання перед людьми та переобтяжували техніку. Закономірним вислідом були аварії; часом — із людськими жертвами. Розібратися в їх причинах — теж треба мати щось в голові, отже… Нема чого мудрувати лукаво — “дєйствуєт враг! — іщі врага!” І, що б ви думали? — знаходили! Завжди.

Пригадайте також, як вони — без голови, систематично потрапляли у своїй політиці (без жодної сторонньої допомоги!) до чергового сліпого кута. Відразу починалися розмови про якісь загадкові “сіли”: “Дєйствуют сіли… ето вигодно опрєдєлєнним сілам…” Ну, і всяке таке; подібне.

В письменництві практика дологічного мислення здатна, часом, завести автора й до чистої фантастики (на жаль — ненаукової). Так трапилося, можливо, з романом О. Солжєніцина “В круге первом” (1968). Там герой, чиновник МЗС в Москві, телефоном попереджає американську амбасаду про те, що десь там, у них, совєцькі шпигуни мають незабаром украсти секрет атомової бомби. Американці, як завжди, хлопають вухами, а недрімуще НКВД записує розмову та починає пошук. Підозра згодом падає на його відділ в МЗС, де працюють іще кількоро людей. Постає проблема: їх кілька, а дзвоник — один, отже — кому належить голос?

У звичайному житті тут все б і покінчилось — нема проблем. Бо можна порівняти голоси та вияснити потрібне просто так, на слух. А. — ще простіше, заарештувати всіх кількох підозрілих: не забувайте, це ж часи Сталіна! Всі б миттєво зізналися у змові та з усіма б і покінчили. Саме так підказують досвід та логіка. В такому, нормальному вигляді, сюжету вистачило б на десять–двадцять сторінок.

Але… Автор, попри здоровий глузд, робить вигляд, ніби це не примітивні енкаведистські мавпи, які крім ламати кістки нічого не вміють, а якісь там — мало не агенти ФБР. Бо розпочинається нікому тут не потрібна морока з науковим, за всіма правилами, ототожненням голосу, над яким працює цілий закритий науковий інститут; і все таке інше. А разом і виходить більше семи сотен сторінок. Читати — цікаво, але — це життя; треба щоб було ще й правдоподібно.

Може здатись, на перший погляд, що все переглянене нами є, насправді, й не таке вже значне. Ну, алогічність мислення, ну, небажання рахуватися з фактами. Ну, наприкінці — расизм та расова теорія. Випадкове співпадіння, набір рис, що органічно одне з одним не пов’язані.

Ось, проти цього й хотілося би заперечити.

Тому, що на наш погляд все це — ланки одного ланцюга, лише різні аспекти одної ментальності, одного архетипу, створеного сотнями років рабовласницької культури. Дійсно, подивимось на проблему саме з такої точки зору.

З одного боку, вся історія роду людського вчить нас, що людина — є людина, та одна — не гірше другої, хоч і трапляються серед них розумні та дурні, вартісні та нікчемні. Але,

понад всіма ними стоїть всеохватне поняття людини, побудоване на законах розуму та елементарної логіки. На цьому будується та грунтується ідея соціальної рівності, природних та невід' ємних прав людини. Людини, як такої, особливого біологічного виду, розумної істоти, що походить від інших розумних.

Цій логічній та природній ідеї, з другого боку, протистоїть ідея рабства, рабоволодіння, пораблення одних людей іншими.

Вона є неприродною та починається — зверніть уваги, зі спроби її виправдання, не тим так іншим. Зі створення расової теорії, єдиним практичним призначенням якої є — виправдати, пояснити пораблення одних другими. Ще Арістотелес зі Стагіри (384–322 п. н. е.) твердив, що цивілізований еллін — є вільним, а дикунові, варварові — місце лише в рабах у вільного елліна. Дуже цікаво, що б цей один сказав би потім — 146 р. п. н. е., коли еллінський Коринт був стертий з землі, на науку іншим ("на прімєрє одного — научіть всєх", як потім казали більшовики), а його населення, з отих самих "вільних еллінів", — було продане до римського рабства.

Потім офіційною маскою Римської імперії стане, цілком, цивілізаторська місія Риму в дикому варварському світі. От, мовляв, ми їх завойовуємо, щоб привчити до бань, цирків та борделів, — цивілізувати. Тому, коли в кінці правління Панонської династії були скасовані заборони на шлюби з варварами, — це й стало початком присмерку імперії.

А, що ж Росія?

Сьогоднішним росіянам подобається виводити себе від тих древніх русів, до яких вони — можливо, мають таке ж відношення, як сучасні румуни до римлян Дакії (котрі виселилися звідти, як ви знаєте, вже перед 1 січня 274 року). Або, як самим звичайним арабам подобається, з якихось власних міркувань — називати себе палестинцями. А недоумкам в Європі дивитись на це роззявивши пельку і уявляти, що так воно й є (їм так спокійніше).

Руси (як вони не чиясь вигадка) були, схоже, природними та старими работоргівцями, професіоналами, як римляни. Але, на відміну від них похизуватися цивілізацією — шкода, не могли. Так, де ж, у чому ж бачили вони ту грань, межу, ту саму, котра відділює раба від вільного? Римляни бачили її в "цивілізованості", речі, яку можна набути, та до того ж — досить умовній. А вони? Для них вона, виявляється, з самого початку була в мові.

Для них мова, якою розмовляє людина — була грунтовно важливою. За нею, однозначно та безпомилково розрізнювали — "наш" або "не наш".

Не випадково ж і сучасний російський інтер–люмпен, прямий нащадок російських більшовиків — нечувано обурюється почувши поруч українську мову: "Ти што, хахол, на чєловєчєском язикє говоріть нє можєшь!"

Не випадково й у спогадах Дмитра Нитченка (Березіль, №3, 1992) ми читаємо, як російський слідчий НКВД 1932 р. допитував арештованого українського письменника Івана Багряного. Той насмілився відповідати йому в Україні українською мовою, що викликало благородне обурення слідчого: "Нє говорітє со мной на етом собачьєм язикє. Ето вам нє пєтлюровская організація!"

Подібних випадків, ніяк поміж себе не пов'язаних, можна навести десятки. Між себе ці люди домовитись, природно, не могли. Отже все це — прямо та безпосередньо — сидить вже в російських генах. Або є багажем російського культурного гетто.

Але, силою речей, ізольованні монголами на своєму північному відлюдді, росіяни, випродавши — скільки могли, до арабського та візантійського рабства аборігенів, — потерпіли свого роду кризу жанру. Попри розум та логіку, тепер раби ні чим більше не порізнювались від рабовласників; ні расою, ні мовою, ні релігією.

Саме з цього часу й починається головний внутрішній конфлікт російського життя. Підкреслимо, що розділення одного народу на безправних рабів та абсолютних панів — не відоме в минулому у жодного з народів Європи (а можливо — й континенту). В найліпших умовах були свого часу білі рабовласники США з їх чорними рабами. Отут вже, жодних сумнівів, — тільки сліпому не видно: де хто. Можна навіть "науково" доводити, тестами та опитуваннями *IQ*, що — от, бачите, — а вони ж таки гірше від нас.

Ну, а раби з того ж самого народу? Це вже не справджується жодними міркуваннями та є повністю алогічним. Тут перестає працювати звичний для рабовласницького суспільства расизм, звичайна ксенофобія. Так, чи не звідси, знову, виходять і корені російського дологічного, а значить — і алогічного в цілому, — мислення? Таке є теж цілком можливе, як ми й зауважили вище. Але, продовжимо тему, вона цього варта.

Цей, з першого початку, алогізм трибу життя народу, — мав породити наступні, породити заразом і повне нехтування законами, як Божими так і людськими, рівномірно. А за більшовиків — пригадуєте? — вони являть повне нехтування й законами природи. Створюється остаточно грунтований на всьому цьому сучасний російський архетип.

Надто цікавським тут є те, що потім, коли Росія вимушена була прийняти черговий виклик розуму з боку Європи, — розпочинаються клопоти саме навкруги цієї основної прикмети російського історичного життя. За Петра I робиться вражаюча спроба створити грунтівну (хоч і штучну) різницю між рабами та рабовласниками. Для цього цих останніх примусово голять та одягають у перуки та камзоли, на відміну від перших, котрим полишають їх звіроподібні бороди (за них, навіть, не штрафували) та “сєрмяжниє зіпуни”. От вам — бачите? — ці ж — цивілізовані європейці, як ви, а оті, з бородами… То ж чистісінькі дикуни! — а значить… бути їм всім рабами. Все добре, все логічно; навіть — за європейськими канонами.

Зауважимо, що цей бік діяльності Петра I — так якось і не відмічався, але — шкода; бо це одне є варте всіх його невдалих реформ. Тому що це — дійсно вийшло.

Другий виклик російському рабству мав місце у “Вік Просвіти”, за Єкатеріни II. У відповідь на нього вона задумала теж, щось таке дійсно вражаюче: після кількох сотен років — відновити, хоча б частково, мовний бар’єр між рабами та рабовласниками, всього й тільки. Для всього “благородного стану” вона запровадила… французьку мову! А по цьому — хто ж скаже, хто ж насмілиться твердити, що це не два різні народи? Це було, воістину революційним заходом.

Не випадково, коли хтось із російських письменників, чи не той же Достоєвскій, забажав зобразити кошмарну маячню російської рабовласниці, то явив їй уві сні власного мужика, раба, — який вільно розмовляє французькою! То вже — істо російська маячня!

Все це показує нам, яким чином формується в історії архетип, створений таким колективним психічним відхиленням, як притаманність до рабовласництва. Та до якого ступеню може бути своєрідною розвинена цим архетипом культура.

Не слід думати, що перехід більшості людства до логічного мислення стався так, раптом. Затримаємося дещо й на цьому. Застосування до мислення стислих законів логіки, займає певний та досить великий час. Достатньо вражаючий підсумок знаходимо вже за три віки перед н. е., в “Логіці” Арістотеля. В античному ж світі Еллади були відкриті й логічні парадокси, що свідчать про досить високий рівень цієї науки.

Важливого внеску до логічного мислення зробили в середині віки двоє люди, який варто згадати. Бо ними були двоє видатних вчених людства.

Каталонець Раймундо Лульіос (1235–1315) займався різними науками свого часу, які не були так фахово поділені, як є тепер. В тому числі — й логікою. Він створив так звану “логічну машину”, пристрій, здатний оперувати логічними поняттями та автоматично видавати логічні заключения. То стало визначним етапом розвитку логіки та її формалізації. Свого продовження він дочекався тільки з появою сучасних комп’ютерів.

Англієць Вільям Окгем (1290–1349)(його ми вже згадували) - заборонив застосування фіктивних реалій (“принцип Окгема”). Він категорично забороняє введення до логічного процесу будь–яких реалій, справжнє існування яких не доведене, однозначно та неспірно. Ну, як оті підступні “австріяки” або “жідо–масони”; або “врєдітєлі”. А загалом — і якісь там невідомого походження “сіли”.

Зауважимо принагідно, що саме цей релікт дологічного мислення, плодження духів, схильність до створення різних неіснуючих об’єктів та “сил”, — був чи не найживучішим; досить довго тримався навіть в науці. Варто пригадати хоча б такі фіктивні реалії, як “теплород”, “флогістон”, “етер”. Або різні нові виміри простору.

В цьому є, однак, один делікатрий момент. Будь яка *неочевидна* реальність — існує напочатку, як реальність *гіпотетична;* для якої доведення її реального існування цілком справа майбутнього. А поки цього не сталося, гіпотетична реальність перебуває в такому ж стані, як і все те, що не існує насправді, — стані фіктивної реальності. Хоч і порізнюється від цієї останньої тим, що має шанс потрапити до реальності справжньої.

Отже, один із важливих заповітів *логічного* мислення — полягає на тому, щоб ніколи не плутати гіпотетичну реальність — з існуючою. Аж поки подальшим дослідженням її не буде надійно переведено до категорії існуючих.

Розбираючи проблеми дологічного мислення — неможливо пройти повз мову, на яку воно покладає тяжкого відбитку. Російська мова — “вєлікій русскій язик”, — не позбавлена своїх вад. Не тільки є пересиченою залишками, пов’язаними з работоргівлею. Вона довгослівна, громіздка та недостатньо упорядкована, позбавлена деяких корисних граматичних форм; перенасичена іноземними словами. Але, все це є предметом окремого розгляду, окремої розмови.

Тут ми зупинимося лише на одній її, але характерній властивості — евфемічності. Вона є прямим виником трибу мислення, коли в минулому якусь річ, з причини цілком алогічної (табуїстичне упередження) - не слід було називати на власне ім’я.

Про це ми почасти вже згадували, звідси йде чудернацьке російське переконання, що коли когось (“персона нон грата”), не називати на власне ймення, виключити зі спогадів, то його ніби не було. Не існувало ніколи.

Збереженню цього дикунського релікту сприяла й культура, де одвічно щось було під забороною, щось просте та непередбачане. Як от, — дзеркала за Романових. В якій не можна було казати правди ні про минуле, ні про сучасне. Приходилося крутитись та викручуватись, приходила на допомогу уславлена “езопівська мова”, цілком складена з евфемізмів та інакомовлень. Такі інакомовлення добре відомі в мовах народів. Вони часто використовувалися в загадках для дітей, для розвинення асоціативності мислення та широти уяви. Наші готські предки ввели до поезії “кеннінг” — поетичне інакомовлення, теж щось на зразок загадки: “суд мечів”, “млин коней” (бій); “коні моря” (кораблі), “сіги степів, що стережуть золота” (змії) і т. і. Але, зверніть на це уваги, — кеннінг завжди є асоціативним та логічним.

Співвідношення терміну та метафори — є досить ясним: вони — протилежності, хоч і відносяться обидва до того самого. З одного боку — точне визначення, по можливості однозначне та несумнівне. З другого — більш-менш громіздке сполучення слів, яке може припускати різні тлумачення. Визначення та метафора. Яким є їх сполучення в різних мовах?

Про це можна сказати, що принаймні в сучасних європейських мовах — метафори ще зберігаються в поезії, поетиці. Це — чи не єдиний їх домен. Ознайомимося з цього приводу з думкою літературного авторітета, письменника.

Метонімія, періфраза, подібно до метафори, — є нерозлучні з поетикою всіх віків, народилися з нею, а можливо — й передували ій. Цей домисел знайшов би обгрунтування в евфемізмах. У первинній культурі вони були більш розповсюджені, ніж у зрілій цивілізації. Під прикриттям захисних виразів, метафор та оговірок, укривали слова, котрих не належало вимовляти, найбільш зловісні поняття затиралися до неможливості розпізнання. Оминали назви диких звірів, грізних явищ природи, хвороби, смерті.

Народи майя в Центральній Америці відзначалися динамічним розвитком цивілізації, а як так, то мусили зберігти свідоцтва цього у своїй мові. Попри європейське варварство епохи “Великих Відкрить”, полишилася від їх багатої літератури — й пара книжок. Але, перепоною для їх вірного тлумачення є, насамперед, метафоричний характер тексту. Наприклад, у священій книзі “Чілам Балам” із Чумайелю, — є таке речення:

Хочу, щоб принесли мені на тарільці сонце, пронизане стрілою; хочу, щоб поруч із ним був шалений ягуар.

Бажання бувають різні, можливі до виконання, а рівно й неможливі. Сонце, та ще й на тарільці, — як це? Але, здається, що ключовим словом тут є “тарілка”. Бо бажається,

всього тільки, щоб подали яєшню з пером луку (“сонце, пронизане стрілою”) та свіжим гострим перчиком “чіле” (“шалений ягуар”).

Чи це тлумачення є остаточним? — чи так само розумів автор “Чілам Балам”? — хто ж це може знати. Бо й вчені можуть помилятись.

Останні дослідження мови майів, в яких відзначилися мексиканські фахівці (зокрема Марія Христина Альварец), дійсно викрили високий ступень евфемічності їх мови.

Прикметники “зелений” та “блакитний” — фарби живої рослинності та ясного неба, означали у майів одночасно “добрий, прекрасний”. Це — не виключення, бо й у монголів “кек” — так само, й досі позначає або блакить неба, або “прекрасний”. Щось від цього займала була й Росія, бо оте “моя голубка” — то лише калька відповідного монгольского — “кек міну” — “моя прекрасна”…

Так само метафорично йменувалися у майів фахи. Звичайний столяр звався складно та урочисто — “майстер дошки”, а гончар — “створець зелених (тобто — прекрасних) тарілок”. Власних можних майі називали ще урочистіше — “покриті зеленими та блакитними перами”…

Але, сліди дологічної епохи спостерігаємо тут лише у метафоричності, як такій. Бо логізація мислення досить помітна на відборі метафор: всі наведені вище — логічні та нормально асоціативні; ми не зустрічаємо тут явних алогізмів, вони забулися. Чи не повний перехід архаїчного словотворення на сучасну, логічну основу.

В той же час, переходячи до сучасної нам російської мови, ми не без здивування відкриваємо в ній цілий масив евфемізмів, часом і повністю алогічних. В чому ж тут справа?

Частково, в наведеному вище посиланні, ми вже торкалися такої важливої та типової риси первісного мислення, як його відома (бо ретельно досліджена вченими) *табуїстичність.* Слово “табу” походить з островів Тихого океану, з мови великих мореплавців — народу маорі. Воно означає заборону. Заборону до чогось підходити, щось робити; або щось згадувати та казати. Найчастіше, називати щось на власне ім’я, бо воно: “про вовка помовка, а він уже й сам тут”. Вживати для чогось небажаного, як уже необхідно його пригадати, — будь–яких складних виразів, але — обхідних. От, такі упередження — і звуть табуїстичністю мови. Сліди цього можуть полишитися у мові й далеко по тому, як зникає сам предмет, страшний та небезпечний.

А тепер — звернемося до російської мови, починаючи з отих диких звірів, про яких написав Ян Парандовський. Тут обмежимося одним прикладом.

В Росії ведмідя часто називають “мішка”, що співпадає зі скороченням від імені Міхаіл. Так, часом, і кажуть на звіра: “Михайла Іванич”. Але, насправді то не більше, ніж дурне непорозуміння, випадкове співпадіння, яке й породило “народну етимологію”. А “мішка” — то й є табуїстична назва звіра, та є дуже старого походження. Займана, правдоподібно, від неіснуючих вже балтів, аборигенів міжріччя Оки та Волги, — народу галіндів — “голядь” російських літописів. Бо литовською мовою (а балтицькі мови — то давня основа слов’янських), “мішка” — то просто “лісовик”, “лісовий”. Отже, щоб не називати страшного звіра на ім’я та тим, бува, не накликати на власну голову, — вживали табуїстичного замісника, іномовлення.

Смерть про яку теж пригадує цитований вище автор — є страшніша від будь–якого звіра, та щодо неї в російській мові чи не найбільше табуїстичних замін. Не часто скажуть — “помер”, а — тільки пригадайте: “усоп”, “прєставілся”, “загнулся”, “пєрєкінулся”, “скопитілся”, “окачурілся”, “почіл в Бозє”, “ушєл із жізні”, “іспустіл дух”, “протянул ногі”, “сиграл в ящік”, “врєзал дуба”, та ще — мало не новітні — “отдал конци” або “отбросіл конькі” (можна — “копита”). От, яке маєте розмаїття; нівроку, непогана колекція, чи не так? Додамо до цього, що в нас подібні іномовлення, здається, — так широко не вживані. Втім, як і в інших європейських мовах.

Дивне враження посилюється, коли пригадати, що російська мова є в Європі наймолодшою з усіх. Оскільки сама північна незалежна державність (з 1169) — утворилася чи не останньою в Європі.

Дологічне мислення — то є не тільки сполучення того, що не сполучується. Це ще й зворотній бік цього явища — відчуження. Так була втрачена навіть первинна ідея табуїстичної метафори в тому безглузді, що пішло гуляти сторінками газет та літератури. Метафори, воістину первісні та незграбні, повнили сторінки совєцької преси, без жодної потреби, — пам'ятаєте: "хозяйка голубого екрана" (диктор ТБ), "штурвальниє стєпних кораблєй" (комбайнери), "мастера кожаного мяча" (футболісти) і т. і. Та тут — далебі, якийсь сенс іще є; в дусі майів.

Але, пригадуються назви постійних рубрик більшовицької "Правди", — якого безглуздя там тільки не було: "Турнірная орбіта", "Інтєрнаціональний мєрідіан", "Радіус рабочєй минуткі" тощо. Ідіотизм сполучення того, що не сполучується, тут просто б'є в очі. Ну, який же там "радіус", самі подумайте, — може мати проміжок часу? Але, нещодавно, на московському ТБ хтось додумався до музичної передачі під назвою "Вокзал мечти"(!). Таке щось, то вже не метафора, навіть не табуїзм; то вже радше звичайний маразм.

Зауважимо, що подібна табуїстичність первісної свідомості проникає, часом, навіть до високої політики. Тут вона сполучується з прагненням прикрити власні громильські дії (теж спадщину кам'яної доби) - чимось пристойним, замісти сліди. Обмежимося трьома прикладами.

Всьому світові відомі людожерські полювання на відьом, які заповнили всю совєцьку епоху, а особливо масштабними були в околиці 1937. Як же їх тепер офіційно назвати? — щоб "по–русскі — і нєвінность соблюсті, і капітал пріобрєсті"?

От, і придумали (скільки ж думали?) - "нєобоснованниє рєпрєссії"; іноді додають, щоб не помилилися — "врємєн культа лічності" (ще одна табуїстична назва). Але ж, панове, винести всім "совслужам" на 1 травня по "строгачу с занєсєнієм", натомість чергової "благодарності", — то теж буде "нєобоснованная рєпрєссія", чи не так? — а — порівняйте! Але, подумаємо ще, а чи не масові репресії — можуть бути слушними, чимось "обоснованнимі"? — навряд. Отже, вся первісна дурість дологічного мислення — лежить тут на самій поверхні.

Другий приклад відноситься десь до шестидесятих. В Москві знайшли тоді дотепну та зграбну табуїстичну заміну проголошеному арабськими країнами *знищенню* Ізраїлю: "ліквідація послєдствій ізраільской агрессії". Слушно розумуючи, що дійсно, першим наслідком такої "агресії" — був сам Ізраїль. Довгеньке воно, але — що поробиш: за кам'яної доби нікуди не поспішали.

Нарешті, вже зовсім свіжий приклад. Відновлення сталінського геноциду чеченського народу, — було замасковане під "навєдєніє констітуціонного порядка в Чєчнє". Щось таке завжди було до вподоби сучасним первісним шаманам від політики, — ті, кому треба — все розуміють, а всі останні — спробуйте прискіпатися: "ми жє хорошіє, ми только констітуціонний порядок наводім!" Так людожерське кровопролиття, переодягнене у шати невинних слів — ніби перестає ним бути. Пригадайте спостереження великого Павлова!

Та, що б ви думали? — "цивілізований світ" таки проковтнув цю ідіотичну блешню…

І повернемося ще раз до типово первісного, універсального поняття "врага", обов'язкового супутника дологічного мислення. Придивимося до цього з боку табуїстичності. Пригадуєте, як знищивши чергового "врага народа", — прикладали всіх зусиль, щоб знищити й будь–які сліди (бажано — всі) його перебування на землі? Нищили або ховали до "спєцхрана" навіть книжки, де випадково згадувано його ім'я.

В своїй статті "Эпитафия спецхрану?.." (Новий мир, № 5, 1990) експерт С. Джимінов, перелічуючи зміст совєцьких спецхранів, на друге місце (після книг та газет 1917–1921 рр.) ставить:

Книги 1918–1936 годов, изданные на советской территории и прошедшие цензуру, в которых упомянуты имена или приводятся цитаты из сочинений не реабилитированных до 1986–1988 годов деятелей партии и государства, в первую очередь — Л. Троцкого, Г. Зиновьева, Л. Каменева, Н. Бухарина, А. Рыкова и, разумеется, сочинения самих этих авторов. Таких книг было от семи до восьми тысяч названий.

Отже, — що це було? Звичайний інстинкт генетичних злочинців — ховати сліди?

Безумовно, було й це, але — в “спецхранах” — сліди полишались. Так може, радше, табуїстичний страх первісного дикуна: “С глаз долой — із сердца вон”?..

Де табуїстичність — там і магія, а вона — навкруги нас. Аналізуючи триб мислення цілого народу, неможливо проминути таку важливу сторону первісного мислення, як його магічність.

Семантика — наука складна та примхлива, але для нас буде важливим не повне наукове визначення магії, а радше одна істотна її риса: спромога керувати зовнішнім світом — не маючи жодного поняття про його побудову та закони. Як само? — теж, шляхом знання. Але не того, що набувається протягом життя, засновується на досвіді багатьох поколінь та засвоюється в тяжкій науці, ні. В жодному разі. Тут простіше: раптовим знанням універсального *ключа,* набутим так, відразу та без жодних зусиль. Це, звичайно, якісь *слова* (пригадайте ще раз, яке непропорційне значення в Росії й досі надається слову), — укладені до магічної *формули.* Бо, як відомо:

Людина, що в нижчому розумовому стані, навчилася з’єднувати в думці ті речі, які знаходила пов’язаними між собою в дійсності. Однак, в подальшому вона помилково перекрутила цей зв’язок, заключивши, що асоціація в думках передпокладає такий самий зв’язок в дійсності.

Отже — магічна формула: знайти вдале сполучення кількох слів, і ти — хазяїн світу.

Казки народів, то одвічно цікавий об’єкт для неупередженого дослідження їх психіки; тих, що цю казку складали, та тих, що нею милуються. Російські казки, на відміну від складних та повчальних японських або китайських навіть більш простих європейських, — не дуже бавлять нас різноманіттям сюжетів. Улюбленим з них є тут історія такого собі Івана, молодшого брата. Старші його брати — усім узяли: відмінники, спортсмени та й собою не останні, а от — нема їм талану. А він — Іван, як у них кажуть і “мордой нє вишєл”, і дурнуватий — його всі так і звуть — “Іван–дурак” (або “уважітєльно” — “Іванушка -дурачок”), а йому все: “по щучьєму вєлєнію, по моєму хотєнію!” Не працював, не гарував, не вчився, а — на тобі: р–раз, і все має, що тільки заманеться. Але, тільки й єдино, засобом магії, — “по щучьєму вєлєнію, по моєму хотєнію!”

Воістину — національний герой!

Цікаво, що ця первісна магія, маючи під ногами міцний грунт дологічного мислення — проросла крізь товщу століть та продовжує квітнути пишним цвітом і в сьогоднішній Росії кінця XX ст.

Нащо вже матеріалістичною країною, наскрізь атеїстичною та раціональною, був покійний Совєцький Союз, але й там — мало не офіційно, існували численні магіки. Одне — читає з зав’язаними очима, друге пересуває предмети поглядом. Третє — ставить безпомилковий медичний діагноз (не знаючи навіть анатомії) за будь–якою світлиною людини. А ще хтось — універсал: на відстані сивину чорнить, лисини волоссям зарощує та блізни ліквідує…

До того, всі вони — зверніть уваги, наче змагаються в тому, щоб зробити неможливим будь–яке *раціональне* пояснення своїх дій. Скажімо — та ж світлина. Можна теоретично припустити, що хвороба людини, в її заавансованому стані, — якось віддзеркалюється на обличчі людини, та маючи досвід… переглянувши сотні й тисячи світлин попередньо, від хворих із надійно встановленим медицинським діагнозом… Ну, що ж, — можна щось і сказати. Цілком розумне та обгрунтоване. Але, шкода, саме цього — досвіду, — вони й не набули; вони — ба, вище від цього. Діють за тим же перевіреним магічним засобом: р–раз, — і все має. З одного погляду.

Крім того, не встиг один прославитись діагнозуючи за світлиною, як — дивись, другому вже й світлини не потрібно, перевершив першого, — ставить діагноз за *непроявленим* негативом та крізь чорний папірець! — спробуйте, таке щось, — пояснити…

А ще комусь вже досить на це імені та прізвища, — щоб і не дошукувалися раціонального елементу!

З падінням марксизму як загальної ідеології, вся ця повінь шарлатанства повністю легалізувалася, та — не тільки. Стала потужною та прибутковою індустрією, що теж

активно експлоатує людські страждання. Але, чи не був подібним шарлатанством і сам марксизм (він же — ленінізм)? — придивимося пильніше до нього.

Марксизм, незважаючи на його розвиненість, популярність та навіть те, що він десятки років пробув панівною ідеологією мало не треті людства, — і досі не оцінений як належить. Саме з наукової точки зору.

Не поміченою, здається, досі, та — попри це, — далеко не другорядною його стороною було те, що марксизм

- то найкапітальніша поки спроба звести на п’єдестал науки саме її, первісну магію. Можна було б тут знову пригадати “мічурінскую біологію” та “діскуссії” 1947–1953, але — звернімося радше до головного.

Дійсно, придивіться тільки до вихідної думки Маркса (та Енгельса). Її чи не найбільш загальні претензії полягали на тому, що філософи досі, мовляв, тільки вивчали світ, а його треба змінити, перебудувати.

Будь–яка нормальна людина скаже вам, що перебудувати можна лише те, будову та функціонування чого ми знаємо, але… Але ні, знати не треба, треба перебудовувати. Коли ви скажете, що не вивчивши попередньо ситуації, не знаючись на справах, — не перебудувати й сільської латрини, це буде розцінене, як замах на сутність марксизму — “науки наук”. У якої є свої засоби на все. Магічне мислення має свої закони, та щось змінити не знаючи — можна тільки через заклинання, тільки через магічні формули.

Таких не бракувало на самих початках марксизму: “Пролєтаріі всєх стран — соєдіняйтєсь!”, “Діктатура пролетаріата!” тощо. Кінчав же свій історичний шлях марксизм–ленінізм — під істу повінь магічних формул, яка заливала країну двічі на рік, на 1 травня та на 7 листопада. Магічні формули називалися — “лозунгі ЦК КПСС к…” Бувало їх мало не по сотні нараз: половина магічних формул — для внутрішнього вжитку, половина — для зовнішнього.

Всяке множення, то інфляція, девальвація, але… у них ніколи не було стільки розуму, щоб це збагнути. Навіть — щодо звичайних грошей…

Відмітимо, що хоча на нас іще чекає достеменне наукове висвітлення антинауки марксизму–ленінізму, але вже можна твердити, — те, що в його класиків є вірне — належіть не їм. А те, що є неспірно від них, — грішить всіма ознаками дологічного, первісного мислення. Хоч у “діалектичному матеріалізмові”, а хоч і у тому, другому — “історичному”.

З приводу всього того, що нами було зауважене вище, — відмітимо одну важливу обставину. Триб мислення

- то є основа духовного розвитку людини, як і нації. Наявність в сучасній Росії первісного дологічного мислення було, здається, вичерпно доведене вище. Прослідковане не тільки в історії, але й у духовному житті, в житті практичному та навіть дещо в повсякденному побуті. Але, на подібному мисленні сьогодні грунтується ціла культура, яка, саме завдяки цьому, своїй історичній особливості, — становить дещо осібне в широкому колі європейських культур. Ми можемо думати, що в якомусь ступені первісне минуле віддзеркалилося й у них, але… Саме логічне мислення Еллади було засвоєне європейськими культурами. Отже, різниця має бути, та має бути грунтовною. З цього приводу, зверніть уваги, російська культура ніколи не прагнула допускати до своєї країни європейські культури, турботливо дозуючи цей доступ.

Русская культура — это повелось еще с Петра — срывает со всемирной только хлестаковские "цветы удовольствия", снимает с нея только лакомую пенку или накипь: плоды высшего западно–европейского просвещения проникают в Россию вместе с прочим "галантерейным товаром", наравне с "голландскими рубашками" и "особым сортом французского мыла, которое сообщает необыкновенную белизну и свежесть" русской дворянской коже. Из всемирной культуры выбирает Чичиков то, что нужно ему, а все прочее, слишком глубокое и высокое, с такою же гениальною легкостью, как Хлестаков, сводит к двум измерениям, облегчает, сокращает, расплющивает до последней степени плоскости и краткости.

Помічене — досить слушно. Отже, радше не культура, а… радше таке щось, на кшталт культурного *гетто,* примітивного та первісного, особливо — в своєму масовому виданні. Гетто, до якого легко потрапити, та не легко вибратися. Саме внаслідок своєї нескладності — наділеного вігором бур'яну, здатного вмить витіснювати високо розвинені культури. Бо щоб до нього увійти, до цього гетто, — не треба чогось там набувати: треба тільки *втрачати.* Ця культура, до того, є найбільш небезпечною своєю імперіалістичною спрямованістю, своїми ідіотичними упередженнями "тисячєлєтней історії" добра частина якої є краденою; або "славянского єдінства" — марного виплоду чиєїсь хворої уяви. Чи можна буде її подолати повністю — побачимо, але — увести її в належні рамки, — є конче необхідне.

Принаймні, якщо ми не хочемо по кінець життя бабратися в імперському історичному лайні.

У нас, іще XVII–XVIII ст. освіченої європейської нації, дологічне мислення довший час царювало та не правило, розперезавшися надобре тільки підчас післявоєнних років другої світової війни. Його головним носієм була та є совєцька правляча еліта — комуністична номенклатура, найбільш відстала та бездуховна частина суспільства. Логіка історії вимагає, щоб такі люди раз та назавше відійшли від будь–яких державних справ. Тоді та тільки тоді ми матимемо шанс вижити.

А, що справа є саме в духовній кризі, ясно вимальовується з картини наявного післясовєцького стану речей: в тому, що полишилося від булого СССР з його "соцтабором". Економіку тут можна облишити в спокої, оскільки вона, від Уралу та по Ельбу, — була розвиненою приблизно однаково. Але, видужання країн, які мали нещастя побувати під Москвою, під совєтами, — є далеко не рівномірне. Як в Чехії, Словаччині, Польщі або Угорщині, — воно має істотний поступ, то в Прибалтиці він менший. В Україні — кожний бачить сам.

Та й у ній самій — порівняйте: національно свідомий захід, та схід, — зросійщений, а значить первісний та невігласний.

Отже, що тут є вирішальним? Неважко зрозуміти: чим довший був час перебування під Москвою, чим вона була ближче, чим вищий був ступінь інтеграції зі "старшім братом", — тим гірше; для всього. Тим менше надій колись видужати.

А це останнє неможливе, в свою чергу, як не подолати остаточно нав'язаного нам первісного дикунського мислення.

ЛІТЕРАТУРА. ПЕРШЕ ПОРІВНЯННЯ

…людство потребує мітів, воно обирає того чи іншого зі своїх несчисленних творців (але — хто ж, однак, може дослідити всі шляхи такого вибору?) та виносить його над усіма, починає вчити на пам’ять, відкривати в ньому власні тайни, йому підкоряє почуття, але — якби ми з тою ж упертістю взялися б за вивищення іншого художника, — це він став би нашим Гомером.

Особливе місце в російській культурі посідала та посідає література, про це вже мовилося. Бо це ж її найчастіше називають “вєлікой”. Тільки вже за великого Сталіна звичайна манія величі виросла до розмірів паранойї, коли все — дослівно все, що відносилося до “вєлікого русского народа”, — мистецтво, наука, техніка, — все стало великим та тільки великим. Але про літературу, про те, що вона є великою, стали подейкувати, здається, ще й перед 1917. В чому ж тут справа? — чи може вона й дійсно, не дай Бог, — велика?

Думається, що сутність справи тут з’ясовується відносно просто.

Нагадаємо, що йдеться не про звичайний європейський нарід, а про багатостолітню імперію. А в імперії, на відміну від будь–якої нормальної держави — не антигромадської змови, а суспільного договору, — все абсолютно має вторинний характер відносно головного — агресії та захвату чужого. Ось тут і виходить на перше місце в культурі література. По–перше вона, на відміну, скажімо, від живопису — неподільно пов’ язана з мовою. А це важливе тому, що по захватові наступає “освоєніє”, остаточне приєднання до імперії, знищення минулих, власних мови та культури; в цьому значення літератури — важко переоцінити.

Ось, саме ці обставини й визначили, з одного боку, велику роль та значення російської літератури в господарстві імперії. По–друге, вони наперед визначили її характер, повну перевагу в ній патріотичного та дідактичного начал. Це досягалося не відразу. Хоч вік енциклопедистів і переповнений повчальними та патріотичними творами, але з віком XIX, з оглядкою на Європу, починає розвиватись і література взагалі, як така, як частина дослідження світу та людини не засобами точного знання, а — мистецтва. Хоча зверху незмінно продовжували сприяти обом головним началам: патріотичному та дідактичному. В совєцьку епоху, як і в XVIII столітті, вони, під керівництвом партії та уряду, — остаточно підімнуть під себе все останнє.

Інакше кажучи, — з чого воно почалося, на тому й покінчиться.

Є й друга важлива обставина, яка визначає велике значення літератури саме в російському суспільстві.

Світової слави фізіолог І. П. Павлов (1849–1936) був створцем теорії умовних рефлексів (Нобелівська премія 1904 з фізиології та медицини) та поняття “другоі сигнальної системи”. Ці відкриття та їх можливе поширення на феномени вищої нервової діяльності — завжди інтригували великого фізіолога, та в зв’язку з ними він цікавився й психологією, в тому числі — й власного народу. Він і відмітив одного разу в своїх “Павловских средах”, що: “…русский человек имеет такую слабую мозговую систему, что неспособен воспринимать действительность как таковую. Для него существуют только слова” (цитується за пам’яттю).

На цьому він і будує далі свою теорію російської народної психології, головним полем діяльності якої є не “дійсність як така”, а всього тільки її віддзеркалення в другій сигнальній системі. Нездатна зрозуміти всю складність дійсності, російська людина відразу розпочинає її перебудовувати, згідно своїх, займаних зі слів понять та уяв про неї.

Ось, ця обставина — мабуть, також була причиною, яка незмірно підвищувала значення власне літератури в культурі імперського народу. Вона, ця роль, традиційно, завжди була особливо великою.

Тому саме ми й приділяємо так багато уваги російській літературі, — пробачте — великій російській літературі, обійшовши останні запилені закутки російського культурного

гетто — лише в міру необхідності.

Але, а чи така вже вона велика, ця література? — давайте придивимося ближче. Поки — тільки попередньо.

Якщо заглянути до енциклопедії або довідника (неросійських, звичайно), на слово “література”, то можна довідатись, що найбільше визначних письменників налічує література французька, за нею йдуть англійська, американська, потім — німецька. П’яте місце — почесне, але — прямо скажемо, — не для “вєлікой”. Бо радше цього величного прикметника можна віднести до літератури французької, або англійської, котрі, однак, манією величі ніби не страждають.

Втім — оговоримося. Енциклопедичні відомості складаються, значною мірою та по всьому світі, — з офіційної подачи. Тобто — вважається такий собі Н. у своїй літературі великим письменником? — вважається! Значить? — включаємо! Звідси — не уникнути сумнівів. Серед визнаних російських письменників виступають, таким чином, Толстой, Достоєвскій та Чехов, добре; але є й Горькій. Та не тільки. Можна там знайти й не позбавлених здібностей “літературних утриманок”, як називав їх Дж. Орвелл: сталінського агента з особливих доручень І. Еренбурга та нечистого на руку А. Толстого. Але, можна знайти й дещо гірше, зовсім вже шерегову літдрібноту — О. Фаддєєва, К. Фєдіна, Вс. Вішнєвского, Б. Полєвого. Тих, хто забезпечував собі становище в літературі переважно за рахунок непрямих стратегій.

Так що — підкреслимо, що й це місце — п’яте, — теж є вельми умовним. Це, так будемо казати, — ідеальна верхня межа: оцінка зверху.

Є, можуть бути, й інші критерії, наприклад — давність. Або, чи передував цій писемній літературі, персональній та авторській, — який–небудь епос? Ну, щось там на зразок “Едди”, “Калевали”, “Калевіпоега”, “Беовульфа” або хоч би “Пісні про Роланда”?

Нема в Росії й такого. А те, що є, — краще нікому не показувати.

В українській літературі — таке є. Полишимо на стороні “Едду”, надто вже вона стара. Та й написана мовою, що лише частково спричинилася до виникнення сучасної української; хоча, за місцем дії, це вже чисто український епос. Щоправда, й “Беовульфа”, що без застережень віднесений до попередників англійської літератури, сучасному англійцеві не прочитати… Але — ми не бідні, є в нас і дещо новіше.

Бо, серед видатних творів російської літератури знаходимо чомусь, під роком 1187 — “Слово о Полку Игореве”, але — чи це правомірне?

Почнемо з того, що на той час вже відбулося досить чітке розмежування поміж власне Україною та тим, що згодом стане Росією. Описуються в цьому епосі (а це — безумовно епос, або частина епосу) події у половецьких степах, що відбулися підчас походу південного — українського князя. А значить він, так само, як “Едда”, за місцем дії та учасниками, — є український.

Але, він же знайдений десь в Росії, то як із тим? — чи не означає це, що він там і написаний, та є — за наукою, — твором російської літератури?

Ні. Нічого це означати не може, та ось чому.

Дослідники “Слова” перетрясли його за сто років вздовж та поперек, але — як звичайно, жодних визначених висновків із їх праць — зробити не можна. В більшості все це мотлох, як звичайно. Між тим, вирішального внеску до проблеми зробив, як завжди, компетентний аматор — Олжас Сулейменов. В своїй добрій книзі “Аз и я” — він вичерпно роз’яснив численні темні місця “Слова”, пов’язані з силою тюркизмів в його тексті. Зробив те, на що нездатні були більшість європейських дослідників з причини їх незнайомства з тюркською лексикою. А також тому, що не всі знають, скільки тої лексики закорінилося в українській мові. Як і не знають про існування самої української мови.

Ця обставина є в даному разі вирішальною, тому що тюркська лексика так само властива українській мові, як чужа російській. Що й свідчить про те, що прототип “Слова” був написаний саме українською мовою та українцем XII ст. Те, що ми маємо сьогодні, є

лише виником нехлюйного перекладу та накопиченням описок внаслідок багатьох переписувань.

Таким чином, і цей древній епічний твір, — ніяк не слід відносити до російського епосу.

Крім більш раннього “Слова” у нас існує ще розлеглий епос козацької епохи, про Байду та Сагайдачного, про наші турецькі війни. Поетичний та пісенний.

Зауважимо також, що є й ще один критерій всесвітнього значення літератури. Є кілька книг, створених в межах одної національної літератури, котрі стали, з часом, власністю всього світу, всіх культур. Стали, без перебільшення, — “книгами людства”. Скажімо — “Гаргантюа та Пантагрюель” Франсуа Рабле, “Дон Кіхот” Мігеля Сервантеса або “Гуллівер” Джонатана Свіфта; або “Симпліціссімус” Яна Гріммельсгаузена. Або навіть — не смійтеся: “Швейк” Ярослава Гашека.

Легко бачити, що книг такого значення в російській літературі — теж ніколи не було.

Таким чином, це література не мала, але й в жодному разі не “вєлікая”. Для останього, підкреслимо це, — нема ніяких реальних підстав.

До цього варто буде додати ще одне зауваження, вже не наше. Пригадати дуже вчасно сказані слова В. Розанова, з приводу російської літератури взагалі:

Как ни страшно сказать, вся наша "великолепная" литература, в сущности, ужасно недостаточна и неглубока. Она великолепно "изображает", но то, что она изображает, — отнюдь не великолепно, и едва ли стоит этого мастерского чекана. XVIII век — это все "помощь правительству"; сатиры, оды — все; Фонвизин, Кантемир, Сумароков, Ломоносов — все и все. XIX век в золотой фазе отразил помещичий быт.

Татьяны милое семейство,

Татьяны милый идеал.

Да, хорошо… Ну что же однако тут универсального? Почему это нужно римлянину, немцу, англичанину? В сущности, никому кроме самих русских не интересно.

Дійсно… все це й досі вивчають по школах, навіть вивчають за Гоголем, як слід торгувати “мертвими душами”, а — навіщо? Адже, по всьому широкому світі ніхто вже здавна й живими не торгує. Так, навіщо?..

Однак, пророчі слова, нічого не сказати… Воістину, — саме так воно все й є… Російська література — рясна та багатослівна, але — шкода, — надто вже не глибока. Безмежним океаном розливається вона над мілинами людського розуму та духу, над зрадницькими рифами расизму та ксенофобії… Крім того, не забудемо, — вона ще й небезпечна: для інших. Пригадаємо прекрасні слова нашого великого мислителя та історика, Дмитра Донцова (1883–1973):

Російське письменство з його культом безвілля і хаосу не дає в нас стверднути старому варязькому первневі, довкола якого кристалізувалася б сильна і відпорна на всякі чужі впливи душа нації. Коли наша література хоче цю душу оздоровити, мусить її перетопити в огні і залізі тої європейської культури, в якій висказувалася б блискуча й міцна душа європейця, яка любить формувати життя по своїй подобі…

[Д. Донцов, Московська отрута, 1929]

Слід гадати, що це стосується головне В. Винниченка, котрий багато в чому був уразливий на сучасні йому течії російської літератури. Загалом же у нас цього — на щастя, не було.

До того — кажуть, М. Коцюбинський навіть не бажав, щоб його перекладали російською мовою.

Подумаємо, а що з цього приводу можна сказати про літературу українську?

Вона представлена в тій самій енциклопедії (однотомова польська *EncyklopecHa popularna, Warshawa,* 1982), всього тільки п’ятьма йменами, це: Т. Шевченко (1814–1861),

І. Франко (1856–1916), Л. Українка (1871–1913), П. Тичина (1891–1967) та О. Корнійчук (1905–1972). Що ж про них сказати? — ліпше сказати про неназваних — скільки ж їх іще є! Отут і видно ще раз, скажімо так, що всі ми живемо у вік світової бюрократії. А задля того, щоб увійти до неї, потрібне, якнайменше — мати власну державу.

Бо живемо ми в ті часи, коли світової слави набуває не великий розум, а великий ріт. А найбільший ріт, зрозуміло, у доброї пропагандної машини доброї російської держави. Тоталітарної ще з тих пір, коли саме це слово ще не існувало. Та перекричати цю величезну горлянку — не кожному дане.

Попереду нас — шведська література, за якою лічиться вісім імен: А. Стрінберг (1849–1912), С. Лягерлеф (1858–1940), М. Мартінсон (1890 -1964), П. Лагерквіст (1891–1974), В. Моберг (1898–1973), Е. Йонсон (1900-1976), Л. Вііта (1916–1965) та С. Лідман (1923).

Нема — дивно, видатного поета Карла Міхаеля Беллмана(1740–1795), а Лаурі Вііта, хоч і жив у Швеції, але писав, здається, фінською мовою.

Звертаючись до сусідніх норвежців, знаходимо ті ж п’ятеро ймен: Г. Ібсен (1828–1906), Б. Бьорнсон (1832-1910), К. Гамсун (1859–1952), С. Ундсет (1882–1949) та Т. Весаас (1897–1970).

Отже, офіційно ми десь там на рівні країн Скандинавії, що ж і це є цілком почесне, але…

Подивимось тепер, а як же воно з нами — чи все гаразд? — бо в нас є, насамперед, низка видатних письменників, які нам не зараховані. З різних причин, але головним чином з тої, про яку вже йшлося. Наприклад — є П. Тичина, але немає Тодося Осьмачки (1895–1962), вигнанця, українського Данте. Ще коли вони обидва були молодими, Тичина роздратовано записав до щоденника: “Хай Осьмачка геній, а не я. Все одно — не люблю його”. Але — були у нас великі поети й крім Тодося Осьмачки… Нема тут, в офіційному переліку, і наших драматургів: М. Старицького (1840–1905) з університетською (здається — математичною) освітою. В Харкові, де він навчався з 1856 по 1858, йому доводилося слухати лекції самого М. Остроградського! Нема й непорівняного І. Кочерги (1881–1952). Хоч і є О. Корнійчук.

Не знаходимо тут, дивно, так відомого В. Винниченка (1880–1951), про якого вели спір сучасники — в чому він сильніший, в романі, чи в драмі? Не знайти тут і всесвітньо відомого Івана Багряного(1910–1971), письменника, драматурга та художника, нема навіть Уласа Самчука (1905–1987). Нема в цьому списку й незабутнього Юрія Клена(1890–1947), поета, письменника та перекладача. Багатьох немає…

Поміркуємо й про таке. Сельма Лагерлеф отримала Нобеля 1909, добре; а як порівняти її з нашею Лесею — чи зрівняється вона? — гадаю — ні. Або Докія Гуменна — чи поступається вона, як романістка, — Сігрід Ундсет (Нобелівська премія 1928)? Дозволю собі думати, що аж ніяк. Претендував, кажуть, свого часу на Нобеля Тодось Осьмачка зі своїми “Старшим боярином” та “Ротондою душогубців”, але марно. Міг би, певно, й Улас Самчук, з його “Волинню” та трилогією “Ост”. А чим поганий О. Гончар, з його “Собором”, що наробив стільки галасу, та всім останнім? Та, хто ж потурбується…

Таким чином ми, загнані до кута горлатими громилами “вєлікой русской культури” — виглядаємо й зовсім непогано. Ми — далеко не останні в освіченій Європі. Поготів, інші взагалі б дякували Богові за те, що вони іще живі: поруч із такими сусідами. Можна було б, треба було б, — піти й далі, але… На це треба мати волю, треба мати незалежність, треба мати державу. Визнання у світі. Не дарма ж російський нарід стільки сторіч відмовляв собі в усьому, покладав усі сили, щоб позбавити нас цього.

І — ще одне. Можливо — й головне. Можна мати як завгодно розвинену культуру, але важливе ще її наповнення, зміст. Порівнюючи наші дві культури, пригадаємо цікаву паралель із Джорджа Орвелла:

Сучасна Німеччина просунулася шляхом науки ген куди, далі ніж Англія, але стала варварською країною. Багацько з того, в що вірив і заради чого працював Уеллс, матеріально втілене в нацистській Німеччині. Там порядок, планування та наука, яких підтримує держава, криця, бетон, літаки, — і все це поставлене служити ідеям, гідним кам ’яної доби. Наука воює на боці упередження.

Чи не те саме, по суті, ми маємо й тут? Чи можна порівнювати принципово р і з н і за своїм змістом культури? Культуру, засновану на ксенофобії, расизмі та імперській ідеї, та культуру надихнену ідеями рівності, свободи та незалежності? Важко…

Вони, воістину, — непорівняні.

Але, крім “вєлікіх пісатєлєй” доморощеного визнання, в російській літературі були, бували, письменники міжнародно визнані, — лавреати Нобелівської премії — І. О. Бунін (1933), Б. Л. Пастернак (1958), М. О. Шолохов (1965) та О.І. Солженіцин (1970): як з ними? Бо ж у нас — не було ні єдиного.

Однак, — а як же з ними? — з ними теж потрібно спочатку розібратись.

І. О. Бунін (1870–1953) був дійсно великим пмсьменником, можливо — кращим з російських письменників взагалі. Премії отримав абсолютно по заслугах, але… Хто ж наважиться заперечити, що й тут могли бути політичні мотиви? — поставити на місце знахабнілу більшовичню з їх горькімі та олєшамі.

Присудження Нобелівської премії Б. Л. Пастернаку (1890–1960) за його роман “Доктор Живаго” (а він і став безпосереднім приводом) — тягне в той же бік, тому що “доктор” сам по собі — того ніяк не вартий. Не великий твір. Якщо ви читали, ясна річ.

Про малописьменного пияку та зоологічного жидофоба М. О. Шолохова (1905–1982) — годі й казати. Тут зібралося разом все. І його щорічні вояжі до Швеції (за державний рахунок) з нахабними домаганнями, напоюваннями та хабарами. А разом і бажання боягузливого Заходу з його ідіотичною “разрядкой”, якось вгамувати скандал з Пастернаком та висловити таким чином своє задоволення новою владою в Москві.

Тому що, коли “Доктор Живаго” цієї премії не вартий, то “Тихий Дон” — не вартий тричі.

Поставимо запитання руба: а які такі стилістичні та літературні красоти відкриті світові в цьому творі відомого автора, котрий у приватному листуванні з видавництвом, кажуть, робив десятки грубих помилок, граматичних та орфографічних — на сторінку тексту? Або так: а які такі загальнолюдські пристрасті та проблеми займають мавпятник його героїв, крім відверто тваринних? Яку мудрість з його книг міг винести читач, окрім — скажімо, — “єслі сучка нє захочєт — і кобєль нє вскочіт” — та в подібному ж роді.

Нобелівським лавреатам належить читати нобелівську лекцію, презентуючи нею себе — світові; себе та своє мистецтво, викладаючи накопичену життєву мудрість. У інших подібні лекції бували й подією світової культури. Ніколи не бачив нобелівської лекції М. О. Шолохова, хоч її мав би писати, без жодного сумніву, весь “лічний состав” відділу пропаганди ЦК. Що ж він там — цікаво — виклав у ній світові, цей пропитий до шпику кості поміщик станіци Вєшєнской, так обожнюваний власними підданими (мало не кріпаками)? Так, що ж іще, крім цього — одвічного, народної мудрості: “Єслі сучка не захочєт — і кобєль нє вскочіт”?..

Так, присудивши цьому суб’єктові Нобеля, шведський нобелівський комітет себе не знесмертив…

Чи тягнув тоді на Нобеля О.І. Солжєніцин? Бо, можливо, були й такі думки, що йому присудили теж дещо авансом, щоб якось врятувати від нових репресій. Що ж, не можна виключати й таке, але його лавреатство має бути поза всякими сумнівами. Досить проглянути його нобелівську лекцію: так — великий письменник.

Які б дурниці не верз потім про Росію та Україну.

Йому ставлять в особливу заслугу “Архипелаг ГУЛАГ”, і це є цілком справедливе. Можуть сказати — він не був тут першим. Слушно, це так, бо ГУЛАГ веде свого походження від лєнінського СЛОН — Соловєцкіх лагєрєй особого назначєнія, які почались розбудовою безпосередньо по революції. Та про все це писали ще перед війною троцкіст Б. Суварін, писав наш Борис Бажанов; писали інші люди, всіх не перелічити. Найкраще, мабуть, зі знанням справи, багато і переконливо, — писав Іван Багряний. Але, все це пропускали якось повз вуха. Всьому цьому чомусь не йняли віри; чи — може тільки удавали? — оті західні каботини…

Все ж, прийшлося повірити, повірили та жахнулися, коли О. Солжєніцин відкрив людству

не тільки передвоєнний, але й повоєнний ГУЛАГ. Величезний опис, дріб'язково та незаперечно задокументований, продукт неймовірної, надлюдської праці.

Чому ж не вірили раніше?

Немалого значення мала, напевно, одвічна паскудненька рожевість чималої частини західної інтелігенції, яку надто вже тягне охрестити, як звичайне запроданство. Очолюване було це крило різними там бернардшовами, роменроланами, а потім і сартрами (про яких світова література вже мало не забула), які відроблювали своє ретельно та самовіддано. Бернанд Шов навіть своє семидесятип'ятиріччя святкував у Москві (1931), незабаром після "Вєлікого пєрєлома". Цей всеєвропейський блазень був убивчо серйозним: доповідь про нього робив сам А. Луначарскій. Ювіляр запевняв світ: "Комуністична система здатна вивести людину з теперішньої кризи й врятувати від політичної анархії та руїни". Вірив? — далебі… відробляв. Адже, й він не був такий уже кінцевий дурень…

Ромен Ролан, повернувшись 1935 року з Москви, — порівнював Сталіна з римським імператором Августом та щиро вірив, що "Ягода викликає симпатію"…

А такі одинаки, як Артур Кестлер чи Ігнаціо Сілоне, — так і полишились одинаками, яких ніхто не хотів розуміти: адже, як твердить сам Бернанд Шов… Щось почало зрушуватися тільки по війні, коли прийшли Абдурахман Авторханов або Роберт Конквест, — люди іншого покоління.

Отже, вона може пишатися собою, брудно–рожева "інтелігенція" Заходу. Бо це вона підготувала Мюнхен, Тегеран, Ялту та Потсдам, — вічні плями на репутації XX століття.

У нас нобелівських лавреатів немає, так склалося. Ні на політичному грунті, ні на будь–якому іншому; хоч і могли би бути. Чи шкодувати за цим? — але, навіщо? Бо ж для світу ми просто не існували; для якоїсь його частини — не існуємо практично й зараз. Світ турбував (та турбує й досі) - виключно благостан Росії: традиції XX сторіччя — бережуться. Щоб, упаси Боже, з нею чогось там не трапилось. Не пропав би з мапи світу цей єдиний в своєму роді розплідник агресії, тоталітаризму, безправ'я та "бєспрєдєла". Бо, — як же тоді жити без неї нещасній Європі? — як жити світові?

А ми? — а ми — це десь там "на югє Россіі"…

Тепер — часи міняються. На мапі світу знову з'явилися ми, ігнорувати нас уже не можна. Не та вже Росія (може ще й видужає?), а ми — незалежні. Все буде надалі визначатися тим, як ми нею — цією незалежністю — розпорядимося.

ІЩЕ ДВІ КУЛЬТУРИ

О мощи этой городской культуры, о том, что золотоордынские Сарай и Новый Сарай были красивейшими городами мира в XVI в., говорят свидетельства современников.

Відносини з монголами та приволзькими тюрками відігравали немалої ролі в російській історії. Вони охоплюють біля трьох сотен років політичного та культурного спілкування двох народів, та не могли за цей час не вплинути на їх історію та культуру.

На чому ж вони полягали, ці відносини? Про них писали багацько діячів російської культури, відомих та менш відомих, починаючи з О. С. Пушкіна:

Русские необозримые равнины поглотили силу монголов и остановили нашествие на самом краю Европы; варвары не осмелились оставить у себя в тылу порабощенную Русь и возвратились в степи своего Востока. Образующееся просвещение было спасено растерзанной Россией…

Ось така, не більше й не менше: зупинили “варваров” та врятували Європу.

Зробив свій внесок, вніс власну лепту й представник нового класу “разночінцєв” (а по–нашому — просто люмпенів), збіглий попович та “прєдтєча діалєктічєского матєріалізма”, М. Г. Чернишевский, читаємо:

Нет, не завоевателями и грабителями выступают в истории политической русские, как гунны или монголы, а спасителями, спасителями от ига монгольского, которое они сдержали на мощной вые своей, не допустив его до Европы, быв ей стеной, правда, подвергнувшейся всем выстрелам, стеною, которую вполовину разбили враги.

Бачите, це після нього, “прєдтєчі”, росіяни не тільки що нікого не грабують вщент, але навпаки — всіх рятують. Процитуємо тут і третього з них, філософа В. С. Соловйова, сина не менш відомого російського історика С. М. Соловйова; він пише:

Для московского государства на месте этих благотворных воздействий стали тягостные и унизительные отношения к хищной монгольской орде. Влияние этих отношений было двоякое и вдвойне вредное. С одной стороны подчинение низшей расе и постоянные сношения с нею оказывали уподобляющее действие на русских (особенно при полном разобщении их с Европой), понижая их духовный и культурный уровень. А с другой стороны так как несмотря на это понижение за русскими все-таки оставалось преимущество христианской и исторической нации, то постоянное сознание этого преимущества в сношениях с монголами (не уравновешенное никаким международным общением в другом направлении), развивало в московских людях национальное самодовольство и гордость.

Як “національноє самодовольство і гордость” тут розуміється та імперська паранойя себелюбства, окремого та колективного, котра є незмінно присутньою в Росії.

Цілком вражаючою, часом нагадуючи — зайвого разу, прозріння І. Павлова, — буває ота чіпкість російської думки там, де необхідно створити на власну користь черговий брехливий міт! Не становить найменшого труду однозначно з’ясувати, що міт про “татарскоє іго”, ті чи інші контури якого проступають в усіх трьох наведених висловах, — є чистою вигадкою. Пройшовши Руссю зі своїми двома чи трьома туменами, Бату–хан мав лише намір полякати своїх майбутніх сусідів та привести їх до васальної залежності від своєї держави. Що й сталося, не без успіху. Те, що влада “вєлікого князя” легітимувалася в Орді за допомогою “ярлика” — чи не завжди було чисто формальною процедурою. Не має жодного відношення до “іга” й обкладення даниною. Пригадайте, які данини, величезні та систематичні — тонни золота, виплачувала Візантія Україні — Гунському каганатові, але — хто ж це й коли в Константинополі написав, що Візантія перебуває під “гуннскім ігом”?

Тут брехалося та брешеться широко й вільно — “татарскоє іго”!

Гадаю, що більше цитувати нема потреби. Все наведене є досить типове, та — хоч і коротко, але вичерпує російське відношення до монголів. Зауважимо, що останнє —

монголи, є деяке літературне перебільшення. Сусідом Росії була найзахідніша частина великої монгольської федерації, що розлеглася від Китайського моря та Тихого океану — до Чорного моря, — Алтин Орду, а в ній власне монголи не відігравали істотної ролі. Це була, чи не цілком, держава волзьких угрів та тюрків.

Розберемося тепер по суті в усіх наведених твердженнях. Почнемо з О. Пушкіна. Отже, “образующєєся просвєщеніє било спасєно растєрзанной Россієй”. Від “варваров”, природно. Як? — але ж це вже зовсім просто — “русскіє нєобозрімиє равніни поглотілі сілу монголов”. Це — вибачте, які ж такі “русскіє нєобозрімиє равніни”? — чи, бува, не ті, що між Москвою та Коломною? — бо, де ж тоді було взяти інші?..

Наведемо деякі неспірні факти, котрі могли би бути відомими й господіну Пушкіну, якби ж він поцікавився їх узнати.

Вірішальний бій з монголами на Калці відбувся 1223 року.

На той час Монголія розлеглася від Тихого океану та по Каспій (Китай та Іран іще не були повністю завойовані) та намірювала так, десяток мільонів кв. км., на яких жили десятки ж мільйонів людей. Хоч власне Монголія, з якої все почалося, налічувала 2–2,5 мільйони населення. Росія, точніше — північні руські князівства, займали на той час що–небудь біля 200 000 км. кв., з досить рідким населенням. Скільки ж його там могло бути? Чотири віки (!) потім, наприкінці XVII віку, Московія не налічувала й 5 млн., так скільки ж могло бути тоді? — ніяк не більше мільйона (насправді — значно менше). В наступній столиці Алтин Орду, десь через сто років (напочатку XIV ст.), — було два мільйони людей, — значно більше, ніж по всіх васальних російських князівствах разом!

Такою є сувора та проста правда історії, та від неї нема куди подітись. Пігмей не в стані зупинити велетня, як би йому того не хотілося. Вже просто тому, що пігмеї зупиняють велетнів тільки в казках. Сили тодішньої та й наступної Росії, та сили монголів, навіть окремо взятої Алтин Орду, — були неспіврозмірні, як неспіврозмірні були рівні військового мистецтва монголів та всіх інших сучасників; тим пак — росіян.

Про те ж саме, взагалі, пише нам і другий автор, та з тою ж повною відсутністю будь–яких резонів. Якщо все це не є свідомою брехнею, тоді — знову, дологічне мислення. Перетворення дійсності на слова, а потім їх перетворення: за бажанням.

Підсумуємо. Твердити щось подібне наведеному здатний або повний невіглас, або шахрай, який розраховує на невігластво слухачів та читачів. На превеликий жаль. Пригадується з цього приводу російське прислів’я, яке саме сюди пасує: “врі, да знай мєру!”

Брехнею є все це й з іншої причини. В битві 1223 в долині Кальмуса — монголам маршала Субедея протистояли українці, половці та алани, але там не було нікого з півночі, з російських князівств.

Після свого утворення Алтин Орду, мала за плечима історичні традиції двох великих каганатів, більш старого Булгарського з V ст. та Хазарського (з VII ст.); підчас походу Бату–хана 1237–38 рр., росіяни поставили монголам деінде непогоджений опір, але хутко визнали себе васалами приволзької держави.

Мовчать, та всі разом, про те, що росіяни потім систематично приєднувались до “хіщной монгольской орди” (ніхто не неволив, це можна довести) в її походах на захід. Чи нагадати? Проти Литви 1275, проти Аланії та Північного Кавказу 1277, проти Польщі 1280. На Закарпаття 1285, знову проти Польщі 1286 та 1287 років. У наступному сторіччі це походи 1333 та 1340 років на Смоленск, на Білу Русь; тобто — вже на прямих єдиновірців — православних. Цей перелік можна було б продовжити й на наступні сторіччя.

Які вони вояки — всі добре знають, та й нечислені були. Отже, татарам вони не були надто потрібні. А приєднувалися з двох причин: щоб засвідчити вірнопідданість, а потім — і собі пограбувати. Те, що від монголів полишиться. Як зграя гієн супроводжує прайд левів.

Але, звернімося тепер до третього автора. Він вже не годує нас ідіотичними байками про Росію — рятівницю невдячної Європи, але — вживаючи відбірно расистську термінологію

(тепер це не повинно нас дивувати) — “висшіє” й “нізшіє” раси, навіює нам думку про те, що — от: російська раса — вища, “історічєская” (та християнська), а — то, монголи, без сумніву, нижча раса — дикуни.

В той же бік гне й совєцький расист (котрий, однак, і з Соловйовим поруч не сів би!):

Все легенды о якобы высоком культурном уровне золотоордынских татар не имеют под собой никаких оснований. Весь внешний блеск золотоордынских памятников — краденый, подобно тому, как на военном и фискальном грабеже было основано само существование этой реакционной, разбойничьей, полурабовладельческой державы.

Бачите — “крадєний” (“блєск”), а значить, схоже, украли вони його в кого? — правильно! — у росіян, у “вищої раси”. Щодо “полурабовладєльчєской”, то тут автор бреше — і оком не мигне. Бо якщо в Росії рабство та работоргівля були її соціальною основою від її початку та до 1861 року (офіційно), то в Монгольській державі інституту рабства, як відомо, взагалі не було.

А в цілому — непоганий зразок брудного паплюження чужої репутації. Зворотній бік нахабного вивищення власної, досить сумнівної.

Дозволимо собі тут, та з приводу того ж “крадєного блєска”, невеличкого відступу. Краденою є, як відомо, назва — “Росія”. Бо це є златинізована назва Русі, хоч Київської, а хоч і Білої, а все одно — не тої. В Новому Світі були, щоправда, і “Нова Еспанія”, і “Нова Англія”, але — постривайте: не просто, а — “нова”. Росія називається Россією з Петровських часів. До цього вона благополучно іменувалася Московією. Якщо ми приймемо, як воно про це вже писалося, що незалежність північних колоній від Києва, які згодом стали Росією, йде від 1169 року, то… Виходить, що росіяни більше півтисячоліття (!) не знали (або не пригадували, забули), що вони — нащадки “россов”. А потім раптом узнали, що вони чистопородні росси (чи, бува, не від іноземців?), та й загордилися як один, благородною гордістю Пніна. Цікаво, чи не так?

Так от, а такий “блєск”, він — не крадений?

Нагадаємо, на всякий випадок, для тих, хто не знає, що в Київській Русі наче й “курних ізб” не було.

Але, як ви знаєте, їм і цього стало замало. З часом вони перехрестили себе на “Вєлікороссію”, а булу метрополію переіменували на “Малороссію”. Це, уявляєте, як би раптом США, ні сіло ні впало, об’явили себе “Великобританією”, а островне королівство обізвали б “Малоанглією”, — чи не так?

Воістину, від скромності Росія не помре…

От, ми тепер і спробуємо розібратись, — а хто ж був насправді вищий, а хто нижчий. І хто в кого та що саме — вкрав.

Зауважимо, що в цих питаннях у світі й досі царюють брехливі упередження, нав’язані російською історією. Більшовики ж, як ніхто інший підтримували брехливі міти про одвічну відсталість пораблених насильством народів, які набагато перевищували росіян культурою: підготовчий етап для зросійщення та геноциду.

Досить повні та достойні довіри описи Алтин Орду полишив нам великий вчений, географ та мандрівник Ібн Баттута з Танжеру (1304–1377). Він відвідав цю країну для ознайомлення з нею, одною з культурніших країн того часу; та на те, щоб побачити на власні очі — а що воно є оті “білі ночі” в Пярмі, про яких він стільки чув.

Якщо тодішні російські “міста”, були просто містечками, що порізнювалися від сел тільки наявністю якихось там стін, іноді — кремля та кам’яної церківки (в Москві першою кам’яною будовою був Кремль, споруджений Дмітрієм Донскім 1380), то в Алтин Орду велося з самого початку планове цегляне будівництво. В столиці країни, Сараї (ібн Баттута був там 1333) проживало тоді 2 млн. людей, а за Озбек–хана почало виростати друге столичне місто — Сарай–Берке. Громадські будівлі обкладалися художніми кахлями або кольоровою мозаїкою. Вулиці замощувались та існувало строге планування та профілювання міста.

В Москві не було, мало не до XVII ст. ні готелів, ні заїжджих дворів. В містах Алтин Орду

здавна існували розлеглі готелі — каравансараї, де з повним обслуговуванням могли зупинятись цілі торгові каравани. Таке було неодмінною особливістю всіх великих азійських міст — Самарканду, Отрару, Герату та Пешавару.

Робити порівняння культур, в данному разі — визнаємо це, дуже важко, майже неможливе.

Дійсно, як бібліотеки Алтин Орду містили більш повні зібрання праць Авіценни та Біруні, ніж уславлені бібліотеки Каїру та Багдаду, то про які там бібліотеки могло йтися в тодішній Росії? Бо там вони з'являться десь на п'ятсот років пізніше.

Непорівняні та неспівставні, насамперед — за рівнем розвитку були ці дві культури.

Зовсім недавні дослідження показали, що в Алтин Орду при складанні календаря та поправок до нього, — уміли враховувати прецесію земної вісі! Але, що ж на той час було в Росії? — чи знали там взагалі, що це таке календар? Бо ж там донедавна вважали, що земля є плоскою та стоїть на трьох китах. До чого ж тут якась там прецесія? — якоїсь там вісі?..

В Алтин Орду вміли складати точні календарі тому, що там діяли, може з XII ст., а може — й раніше, — астрономічні обсерваторії, де велися регулярні спостереження та дослідження. Ми знаємо навіть імена деяких тодішніх вчених. Придворним астрономом Джанібек–хана (1341–1357) був, наприклад, доволі відомий на Сході вчений — Камаль ад–Дін ат Туркмані, туркмен з походження, як показує ім'я.

Особливий сюжет складає в порівнянні двох культур, специфічно російський об'єкт, невідомий в Алтин Орду, — "курная ізба". Такий сюжет є насправді невичерпний, тому що ніде більше не відомий, крім Росії: ні в просторі, ні в часі. Дослідники пишуть про це не завжди прямо, ухильно та дипломатично:

Жилой постройкой феодального двора была горница. Не всегда горницы имели косящатые окна, да и не всегда они могли быть с белыми печами…

"Белые печи", це пічи з димоходом. Значить — не завжди вони бували навіть на феодальних дворах, тобто — у багатих. А це ж — вже XVI ст., зверніть уваги. Дещо більш визначено читаємо далі:

Но и для богатых жилищ такие печи белые были, по–видимому, редкостью. Большая часть жилых помещений отапливалась по–черному, когда дым из печей попадал в избу во время топки и выходил через специально прорубленное дымовое окно, дверь и щели.

Отже, у багатих на півночі "большая часть жилых помещений отапливалась по–черному", а що ж тоді діялося у бідних? З цього приводу не шкодить прочитати несмертельний нарис М. С. Лєскова — "Загон", де він дає щось на кшталт підсумку тисячолітнього розвитку "русской ідєі". Це в ньому він розповідає про отруєного ліберальними ідеями російського рабовласника минулого століття, С. Всєволожского, який побудував на нових "пожалованних" йому землях сільце з охайних цегляних будиночків з усім, чим треба для пригнаних туди "на вивод" рабів. Побачивши село вони збунтувалися як один. "Дєди наші нє жілі в камєні, і нам нєгожє…" та з останніх сил приліпили до них дерев'яні "курниє" зрубики, опридiливши барську вигадку на те, щоб ходити туди "до вєтру". Він же, Лесков, розповідає про анонімну брошуру такого собі слов'янофіла, який розхвалював на всі боки переваги "курной ізби" та рекомендував усі хворі лікувати ковтаючи зішкребану зі стін сажу.

Він, принаймні, вирішив полишитись невідомим нащадкам. Але, час іде та паранойя національного себелюбства — міцніє. А сором — відповідно: відступає. В наш час з'явився світові такий собі В. О. Чивіліхін, котрий вже ніяк не анонімно пояснив нам цю загадкову національну традицію. Виявляється, що пояснень для цього є не одне, а два. Одне, так би мовити, — для бідних; друге — для багатих. Отже, чому топили "по–черному" бідні:

Нет, не от дикости или глупости топил рязанский мужик свои избы по–черному, не от лености хлебал квасную тюрю, не от жадности бабы слепли у лучин, варили лебеду и подмешивали в хлеб древесную кору, а от безысходной бедности да безземелья.

Зауважимо відразу, — спорудити який там не є димоход, то не авто придбати. Отже, бідність тут ні до чого. “Безземелье”, як причина бідності — виглядає й зовсім дивно. Як же воно так? — земель нахапали — *десятки* мільйонів км. кв., а — “бєзземєльє”! Люди добрі, та скільки ж їм іще потрібно нахапати?!

Але, у нього ж знаходимо й протилежну, так би мовити оптимістичну версію походження дикого звичаю, призначену вже для багатої півночи:

Нет, топка по–черному была древним, простым, единственно доступным и эффективным средством против эпидемий. Наши предки, естественно, ничего не знали о вирусах гриппа, дизентерийной или чумной палочке и микробах, но инстинктивно, опытом нашли метод дезинфекции, что вместе с вымораживанием изб в трескучем морозе создавало более гигиеническую атмосферу в жилищах.

Як ви помітили, все це — на протязі одної сторінки, так що… Досить непогана, ще одна ілюстрація до отого їхнього дологічного мислення.

“Наши предки ничего не знали…”, але — мало знають, як бачимо, їх прямі нащадки, тому що *немає* такої “дизентерийной палочки”, шкода; була та є дизентерийна *амеба.* Повчально, що як описаний М. С. Лєсковим анонім — дещо соромився своїх патріотичних поглядів, проповідуючи їх анонімно, то вже В. О. Чівіліхіну такі обмеження — і зовсім не властиві. А чи не в тому, бува, є сутність того, що в Росії вважають прогресом?

Тепер — подумаємо самі: в чому ж причина? Бо ж ясно, що анонім М. Лескова, який виспівував хвали на честь “курной ізби”, скромно приховуючи своє ім’я, як і нахабствуючий патріот В. Чивіліхін, — намагаються кричущий недолік перетворити на якесь достоєнство, зняти патріотичної сметанки, можна так сказати, — з чистісінького лайна. А, в чому ж воно насправді була справа?

Ясно, в загальних рисах, що справа тут — насамперед, все в тому ж первородному гріхові Росії — рабовласницькому устрої; тобто — в самій “русской ідєє”. Маси росіян, що з великим задоволенням пораблювали інших, потім самі, добровільно (посилання на чергові кнування будь–яких “інозємцев” — категорично відкидаються!), з причин самої тільки заздрості одне до одного позбавили себе волі та людської гідності разом — “хай ні в кого нічого не буде!”, стали народом, що безнадійно *опустився.* Це — ціла новація історії (“особий путь Россіі”), тому що ми знаємо в будь–якому народі опущених людей, але цілий *нарід,* що опустився? — це, без жодних сумнівів, дещо принципіально нове. Таке, шо немає собі жодного іншого прикладу в історії людства.

І — дійсно. Добудувати димохід, це не автомашину придбати в умовах “реформ та ринкового господарства”, на це не треба бути обов’язково спекулянтом. Поготів, димохід виготовлюється з того ж що й піч, та становить аж ніяк не більше ~ 10% її вартості. Значить — “сойдєт і так”, а це й є принцип опущеної людини; принцип повернення назад, до худоби.

“Курная ізба” — то не єдина ознака такого статусу. Коли замість нормальної хвіртки лазять все життя через дірку в паркані, коли протоптують на газоні доріжки напряму, як худоба, коли пруть на червоне світло, то все це є видиме свідоцтво того, що ми маємо справу зі здавна опущеним народом.

А значить, і культура цього народу, є культурою опущених людей.

Це, до речі, здавна примітив розумник П. Чаадаєв (1794–1856), прочитайте хоч би це, воно цього варте:

Оглянитесь кругом себя. Разве что-нибудь стоит прочно на месте? Все — словно на перепутьи. Ни у кого нет определенного круга действия, нет ни на что добрых навыков, ни для чего нет твердых правил, нет даже и домашнего очага, ничего такого, что бы привязывало, что побуждало бы ваши симпатии, вашу любовь, ничего устойчивого, ничего постоянного; все исчезает, все течет, не оставляя следов ни вовне, ни в вас. В домах нащих мы будто в лагере; в семьях мы имеем вид пришельцев; в городах мы похожи на кочевников, хуже кочевников, пасущих стада в наших степях, ибо те более привязаны к своим пустыням, нежели мы к своим городам.

Життя та культура цілого народу (досить численного), що цілком складається з

“врємянок”… Тут є над чим задуматися.

Відмітимо, що традиції “курной ізби” — живі й посьогодні. Зайдіть до будь–якої громадської споруди булого СССР та обдивіться навкруги. Ви напевно, не викриєте ні вентіляції, ні звичайної хвірточки. Певний, якби більшовикам пощастило би добудувати свою Вавілонську башту XX віку, отой Дворєц Совєтов у Москві, увінчаний велетенською постаттю симбірського пігмея, — і там не було б і єдиної хвірточки. Скажить, поклавши руки на серце, — а часто бачили ви працюючою вентиляцію в німецьких вагонах? — котра розрахована на *постійну* дію.

Відмітимо до того, що в Алтин Орду, як і в будь–якій іншій країні світу, ніхто й ніколи, природно, не жив у “курних ізбах”.

Цілком пасував до “курних ізб” і весь останній побут російських людей.

Найрозповсюдженіші побутові археологічні знахідки на Волзі, це залишки дощових парасолек, люстерок, олійних світильників та індивідуального столового посуду. Чи було щось із цього в Росії? — далебі… Там “баби слєплі у лучіни”, про парасольки довідалися лише у XVII ст., а люстра були найсуворіше заборонені ще за перших Романових “бєсовскоє ізмишлєніє!”. Про те, що сьорбали зі спільної миски, що бідні, що багаті, — і згадувати не будемо.

Або ось, ще одне, — як порівнювати російський “Домострой”, де потрібно було не жаліючи бити щодня жінку й діти — “терзая тело спасать душу”, та… та, хоча би кодекс законів Монгольської конфедерації — “Ясу” (Закон), де була стаття, за якою вдарити жінки або дитини — вважалося кримінальним злочином?

Адже в Росії “Домострой” був обов’язковий. Не дотримуватися його було все одно, що за більшовицьких часів демонстративно проігнорувати якісь збори або святкову демонстрацію. “Домострой” був настановленням до православного трибу життя, а значить — обов’ язковий для всіх православних. А коли в країні є щось зовнішнє, але обов’язкове для всіх, — то це й є *тоталітарна* країна.

Першою та вирішальною рисою російського суспільства, російського трибу життя, — є, ясна річ, рабство. Воно прийшлося однаково до душі як верхам, так і народові. Треба бути, мабуть, зовсім сліпим, щоб не помітити: з відміною рабства 1861 року й розпочалася в Росії низка соціальних криз, котра продовжується аж до наших днів. Це неможливо порівнювати з отими сторіччями соціального миру, який панував у Росії перед цим нещасливим роком.

Повчально буде коротко прослідкувати цю притаманність до рабства через пару посилань. Щоправда, перше з них ми вже наводили вище, а тут наведемо ще раз для зручності. Воно відноситься до XV ст.:

Нарід цей має таку природу, що радий кріпосному станові більше, ніж свободі. Вмираючі часто своєю останньою волею відпускають кріпосних, але ці зрідка полишаються на свободі, а запродуються самі (іншому панові). Так продає також батько свого сина, і як син службою чи якось інакше отримує свободу, може батько його продати й другим і третім разом; тільки після четвертого продажу не має він більше права над ним.

Друге посилання (перше речення з нього ми вже теж цитували) - займаємо у російського історика, дослідника древнього російського побуту. Втім, описувані ним звичаї зберегалися, мабуть, до самого XIX ст.:

Нередко случалось, что господин насиловал своих рабынь не обращая внимания на их мужей, растлевал девиц; случалось, что убивал до смерти людей из своей дворни, — все ему сходило с рук. Самые слуги не имели понятия, чтобы могло быть иначе и не оскорблялись побоями и увечьями: за всяким тычком не угоняешься, гласит пословица; рабу все равно было, справедливо или несправедливо его били: господин сыщет вину, коли захочет ударить — говорили они.

Можна тут звернути уваги на наслідки подібного відношення. Все це повністю знімало почуття провини та зрівнювало різниці поміж справедливістю та несправедливістю. Не випадково ж у сучасній Росії найвищий рівень злочинності гармонійно суміщується з повною безкарністю: ідеал, до якого йшли віками, — нарешті досягнуто!

Побиття, як ми вже казали, було санкціоноване зверху обов’язковим для всіх православним “Домостроєм”, до цитування якого (щоб нам не дорікнули упередженням) ми й перейдемо. Він рекомендував голові родини бити всіх не оглядаючись, не за щось там, а так — профілактично, на всякий випадок. Ось коротка настанова до виховання дітей:

Любить их и беречь и страхом спасать; уча и наказуя, и рассуждая раны возлагать. Казни сына своего от юности и будет покоить тебя в старости; не ослабевай бия младенца: если жезлом бьешь его — не умрет, но здоров будет; бия его по телу, душу его избавляешь от смерти.

Пошлемося з цього приводу на того ж таки Н. Костомарова; вже спеціально, — щодо дружин:

Обращение мужьев с женами было таково: по обыкновению у мужа висела плеть, исключительно назначенная для жены и называемая дурак; за ничтожную вину муж таскал жену за волосы, раздевал донага, привязывал веревками и сек дураком до крови — это называлось учить жену; у иных мужьев вместо плети играли ту же роль розги, и жену секли как маленького ребенка, а у других, напротив, дубина — и жену били как скотину. Такого рода обращение не только не казалось предосудительным, но еще вменялось мужу в нравственную обязанность. Кто не бил жены, о том благочестивые люди говорили, что он дом свой не строит и о своей душе не радеет, и сам погублен будет и в сем веце и в будущем, и дом свой погубит.

В цій галузі доходило й до досить поганих анекдотів. Той самий Герберштайн наводить одного з них у своїй книзі “Московія”; читаємо:

В Москві живе такий собі зброяр на ім ’я Йордан з Галлю, що в долині Інну, який взяв жінкою росіянку, та коли вони вже чимало прожили, вона одного разу дружньо запитує його: "А чому ти мене не любиш?" Він їй каже, що любить, а вона на це йому: “Я не бачу від тебе ознак цього". Він питається, а яких знаків вона хоче? "Ти мене ще не побив" — каже вона. Тоді він сказав, що ніколи не думав, що побиття — це ознака любови, але з цим не забариться. Невдовзі він немилосердно побив її, та повідомив мене, що вона ще ніколи не являла стільки любови до нього. Це він застосовував все більше. Наприкінці (ми тоді ще були в Москві) він взагалі, — забив її до смерті.

Биття та батоження — то деякий інваріант російської історії, дещо постійне та незмінне, як сама Росія. Змінювалися форми, засоби: батіг, казача нагайка, шпіцрутен, шомпол, але полишалось биття, як загальна російська домінанта. Написана Н. Н.Єврєіновим “История пытки в России” — могла б стати шкільним підручником з історії Росії.

Російське суспільство — це суспільство одвічно побудоване на садистично–мазохістичних засадах.

Всі спроби звести відповідальність за ці дикунські основи культури на монголів та оте “татарскоє іго”, яких чинили неперервно від Карамзіна та Пушкіна й по Міклухо–Маклая та Ключевского (не виключаючи й сучасних наукових пройдисвітів) — шиті білою ниткою. Все це є нахабна та свідома брехня. Наклепи.

Тому що, — нагадаємо ще раз ту саму статтю “Закону” монголів, зібраного та кодифікованого ще за Чингіс-богдохана; згідно якої вдарити (не побити!) жінки або дитини, — вважалося за кримінальний злочин.

А що ж сказати про ті статті “Яси”, котрі присвячені охороні навколішного середовища, статтях, які невідомі й досі численним європейським законодавствам?

Те саме — з енциклопедіями. Першою в Європі була, здається, видана в середині XVIII ст. Французька енциклопедія, а першої в Росії видадуть сто років потім німець Брокгауз та єврей Єфрон, але…

Першим у світі надумав накопичувати та інтегрувати людську мудрість великий Тибет, Країна Снігів, і ніхто не може сказати, коли з’явилася там перша енциклопедія. Скельні написи орхоном на берегах сибірських та монгольських рік, що відносяться до VIII ст. н. е., — вже містять часом цитати з тюркської енциклопедії “Кудатку Білік”, а двохсоттомова монгольська енциклопедія “Данджур” явилася світові на сторіччя раніше

від Французької.

Якщо в Алтин–орду ми зтикаємося на той час зі справжнім розквітом літератури, то цього аж ніяк не можна сказати про Росію, що б там не писали різні патріотичні дослідники, тому що за себе завжди промовляють факти. Для літератури необхідна мова, якою ця література виражає ті чи інші думки. Російська мова тих часів була кострубатою, мало впорядкованою нормами та до вищого ступеню бідною. Та складності чи багатства вона, взагалі, з тодішнім трибом життя не потребувала. Якщо вже повсюдно топили "по–чєрному", то можна думати, що "по–чєрному" ж і висловлювались; і писали. Автентичні пам'ятники епохи, як би їх там потім не переробляли та не прикрашували за совєцьких часів, — самі промовляють за себе. Коли десь в XVII–XVIII ст. росіян стали потроху випускати за кордон, — де–хто полишив спогади про це. Читати ці записи смутно та смішно заразом. Це — якесь мурмотіння, белькіт про те, що там — "у ніх", і "доми зєло прєогромни", повним повно "мужіков мєдних" по майданах, ну, і всяке подібне. Загалом, мимо того, що все це є "зєло прєудівітельно" — нічого й не вичитаєш. Не було в російській літературі ні Лоренсів Стернів, ні Семюелів Пепісів.

Тверський купець Афанасій Никитін, що полишив нам свое "Хожение за три моря" (1472), був людиною культурною та цікавською, але… Починає він як слід, російською мовою, але чим далі заглиблюється до нового та невідомого, тим більше йому не вистачає слів та… він все частіше займає потрібне з добре знайомого ітіль- тюркі, мови Золотої Орди. Мови, яку пізнав з юнацтва, торгуючи з волзькими татарами.

Тому що в Алтин Орду, частині монгольської держави, розмовляли та писали зовсім не монгольською мовою. Там, окрім мов різних народів, угро–фінів та тюрків, від мов мансі та хантів на півночі до мови кипчаків на півдні, — існувала дуже стара мова, якої більш–менш знали всі народи великої країни — волзька тюркська або ітіль–тюркі. Про неї можна отримати уяву, пізнавши дещо мову сучасних казанських татарів. Вона порізнюється від мови південних, кримських татарів — булої кипчацької, приблизно так, як російська від української: це різні мови.

На часи монгольського завоювання ітіль–тюркі був уже досить старою мовою. Старою була мова, старою була й створена на ній культура. Вони зіходять, можливо, ще до Булгарського каганату, котрий виник 490 р. внаслідок відділення від Гунського каганату в Україні північних земель, завойованих за Аттіли ханом Онегом та сином кагана, Ілеком.

Справа в тому, що Європа пильно слідкувала за процесом становлення Гунського каганату в Скитії–Україні та за його експансією на захід, але мало знала про те, що відбувалося в той час на сході. А між тим за часів Аттіли там відбувалися не менш значущі події, ніж легендарна битва під Цезумором. Бо на сході, на Волзі, багато воював один з кращих воєвод Аттіли, везер Онег. Про це пригадується щось навіть в китайських літописах. Бо китайці, що на той час чи не остаточно позбавились були звитяжних гунів, — дещо побоювалися, щоб вони не повернулися…

Така експансія була до деякої міри, природною та чи не закономірною. Якщо на заході балти та германи за Дніпром були давніми та добрими сусідами та спільниками гунів (див."Едду"), то на північному сході жили вже безпосередньо поріднені до них народи, — чуваши, булгари, мадяри та башкіри.

Ці завоювання були, однак, не міцними. Політичні та військові невдачі Українського каганату по смерті Аттіли 453 — призвели до того, що з 490 року Надволжжя відпадає від України (схоже — навіть без війни) та продовжує існувати на статусі незалежного каганату (багатонаціональної держави). Пройдуть часи, зміняться народи, підуть собі, на південь та на захід булгари та мадяри. Великий Булгар потім, на пару століть, потіснить з півдня Хазарський каганат, але він доживе до монголів, склавши відмінну державну основу для майбутньої Алтин Орду.

В роках 921–922 його опише нам у своїх записах араб Ібн Фадлан, відправлений з дипломатичною місією на північ, до Великого Булгару.

Таким чином, вже з початку XIV ст. є відома розлегла власна література на ітіль–тюркі, про яку пишуть європейські та арабські мандрівники. Це фольклор, епічні твори та хроники, історично–панегіричні твори. Почесне місце в ній, однак, займає перекладена література, що було деякою новиною для тодішньої Європи. На той час, коли Орду навідав Баттута (1333) на ітіль–тюркі було перекладено чи не всю східню класику та

добрий шмат західної. Не можна не навести з цього приводу уривку з записів відомого поета того часу, Сайфі Сараї.

Він пригадує, як саме він почав перекладати відому поему “Гюлістан” відомого шейха Сааді, з фарсі на ітіль–тюркі.

Одного разу ми сиділи рано навесні серед квітів в садочку. Бесідуючи з кількома вченими мужами про науку. Я прочитав деякі зі своїх віршів та один із слухачів спитав мене з приводу одної строфи. Почувши мою відповідь, він сказав: “У мене є до тебе велике прохання, добре було б тобі виконати його”. “Кажи” — відповів я. Він же сказав тоді: “Переклав би ти на наш тюркі “Гюлістан” шейха Сааді, та полишилося б ім ’я твоє у віках…”

Сайфі так і зробив, розпочавши переклад того самого вечора. В Росії про існування шейха Сааді узнають так, десь років через п’ятсот…

Це було навесні 1391 року. Вже відгомоніла Куликовська битва 1380, яка не принесла помітного збитку Алтин Орду, але вирішила долю узурпатора Мамая, бунтівного тумену нойона — генерала. Через два роки після неї татари Тохтамиша займають Москви, з якої панічно тікає куликовський переможець Дмитрій Донской, та спалюють Боровск, Дмитров, Коломну, Можайск, Переяславль, Серпухов та Юрьев.

Але, близький час і для Алтин Орду. Всього через чотири роки після бесіди в садочку Сайфі в Сараї, нерозсудливий Тохтамиш підніме руку на самого володаря половини світу, кульгавого Тімура, та програє йому 1395 року битву на Тереку, істу битву народів, не меншу від тої Аттілової, на Агрі Каталауні під Парижем. По цьому кульгавий киргиз із притаманною йому несамовитою злістю зітре з землі більшу частину квітучої країни на Ітілі. А Тохтамишу з його прибічниками прийдеться кінчати життя у далекій Литві, так само гостинній, як і могутній, під захистом великого кунігаса Вітаутаса, на якого не ризикує напасти сам великий Тімур; хоч і буде всіма дипломатичними засобами добиватися видачі Тохтамиша.

Після цієї катастрофи країна на Волзі вже не підніметься, а з часом до неї прийдуть зовсім інші люди, та вона, так само як інші країни, до яких вони прийдуть чи прийшли раніше (або — пізніше), буде надалі тільки тихо умирати.

Звідтіля поступово зникне, щезне саме поняття культури, а нашадок цих людей, одвічних руйнувателів усього, постарається — як зможе, оббріхати й минуле, написавши про “крадєний блєск” великої ординської культури.

Російський історик Н. М. Карамзін (1766–1826), з чистокровних татарів Кара–Мурзіних, бажаючи полестити, чи то поганенькій Московії, чи то великій країні предків, десь написав, що Московська держава була мало не продовженням Алтин Орду. То була велика неправда. Вона, яка виросла та склалася цілком під протекторатом Алтин Орду, — змінила її не замінивши, не в стані, завдяки своїй первісно–дикунській ментальності, не тільки що розвинути, але хоча б засвоїти щось з її високої східної культури, знехтувала її великими духовними цінностями.

Не була, не стала Москва продовженням, чи навіть хоч тінню Алтин Орду, вона була — цілком, її запереченням. Не зуміла вона, після Петра належним чином засвоїти й культуру Європи; як і створити достойну свою. Хоча б — і чужими руками.

ВИНИЩЕННЯ КУЛЬТУРИ

— Чи мав ти нагоди колись бачити подібне місто? — запитав Хубілай Марка Поло, простягнувши прикрашену кільцями руку з–під шовкової накривки імператорської галери, щоби вказати на мости, вигнуті понад каналами, княжі палаци з мармуровими сходами, що уходили під воду, легкі кораблі, рухані довгими веслами; баржі, з яких вивантажували кошики плодів на торгових майданах, балкони, альтанки, куполи, дзвінниці; сади на островах, що зеленіли віддзеркалюючись в сріблі лагуни.

— Ні, великий хане, — відповів Марко Поло, — я навіть не уявляв собі, що десь може існувати подібне місто.

Вандали Гейзеріха 455 року зайняли та пограбували Рим. Вони пробули в ньому лише два тижні та вичистили його з германською достеменністю, вивізши все, що знайшли — на їх думку, — вартісного. Щось порівняльне, хоч і в інших масштабах, можна було спостерігати 1945, коли росіяни допалися Німеччини, вивезли звідтіля все, що тільки було можна, від старих підштаників та мила, до прецизійних прокатних станів Йодера; але, вже за якийсь півдесяток років життя переможених та переможців — неможливо було порівняти. За жодним з параметрів. За кількістю, а головне — за якістю.

Будівель, щоправда, вандали не руйнували, але — зробили враження. Істеричний та мстивий Рим негайно придумав, а слухняна Європа увічнила слово “вандалізм”, що символізує дике та варварське відношення, обходження з предметами цивілізації та культури. Як ми можемо судити тепер, це було всього тільки пропагандним ухвитом, тому що вандали не поступалися культурою римлянам, але — що поробиш: як ми знаємо, бур’яни вкорінюються значно ліпше від культурних рослин. Так само в історії — ефектна брехня завжди поборе та витіснить скромну істину, що б ми там з вами не робили.

Однак, зауважимо при цьому, що справжнього вандалізму вони тоді ще не знали. А тому й пальми першості віддали не тим, кому треба.

Але, — облишимо жарти: чи може вважатися культурним або просто цивілізованим нарід, який нищить (систематично та свідомо) - пам’ятники культури інших народів? Відповідь може бути тільки одною — безумовно ні.

Наведемо деякі, не надто відомі, факти з історії Криму, того самого, скандально відомого за наших часів завдяки імперським зайдам, що налізли туди замість депортованого Москвою корінного населення Криму, а тепер верещать про “русскій Крим”.

Російська історія, як неважко помітити, не дуже полюбляє чомусь згадувати про Крим, — а, чому власне?

В. Ключевскій, вже який ретельний автор, а пригадує в т. 5 про Крим, як про доконаний факт. Він значно більше переймається тим, що був виданий “строгій маніфєст протів взяточнічєства” (яке й досі там) або те, що діти Салтикова виховувалися під керівництвом “брата Марата”, хоч ні те ні друге не мало істотного впливу на подальшу історію Росії. Дивна річ… чи там не було “побєд русского оружія”?.. Сучасна “Иллюстрированная история СССР” (Москва, 1974, с.85) лише констатує загальну врожайність 1783 року:

…в 1783 г. Крым и Прикубанье были присоединены к России; Азовское море стало русским; в подданство России перешли 50 тыс. кочевников–калмыков, которым отвели земли между Волгой и Манычем.

От, так — уявляєте, — взяли й перейшли…

Коли ще пригадати, що того ж 1783 було підписано Георгієвскій договір (“трактат”!), який на століття закабалив Грузію, то можна переконатися, що рік видався на диво вдалий. Щодо пограбунку, мається на увазі. Але й тут — тільки відмічене приєднання — і все.

Не позбавлене інтересу, однак, як же воно, це “прісоєдінєніє” — відбувалося. Поготів, що для цього не треба ритися в російській літературі, або ухильній, або й просто брехливій.

В ті часи там опинився шотландський мандрівник, професор Кембріджу Е. Д. Кларк, що полишив дорожні записи. Дістати їх, мабуть, важко, але його розповідь коротко виклав Юрій Липа в своїй класичній книзі “Призначення України”, виданий 1938 у Львові (с. 43–44).

Пам’ятаю, за советів — вже по війні, коли Крим був очищений від свого населення, заселений людським мотлохом, конче спустошений та конче не в стані себе прогодувати, — з великим підйомом писали про розкопи в Херсонесі. Був і я 1962 на цих розкопах: пустир, кілька оброблених каменів. Якийсь вимощений дворик з невеличкою колонадою, залишки льоху. Все.

Але, що там Херсонес, — справа давня. Так, давня, та…

Кожний, хто бував у Кримі, міг сам переконатись, що там практично немає старовини. Нема будинку старіше від сотні–двох років, та й ті можна перелічити по пальцях. Є щось там від генуезців у Судаку, є стара кругла башта в Алушті, і — все. А — чому?

Бо в Кримі здавна, за 2000 років п. н. е. жили пеласги та кимеріяни, наші прямі балтицькі предки, жили загадкові таври, жили скити. Жили греки, готи, візантійці, генуезці; потім прийшли татари. Так, що ж? — всі вони жили просто неба? — нічого по собі не полишили? А, — може це все, після них, понищили татари? — оті самі — “орди дікіх кочєвніков”.

Виявляється — полишили. Та й немало.

Мандрівники, які навідували Кримське ханство, в один голос захоплювалися тим, що весь Крим складався з древніх та добре утримуваних міст, де можна було наочно прослідкувати всю довгу історію півострова по будовах, від античності та по XVIII ст.

Крим був на той час квітучою країною, дослівно квітнучим садом, який годував кілька мільйонів людей (різні джерела наводять від 3 до 5 млн.). Зауважимо, що післявоєнний Крим, населення якого ніколи не перевищувало 2 млн. — ніколи не годував себе сам. Більшовики, найнерозумніші та найнедолугіші з історичних росіян, все приписували — пам’ятаю, сухості клімату, бракові води. Чи не пригадуєте, як ці недоумки завели поливальні машини та поливне землеробство (яке знищує плідність грунту за пару десятків років) навіть там, де його зроду не було? Провели вони до Криму й воду з Дніпра. Але, все одно — не допомогло.

Отже, все ясно, але — де брав воду квітучий татарський Крим? Побачимо, що нам пише з цього приводу великий знавець кримської культури, Максим Кирієнко–Волошин:

Основа всякого хозяйства — вода. Татары и турки были великими мастерами орошения. Они умели ловить самую мелкую струйку почвенной воды, направить ее по глиняным трубам в обширные водоемы, как кровеносной системой оросить сады и виноградники по склонам гор. Ударьте киркой по любому, совершенно бесплодному скату холма, — вы наткнетесь на обломки гончарных труб; на вершине плоскогорья вы найдете воронки с овальными обточенными камнями, которыми собиралась роса; в любой разросшейся под скалой купе деревьев вы различите одичавшую грушу и выродившуюся виноградную лозу. Это значит, что вся эта пустыня еще сто лет назад была цветущим садом.

Ось, за рахунок чого квітнув Крим Гиреїв, — труду, працелюбності та високої винахідливості. Саме того, чого не має та не може мати його нинішнє “насєлєніє”. “Рєспубліка Крим” — га! — це ж треба додуматися…

Доживи, дотривай Крим Гиреїв до наших днів, він — несумнівно, став би центром, Меккою світового туризму — не гірше від Еллади, але… З таким сусідом ніхто довго не протягне, настав і його час. Як пише той самий автор:

Но в XVIII ст. Дикое Поле затопляет Крым новой волной варваров. На этот раз это более серьезно и длительно, так как эти варвары — русские, за их спиной не зыбкие и текучие воды кочевого народа, а тяжелые фундаменты Санкт–Петербургской империи.

І — далі:

… для царства Гиреев: уже воспринявших и кровью и духом все сложное наследство Крыма с его греческими, готскими и итальянскими рудами, конечно, русские были

только новым взрывом Дикого Поля. И держат они себя так, как обычно держали себя пришельцы с Дикого Поля: жестоко и рвзрушительно. Еще с первой половины XVIII века, с походов Миниха и Ласси, начинается истребление огнем и мечем крымских садов и селений. После присоединения при Екатерине, Крым, отрезанный от Средиземного моря, без ключей от Босфора, вдали от своих торговых путей, задыхается на дне глухого мешка.

Хоча “прісоєдінєніє Крима к Россіі” й датується 1783 роком, але не слід гадати, що це було наслідком короткої кампанії, деякого бліцкрігу. Спадковий раб та холуй — це нездарний солдат, найгірший з можливих. єдине, що його гріє, так це жага грабунку. Тому й бліц–крігів в історії російського імперіалізму — не бувало. Всі захвати досягалися багаторічною ескалацією, накопиченням дрібних успіхів, перемог із багаторазовою перевагою сил, та з великою кров’ю — життя рабів нічого не варте.

Спроби захопити Крим починаються вже в XVII столітті. В 1687 році стоп’ятидесятитисячне російське військо намагалося напасти Крим, але не долізло й Перекопу, — російські пішаки ледь не пропали у степові. Бо ж це тільки “для кінських ніг немає далеких доріг”.

Напад був повторений через два роки, та — з тим же успіхом.

Тільки 1736 п’ятидесятичотирьохтисячній армії Мініха вдається прорвати Перекоп та вдертися до Криму, зруйнувавши й Бахчисарай. Кримський літописець напише про це так: “Московіти знову, подібно до злих духів, проникли до чистого тіла Криму та вдруге насмілилися зруйнувати та спустошити город Карасу. Граф Лассі з тою ж німецькою ретельністю зайнявся спустошенням степів та руйнуванням міст. Він спалив 1000 сел, що уціліли від Мініха з тої причини, що були осторонь його путі”.

Потім, ще до вдалого походу 1783, Єкатеріна II задумала провокаційний прожект: переселення християн з Криму до України. Це переслідувало дві цілі. Поперше, скласти для Європи враження, що життя християн у Кримі — непереносне (вони мали там усі права, крім права навідувати мечеті). Це мало якось виправдати російську агресію в очах християнської Європи. Подруге, це мало послабити Крим, оскільки значна частина кримської торгівлі перебувала в руках греків та вірмен, а вони були переважно християни.

Втім, із цієї чергової російської афери, здається, мало–що вийшло.

Відмітимо, що серйозних боїв тоді, підчас остаточного “прісоєдінєнія”, — в Криму не було. Росія, вірна своїй стратегії стервоїда, що затаївся на відлюдді окраю континенту, — завжди вичікувала слушної миті для вирішального нападу. Коли жертва зможе поставити її незчисленній, але незмінно мізерній солдатні, — мінімальний опір. Так було й тоді. Тому жодних серйозних пошкоджень військового характеру — в Кримі тоді не повинно було бути. Однак…

Едвард Кларк пише, що Херсонес був заселеним містом, де й у тисячолітньої давності античних будовах, підтриманих в доброму стані, жили люди. Це не означає, ясна річ, що там не було й більш нових будівель. Херсонес розлягався на півострові поблизу теперішнього Севастополю, та куди спочатку й прийшла солдатня Мініха. Кларк свідчить: “Як тільки прийшли московіти — все вмить було зруйноване. Ці варвари зайнялися своєю улюбленою справою — плюндруванням. Розбивали, калічили й нищили все, що створили цивілізовані люди”.

Автор достеменно описує нам те, що побачив на власні очі: як спеціальними гаками, що були заздалегідь приготовані, розтаскували по блоках старі мармурові будівлі, як розбивали ломами (“против лома — нєт пріема” — за це його так люблять росіяни) те, чого не могли розтягти гаки; як висаджували в повітря те, чого не брали ні гак, ні лом. Все це було добре організоване та провадилося за певним планом: Херсонес цілеспрямовано нищився, квартал за кварталом.

Втім, щось таке могло би здивувати наївного шотландця, та не людину, яка обізнана з російськими звичаями. Пригадується та, чи не найбільш невдала їх війна, коли вони разом програли Цусіму та Порт–Артур, в ностальгічному смутку за котрими був створений кимось патріотичний вальс “На сопках Манджуріі” (де ім, шкода, так і не вдалося поставити ногу). Там, в цій короткій війні, вони теж не в стані були байдуже

пройти повз саму бідну китайську фанзу, не розкатавши її по деревині, по жердині. Після цього знайомства з російською культурою, у місцевих людей з’явилося розхоже позначення для нових зайд — “ло–май–ло” (або, за новим правописом — “ло–майло”): слово, хоч і китайське, але з нього б’є в очі суто російська семантика. Яка віддзеркалює далеко не вторинний бік національного архетипу.

Потім, уже за наших часів, коли переможці вдерлися до Німеччини, мене — пам’ятаю, надто розважало те, що від Буга по Ельбу, в жодному будинку чи палаці, де вони побували, — не залишилося ні єдиного не побитого автоматними чергами люстра. “Великий Боже!” — думав я тоді, — “невже їм так мерзенні їх власні сурла!” Пригадувалося до цього, що європейські купці, відбуваючи торгувати з дикунами — запасалися люстерками. Котрі тими дикунами — високо цінувалися. Отже, виходить і дикуни бувають різні. Одних люстерко захоплює, а інших так само дратує. Потім пригадав, що в Росії дзеркала були заборонені ще першими Романовими, — чи випадково?

В Керчі, булій столиці Понтійської держави Мітрідатів, було багато мармурових будівель, що полишилися з тих часів. Готи й татари, що прийшли до Криму — зберігали старовинне місто, будуючись поруч. Все це було хутко та повністю знесене. Так само з іншими містами Криму. Саме значне з них — древня Кафа, з котрої за легендою вивезли стільки скарбів козаки Сагайдачного, — теж була дослівно стерта з землі. Навіщо? — а ось навіщо:

Взамен пышных городов из Тысяча и Одной Ночи русские построили несколько убогих уездных городов по российским трафаретам и частью из потемкинского романтизма, частью для екатерининской рекламы назвали их псевдоклассическими именами — Севастополей, Симферополей, Евпаторий. Древняя Готия от Балаклавы до Алустона застроилась непристойными императорскими виллами в стиле железнодорожных буфетов и публичных домов и отелями в стиле императорских дворцов. Этот музей дурного вкуса, претендующий на соперничество с международными европейскими вертепами на Ривьере, очевидно так и останется в Крыму единственным монументальным памятником “Русской эпохи”.

Але, все це — справи давні: якийсь там XVIII вік. У інших, щоправда, це був не вік агресії, а вік Розуму та Просвіти. Скажуть тоді й інші були не ліпші (улюблений російський довід: всі, мовляв, хороші, а раз так — не треба й претензій!). Стверджуємо — краще, набагато краще; поводилися та поводяться. Тому що й зовсім свіжий приклад із нашого XX сторіччя. Коли росіян 1918 взали за горло німці, то їх Ленін несамовито верещав щось там про “мір бєз аннєксій і контрібуцій”. Коли ж вони 1945 чи не єдиний раз у житті заключили мир як переможці, то відразу пригородили собі чужі Куріли та шмат Східної Прусії; що жодного відношення до них, як відомо, не мали.

Зовсім непоганий — згодьтеся, приклад; приклад російської подвійної моралі.

На Курілах, окрім японських паперових будиночків і руйнувати не було чого, а от міста Східної Прусії були древніми, історичними та бездоганно утримуваними. Пригадаємо, як любовно відбудували поляки Гданьск та Щецін, що постраждали від війни: будиночок до будиночка, цеглинка до цеглинки.

У Східній Прусії, знову, було в організований спосіб знищене все, що нагадувало про минуле, все, що не пошкодила війна: палаци, замки, церкви та парки. Ну, хіба що окрім вілл, куди вібралася розводити своїх клопів та тарганів неробна російська солдатня в генеральських погонах. Щоб їх там прогодувати, до цієї булої житниці Німеччини прийшлося завозити все, від хліба до молока. Возять, слід так думати, — й досі. А колись… Почитаємо, що писав М.Є. Салтиков–Щедрін, який проїздив був цими місцевостями:

Я видел такие обширные полевые пространства в южной половине Пензенской губернии, но, под опасением возбудить в читателе недоверие, утверждаю, что репутация производства так называемых “буйных” хлебов гораздо с большим правом может быть применена к обиженному природой прусскому поморью, нежели к чембарским благословенным пажитям, где, как рассказывают, глубина черноземного слоя достигает двух аршин.

І — далі:

Это было до такой степени неожиданно (мы все заранее зарядились мыслью, что у немца хоть шаром покати, и что без нашего хлеба немец подохнет), что некто из ехавших рискнул даже заметить:

— Вот увидите, что скоро отсюда к нам хлеб возить станут!

Так що, як бачите, те, що трапилося тоді в Кримі, — випадком не було. Тому що дослівно повторилося вже за нашої доби та в іншому місці. Отже, не відхилення, а норма. З другого боку дозволимо собі — не як виправдання, ясна річ, — зауважити, що все це є ще деяким наслідком російської ксенофобії. Ніколи не відчує себе росіянин вдома в чужій йому країні (чому не сидить вдома? — то про це ви вже його запитайте). Не приймає його ксенофобна душа жодних там Шиг–Алєєвих, в крайньому разі — Щєголєвих. От і виходить, що жити йому, вбогому тілом та духом, серед роскошів палаців Мітрідата та готських будівель, — ніяк неможливо: душа не приймає. А значить і треба все це геть знести та понабудувати улюблені “уєздниє городішкі”.

Лишається тільки порадіти, що їм, які перетворили на пустелю половину Євразії, — так і не судилося дістатись Колізеїв та Партенонів. Від них давно б уже нічого не полишилось.

Подумайте самі та ви зрозумієте, що поряд із будь–якою історією цей нарід просто не вбачається, не пасує. Чи то тому, що він сам поза історією, чи то ще з якоїсь причини.

А може… може й простіше; може це всього тільки старий інстинкт нищення більш високої культури? — щоб не було видимої всім конкуренції для власної — поганенької?

Не полишилася байдужою до Криму та його татарів після його сплюндрування — і “вєлікая русская літєратура”. Вона подарувала їх своєю увагою в особі “нєістового Віссаріона”, котрий на чийсь рахунок мандрував Кримом; він зауважив із цього приводу, що:

“Прибывши в Крымские степи, мы увидели три новые для нас нации: крымских баранов, крымских верблюдов и крымских татар. Я думаю, что это разные колена одного племени: так много общего в их физиономии”.

Читаючи щось подібне починаєш розуміти сенс латинського прислів’я *ex ungae leonem* — “з кігтів пізнають лева”. Все ж таки, що то за великий критик (великих творів великої російської літератури!) - в двох реченнях — всього тільки, — спромігся вщент розкритикувати всіх трьох — баранів, верблюдів і татарів!

Там, у них, цей один вважається також за великого (у них же все велике, не забувайте!) демократа та прогресиста; та й взагалі… А наш Волошин писав, з приводу тих самих “фізіономій”, що:

“В любом татарине сразу чувствуется тонкая наследственная культура, но бесконечно хрупкая и неспособная себя отстоять”.

Та де вже тут… “отстоять”… Тим більше, що й відстоювати треба не від когось там, а від громил воістину всесвітніх. На кшталт отого російського мурла В. Бєлінского.

Не полишив увагою татарів (баранам та верблюдам він чомусь не надав такого значення) і Федір Михайлович Достоєвскій, що аж понад любив соватись, з приводу чи без приводу. В цьому, в пристрасті соватись, з ним порівнюється, хібащо, нащ сучасний пророк, Олександр Ісаєвич. Подивимося та почитаємо, як він там совався в своєму “Дневнике писателя” (1876), цьому непоганому зразкові чисто російського духовного ексгибіціонізму. Посилання буде розлегле, послухаємо та поцінуємо його откровення.

Кстати, недавно в “Московских ведомостях” нашел статью о Крыме, о выселении из Крыма татар и о “запустении края”. “Московские ведомости” проводят дерзкую мысль, что и нечего жалеть о татарах — пусть выселяются, а на их место лучше бы колонизировать русских. Я прямо называю такую мысль дерзостью: это одна из тех мыслей, один из тех вопросов, о которых я говорил в июньском N “Дневника”, что чуть какой-нибудь из них явится “и все у нас тотчас в разноголосицу”. В самом деле, трудно решить — согласятся ли у нас все с этим мнением “Московских ведомостей”, с которым я от всей души соглашаюсь, потому что сам давно точно так же думал об этом “крымском вопросе”. Мнение решительно рискованное, и неизвестно еще, примкнет ли к нему

либеральное, все решающее мнение. Правда, “Московские ведомости” выражают желание “не сожалеть о татарах” и т. д. не для одной лишь политической стороны дела, не для одного лишь закрепления окраин, а выставляют и прямо экономическую потребность края. Они выставляют как факт, что крымские татары доказали свою неспособность правильно возделывать почву Крыма и что русские, и именно великорусы на это гораздо будут способнее, и в доказательство указывают на Кавказ. Вообще, если бы переселение русских в Крым (постепенное, разумеется) потребовало бы и чрезвычайных каких-нибудь затрат государства, то на такие затраты, кажется, очень можно и чрезвычайно было решиться, во всяком случае, если не займут место русские, то на Крым непременно набросятся жиды и умертвят почву края…

Підсумуємо коротко думки цього видатного російського розуму. Отже, “крымские татары доказали свою неспособность правильно возделывать почву Крыма” (коли? — чим?), значить? — значить треба їх виселити та замінити велікорусами, котрі на це “гораздо будут способнее”. А як не потурбуватись — погано буде: “На Крым непременно набросятсся жиды и умертвят почву края”…

Важко сказати, чого більше в цьому типові, ше одному коріфеї дологічного мислення, духовному предтечі фашизму та російського більшовизму, — імперської дурості, імперського ж дрімучого невігластва, чи російської зоологічної ненависті до інших народів? є, кажись, як і в будь–якій його писанині, — все. Не забув нічого.

От, і розберемо, за порядком, всю цю маячню.

Цікаво, безцінний наш Федоре Михайловичу, а коли ж це “крымские татары доказали свою неспособность”? Може тоді, ще перед росіянами, коли Крим с а м, власними засобами годував утричі більше населення, ніж ваше теперішне великоруське, що розяває пельки на мітингах, вимагаючи покарму, але саме себе прогодувати аж ніяк не в стані? Коли перед наїздом ваших покидьків, іноземних пройдисвіті “Миниха и Ласси”, він був суцільним квітучим садом?

Перечитайте ще раз, трохи перед тим, як М. Волошин описує майстерність татарів, їх винахідливість у використанні навіть роси, і ви зрозумієте різниці в російському та українському мисленні, з причини якої “не зійтися їм ніколи” (і — слава Богу!).

На обробку кримського грунту, виявляється (куркам на сміх!) - “гораздо будут способнее” великоруські “лапотнікі”, що виснажували за пару років расколупане сохою після випалу поле та перелазили на сусіднє. Ось тепер, сьогодні, вони й показали свої, так би мовити, здібності.

А що стосується так нелюбимих вами “жідков”, поштивіший ви наш Федір Михайлович, то вони, слід вам сказати, вже давненько пробували “умертвіть почву края”, як ви й передрікали. Перші єврейські колхози створилися в північному Кримі ще перед війною, та хазяйнували надто успішно. Татари виробляли молоко, м’ясо та плоди, а єврейські господарства — хліб. А ваші московські велікоруси приїздили, все це жерли кожного літа, а потім — благополучно від’їздили назад. Тому що свою нездатність обробляти будь–яку землю, — вони здавна довели ще у себе вдома; та задовго перед вашим народженням.

Ці єврейські колхози були частково відновлені й після війни, коли татарів замінили пожадані великоруські прихідці з усіх кінців імперії, та те, що вони виробляли — й було значною частиною того, що тоді вироблялося в Кримі взагалі.

На заключення покажемо, як нові хозяї Криму, котрі по 1944 засмітили його в прямому та в переносному сенсі, — перепаскудили й карту Криму. Наведемо частку його нових назов, якими тепер заплямована мапа Криму: Быстрая, Партизанское, Сирень, Верхне-Садовое, Перевальное, Скалистое, Генеральское, Передовое, Соколинное, Доброе, Пионерское, Счастливое, Заводское, Планерское, Танковое, Залесное , Подгорное, Ущельное, Изобильное, Подлесное, Фруктовое, Ключевое, Приветное, Шелковичное, Лозовое, Пчелиное, Черноморское, Лучистое, Резервное, Чистенькая, Малореченское, Родниковское, Мраморное, Рыбачье, Оборонное, Свободное.

Ну, і все інше, в тому ж ідіотичному стилі. Ні, ви ж тільки помилуйтеся на цей орлиний зліт інтер-люмпенської уяви! На цю — воістину — фантазію ідіота, як казав Остап Бендер!

Окрім цього, хоч і не такого вже безневинного розгулу номенклатурної фантазії ідіота, варто відмітити й більш вагомі злочини. Нагадаємо, що за міжнародним правом, будь–яка депортація прирівнюється до геноциду. Саме до нього, до речі, закликав і Достоєвскій в рядках, що були наведені вище.

Але, мало хто знає, що було по геноцидові.

Після вивезення всього корінного населення Криму (там були не тільки татари; щоб зібратись росіяни давали не більше 20 хв. — яка щедрість!) в найбільш пустельні місцевості Казахстану (так звана Бетпак Дала — Голодний Степ) на захід від Балхашу (вже через рік полишилося менше половини), — російські вертухаї зайнялися тим, що по ньому — корінному населенню, полишилось. А полишилось немало, та все воно підлягало знищенню. Повинні були бути знищені всі письмові та друковані матеріали, твори мистецтва, археологічні матеріали і т. д., і т. п. Все, що полишилось від законних хазяїв Криму.

З бібліотек та небагатьох уцілилих від минулих погромів мечетів вилучали та спалювали всі неросійські рукописи й книги, в тому числі — й документи тисячолітньої давності, величезної наукової вартості.

Спалювалися, згідно інструкції, і твори російського графа Толстого, як вони були перекладені татарською мовою, подібні ж твори Леніна і Сталіна (“ми на етом язикє нє говорім”), спалювалися ноти російських композиторів із татарськими текстами.

Спалено було, цілком, всю експозицію музею народного мистецтва.

Вилучені з інших музеїв твори мистецтва, якось пов’язані з та тарами — знищувано; що горіло — спалювалося, що плавилося — розплавлялося; що можна було розбити — билося.

Одночасно була проведена ще одна архітектурна чистка, — були знищені (іноді — під приводом воєнних ушкоджень, що як правило було брехнею), — древності, що внаслідок недогляду зберіглися від минулих погромів.

Зауважимо та відмітимо, що російське слово “погром” (як сьогодні “беспредел”) увійшло свого часу майже до всіх європейських словників, воно так і пишеться — *pogrom.* Скромний, але гідний, а головне — неоцінений внесок до світової культури. Тому що інакше, — звідки б там довідалися, як його треба називати — погром?

Так було довершене сплюндрування цієї древньої та багатопланової культури, набагато старішої від російської (а чи не тому це було зроблене?). Іще один історичний злочин російського народу.

Нагадаємо, що тоді ще йшла війна, кожна людина була на рахунку сили та засоби могли б піти на щось краще, скажімо на відновлення, а не на знищення, але… Зауважимо, для тих, хто не знає, що Крим був якось- такось доведений до довоєнного рівня лише після того, як (згідно зграбного визначення сучасних російських патріотів) “Крим бил подарєн Хрущєвим Украінє”. Тому що той соціальний мотлох всіх рангів, що змінив у Кримі його людей, як був мало до чого придатний тоді, так само полишається й сьогодні.

Передбачаю тут можливе заперечення, та ось у якому цікавському пункті. Знайдуться чому ні? — такі щирі патріоти, що здіймуть галас, запротестують: до чого тут росіяни? — усе ж це наробив отой монстр, пам’ ятаєте — “чудовіще СССР”, за визначенням нашого вермонтського пророка. Того самого, що усилюється переконати нас, ніби це якісь невідомі зловмисники наклали тоді, 1917, доброму російському народові в штані марксизмом. От, з нього — СССР, — і питайте. Благо, його вже немає, та й питати нема з кого. Бо юридична “спадкоємиця” — Росія, — успадковує самі прибутки.

Доводилося чути подібне крутійство й раніше, й з приводу 1933 і з приводу 1937; при чому — дивно, часом і від цілком пристойних на вигляд людей.

Повторимо ще раз, більшовизм був насправді в Росії не випадковим або стороннім явищем, але *органічно* з неї виріс. Був — дійсно, деяким “увєнчанієм зданія” (як любив казати М. Є. Салтиков–Щєдрін) тої самої — “руской ідєі”. Це має бути гранично ясним зі всього змісту данного дослідження.

А СССР, що ж — СССР; не виключене, що він і заведений був саме на цей випадок, передбачений на те, щоб власні злочини розкласти на всіх, на всі народи Союзу. Саме для подібного крутійства в майбутньому. Тому що немає більш передбачливих людей, ніж кримінальники. Бо ж він, кримінальник, і до буцегарні потрапляє як раз в тому разі, коли чогось там не передбачив.

Тільки — марно було все це. Тому що все одно, відповідальність несе головний, та від неї "старшему брату" дітись нікуди. Та — ніколи.

Та й самі вони завжди вважали, що це — не більш, як камуфляж. Наведемо свідоцтво з життя.

В одній з програм Останкінського ТБ ток–шоу "Взгляд" 12.06.93 брав участь такий собі доцент МГУ, молодий та ранній, ватажок якогось там з комсомолів (їх тепер кілька). Він одразу заявив, що його ідеалом є Лєнін. Був, як навмисно, "дєнь нєзавісімості Росії" та його й запитали: а що він, комсомольський ватажок, з цього приводу думає? А він, цілком слушно, — питається: "нєзавісімость — от кого? Йому й пішли розтлумачувати, що — мовляв, від булого СССР (чистий сміх — уявляєте?). А він на це зазубився як гієна, махнув рукою та каже: "А СССР — ето і била Россія. Только большє і лучшє". І насправді — хіба не так? — не дарма ж вони єдині учинили себе його спадкоємцями.

Так що про себе вони, всесвітні пройдисвіти, так завжди і вважали, що жодного там СССР немає, а була та є Росія. Та коли, до речі, за кордоном захоплювались: "русскіє запустілі чєловєка в космос", "русскіє опять виігралі олімпіаду", — хіба вони заперечували, виправляли? Ні, приймали як належне та ще більше роздувалися від "благородной гордості", так що…

Списувати на якогось там СССР — і не думайте. Нічого не вийде.

Чи може тоді, за Мініха, — це теж був СССР?

Трагедія Криму та знищення його культури, навмисне та безжальне, не були одиноким випадком в історії Росії. Бо ще раніше та ж звіряча московська агресивність знищила своїх же, ніби родичів та єдиновірців, — високу новгородську культуру, що виросла з древніх традицій Балта Русью — Білої Русі.

Політичний антагонізм Новгороду та Москви корінився в повній протилежності та абсолютній несумісності їх суспільних устроїв. Новгород був республікою вільних людей, заснованою на праві та демократії. Москва ж була цілком рабовласницькою державою, заснованою на свавіллі вищого над нижчим; одне слово — низхідними сходинами холуїв.

Поганий приклад вільного руського міста, де не прийнято творити свавілля, був неприпустимий з точки зору Москви. Коли московський раб гнув спину на барина, збагачуючи для агресії свою централізовану (а значить — прогресивну) державу, то вільний новгородець — сябр, — працював на себе. А от цього — й не можна було припустити. Немислимо було терпіти таке.

Повсякденна війна проти вільної республіки ведеться Москвою з самого початку, не вщухаючи, але приносить лише часткові успіхи. Час Москви настає, коли Новгород навідує чума, яка уносить більш 50 тисяч життів.

Ось тоді, дочекавшись кінця епідемії, 1471 року, Іван III розпочинає, нарешті, успішний похід на Новгород, приєднуючи його до Москви. Бажані виники були досягнені, оскільки:

Вся земля новгородская, говорит летописец, до самого моря пожжена и попленена, потому что опустошали ее не одни те войска, которые были с великим князем или его братьями, но изо всех земель московских ходили теперь за добычею в новгородские волости.

Не відстав від князя, як бачимо, і добрий нарід московський, розбійний холоп під розбійним барином. Так грабували чотири роки, а 1475 — знову пожалував і головний грабіжник, великий князь московський, подивитись та перевірити, — а чи не полишилося десь чогось недограбованого?

С тих пір Новгород та Псков назавжди втратили під Москвою будь–якого значення.

Але, 1569 Іван IV, зляпавши в Москві фальшиву грамоту про стосунки новгородців із польським королем, використав цю провокацію для поновного плюндрування Новгорода та Пскова. Читаємо:

Дворецкий Лев Салтыков и духовник протопоп Евстафий с боярами пошли в Софийский собор, забрали там ризницу и все церковные вещи, то же было сделано по всем церквам и монастырям. Между тем Иоанн с сыном отправился из архиепископского дома к себе на городище, где начался суд: к нему приводили новгородцев, содержавшихся под стражею и пытали, жгли их какой-то "составною мудростию огненной", которую летописец называет "поджаром" обвиненных привязывали к саням, волокли к Волховскому мосту и оттуда бросали в реку; жен и детей бросали туда же с высокого места, связавши им руки и ноги, младенцев привязавши к матерям; чтобы никто не мог спастись, дети боярские и стрельцы ездили на маленьких лодках по Волхову с рогатинами, копьями, баграми, топорами, и, кто всплывет наверх, того прихватывали баграми, кололи рогатинами и копьями и погружали в глубину: так делалось каждый день в продолжении пяти недель.

По окончании суда и расправы Иоанн начал ездить около Новгорода по монастырям и там приказывал грабить кельи, служебные домы, жечь на житницах и на скирдах хлеб, бить скот; приехавши из монастырей велел по всему Новгороду, по торговым рядам и улицам товары грабить, амбары, лавки рассекать и до основания рассыпать; потом начал ездить по посадам, велел грабить все дома, всех жителей без исключения, мужчин и женщин, дворы и хоромы ломать окна и ворота высекать; в то же время вооруженные толпы отправлены были во все четыре стороны, в пятины по станам и волостям, верст за 200 и за 250, с приказанием везде пустошить и грабить. Весь этот разгром продолжался шесть недель.

Опис деталічний та вражаючий. Радимо звернути уваги на те, що російський історик XIX ст. називае "судом" звичайнісіньку розправу, геноцид. І це не помилка, бо те саме слово зустрічаємо й пізніше ("По окончании суда"). Такими були російські уявлення про суд ще в минулому сторіччі — всього тільки!

Бачите, першими були пограбовані церкви та кляштори, тодішні культурні центри. Все останнє, одне в одне нагадує те, що було потім в Кримі: "амбары, лавки рассекать и до основания рассыпать", "хоромы ломать". Те ж саме, той же московський почерк опише нам через двісті років в Кримі Е. Кларк.

А ось, як це все треба розуміти сучасно, марксистськи:

В условиях усиливающегося гнета со стороны местной феодальной знати масса населения Новгорода надеялась найти защиту от произвола со стороны сильного московского князя. С другой стороны, феодальная знать, опасавшаяся потери своих привилегий, предпочла ориентироваться на Великое княжество Литовское и готовила отторжение Новгорода от русских земель. Московская великокняжеская власть умело использовала в своих интересах обострение классовых противоречий в Новгородской республике и предотвратила чрезвычайно опасное для страны отторжение Новгорода.

Можна повністю оцінити цю "защіту от проізвола", порівнявши з наведеним вище описом Соловйова. Дуже цікаве тут і оте "отторжєніє" ("опасное для всей страни"); від країни, до якої Новгород, як всі знають зі шкільних підручників, — ніколи не належав. Він здавна був суверенним князівством. Так цей "вчений коментатор" об'єднується з сучасним "властітєлєм умов", який в такому ж ступені сумує за "отторгнутой Галіцієй". "Отторгнутой тільки, як відомо, не від Росії, але від незалежної Польщі. Так це що — хіба змовилися? — наче ні. Тоді можливо гени?

І — не відвертайте носа від брудних шахрайств з історією. Тому, що й вони є частиною російської культури. Можливо, — й не останньою за значенням.

Розглянемо й третій приклад знищення культури, вже в наш час та нашої власної, — російську окупацію України 1918 р.

Розхоже гасло дев'яностих в Росії — на всенародних демонстраціях, було: "Боріс заставь хахлов накорміть Россію!" Воно, як у краплині води, віддзеркалює відносини двох країн, — країни працелюбних та здібних, якій призначено бути кормушкою для країни лядащих та нездарних. Годувати Росію, це наче святий обов'язок хохлів. Безперебійність цього

годування забезпечує влада Росії над Україною. Тоді, 1918, вона було похитнулась та на окупацію України та випомповування з неї продовольства — було відряджено численну та добре озброєну армію ленінського більшовика Муравйова, в недавньому минулому — жандармського офіцера.

Армія ця в лютому 1918 і взяла, без особого спротиву, Київ — “мать городов русскіх”. Більшовики не поспішали ввійти до міста. Вони не любили ризикувати своїми брудними, побитими пранцями шкурами, але три доби — без перерви, його обстрілювали. Артилерії було наказане — обстрілювати: “крупниє зданія і цєркві”.

В Києві тоді, як і тепер, жили переважно росіяни, але, як ми тепер знаємо, для Росії життя росіянина — небагато варте. У Грозному, щоб убити кілька тисяч чеченських народних бійців, — знищили більше сорока тисяч своїх та ще тисяч двісті — зробили біженцями. Це в них зветься: “лєс рубят — щєпкі лєтят”. Ще одна цікава риса національного архетипу. Державою, як відомо, життя росіянина не охороняється, але зате вона неподільно править його смертю — коли захоче — тоді й уб’ є.

Цілей трьохдобового артилерійського обстрілу — було дві. З одного боку — треба було цим розпочати масовий терор. З другого боку — знищити якомога більше чужого. Ви скажете, що це чуже ось–ось стало б їхнім, так — навіщо ж?

Тут ви, однак, все ще не розумієте, з ким ви маєте справу.

В російській літературі повсюдно пишеться, що монголи перетворювали завойовані ними країни на пустелі. Гадаю, це писалося автоматично, це їм — монголам, приписувано власного способу мислення, ірраціонального та дологічного. Тому що який же це завойовник при здоровому глузді стане перетворювати на пустелю те, що ним завойоване, свою власність? Але, вони самі були єдиним народом на землі, котрий діяв саме в такий спосіб. Отже, — дивуватись нема чому.

Федір Ернст був відомим київським художником та мистецтвознавцем, його перу належить одна з перших монографій про М. Реріха. Урядом Гетьманату він був включений до спеціальної комісії для оцінки спричинених більшовицьькими громилами збитків. Вислідом цих розвідок стала книжка — “Художні скарби Києва, що постраждали 1918 року,” Київ, 1918.

Перелічимо коротко пошкоджені будівлі. Це собор на Печерську, побудований І. Мазепою — 35 прямих потраплень снарядів. Вісім снарядів пошкодили Успенський собор в Лаврі. Були зруйновані також важливі військові об’єкти, — лаврська дзвінниця XVIII ст. та “Палатна вежа” на березі Дніпра — по ній били “прямой наводкой”. В Михайлівському монастирі (“золотоверхому”) розірвалося 7 снарядів. Вісім снарядів улучили й до Володимирського собору.

Пошкодили й св. Софію, як пише Ернст:

Мимоволі здригаєшся, коли дивишся на слід снаряда, що вдарив у старовинний алтар св. Софії. Адже коли б той удар прийшовся на 2–3 аршини праворуч, то мабуть, упала б Нерушима стіна, загинули б дорогоцінні мозаїки — краса і гордість світового мистецтва, що пережила суздальців, Батия, литовців, кримських татар, уніатів.

Можна було б продовжувати, але не варто. Кожен має розуміти, що пережити Батия, — це не більшовиків пережити.

Більшовицький бронепоїзд, котрим командував Полупанов, на честь якого назвуть вулицю в Києві (певний, що вона й досі так називається!), прорвався в околиці вокзалу та розстріляв в упор запалювальними снарядами дім на вул. Пеньковській, де жили президент М. Грушевський та відомий художник В. Кричевський. Обидва були давні колекціонери та мали розлеглі мистецькі зібрання, від яких, природно, по більшовиках мало чого полишилось. Там були колекції килимів (всього біля 200), скло та фарфор (більше 100) та більше як 150 картин.

Згоріла вся бібліотека Грушевського, де було багато старовинних рукописів, актів та документів. Тому що це тільки *російські* рукописи не горять, як нам популярно роз’яснив російський же письменник М. Булгаков; він був при цьому погромі, але ніколи про нього не написав, жодного слова. А українські рукописи — навпаки: горять тим ліпше, чим

вони більш українські; як порох.

Принаймні українська (підкреслюю — не російська!) бібліотека АН України горіла на моїй пам’яті перед війною, горіла й потім. Єдині часи, коли вона могла бути відносно спокійною, це були — здається, роки з 1941 по 1944. Останього разу, 24 травня 1964 р., перед возшестям на московский трон Л. І. Брєжнєва, її підпалив агент КГБ Погружальскій, турботливо розклавши фосфор — де тільки було можна. Щоб важче було загасити. Зараз він, можливо, проживає в тому ж Києві, на персональній пенсії. Його тоді навіть судили, він поводив себе нахабно, отримав навіть якийсь символічний термін, але й його, схоже, не відбував. Бо це ж були не російські, а всього тільки українські книги та рукописи… Але, повернемося до Києва, котрого взяли російські більшовики. Навряд чи хто не чув у нас про родину Терещенок, які стільки зробили для української культури. Комуністи- більшовики, вороги культури та вороги України, не забули й про них. Колекція картин, зібрана М. Терещенком в будинку його батька І. Терещенко на бібіковском бульваре (тепер — бульвар Т. Шевченка), не була істотно пошкоджена підчас обстрілу, її черга настала потім:

Надамо слова Федорові Ернсту:

Хто не відвідав Терещенківського будинку у дні володарювання в Києві советської влади, той, звичайно, не може скласти для себе й приблизного поняття про розгром, учинений тут. Особливо тяжке враження справляли залишки чудових полотен першокласних художників, розірваних на шматки або безглуздо порубаних шабельними ударами. Багато картин було просто вирізано з рам ножами й шаблями — як вирізана була шкіра, з сидінь, стільців і крісел.

Багато було безглуздо перепаскуджене (яку ж звірячу ненависть до будь–якої культури треба було на це мати!), але немало було й розграбовано — 40 картин, всі 188 шкіців та етюдів Верещагіна, два полотна Репіна, Одне Врубеля, три Маковського, різьби, альбоми. Було украдено й три малюнки Рембранта. Вони ніколи не були знайдені. Створюється стійке враження, ніби ці люди твердо знали, що вони є покидьки. Та мстилися за це на всьому світові, в тому числі на бездушних предметах. Але, щоб заслужити на цю помсту — треба було бути чимось видатним, прекрасним…

Втім, час іде, звичаї пом’якшуються навіть в Росії, і коли ця кримінальна зграя (то не перше їх навідування, бували й попередні, 1915 та 1939), вдерлася в кінці війни в Західну Україну, — вони вже не завжди рубали картини шаблями. Це вже робилося здебільшого за новітнім кримським зразком: культурно. 1952 виданий “Приказ N 375”. Згідно нього була проведена, як тепер кажуть про їх братів–сербів — “етнічєская чістка”. Тільки з одного Львівського худож–нього музею було вилучено більше трьохсот картин та пару десятків скульптур: експозиція цілого музею. То були твори всесвітньо відомих українських майстрів — Архипенко, Бойчук, Гординський, Грищенко.

Картини складали в штабель та спалювали, кам’яні різьби розбивалися, а металічні відправлялися на розтоп — як металобрухт. Ось так.

Варварство дикого натовпу замінилось варварством плановим, науковим та тотальним: варварством народу, нації, держави, — прогрес не оминув і Росію…

Останній розділ наводить на деякі суто практичні роздуми.

Ми живемо кілька років в умовах незалежності, але… Неодмінно виникає слушне запитання, а чи є незалежність та недоторканість будь–якої країни яка межує з Росією, — так само тривкі та надійні, як в Європі? Досвід історії вчить, що на жаль — ні. Крім того, хто може нас гарантувати від подальших погружальскіх? Бо Україна є єдиною в світі країною, що вимушена годувати у себе мільйони своїх ненависників, які своїх почуттів навіть не приховують.

Ми — країна бідна чужим добром, скажімо — рембрандтами та веласкесами, — не Росія, ніколи й нікого не грабували. Але, у нас є власні немалі культурні скарби, які нам навіть дорожчі. От, про них і слід би тепер, коли маємо яку–неяку державу, — якось потурбуватись, подбати. Справа в тому, що до нас, до Києва, почали з цілком безпечних місць світу — звозити наше. Передали з Чехії архіви О. Олеся; привезли з Канади архіви У. Самчука. Добре, але — навіщо? — чи будуть вони в Києві у більшій безпеці ніж у Празі або Торонто? Та в жодному разі…

От і слід би нам тримати свої культурні скарби, хоч і у власних руках, але десь подалі від Москви, чим далі, тим краще — хіба не так? Думається, у братній Канаді нас би правильно зрозуміли.

Просто для того, щоб не повторювалося більше те, що розпочалося ще 1169, а в останні рази було вже у XX столітті. Чи історія, бува, дійсно нічого не вчить?

КУЛЬТУРА ОСТРОГА

Но речь идет здесь отнюдь не только о тех традициях, которые сообщаются человеческому уму историей и наукой: эти традиции составляют лишь часть мировой памяти. А много есть и таких, которые никогда не оглашались перед народными собраниями, никогда не были воспеты рапсодами, никогда не были начертаны ни на колоннах, ни в хартиях; самое время их возникновения никогда не было проверено исчислением и приурочено к течению светил небесных; критика никогда не взвешивала их на своих пристрастных весах; их влагает в глубину душ неведомая рука, их сообщает сердцу новорожденного первая улыбка матери, первая ласка отца. Таковы всесильные воспоминания, в которых сосредоточен опыт поколений: всякий в отдельности воспринимает их с воздухом, которым дышет.

Ми розглянемо тут іще один своєрідний аспект російської культури, простіше кажучи — кримінальний. Так, так, це не помилка, саме так. Бо де ви ще бачили, наприклад, щоб бандитський або “блатной” пісенний фольклор займав в народній культурі таке почесне місце? — де й коли? Погодимося відразу, що розглядати з цього боку будь–яку іншу з європейських культур, скажімо, данську або італійську — справа безперспективна, але тут… Втім — побачите самі.

З приводу співвідношення історії та моралі — є різні точки зору, різні концепції та підходи. Наприклад французький історик Марк Блок, — заперечував моралізаторський підхід до історії. Неплідно, вважав він, дорікати депутатам французького революційного конвенту їх кровожерну аморальність. Треба насамперед встановити, а чого ж насправді хотіли люди? Коли його самого підчас війни зліквідували в німецькому концтаборі, — ми не знаємо, на жаль, чи вдалося йому, хоча би в обличчі смерті, — довідатись, а чого насправді хотів тоді німецький нарід? Відомостей про це — у нас, на жаль, немає.

З другого боку, римський історик Тацит — надовго перед ним, — високо цінував моральні уроки історії; та широко і не одного разу їх використовував.

Думається, що як з історії не тягнути уроків, в тому числі — моральних (щоб не повторювати її помилок), то вона просто втрачає будьякий сенс та інтерес, перетворюючись або в читання на дозвіллі (от, жили люди!), або підданою ретуши та патріотичному прикрашательству, — у засіб власного звищення: як “славная історія россійская”.

А витягнення уроків потребує, та не в останню чергу, витягнення *моральних* уроків з минулого, його моральної оцінки. Але, з цим виникає одне законне та очевидне питання: а за якою мораллю належить оцінювати минуле? — за сучасною, за тодішньою? Запитання, немов би, аж як вчене та заплутане, але — дивлячись для кого. А, що вони, власне, таке? — теперішня, тодішня? Чи, скажімо, красти колись було добре, а тепер стало погано? — чи навпаки: “грабь награблєнноє!”? Все ускладнюється, все розвивається, але на непорушних древніх, вихідних основах. Раніше, наприклад, не було компютерного крадійства, ну й що? — хіба це не саме звичайне крадійство?

Про те, що правила моралі — в головному, в загальному, — одвічні та інваріантні відносно історичних та соціальних перетворень, свідчать хоча б оті ж десять Моісеєвих заповітів, котрих як і раніше не в стані подужати наш сучасник. Є й більш сучасні, наукові докази, за всіма правилами. Про ті ж “одвічні та первісні принципи моралі” багато писав видатний філософ та етик сучасності, Тадеуш Котарбінський. Читайте його, як кому не вистачає власного здорового глузду

З точки зору саме його буде абсолютно ясно, що лише недоумки зразка господіна Маркса (ну, ясна річ, — і Енгельса), вщент забувши про всяку мораль, здатні були щось там молоти про “прогрєссівность рабовладєльчєского строя”. Тут вони ігнорували навіть такий примітивний показник, як видайність праці. Бо останній ідіот розуміє, що нема більш неефективної праці, ніж праця раба. Їм же, цим двом білянауковим ділкам, належить і концепція подвійної моралі. Втім, — здавна відома в Росії: одна мораль для мене (нас), друга — для всієї іншої наволочи. У них це, щоправда, називається не принципом особистого шкурного інтересу, але красиво та науково, — діалектикою.

Ну, як в наш час: Россійская федерація — тільки “Єдіная і Нєдєлімая”; а соборна Україна — тільки федеративна. Що це — плутанина, протиріччя? — бери вище — звичайна діалектика!..

Російське гріхопадіння розпочалося здавна, коли ще, власне, й не було росіян. Коли перші волоцюжні князьки русів зачепилися та вкорінилися в старому Гунагарді, вони почали поширювати терени підупалого каганату, який став тепер тільки князівством. Десь за Володимира, а може ще раніше виникають київські колонії на півночі, між Окою та Волгою. Властивістю будь–яких колоній на чужих землях — є рабство, це добре видно на прикладі європейських колоній у Новому світі. Цьому сприяли й геополітичні обставини, сусідство двох багатих рабовласницьких імперій, Візантії та Багдадського халіфату.

Для вилову рабів поруч було два ареали, степ на півдні та тайга на півночі. Але, в степові жили народи, котрим пішим русам з їх примітивним знаряддям важко було би сісти на шию. Пригадуєте той чудовий апокриф з якогось літопису, де князь та його воєвода обговорюють своїх полонених: “Диви, та вони всі у добрих чоботах!” — “Ну та й що?” — “Такі нам данини платити не будуть, ходімо пошукаємо краще лапцюжників!” Ця притча віддзеркалює саму сутність справи: багато стече води, поки руси, опірившись та прибарахлившись, почнуть підкоряти собі на потребу рабів, які на відміну від них — всі в добрих чоботах, все знають, та на всьому розуміються.

Тоді на півночі справи були значно кращі. Там, від Білої Русі на схід до Волги та Оки європейську тайгу населювали лісові народи — балти, фіни, угри, розсіяні по реках та озерах, лісові полювальники, не поєднані одне з одним навіть у межах окремих народів. Ідеальний об’ єкт для полювання на людей. Вірні імперативу історії, принципові моральної оцінки — підкреслимо, що полювання на людей — є найтяжчий кримінальний злочин.

Що для такого полювання потрібне? — відносно небагато. Готові на все озброєні горлорізи, човники, оті — улюблені, довбанки з палеоліту, та… Деяка примітивна інфраструктура, спочатку — найпростіша. Хоча б загородка, база для накопичення рабів, не возити ж їх на продаж по одинці.

Загорожа германською мовою називається *gard,* нагадаємо до того, що *руські* назви порогів Дніпра у Константіноса Порфірогенетоса — є насправді шведські, а скандинавська назва Північної Русі *Gardariki* — Багата Загорожами, — свідчить про розвинутість промислу. Наступні російські вчені шахраї трактують це за принципом найбільшої власної слави: “Богатая Городами”. От, мовляв, бачите — не тільки “простори теобъятнж”, а на них іще сила багатолюдних міст, а значить — хто виходить “самиє–самиє”? Перші у світі, одне слово? — ясна річ, знову — ми! “Русскіє опять удівілі мір!”

Зараз ми це зверхництво трішечки зіб’ємо. Російське слово “творчество” походить від дієслова “творіть”, що в свою чергу походить від балтицького *tvaryti* — лит., що означає “укріплювати”, “огороджувати”. В литовській мові поняття творчості — *kuryba* — іде від зовсім іншого кореня. Так що, як бачите, і слово “творчество”, пов’язане із високою інтелігентністю (“члєн творчєского союза”), — теж зіходить до найстарішої та улюбленої професії.

Початкові огорожі для рабів були нескладними, — огорожа з деревин, через яку не перебратись, як зовні так і зсередини; загін а одночасно деяке укріплення. Потім вони почали обростати коморами та приміщеннями, розміщені в найбільш зручних місцях — використовуватись як пости та факторії. З часом, коли довкілля буде очищене від аборігенів, — навкруги булих факторій виникнуть поселення та міста зайд.

Все це не варто, навіть, реконструювати по дрібницях, тому що є пізніший та відмінно задокументований період, точно подібний до описуваного, — агресія в Сибіру, в сибірській тайзі. Це були інші часи, рабами на експорт більше не гендлювали (не було кому продавати); тільки так, трохи, — військовополоненими з кримським ханом (Іван IV). Була гонитва за соболем, але… заходи були ті самі, здавна відпрацьовані. Подивимось, згідно історичних описів, як ця гонитва здійснювалася російськими казаками.

На протяжении всего лишь 10–15 лет казаки освоили огромную территорию по Оби, Иртышу, занятую кочевыми тунгусскими и самодийскими племенами. Казаки собирали у местного населения дань мехами — "государев ясак". Чтобы гарантировать сбор ясака,

из среды коренных жителей выбирали наиболее влиятельных людей, которых уводили в зимовья как заложников. Их называли "государевыми аманатами". Для аманатов строилось особое помещение — "казенка" с крепкими дверями и решетками на окнах. У казенки круглосуточно стоял караул.

Додамо до цього ще одне повідомлення того самого автора, досить важливе:

Размеры ясака не устанавливались. Каждый род платил столько соболей, сколько мог.

Після цього повідомлення вся картина стає ясною та закінченою, більше посилатись не треба.

Сформулюємо в сучасних термінах те, що так зграбно підніс нам совєцький автор, використовуючи оту саму — совєцьку мову, езопівську та евфемічну.

Отже, казаки “освоїлі” величезні терени, не порожні, але незаперечно чужі: “занятую тунгусскими и самодийскими племенами”. На цих теренах вони побудували свої тюрми для закладників, в яких тримали в заключенні нізащо, просто, щоб легше було грабувати навколішнє населення. Саме грабувати, тому що, як нам люб’язно повідомив їх совєцький речник: “размеры ясака”, тобто — здобичі доблесних пройдисвітів-землепроходців, — “не ограничивались”.

Це ті самі люди, зауважте, які дозволяють собі бовкати про якесь там “татарскоє іго”, — коли в їх країні не оселилося жодного татарина, в тюрмах нікого з них не тримали, а розміри данини були заздалегідь регламентовані. Хібащо князь, за добрим російським звичаєм підкрадав щось і для себе, посилаючись на грізних монголів. Бо жалився ж Іван ІУ британському послові, що в Московщині — “всє вори”…

Так, що ж це все — нахабство? Так, все так. Нахабство, та до того — небачене. Таке, що немає подібних собі в людській історії. А до того — злочинство, також небачене та безпрецедентне. Бо тримати Богу духа винних людей у в’ язниці, а їх родичів грабувати — то є злочин в усі епохи.

Але, повернемося до тої споруди з “крєпкімі двєрямі”, яке наш автор делікатно йменує “казєнкой”, приміщенню для “государєвих аманатов” — закладників, котрих брали терористи та грабіжники, московські зайди. Вона була лише частиною цілого комплексу, що називався “острог”.

Острог складався з майдану, обнесеного добрим парканом не до здобуття, з чотирма та більше баштами для варти по кутах. Всередині були розташовані службові приміщення для конвою та казаків, та “казєнка” для зеків (вибачте — “аманатов”); одне слово — “зона”.

Відповідність до наступних таборів ГУЛАГу — дійсно, як придивитись, є майже повною, крім другорядних подробиць, ясна річ. Нема вже добрих парканів, немає на них ні грошей, ні дерева. Не вистачить засобів і на добру бетонову або цегляну стіну — не ті часи. Бо ж Росія — хіба не знаєте? — чим більше нахапувала чужого, — тим більше збіднювалась. От і треба якось обходитись простим колючим дротом. Гірше, набагато гірше отої старої дерев’яної “казенкі” побудовані й дощані, вітром підбиті *бараки* для зеків. Але — й просторіші. Бо й масштаби не ті, та й “аманатов” тепер із власного ж народу — беруть непорівняно більше від колишнього.

Тому що з оцим, другим розквітом острога, вже в Сибіру, пов’ язана та ж сама цікавська та доленосна метаморфоза, що й із першим — там, на півночі Великої Свит’юд, в Гардарікі: коли її було очищено від аборігенів, прийшлося (щоб не полишитись біля розбитого корита), — поверстувати до рабства одне одного. Щоб, так би мовити, уникнути соціального вибуху, пов’язаного з неочікуваним безробіттям.

Так, саме так, було й тут.

Вимордували та виморили голодом хантів та мансі, винищили даурів та інших, от і прийшлося самим піти в “государєви аманати”. Але…Заради своєї всесвітньої місії “общєчєловєчєского всєсоєдінєнія” (термін який же кострубатий, не дай Боже!) в світовому ГУЛАГу, оспіваної Федором Михайловичем — Росія готова на будь–які жертви…

А за більшовицької епохи, між іншим, на дотеперішній вершині “русской ідєі”, риси цього “всєсоєдінєнія” вимальовувалися чіткіше, ніж бачить око лімулюса: перетворення всієї Землі на одну спільну зону; зону всесвітнього російського ГУЛАГу. Поки, однак, справа зірвалась.

Після розповсюдження культури острога на всю Сибір, від її корінного населення, як ми відмітили, — майже нічого не полишилось. З кількох мільйонів (3–5?) полишились суті дрібниці. Є поки, щоправда, два помітних бантустани, резервати інородцев, десь тисяч по сотні кожен: Бурятія та Якутія, але — треба ж і нащадкам залишити щось там на знищення; щоб руки не зіпсували.

Такою є тисячолітня історія, еволюція цього стріжня, так би мовити — “станового хребта” російської культури: гарди, остроги, концентраційні табори…

Сучасні плоди цієї еволюції, матеріальної та духовної, діждалися визнання вже в *XX* сторіччі, коли 1934 р. до Росії прибула представницька делегація з Європи, з освіченої Німеччини, — займати безцінний вітчизняний досвід, що був накопичений за тисячу років у побудові та експлоатації концентраційних таборів.

Це вже було, воістину, всесвітнє визнання, тому що німці в справі людобойства — теж виявились не з останніх. Визнання цивілізації, заснованої на ГУЛАГє.

Епоха ГУЛАГу порізнюється від епохи острога, насамперед, кількісно. За совєцькі часи в ньому було знищено не менше від 30 млн. людей та утримувано десятки ж мільйонів одночасно. Кількість, що тут поробиш, — переходить в якість. Якщо й не можна було ще сказати, що не ГУЛАГ утримується при СССР, а СССР при ГУЛАГу, то справи йшли саме до того; наближалися. Змінювався з роками й характер ГУЛАГу — з політичного на кримінальний.

Очевидно, що нехтувати цим масованим кримінальним впливом на країну та її культуру, — просто немислиме.

Поготів, що у ГУЛАГу, як і у “вільному” совєцькому суспільстві, відбувалися на протязі його історії разючи зміни. Найвизначнішою з них було щось на кшталт Жовтневої революції, хоч років на тридцять запізненої. Вона була ініційованою зверху та її невідомий початківець, персональний пенсіонер союзного значення, можливо, живий і досьогодні; милуючись у своїй сральні таємно отриманою ним “Звездой Гєроя”.

Тут прийдеться починати дещо здалека. Організована злочинність в Росії — була свого часу організованою з Європи, з Польщі, де вона вже минулого століття складалася за західними зразками. Це була не так злочинність як така, радше — злочинний бізнес, в котрому передписувалося порушувати закони лише в мінімальному ступені, в міру необхідності. Для цього існував цілий кодекс та свої тверді правила, та про якісь там перестрілки білого дня на вулицях або захоплення заложників, — тоді годі було й думати.

Все це було цілком перенесене до Росії, про що свідчить переважно польське походження російського блатного сленгу. Про все це досить цікаво написане в спогадах шефа Варшавської кримінальної поліції Генрика Ланге (Аларм у Цедергрені, Варшава, 1963).

Але, і у злочинному світі, об’єднаному строгими законами честі, знаходились свої маргінали та аутсайдери, які не в стані були стримати кодексами власний темперамент, втиснути свою “широкую натуру” в “рамкі узкіє” начал кримінального закону. А цьому, — неймовірно сприяли, спочатку революція, а потім війна. Таким чином, не слід дивуватись, що в благополучному середовищі “урок”, — почали все частіше заводитись “сукі”.

Саме вони, ці останні, що не гребували “закладывать” власних же колег, соціальні покидьки злочинного світу (так, саме так, бо світ влаштований в такий спосіб, що серед будь–яких покидьків — є свої покидьки), — стали згодом центром уваги більшовиків. Вони почували в них щось рідне. Той невловимий дух постійної зради та підступу, що йшов від них самих. До них стали придивлятись — а як би їх використати для великої та доброї справи, — як найскорішої побудови принципово нового суспільства.

Справа в тому, що маси політичних в’язнів, що переповнювали совєцькі “ісправітєльно–

трудовиє” табори, — утримувалися там вкупі зі злочинцями, кримінальниками. Це було, як пам’ятаєте, ключовим каменем звинувачення всієї юстиції нацистського Третього райху на трибуналі в Нюрнберзі: що наці утримували політичних вкупі з кримінальниками. Дуже зворушливим було те, що ці обвинувачення підтримував і совєцький обвинувач, генеральний прокурор СССР Н. Руденко, на батьківщині якого ця практика була звичайною та узаконеною.

Кримінальники, однак, управлялися “уркамі”, у котрих були якісь правила, і вони підтримували загальний порядок не утискуючи особливо “політіков”. Ось саме це останнє, аж ніяк не влаштовувало більшовиків. Їм потрібно було, щоб коли над зеком не знущається конвой, — у вільний час знущалися б кримінальники.

Тому що, як відомо, російський більшовик є найбільше мстивим та нелюдським створенням на землі та у всесвіті. Хто хоч якось погрожує його абсолютній владі — має бути приречений.

Революція в таборах зайняла кілька років та проходила не так гладко, але… Нема таких фортець, яких не в стані були б узяти більшовики. Вони спромоглися повністю відібрати владу в ідейно застарілих “урок”, передавши панування в кримінальному світі “сукам”, поклонникам “бєспрєдєла”. З цим же співпадає й поширення по таборах педерастії; це теж спонукалося та сприялося зверху. “Суки”, то були ніби більшовики — нова номенклатура злочинного світу. Що з їх приходом до влади в таборах має підскочити рівень кримінальності та неймовірно зросте жорстокість злочинів, — хазяям життя було мало діла: кожного з них оберігали, як не охрана то топтуни.

Що стосується російського “бєспрєдєла” (в інших, європейських мовах, такого слова немає), то Росія здавна була державою тортурною.

“История пытки в России” Н. Н. Євреїнова, видана ще перед революцією, це одночасно — історія тортур, як таких, — та історія Росії. Просто тому, що обидві вони, ці історії — не можна розділити. Вони є одне ціле. Ми не будемо тут та надалі зупинятись на деталях — вони не розраховані на нерви нормальної людини. Це все здобуток емоційно тупого народу. Два найвидатніших російських монархи мали тортурне мистецтво своєю пристрастю та віддавали йому весь вільний час. То були всім відомі “вєлікіє прєобразоватєлі” — Іван IV та Петро I. Відмітимо — Росію можна уявити собі без чого завгодно, але — тільки не без тортур; щось таке — просто немислиме. В той же час в Україні вона — навіть у київські часи — невідома. Як є історичним фактом, що перші тюрми в Україні були побудовані росіянами тільки у XVIII столітті. Тортури та ув’язнення в Україні повністю обмежувалися гетто польського а потім російського судоправства (не піднімається рука написати “правосуддя”). Навіть в Київській Русі не були передбачені фізичні покарання (див. хоча б останню версію “Русской Правди”, кодифікований за Юріслейфа (1015–1054).

В той же час історія російського судоправства переповнена самими бестіальними покараннями, навіть за легкі провини: “біть кнутом і по урєзанії язика сослать в Сібірь…”, “біть кнутамі і по вирванії ноздрєй сослать в Сібірь…” Це — відносно м’які покарання. Були й “колєсованія” й “чєтвєртованія”… В той же час декому не помічалося такого, що й помислити неможливо: *безкарність.*

З одного боку — бестіальна жорстокість; з другого — повна безкарність. Більш зловісне пов’язання — важко собі уявити.

До “Истории пытки в России” додали, навіть не главу — частину, російські більшовики, створивши за задумом свого самого прогресивного у світі паралітика Леніна, — славетну ленінську ЧК. Ось ця організація, яку очолив польський виродок Дзєржінскій, негайно стала невичерпним джерелом всього та всякого “бєспрєдєла”. Стала — підкреслимо це, — з перших днів свого існування, піддана лише, як вони кажуть — “дальнєйшєму совєршєнствованію”. А зовсім не раптом скурвилася потім (як раз діставшися до нього), як без крихти сорому брехав про це в отому своєму “Завєщаніі” більшовик Н. Бухарін, котрому Бог та всюдисуща Справедливість дали скуштувати її “карающій мєч” на власній шкурі. Тому що справжній більшовик — бреше й на ліжку смерті.

Всі катівські та тортурні подвиги цієї початкової ЧК, зразка для пізніших, де трудилися переважно садисти, маніакальні вбивці та всякі інші “с горячім сєрдцєм і холодной головой”, — стисло та правдиво описані в класичному творі С. Мєльгунова “Красный

террор”, до якого ми й відсилаємо читача. З нього дуже добре видно, яка тваринна аморальність та який бестіальний “бєспрєдєл” оселилися на верхах влади совєтів.

Ленінський ЧК наслідували НКВД, МГБ та КГБ, та всі ці організації свято зберігали “славниє традіції ЧК”, — традиції тваринної аморальності, бестіального “бєспрєдєла”. Всі ці організації були абсолютно злочинні.

Революція в ГУЛАГу та мобілізація сидячого там злочинного світу на допомогу органам покарання, — була не єдиною формою контакту та спілки режиму зі злочинністю.

До часів свого присмерку партія, вкупі з її таємною поліцією КГБ, — була в країні велетенською легальною мафією. Але, поряд із нею та під її крилом, — виростала й мафія нелегальна. Вона проростала в кількох напрямах.

Вже по війні почали закладатися підпільні, закриті цехи та майстерні, які одягали та обували сіль землі нашої, — партноменклатуру. Стали створюватись підпільні радгоспи, що постачали партверхівці відбірні, екологічно чисті продукти. Закладалася сітка закритих магазинів та баз, тих самих, про які напише потім так стисло Деррік Сміт в своїй книзі “Росіяни”, що наробила такого галасу напочатку перебудови.

Все це було таємним, підпільним, непідвласним нікому, крім партверхівки, вилученим із системи громадського контролю. А головне, — це категорично мало не бути відоме народові, якого постійно дурили.

Але, будь–яка закритість забезпечує безконтрольність, а значить розбуяле квітнення корупції та злочинності. Протизаконні махінації цих структур хутко вийшли поза хлипкий контроль партії, давши початок тіньовій економіці. Для неї ж потрібні були, часом, деякі послуги з боку організованої злочинності. Дуже скоро ця тіньова економіка переросла всі передбачені для неї межі та злилася з торговим крадійством та організованою злочинністю, створивши один могутній комплекс — мафію.

Спілка була взаємовигідною з самого початку: мафія робила послуги партії там, де останній важко було упоратись легальними засобами. Наприклад, як треба усунути когось небажаного, що заважає, але такого, до якого важко прискіпатися офіційно. Типовий приклад — убивство в Москві поета та перекладача К. Богатирьова. Або обшук, проведений кілька років тому в помешканні новосибірського депутата А. Мананнікова силами двох “домушніков”, тільки но випущених із табору. За це їм дозволили залишити собі цінні речі та пообіцяли “прописку”.

Партія, зі свого боку, дозволяла мафії вести свій бізнес, наживатися та ділитися частиною доходів із партійною номенклатурою. Вона мирилася навіть із тим, що помітна частина державного виробництва (до третини, за свідченням А. Косигіна) організовано розкрадається, утворюючи предмет майже легальної спекуляції. Часом таке співробітництво набувало досить цікавих форм.

Знаменна подія сталася вже після Л. Брєжнєва. В той короткий та незабутній час, коли було оголошено щось на кшталт війни улюбленому власному народові, коли вчиняли на нього облави *(Ablauf)* білого дня, як — бувало, гестапо в окупованих Польщі або Україні. Тоді КПСС укріплювала позиції розрослої мафії, одночасно роблячи вигляд, ніби бореться з корупцією. Саме тоді були передані до всемогутнього КГБ всі справи про особливо великі хижацтва, з одного боку забезпечивши тим мафії більш тісний зв’язок із КГБ та надійну “кришу”, а з другого — надавши йому широкі можливості рекетувати мафію (не за так, ясна річ), що було перед тим монополією міліції.

Так поступово, партія та КГБ стали всього тільки надбудовою над підмуровком тіньової економіки, мафії та організованої злочинності. Але, стан надбудови — завжди є неміцний. Як вчить Маркс, базіс може змінити надбудову, коли вирішить, що вона обмежує його можливості, — пам’ятаєте? Хазяїн той, хто годує та поїть (особливо!). А без підносин мафії номенклатура прожити вже не могла.

Базіс же стали плутати, насамперед, ідеологічні плута партії, що здавна насточортіли всім. Заважали й дурні совєцькі закони, за якими було заборонене все, що не було спеціально дозволене. В тому числі, ясна річ, — і відкрита спекуляція. Тобто — той самий товарообіг, без якого не працює жодна економіка.

На той час у партії визначилися дві течії. Більш молода частина верхівки, виросла та вигодована на жирних підносинах мафії — стояла за реформи, — за легалізацію спекуляції та необмежене пограбування споживача. їм протистояли підстаркуваті та застарілі прибічники класичного сталінського совєтізму. Цим хотілося, щоб у нашому домі все було красиво; як раніше.

Серпень 1991 став відкритим зіткненням цих двох сил. Він вирішив справу на користь новаторів, але й забезпечив одночасно примат мафії над партією. Нової, нелегальної вчора мафії — над старою, легальною. Ідеологія (ну, крім імперського шовінізму, безумовно) була цілком викинута туди, де їй завжди було природне місце — на смітник історії. А так і не побудований ніколи соціалізм — замінився розгулом розкрадацтва, спекуляції та злочинності. Багато людей дивувалися тоді, дивуються й тепер, отим, надто вже оперетковим "путчем". Але, не слід забувати що це було не зіткнення двох протилежних ідеологій, ні. Це була, хоч і з погрозами зброєю, потичка між своїми. Ворон воронові ока не видовбає. Принаймні — прилюдно. Поготів — на очах багатого Заходу. І це відмінно підтвердилося тут. Курортом "Морской тішіни".

Мафія не була невдячною. Вона не забула своїх минулих отців–благодійників, забезпечивши номенклатурі, яка робила їй послуги, та верхівці гебістів, — теплі місця в нових, вже легальних обдирально–спекулятивних "структурах". Ось тепер і видно, хто саме та яких масштабів послуги робив свого часу мафії.

Ну, що ж. Здискредитували соціалізм, тепер ті самі люди будуть дискредитувати капіталізм. На це, в усякому разі, вже семи десятків років потрібно не буде, — впораються набагато швидше.

Такою є об'єктивна реальність даної нам дійсності, котра від нас ніде та ні в чому не залежить, Але, в цьому є інша, цілком реальна небезпека, яку весь час треба мати на увазі. М'яка палацова революція в Москві, яка обернула відносини; партія — тіньова економіка (тепер партія перетворилася на тіньову) і навіть породила паперову незалежність булих "рєспублік", була — так би мовити, всього тільки буржуазною. Але, в подібних випадках завжди є загроза переростання її на пролетарську, чому вічно живий приклад — рік 1917.

Не будемо забувати основного закону суспільства, нездатного до нормальної соціальної еволюції, яке розвивається шляхом революційних стрибків: з кожною наступною зміною влади приходить клас, що стоїть на суспільних сходинах іще нижче. А за декласованими люмпенами більшовизму можуть слідувати вже тільки фахові бандити.

Чи не випливе в такому разі на верхи влади в Росії підкорена поки тіньовій економіці організована злочинність? — така небезпека безумовно є. Люмпенську партократію змінила влада спекулянтів; а чи не змінить останню чиста *крімінократія?*

З цього приводу не вадить оцінити, а скільки ж у нас криміналу? Скільки цієї спадщини полишила нам система, яка й сама не гребувала злочинством, та за якою й досі дехто плаче. Спробуємо визначити, який же відсоток суспільства живе вже зараз за законами кримінального світу? — яким, цілком правдоподібно, може належати майбутнє.

На Заході з цим немає проблем: в такій досить криміналізованій західній країні як Франція, постійно сидить десь 40 тисяч людей; на, приблизно, 40 млн. населення, це складе одного на тисячу. Це — надто мало: жодної проблеми.

Десь там сповістили, що у відносно тихій Білорусі — та сама кількість місць у тюрмах та таборах при населенні вже вчетверо меньшому; це дає нам вже чотирьох на тисячу. Ну, а Росія — батьківщина ГУЛАГу — як то вона? Повідомляли, ще напочатку "пєрєстройкі", коли ще працювали суди та міліція — "по стране возбуждалось более 2 млн. уголовних дел в год". Це — по всій булій імперії. Якщо середній термін за вироком прийняти в три роки, то й сидіти одночасно мало 6 млн. Дещо іншої думки журнал "Век XX и мир", де в № 3 за 1992 р. читаємо:

Там, в параллельном мире, проживает и сегодня столько же людей, как и в свободной Прибалтике.

У вільній Прибалтиці проживає десь 8 млн., отже… Якщо сказане відноситься до Росії, це становитиме десь одного на 20 (!). Якщо автори все ще мислять імперськими

масштабами — то одного на 40, — в 25 разів більше, ніж у Франції! А як ефективність розслідування злочинів — не французька, то… Чи не додати до кожного злочинця, що сидить, ще одного, що гуляє проміж нас?

Це — монструальні числа, що дають всі підстави для тривоги.

До цього не забудемо ще одне капітальне джерело злочинності — совєцьку імперіалістичну армію, яка давно згнила від голови до хвоста. На її верхах генерали, прославлені як не військовими злочинами, так нестриманим казнокрадством. Не забудемо, що на Кабульському базарі моджахеди мали змогу за горілку та наркотики набути все, аж до танка. Внизу — насаджувана офіцерством “дєдовщіна” (за неї простіше керувати), добросовісна копія “бєспрєдєла” зеківської “зони” (уносить офіційно біля 5000 життів річно).

Черговий скандал стряс Москвою наприкінці вересня 1992, коли в одному з найсекретніших військових інститутів, де навчалася майбутня еліта російської армії, — було арештовано велику кількість курсантів та викладачів. Привід? — причина? Організований продаж зброї злочинним бандам. Про подальшу долю цієї справи повідомлень, однак, — не було.

Що виробляла ця армія в Ічкерії, підчас збройного придушення руху за здійснення міжнародно визнаного права на самовизначення, — досить добре задокументоване та відоме.

Так змикається зі злочинним світом і російська армія.

В Росії “тюрємний бєспрєдєл” сьогодні ретельно вивчається політологами та соціологами, його закони приводяться до порядку, системи та оприлюднюються для ознайомлення чи вивчення всіма бажаючими. Тут діють і “Век XX и мир”, “Совершенно секретно” та багацько інших видань. Колективом авторів з числа булих зеків готується книга — “Как вижить в российской тюрьме”. В передмові до неї пишется ясно та недвозначно:

Сотрудники независимого исследовательского и правозащитного сообщества "Тюрьма и воля" считают, что писать есть о чем, и что культурный мир Зоны еще не открыт. Не укладывающийся ни в какие привычные культурные рамки и страшный как смертный грех, этот мир все еще дышит нам в затылок. Может быть даже он приблизился к нам. Во всяком случае, авторы представленных здесь материалов считают, что субкультура Зоны, возникшая в результате тектонического социального выброса примерно три десятилетия тому назад, скорее сулит грозное будущее, чем напоминает о "темном прошлом".

Що ж, обіцянка — цілком конкретна. “Тюрьма и воля”… а тоді була, здається, “Земля и воля”, — чи не так? Хворі люди…

Під “тектоническим социальным выбросом” тут мається на увазі вона, та сама більшовицька революція в злочинному світі, проведена КГБ та МВД, що привела до влади “сук”.

Отже, вивчайте “культурний мір Зони”, бо це ж ваш майбутній культурний світ. Вивчайте “закони” блатного “бєспрєдєла”. Тому що — схоже, за ними в недалекому майбутньому прийдеться жити всім і на “волє”.

Найшвидше в цьому напрямі еволюціонує, природно, Росія. Про це переконливо свідчить духовний розвиток суспільства. За минулі роки пішли в непам’ять, знялися ідіотичні насильницькі обмеження, зітліла унесена вітром історії полова марксистської ідеології, але — що ж її замінило? Розгул вільномислення? — повінь нових та прогресивних ідей? — та ні. Як свобода від літературної цензури звелася до того, що для всім відомої “россійской словєсності” придумали нову назву — “інвєктівная лєксіка” (або — “нєформальная лєксіка”) та стали писати без крапок, своїми словами, — так сталося й у всьому останьому. Просто чергового разу відкрилася світові примітивна ментальність людей, що здавна закостеніли в первісному егоцентризмі та ксенофобії, ворожнечі та агресії проти всіх; проти цілого світу. В цьому знову об’єдналися три одвічні сили Росії: войовниче православ’ я, що не має й віддаленого відношення до класичного християнства, дрімучий імперський шовінізм (що у них іменують патріотизмом) та

традиційне абсолютне невігластво, без цього останього — не було б на що опертись отим першим двом.

Чимало таких, що відсиділи різні терміни по бездоганно кримінальних справах, було вибрано російськими виборцями під виглядом демократів на різні депутатські посади. Цікавий скандал мав місце в Петербурзі, півроку по виборах міськради. Один журналіст оприлюднив дані, згідно яких виходило, що б і л ь ш е половини депутатів мали в минулому судимості по чисто кримінальних статтях. Скільки булих судимих засідає, скажімо, в складі Російської Думи, — можна тільки гадати. Тепер укриттю подібних даних присвячується особлива увага.

Але — не всюди. В деяких державах СНД належати навіть до “воров в законе” займаючи державну посаду — не вважається чимось особливим, поготів — компрометуючим. Ще більш цікавим є те, що при такому сполученні — можно бути іще вченим: мати науковий ступень.

Отримання вчених ступенів — це також, невід’ємна частина культури країни.

Як стають кандидатами або докторами наук в Москві та Ленінграді (вища проба!) деякі люди, скажімо, зі соняшних, а тому й виноградних республік — є досить добре відоме. Всі надивились. Для цього не потрібно аж нічого, крім одного — возити! Що возити? — та все, чим були славні та багаті колись ці бідні тепер республіки, та що до вподоби великоротій Москві та завжди напівголодному “місту Лєніна”, яке так і не виморили остаточно навіть Сталін із Ждановим. Якщо за прейскурантом, то прошу: фрукти, вино, коньяки… Гуси? — ясна річ, можна й гуси. Все можна… Аби тільки безкоштовно, на дурняк. Припам’ятайте Б. Алмазова — “Широки натуры русские” там принагідно можна знайти й таке: “И при виде благодарности — не владеем мы собой”. Отже, самі подумайте, як ще тоді не володіли, то що ж із ними тепер робиться… Можна тільки уявити собі — мало в істериці не колотяться…

Одне слово, уявити собі, що це таке, — в стані лише той, хто хоч раз спостерігав буле прибуття Тбіліського експресу на Курський вокзал в Москві, — чого там тільки не везуть. Везти можна — все…

Отже, найперше — це возити. Все подальше залежить від кількості та якості возимого, як і від частоти та регулярності привозів. Будете возити багато, якісно та часто, — оглянутись не встигнете, як отримаєте пошукуваного вченого ступеня. Мало, недорого та зрідка, — вас довше й протримають.

Важливо ще знати — кому возити. Возять: керівникові (або консультантові, як це докторський ступень), голові вченої ради, вченому секретареві, опонентам. Потім, вже після захисту, возять — ясна річ, до ВАКу. Бо найкорумпованіше місто світу — це Москва. Буває й так, що добрий десяток років возять, наче б то все в порядку, але — диви, — комусь не привезли (або недовезли) і вся справа мало не зірвалась. Так було колись, пам’ятаю, з одною докторською дисертацією з фізики, якої було написано при одній з катедр (та надто солідних) МГУ.

Вище ми вже писали, що совєцька (а значить — і російська) армія цілком — організаційно та дисциплінарно, побудована на так званій “дєдовщінє”, яка — простіше кажучи, є перенесенням на військовий колектив, — звичаїв та правил кримінальної зони.

При першому знайомстві з нею виникає думка, що все це — в свою чергу, є відродженням примітивних відносин “раб — господін” в їх обумовленому обставинами варіанті. Тобто, явище як таке, є прямим наслідком властивостей даного архетипу, комплексу властивостей ментальності людей.

В європейських арміях НАТО щось подібне не є відомим, отже… виникає слушна думка, що явище, знов таки, — суто російське. Можна було б поставити більш загальне питання: чому якась кількість совєцьких (а власне — російських) людей, які покинуті на призволяще, — утворює, встановлює (без примусу, сама собою, в кращому разі — за потуранням) — таку нелюдську систему відносин?

Не будемо займатися всіма глибинами цього питання, які знову приведуть нас до архетипу та ментальності, радше звернемося до повчального прикладу.

Наведемо життєвий факт, над яким варто задуматись.

Один з моїх знайомих побував наприкінці 1994 на гостинах у Святій Землі. Людина спостережлива, він десь за місяць перебування зумів набути досить репрезентативних відомостей про країну та її людей. Про цей факт повідомив мене саме він.

В Ізраїлі, як і в нас, молоді люди відбувають обов'язкову службу в армії. Як наспів відповідний вік, відбувають всі, хто підходить за станом здоров'я: ті, хто жив здавна, та ті, хто щойно приїхав та поселився. Відбувають, ясна річ, і молоді люди з совєцької "алії" (емігрантське поповнення). Здавалося б, що їм доцільно служити вкупі, разом. Просто тому, що поміж ними поки більше спільного, аніж між ними та корінними жителями країни. Отже, одне слово, — більше можливостей порозумітися.

Напочатку саме так і робили, але вимушені були хутко від цього відмовитись. Тепер таких намагаються розсилати служити поокремо, слідкуючи за тим, щоб в кожному підрозділі була переважаюча більшість хлопців місцевого походження. Чому так? — а оце й є найбільш цікаве.

Відповідь є дуже простою: бо там, де вони з' являлися в переважній кількості — вони неодмінно заводили оту російську "дєдовщіну". Коротко кажучи — частину "культури острога" та точнісіньку подобу того укладу, який установлюють попри правила та закон, — в концентраційних таборах ГУЛАГу. Простіше кажучи — "блатной мір". Підкреслимо ще раз: те, що встановлює будь-де відповідна кількість росіян, зібраних докупи.

От, над цим ізраїльським досвідом, а він поставлений в досить чистий спосіб, — і варто дещо замислитись.

Всі вони — діти, які в совєцькій армії перед тим (як правило) не служили та з "дєдовщіной" не стикалися. Не бували, правдоподібно, — й в таборах ГУЛАГу. Отже, "дєдовщіна" у них не може бути наслідком звичайного життєвого досвіду. В абсолютній більшості це — євреї. Отже, фантастична гіпотеза — підозра, що "дєдовщіна" ховається тут десь у генофонді, — саме тут ніяк не спрацьовує, цілком відпадає. То — що ж тоді залишається? — залишається: єврейська родина, школа та вулиця. Тобто, кажучи коротко — це ніхто як вона — "вєлікая русская культура", в якій свого часу були виховані ці єврейські діти.

Підкреслимо — більше нічого. Нічого.

Так, хто ж тепер насмілиться твердити, що це — нецікаве?

Або, принаймні, — не характерне?

Але, ми дещо відволіклися. Повернемося до чисто кримінальної сфери великої російської культури, до її ГУЛАГу, — ми забули повідомити вас про ще два прекрасних звичаї культури острогу. А їх, можливо, колись вкупі з цією "культурою", — засвоїть і весь світ (як ловитиме гав так само, як ловив досі).

По–перше, як зек дожив 96 років, — його не можна, що б він там не накоїв, — посадити до ШИЗО — Штрафного Ізолятору, а простіше кажучи — до карцеру. Взимку він не отоплюється, а додаткової одежі до нього брати забороняється. До чого ж гуманний звичай, самі подумайте!

По–друге, коли зек помирає, щоб уникнути заслуженого покарання та напаскудити начальству, то він і тоді не має шансів обманути пильність народу (спочатку — совєцького, тепер — російського). Спеціальний "вертухай" зобов'язаний розвалити йому спеціальним молотком черепа, щоб він не думав удати мертвого, а потім викопатися та збігти. За "кашкєтінскіх расстрєлов" така процедура, однак, не вживалася. Ховали — бувало, ще живих.

ІСТОРІЯ З МАСКОЮ

— Хто наважився, — хрипко звернувся він до ближчих двірських, хто наважився образити нас цим блюзнірським знущанням? Схопіть його та зірвіть цю маску, бо ми повинні знати — кого повісимо вранці на стінах фортеці!

Коли спитати будь–кого з росіян, — як то сталося, що з районних масштабів Московського князівства за якихось 500 років виникла держава площею десь більше 20 млн. км. кв. (53 % площі Європи та 38 % площі Азії), — він не знітиться, не думайте. Він щиро запевнить, що сталося це не внаслідок сталої агресії, упаси Боже, а… Як би це пояснити? — “собіранія”, “воссоєдінєнія”, “освобождєнія”… А часом, навіть “добровольного прісоєдінєнія”.

Таке спотворення реальної історії сталося трудами поколінь російських патріотів, а в який саме спосіб — показує аналіз своєрідного підсумку, класичного в цій галузі твору Н. Данілєвского “Россия и Европа” (1871), перевиданого 1991, щоб додати духу новому поколінню політичних пройдисвітів, відновлювачам Росії “в граніцах до 1917 года” (а потім — і далі: на весь світ).

Отже, подивимося, повчимося, як воно з диявола робити янгола. Це теж буде, як понад повчальне. Бо історія народу (як він її сам розуміє) — то теж далеко не вторинна частина культури.

Вступ з маскою. Агресивна Російська імперія формально існує з 1721 р., заснована Петром I, перетворена ним із не менш агресивної Московії. З тих пір вона пройшла три імперських стадії та вступила до четвертої. Перша імперія — петровська (1721–1861) — апотеоз та апогей семи століть работоргової традиції. Друга — більш-менш європейська, формально вже без рабства (1861–1917). Найбільш агресивною з них та найменш щасливою імперією була Третя (1917–1991), бідьше відома під маскуючою назвою СССР.

Змістом та ціллю історичного життя імперії є постійна агресія та поширення за рахунок сусідів; аж до природної межі такого постійного розширення — світового панування.

Для успішного здійснення такої цілі — імперія повинна мати *маску*.

Під цим важливим для імперії знаряддям ми розуміємо сукупність наукових, етичних та ідеологічних (скажімо — релігійних) “основаній”, згідно яких агресія даної імперії може бути представленою (принаймні — на словах, або на папері) не як зло для її оточення, на яке вона є спрямованою, а навіть — як благо.

Не звичайний збройний пограбунок та захоплення, а — скажімо, — “помощь”; або навіть “освобождєніє”.

Призначення маски — робити агресію прийнятною в очах останнього світу, мотивуючи її причинами не тільки самими благородними, але й науково виправданими, обгрунтованими.

Це, з одного боку, полегшує задачу агресії, послаблюючи її жертви (боягуз охочіше здається, коли має хоч якесь виправдання, так вже він складений). З другого боку — виправдовує та надихає своїх, котрим значно приємніше усвідомлювати, що вони не просто звичайні бандити на службі бандитської держави, а чиїсь там “помощнікі”, “друзья”, або навіть “освободітєли”.

Маски грабіжницьких російських імперій досконалилися та в міру становлення міжнародного права ставали все більш витонченими. Досить подивитись як біжуча Росія встає на захист “прав русскоязичного насєлєнія” (невідомо ким нехтуваних) та присвоює собі ролю “міротворца” на всіх теренах Третьої імперії що давно розвалилася.

Перша імперія, крім фанфар та “радєнія о славє Россійской” — так до кінця й не могла в цій галузі створити нічого переконливого. На самому кінці це дитинство со “славою россійской” відлилося в ніколайпалкінську формулу про призначення Росії бути “грозою свєта”, але нічого більш–менш зрозумілого — так і не з’ явилося.

А це й стало причиною того, що коли “гроза свєта” провалилася по самісінькі вуха у дрібній Кримській війні, — прийшлося терміново переходити до Другої імперії, вже з більш–менш пристойною маскою. Нею стали слов’янофільство та панславізм, а підсумок та рису під цією маскою подвів у своїй книзі Н. Я. Данілєвскій; тому єдино, вона й цікава; заслуговує на розгляд.

Вона, ця маска панславізму, якось–такось працювала у Другій імперії, але дала потім важливу осічку, збій у Першій світовій війні, скомпрометувавши й саму Другу імперію.

Між тим, вже після Данілєвского, у Другій імперії, складається дещо принципово нове — маска всіх масок, втілена в місткому гаслі — “Пролєтаріі всєх стран, соєдіняйтєсь!” (під владою Третьої російської імперії, ясна річ). Третьої тому, що надто вже багато довелося змінити у Другій, щоб надобре пристала ця маска всіх масок. Але, справа була варта того, бо пролетарі були по всіх усюдах, по всіх країнах світу, від полюса та до полюса; не те, що якісь там слов’яни…

Заради нової маски прийшлося немало змінити в самій імперії, піти на серйозні жертви, хоча справа — того вартувала. Прийшлося, наприклад, знищити всі класи російського суспільства, крім інтерлюмпенів; тих, “кто бил нічєм” (“бєсклассовоє общєство”). Прийшлося потіснити й минулу опору влади — православ’ я, гордість Другої імперії. Воно, зі свого боку, охоче й з поняттям пішло назустріч, зробивши кожного з ієрархів, маленького чи великого, — сексотом КГБ. Але, минулого значення — втратило.

Більше від того, прийшлося всім навіть удати з себе прибічників соціалістичної ідеї, зробивши вигляд, ніби будуємо не нормальний імперіалізм, як завжди, а — якийсь там соціалізм.

Нова маска включала в себе й стару (і пролетарі бувають зі слов’ян), продемонструвавши, заразом, і її нікчемність. Бо коли Третя імперія приєднала до себе після Другої світової війни Східну Європу, — невдовзі трапився страшенний конфуз. Першими — жах! — збунтувалися ті самі балканські слов’яни, на яких покладали стільки російських надій. Воістину, 1948р. Данілєвскій мав би перевернутися в могилі!

Тут, як і в багатьому іншому, він улучив пальцем до неба, але, але… В останньому його опус став безсумнівним прототипом таких злоякісних книг, як “Міт XX сторіччя” Альфреда Розенберга, а можливо — й “Моя боротьба” Адольфа Гітлера. Або — “Последний (для кого ж саме? О. Б.) рывок на юг” русака з русаків В. В. Жіріновского, сина юриста та сибірячки.

З другого боку — віддамо йому й належне, авторові “России и Европы”.

Не напускаючи ідіотичного туману “братской любви” (або “всєчєловєчєского єдінєнія”), він уперше з повною безсоромністю та цинічною відвертістю, вивернув нам нутро прославленої “русской ідєі”. Зробивши це з таким неможливим до наслідування ексгибіціонізмом, що навіть завжди коректний В. С. Соловйов — не витримав, назвавши книжку Н. Я. Данілєвского “кораном всех мерзавцев и глупцов, хотящих погубить Россию и уготовить путь будущему антихристу”.

Що ж, принаймні, ми тепер знатимемо цілі та задачі всіх мерзотників та дурнів Росії; аж по сьогоднішній день.

Отже, — хіба почнемо…

Що надихало цього автора? Амбіції господіна Н. Я. Данілєвского, що спонукали його написати свою книгу, — не маленькі. Справа в тому, що “нас нє любіт Європа”; а хотілося б, щоб любила. Честолюбство… Тому що з того ж приводу совався пізніше неспокійний Федір Михайлович Достоєвскій, начитавшись Данілєвского. Пам’ятаєте його, нескінчено ображене:

Мы учились и приучали себя любить французов и немцев и всех, как будто те были нашими братьями, и несмотря на то, что те никогда не любили нас, да и решили нас не любить никогда.

Що ж тут поробиш, як вирішили “нас не любить никогда”. Це — 1876 рік, вже після Данілєвского. А, що ж пише нам він сам, визначаючи напрям книги? Наведемо

необхідне:

Россия, — не устают кричать на все лады, — колоссальное завоевательное государство, беспрестанно расширяющее свои пределы, и следовательно, угрожает спокойствию и независимости Европы. Это одно обвинение. Другое состоит в том, что Россия будто бы представляет собою нечто вроде политического Аримана, какую-то мрачную силу, враждебную прогрессу и свободе.

Візьмемо це до уваги та займемося всім за порядком. Тому що в книзі є ще чимало різного: чи є така частина світу — Європа? — чи гниє Захід (чи вже згнив)? — слов’янство та претензії на Цареград; — ну, і все таке, подібне. Але, все це мало цікаве та не виходить за межі цілком звичайної слов’янофільської маячні. А от у перших двох пунктах — ми розберемо аргументацію автора деталічно та до кінця, до крапки. Тому що це — головне.

Отже — перше: як відомо, Росія — завойовницька держава, що невпинно поширює свої (й так не малі) межі; так що ж на це автор? А — ось що:

Конечно, Россия не мала, но большую часть ее пространства занял русский народ путем свободного расселения, а не государственного завоевания.

Тому що, дійсно:

Вся страна была пустыней, или заселена полудикими финскими племенами и кочевниками; следовательно, ничто не препятствовало свободному расселению русского народа, продолжавшемуся почти все первое тысячелетие его истории, при полном отсутствии исторических наций, которые надлежало бы разрушать и попирать ногами, чтобы занять их место. Никогда занятие народом предназначенного ему исторического поприща не стоило меньше крови и слез.

Одне слово — тиша, гладь та Божа благодать: мирно розселилися по всьому континентові, нікому не заважаючи, нікого не зганяючи з місця та нікого не завойовуючи. Що за нарід! — такому дійсно ціни немає. Живим на небо проситься… Але, звідкіля ж тоді це, вже не приватна думка, як у господіна Данілєвского, а офіційна, з підручника географії для кадетських корпусів, схваленого самим царем Ніколаєм I, помилуйтеся цим, грізно вищиреним:

Россия государство не торговое и не земледельческое, а военное и призвание его быть грозою света.

“Грозою света” — ви тільки вдумайтеся. А “свет” — це також і Європа, отже… Наважимося не повірити господіну Данілєвскому — приватній особі, та беззастережно повіримо підручнику, схваленому царюючою особою. Але, давайте поцікавимося, на чому будує свою концепцію мирного, без завоювань, “освоєнія терріторій”, — наш автор?

Для цього потрібно звернути уваги на введену ним нову реалію, одну з тих, проти котрих так застерігав в Європі В. Окгем, створивши на це спеціальний філософський принцип (“бритва Окгема”), та які так щедро плодять і досі в домені російського дологічного мислення. Йдеться про частину передостанього речення: “прі полном отсутствії історічєскіх націй, коториє…”

Отже, є нації “історічєскіє”, яких “надлєжіт” (!) руйнувати та “попірать ногамі” (!), щоб при нагоді зайняти їх місце (що за дивна філософія!) та нації “нєісторічєскіє”, призначенням яких є добрити поля, на котрих “прєдназначєно” (ким?) розростатися націям “історічєскім”. Підкреслимо, — щось подібне — невідоме світовій історичній науці. Росіяни — нація безумовно “історічєская” (оскільки задля них, власне, все й придумане), — строго слідкували, щоб когось там якось не зачепити; з “історічєскіх” націй, мається на увазі. Не “попірать ногамі”, одне слово. Ось, що пише автор далі про російський нарід:

Он или занимал пустыри, или соединял с собою путем исторической, нисколько не насильственной ассимиляции такие племена как чудь, веся, меря или как нынешние зыряне, черемисы, мордва, не заключавшие в себе ни зачатков исторической жизни, ни стремлений к ней; или, наконец, принимал под свой кров и свою защиту такие племена и народы, которые, будучи окружены врагами, уже потеряли свою национальную

самостоятельность или не могли сохранить ее, как армяне и грузины.

Що ж, стратегія русифікації та повного розчинення в собі інших народів, — описана тут цілком добре. Рівно, як і стратегія підбирання (“под свой кров і защіту”) народів, загнаних до кута іншими агресорами. Про цю останню — вже й висловитися ніяк: типова стратегія стервоїда…

От, такі любителі “пустирєй”.

Тільки, чи не досить, бува, отих евфемізмів?..

Поділ націй на “історіческіє” та “нєісторічєскіє” — добре прижився. В Росії його широко вживав В. С. Соловйов (він був років на 30 молодший від Данілєвского). Розмірковуючи про росіян та монголів, він безпомилково відносив перших до “історічєскіх”, а других, що створили були державу від Тихого океану та Чорного моря, — до “нєісторічєскіх”. Цим він, як бачите, порядно заплутав саме поняття, але про це — нижче.

Найбільш плідно використали цю концепцію, ясна річ, багато пізніше, — німецькі наці. Для них можливість подібного поділу народів стала істим скарбом.

Вищі та нижчі. Таких визначень наш автор, умовимося відразу, взагалі не вживає, але… Воно — шкода, надто вже часто саме собою розуміється. Тому ми їх собі й дозволили. Але, на чому він полягає, подібний поділ? — для цього прийдеться знову звернутися до людини, яка його вимислила. Прийдеться навести досить велику частину тексту, оскільки наш автор у коротких та точних визначеннях, не сильний. Отже, спочатку дещо про нації “історічєскіє”.

Если бы, например, Пруссия покорила Данию или Франция Голландию, они причинили бы этим действительное страдание, нарушили бы действительное право, которое не могло бы быть вознаграждено ни какими гражданскими или даже политическими правами и льготами, дарованными датчанам или голландцам; ибо, кроме личной и гражданской, кроме политической, или так называемой конституционной свободы, народы, жившие самостоятельною государственною или политическою жизнью, чувствуют еще потребность, чтобы все результаты их деятельности — промышленной, умственной и общественной составляли их полную собственность, а не приносились в жертву чуждому им политическому телу, не терялись в нем, не составляли материала и средства для достижения посторонних для него целей. Они не хотят им служить, потому что каждая историческая национальность имеет свою собственную задачу, которую должна решить, свою идею, свою отдельную сторону жизни, тем более отличные и оригинальные, чем отличнее сама национальность от прочих в этнографическом, общественном, религиозном и историческом отношениях. Но необходимое условие для достижения всего этого составляет национально–политическая независимость. Следовательно, уничтожение самостоятельности такой национальности может быть по всей справедливости названо национальным убийством, которое возбуждает вполне законное негодование против его совершителя.

Підсумуємо коротко цю розлеглу бовканину. Йдеться, очевидно, просто про те, що народи, які досягли, скажімо, державної самостійності (або такі, що дозріли до неї — “чувствуют єщє потрєбность”), — оце й є “історічєскіє” народи. А відняти ім незалежність означає “по всєй справєдлівості” — національне вбивство. Ну, що ж — приймемо до уваги.

Але, історичним націям протистоять неісторичні. А, що ж вони є? Послухаємо знову нашого автора.

Сказанное здесь было бы, однакож, несправедливо и неразумно относить к таким племенам, которые не жили самостоятельной исторической жизнью, потому ли, что вовсе не имели для сего внутренних задатков, или потому, что обстоятельства для них сложились неблагоприятно и возможность их исторического развития была уничтожена в такой ранний период их жизни, когда они составляли только этнографический материал, еще не успевший принять формы политической индивидуальности, — так сказать, прежде, чем в них был вдунут дух жив. Такие племена, — как, например, баски в Испании и Франции, кельты княжества Валисского и наши многочисленные финские, татарские, самоедские, остяцкие и другие племена, предназначены к тому, чтобы сливаться постепенно и нечувствительно с той исторической народностью, среди

которой они рассеяны, ассимилироваться ею и служить к увеличению разнообразия ее исторических проявлений. Эти племена имеют, без сомнения, право на ту же степень личной, гражданской и общественной свободы, как и господствующая историческая народность, но не на политическую самостоятельность, ибо, не имея ее в сознании, они и потребности в ней не чувствуют, и даже чувствовать не могут. Нельзя прекратить жизнь того, что не жило; нельзя изувечить тела, не имеющего индивидуального объединения. Тут нет, следовательно, ни национального убийства, ни национального увечия, а потому нет и завоевания. Оно даже невозможно в отношении к таким племенам.

Самый этимологический смысл слова "завоевание" не применим к подчинению таких племен, ибо они и сопротивления не оказывают, если при этом не нарушаются их личные, имущественные и другие гражданские права. Когда эти права остаются неприкосновенными, им, собственно, и защищать более нечего.

Продовжуючи досить нескладну думку цього автора, можна поставити слушне запитання, — а чи потрібно надавати права людини, — людині, яка про ці права ніколи не чула? Та поготів, ніколи не читала складеної канадцем Джоном Гамфрі “Декларації прав людини”. За дологічною логікою автора виходить, що ніби й не треба. Бо вона ж “нє імєя в сознаніі” — “і потрєбності в ніх” не почуває… Цікава, цікава думка.

От, це й є другий гатунок, не “народи”, а “плємєна”, котрих, коли й завойовують, то це все одно не завоювання — щось інше. Жодної самостійності їм не потрібно, тому що вони й “потрєбності в нєй нє чувствуют” (“і дажє чувствовать нє могут). А коли іноді й ставлять озброєний опір агресорам, то — не тому. А просто тому, бачите, що хтось там порушив їх “лічниє, імущєствєнниє і другіє гражданскіє права”. Хоча б посоромився… які вже там “права” можуть бути в Росії у “інородцєв”?

Тоді, коли творилася ця марна писанина, таких “прав” не могло бути вже просто тому, що нема їх і в сьогоднішній Росії, Росії XX сто ліття. Не буде їх і в Росії XXI ст. Якщо дотягне…

Отже — “плємєна”. Ніколи, зауважте собі, не скажуть і не напишуть — “русскіє плємєна”; тому що це цілком для тих — “інородцєв”, щоб попринизливіше. Одвічна лексика расистів. А коли в такого “плємєні” виявляється якась самостійність (а вона є у всіх) або державність та заводиться хтось головніший від інших, то це не “князь”, в жодному разі: “князєк”. І тільки так. Це вже в них, расистів, — як умовний рефлекс. Та тільки — от, чи умовний? — радше — безумовний. От свіжісінький приклад, цілком випадковий, нарис Г. Гунна про А. Рємєзова в його книзі “Очарованная Русь” Москва, 1990. До нього примітка (с. 258):

Так, имя "обезьяньего царя" — Асыка — не придумано им, а вывезено с Севера. Асыка — вогулический князек, разорявший в XV веке верхневычегодские селения.

Чому, однак, “князєк” не вогульский а вогулический, — це вже секрет автора. Може, правда, щоб воно іще знехтувальніше бреніло?

Але, “плємєна” на чолі з “князькамі”, — це ще не все. Пізніше, вже за совєцьких часів, хтось з них викрив, що сибірські “плємєна” полювальників кочують тайгою не вкупі, не племенами, а — родами або кланами. Нічого б і це, не біда, але — ось біда: як же воно їх обізвати? Щоб тільки не так, як у людей — роди, клани. І — що би ви думали? — придумали! — “ватага”! “Ватагамі” по тайзі бігають, оті “плємєна”.

Коротше кажучи, — все більш–менш ясне. Цей автор пропонує нам добре знайому тепер, наприкінці XX століття, концепцію “висших” та “нізших”; рас або народів, це вже не є так важливе. Хоч і не пригадується, щоб Росія, більш–менш визнана у світі батьківщина тоталітаризму та расизму, — піднімала тут коли–небудь питання пріоритету.

Але, — концепція — концепцією. Добра вона чи погана, є вірною чи брехливою, це одна сторона питання (яке вже вирішила історія, та не на користь автора і його послідовників). Друга сторона полягає на тому, — як: правильно чи ні використовує її цей автор.

Чи не махлює, бува, в межах ним самим встановлених правил гри?

Ось тут і викривається з вичерпною ясністю, що або він сам є невіглас, або кривить душею та вважає невігласами інших. Що гірше — встановити важко, та це й не цікаве. Перейдемо просто до справи.

В цитаті про “нізших” автор перелічує першими серед них басків та кельтів Уелсу в Європі, а також “многочіслєнниє фінскіє, татарскіє, самоєдскіє, остяцкіє і другіє плємєна”. Впіймаємо його за руку.

Баски мали чи не старішу державність в Європі. Коли по успішних війнах із Картагеною римляни відібрали у неї Еспанії, вони не без труду зуміли, якось–такось її завоювати. Відносно легко Бетику на півдні (Андалусія), дещо важче — Кастилію, коли впала виснажена голодом Нумансія. Але на цьому успіхи Риму й покінчилися. А на півночі, за Сьерра Кантабріка ми не знаходимо ні римських міст, ні римських древнощів. Країною басків римлянам заволодіти, здається, так ніколи й не пощастило. Потім обламали на них зуби навіть візіготи. В усі часи зберегало свою незалежність від арабського панування, свою окремість, королівство басків Наварра, зі столицею в Памплоні. Воно злилося з останньою Еспанією лише наприкінці Реконквісти, в атмосфері загального ентузіазму.

Кельти Уелсу мали своє королівство, одне з найстаріших на острові, ще в середині віки. Воно було завойоване англійцями з немалими трудами та великими втратами. Та й досі вони не вважають себе призначеними на те, щоб із кимось там зливатись.

Щоб не кидати слов на марно, порадимося з істориком. Заглянемо до справжньої історії Англії; подивимось, чим для неї був Уелс.

Валійські пастури та селяни зуміли в античні часи захистити себе перед зазіханням Риму, а за англосаксонської епохи вели війни з королевствами Гептархії. Укріплення короля Оффи з VIII віку визначили кордони між впливами Уелса та англійської держави, яка тільки створювалась.

“Англійської держави, яка тільки створювалася” — як точно написане! Тому що найстаріша відома нам державність Британії, це не англійська, але — кельтська. Втрата цієї древньої політичної незалежності відбувається поступово, повільно, — не раптом.

Неспокійний англійсько–валійський кордон був постійним полем воєн та сутичок, а чергові походи англійських королів проти Уелсу приносили лише миттєві успіхи, хоча англійці все глибше вдиралися до його терену. Генрі II вдалося 1158 завоювати спочатку територію північного Уелсу, втрачену Англією в часи Стефана (його попередник на англійському троні, О. Б.), а потім, 1165 забезпечити собі тільки формальний поки суверенітет над Уелсом, котрий, поділений своїми двома королями на частини, північну та південну, якийсь час іще зберегав незалежність.

Про те значення, яке Англія надавала завоюванню Уелсу, досі нагадує титул спадкоємця англійської корони: “принц Уелський”.

І оце приклади “нєісторічєскіх націй”? — що за дика нісенітниця! Все це було добре відоме в часи Данілєвского, так — в чому ж справа? Значить, “шірота русской натури” в данному разі є такою, що не влазить не тільки “в рамкі узкіє юрідічєскіх начал”, або в жорсткі рамки логічного мислення, але й у власні, самим же собою встановлені правила гри. Чи — можна взагалі не рахуватися з фактами?

Ніяк не краще справи й з власними прикладами “нєісторічєскіх націй”. Продовжимо перелік: до “басків Еспанії та Франції” та “кельтів князівства Валійського” додані й власні “фінскіє, татарскіє, самоєдскіє, остяцскіє і другіє плємєна”. Але з них, за крітеріями автора ж, до “нєісторічєскіх” можна віднести, хібащо, оті — “другіє плємєна”, передбачливо не поіменовані.

Почнемо, природно, з “плємєн” татарських. Якщо “політічєская індівідуальность” басків та кельтів Уелсу нараховує, як ми бачили, більше тисячі років, то й татарська — ніяк не молодше. Нагадаємо, що перша відома науці державність на Волзі — існує з 490 р. н. е. у вигляді Булгарського каганату. Пізніше, з кінця VI та початку VII ст., — з’являєтся південний, хазарський каганат. В першій половині XIII ст. вони обидва перетворюются на західний улус Монгольської конфедерації — Алтин Орду. Цю стару державність ліквідує тільки в XVIст. Московія, шляхом військової агресії, коли Іван IV захоплює 1552 р. Казань, а 1554 р. — Астрахань. Якщо державність басків або валійців в Європі налічує вік

більше тисячоліття, то й ця, підкреслимо ще раз, — не молодша. Нагадаємо, те, що можна без підкрадання чужої історії, назвати державністю російською, — налічує сьогодні тільки 825 років. Чи дотягне колись до тисячі? — … час покаже.

Нагадаємо для ясності, що на протязі більш як двох століть(1238–1480) ця державність на Ітілі патронувала та контролювала російську (татарське "іго"). Бо ж відоме, принаймні, що й після Куликовської битви 1380 р., переможець Донской випрошував ярлик на "вєлікоє княжєніє" у хана Тохтамиша.

Досить важливе питання — а чи була ця державність "татарской"? Була, але — не тільки. Алтин Орду була, як і її попередники, — радше каганатом, тобто — багатонаціональною державою, де рівноправно могли реалізувати політичні амбіції всі народи країни. В ті далекі від нас часи там уміли жити, не утискуючи нікого. Ця державність нікого не "асимілювала", доказом чого є картина, яку ми спостерігаємо після її розпаду. Після російської навали під імперський суверенітет потрапили татари й чуваші, потрапили мордвіни, череміси та інші волзькі угри. Всі вони зберегли власне обличчя, власні мови та культури, котрі вже потім були зрівняні з землею підчас російської асиміляції.

Цього — третього, можливості стійкого співіснування різних народів, як то водилося в азійських каганатах,

- наш автор не припускає взагалі. Для нього є, єдина, — історична, політична нація, а всі інші — неісторичні — "етнографічєскій матеріал". Одне слово — "жівая сіла", як у них кажуть і досі. Такого визначення не знає жодна інша мова, — зверніть уваги. Треба було б писати не "етнографічєскій", а просто — "етнічєскій", але… де там вже росіянинові, патріотові, — до пуття знати рідну мову…

Ця початкова двозначність з народами та націями — або–або, походить, слід гадати, від того універсального проектування на всю околішню реальність все того ж самого, одвічно–російського примітивного співвідношення: раб–господін. Є, відповідно, нації господ — нації "історічєскіє", та є народи рабів — "прєдназначєнниє к тому, чтоби сліваться". Ким же вони, призначені? — питання не просте. Схоже що не так небесним Провидінням, як тими ж господамі, "історічєскімі" націями. Ну, тими, що самі себе такими "прєдназначілі", одне слово.

Такими є справи із одною з вихідних концепцій автора.

Але, наприкінці — повернемося до початку. Отже, нікого ніколи не завойовували, нікого не піддавали "національному вбивству". Добро. А як же бути з тим, що 1783 року, стара та історична держава, з якою Росія не одного разу заключала міжнародні угоди (пригадайте, як Іван IУ писав кримському ханові, з приводу продажу рабів), справжній музей тисячолітньої історії, де мільйони людей жили у згоді зі природою, — була дослівно зрівняна з землею російськими ордами? — заповідника історії — перетворена на звичайний російський смітник? Це — Крим.

Якщо ви думаєте на цьому впіймати автора за руку, — не пніться, — він невловимий. Відбалакається, відбовкається від чого завгодно: фахівець. Дійсно:

То же должно сказать и о Крымском полуострове, хотя и не принадлежавшем исстари России, но послужившим убежищем не только ее непримиримым врагам, но врагам всякой гражданственности, которые делали из него набеги при всяком удобном случае, пожигали огнем и посекали мечом южные русские области до самой Москвы. Можно, пожалуй, согласиться, что здесь было завоевано государство, лишена своей самостоятельности народность; но какое государство и какая народность? Если я назвал всякое вообще завоевание национальным убийством, то в этом случае это было такое убийство, которое допускается и Божескими и человеческими законами, — убийство, совершенное в состоянии необходимой обороны и вместе в виде справедливой казни.

Ось так просто; з властивими — шкода, не одному авторові первісними уявленнями щодо моралі. Як ото — пам'ятаю, в одному совецькому фільмі про дебільних революціонерів–комсомольців. Дуже там їм обом не подобався їх спільний знайомий, чистюля–гімназист (а значить — "буржуй"). Один до другого й каже: "Давай єго судіть. Я буду судья, а ти прокурор"; все на світі міняється, не змінюється одна Росія.

Цьому всьому — написаному та надрукованому, — немає ціни. Як підручник з отої

“русской ідєі”. Ось, хоча б оце — “непримиримым врагам”: пройшло більше ста років, а хіба не чули таке в наш час — “непримиримая оппозиция”? Тобто, бачите, в о н и вирішують за інших, хто “прімірімий” (можна згодом сісти на шию), а хто “нєпрімірімий” (не дасть сісти собі на шию за жодних обставин, безнадійний). “Враг” — то ще гірше: “Кто нє с намі — тот враг!”, “Єслі враг нє сдаєтся — єго унічтожают!”

Знову, безоглядне покладання на власну силу… Силу слабих, але численних. Бо чужа їм велика мудрість нашої (а чому ні?) “Едди”: “Не зловживай власною силою, пам’ятай про те, що на всяку силу може знайтися сила ще більша…”

Що ж, можливо, можна сподіватися саме на це, що така сила саме на них і знайдеться. Бо, бувало вже так в історії — мало не знаходилася. Та поступить з ними не ліпше, ніж вони поступали з іншими…

А щодо суду… Коли їм дозволено ними ж самими вирішувати, хто там є “нєпрімірімий”, то… Годі й казати, що це вони мають право всіх судити.

“Національноє убійство” було повторене 1944 року, вже не над країною, а над рештками народу. Вбивця був той же; найвідоміший у світі рецидивіст.

Створці “разрушітєльного подвіга”. Наш аналіз був би неповним, якби ми обійшли увагою те, що є одним з улюблених сюжетів російської історії, який зустрічаємо, природно, і в нашого автора. Йдеться про те, що там називають “нєсмєтниє полчіща дікіх (можна — й “полудікіх”) кочєвніков”. Маються на увазі народи, що ведуть тваринницьке господарство на природному ландшафті, — найбільш раціональне господарство, яке потребує високої культури та грунтовного знайомства з екологією. Вже за цією останньою причиною, ці народи ніколи не могли дозволити собі бути “нєсмєтнимі”. Але, як нас повідомлює автор:

…кроме положительно–деятельных культурных типов, или самобытных цивилизаций, есть еще временно появляющиеся феномены, смущающие современников, как гунны, монголы, турки, которые совершив свой разрушительный подвиг, помогли испустить дух борющимся со смертью цивилизациям и разнеся их остатки, скрываются в прежнее ничтожество. Назовем их отрицательными деятелями человечества.

Таким чином, їх на світі всього три, можливих типи різних народів:

Итак, или положительная деятельность самобытного культурно–исторического типа, или разрушительная деятельность так называемых бичей Божьих, предающих смерти дряхлые томящиеся в агонии цивилизации, или служение чужим целям в качестве этнографического материала — вот три роли, которые могут выпасть на долю народа.

Ось, маємо нарешті повний набір. Такий собі, первісно–дикунський варіант світової історії.

Щоправда, відмітимо й забудькуватість автора. Перелічуючи свої “врємєнно появляющієся фєномєни”, він забув про такий важливий нарід Європи, як мадяри. Бо ж це вони й досі називають свій історичний подвиг — *Honfoglalas* (Зайняття) - також — Отриманням Батьківщини. Вони, як і турки, німало не укрилися до “прєжнєго нічтожєства” — всі бачать, і тут вже нічого не поробиш. Він пригадує та віддає їм належне нижче, в розділі XIV про улюблений “Царєград”, розмірковуючи (а він патологічно любить саме розмірковувати) з їх приводу в наступний спосіб:

Но что такое, например, корона Стефанов (правильно — Стефана, О. Б.)? Случайное завоевание и подчинение исконных придунайских жителей, славян (а як же! О. Б.), вторгнувшейся мадярской орде, которая, хотя и приняла христианство и европейский склад и лад, не сумела, однако, или не смогла обратить чуждые ей племена в свою плоть и кровь, уподобить их себе…

Дуже цікаво — чи не так? Особливо оце дорікання, останній козир: “не сумела, однако, или не смогла обратить чуждые ей племена в свою плоть и кровь”. А може тут було дещо інше — не хотіла “обратіть”? — не звикла жебрати за чужим; в тому числі за “плотью і кровью”.

Тобто були не якимось там натовпом без роду племені, якому абсолютно байдуже, з чого

складатись (аби побільше!); а були… свідомим народом?

Мадяр автор не полюбляє — некультурна нація… Як він там іще десь пише:

…Для всех славянских племен, вошедших в состав Транслейтании (Угорщина, О. Б.), подчинение мадярскому элементу гораздо тягостнее и, так сказать, оскорбительнее, нежели прежнее общее подчинение всех австрийских народов элементу немецкому, которое могло, по крайней мере, оправдываться великим историческим и культурным значением немецкого племени, между тем как мадяры не могут иметь этого рода претензии, стоя в культурном отношении ниже славян.

Не є ціллю цього розгляду відгукуватися на кожну дурість автора, хоч велику а хоч дрібну, але тут — знову бачимо цілком неспіврозмірні амбіції. Нобелівські премії було засновано вже по смерті Данілєвского, але вони

- непоганий показник розвитку науки та культури в країні. Отже, повідомляємо, що кількість нобелівських лавреатів на мільйон населення в усіх слов’янських країнах складає 0,13. В той час, як в Угорщині — більше ніж у п’ятеро — 0,6. Для Німеччини, однак, цей показник трішки вище — 0,65. От, такі “культурниє отношенія”.

Та й здається воно, що будь–який роман Мора Йокаї — цікавіший від повного зібрання графа Л. Н. Толстого, бо то ж не література… А були ще Кальман Міксат та Гейза Гардоньї…

Звернімо тут уваги ще на слово “орда”. Дозволимо собі деяке зауваження. Не без далекосяжних заключень.

Російською мовою це слово позначає безпорядний натовп, що пре наосліп та жодних правил чи законів у своїй поведінці, очевидно, не дотримується. Цим іменем вони охрестили і найбільш цивілізовану та розвинену з булих у цій частині світу держав, свого сусіда — “Золотая орда” (само сполучення слів уже в чомусь безглузде, чи не так?), інфраструктурою якої користувалися аж до винаходу в Європі залізниць.

“Орду” — тюрко–монгольське слово, яке означає — дослівно “устрій” або “порядок”; а значить може бути прикладене й до держави, яка завжди становить певний порядок серед людей; або до армії, як у турків.

Цей корінь є спільний також індо–європейським, германським мовам — “орд”. В давні часи воно відносилося до того первісного об’єкту духовного світу, для якого є характерним саме порядок його складових, — слову (шв. “орд”, нім. “ворт”, англ. “уорд”). Шведське “орденінг” чи німецьке “орднунг” — порядок, це вже похідні від “орд” (дослівно — “дитина”, або “нащадок”) слова.

В російській мові це слово займане, та слову надано якраз протилежної семантики. Це — не єдиний приклад, є ще “сарай, черствый, уродливый” і т.і.. В цьому спостерігається певна система, що — правдоподібно, — віддзеркалює нестримане тяжіння до свавілля, проекцію на духовну область того самого, вихідного работоргового свавілля.

На турків автор накидається в розділі про “Царєград”, де ним і презентується його блакитна мрія — єдине мислиме вирішення “восточного вопроса”. Такого питання не знає, шоправда, духовний світ Європи, але — не біда. Вигадаємо спочатку питання, а потім його і вирішимо, як нам сподобається; за допомогою того ж таки свавілля. Якщо сили вистачить, ясна річ. Але про це — нижче.

Расистське зверхництво автора — норма російського суспільства, — викликає огиду. Він пише, віддаючи одночасно данини і первісному лякові перед Європою, і гордості петровського сучасника, який ще вчора сякався на сусідів, а нині “по манію царя” навченого за європейським звичаєм “обходіться платком” (тобто — “цивілізованого”):

Тысячу лет строиться, обливаясь потом и кровью и составить государство в восемьдесят миллионов (из коих шестьдесят — одного роду и племени, чему, кроме Китая, мир не представлял и не представляет другого примера) для того, чтобы потчевать европейской цивилизацией пять или шесть миллионов кокандских, бухарских и хивинских оборванцев, да, пожалуй, еще два–три миллиона монгольских кочевников, — ибо таков настоящий смысл громкой фразы о распространении цивилизации в глубь Азиатского

материка. Вот то великое назначение, та всемирно–историческая роль, которая предстоит России как носительнице европейского просвещения.

Тут під “оборванцамі” розуміються нащадки великих цивілізацій минулого, набагато більш “історичних”, ніж російська. Нащадки доблесних аскерів Кюль–тегіна, нукерів та нойонів Чингіс–богдохана, воїнів Тімура Ленка та його правнука Захір ад–Дін аль Бабура, завойовника Індії. Представники гарантовано “історичних” націй, старих культур. Які дали світові Авіцену, Біруні та Улуг–бека…

А ви… “тисячу лєт строілі”, а чи так багацько “настроілі”?

“Распространітєли цівілізаціі”… Та щоб щось там розповсюджувати — треба ж спочатку самому це мати.

І не пишайтеся ви, господа, своїми дурними мільйонами, не рівняйте себе до великого Китаю. Тому що Китай був завжди, він є та буде, поки є людство, а ви… Чим ви запишете себе до історії, от в чому справа?

“Одного роду і плємєні…”, самі, самі напрошуєтесь. Добре. Подивимося, відкриємо В. Ключевского (Сочинения, Москва, 1957, т. 2, с. 140), ось, що він пише про склад російського боярства, еліти нації; йдеться ще про відносно ранні часи XV–XV вв.

Старые родословные книги его (російського дворянства, О. Б.) производят впечатление каталога русского географического музея. Вся русская равнина со своими окраинами была представлена этим боярством во всей его полноте и пестроте своего разноплеменного состава, со всеми своими русскими, немецкими, греческими, литовскими, даже татарскими и финскими элементами.

Це — правляча верхівка, а — нарід? — чи не те саме й з ним? Цитований автор вбачає там всього третину “фамилий великорусских”, називаючи це з чемності “разноплємєннїм составом”, але це ж є ніщо інше, як те, що у просторіччі позначають чітким та ємним російським словом “сброд”. Не “музей”, не “состав”, а просто — збіранина. Так де ж тут оте — “одного роду і плємєні”? — щось не схоже. Народи виникають з народів, так, але — чи не забагацько тут намішано?

З усього цього напрошуються, принаймні, два висновки практичного характеру.

a) Не слід, в жодному разі, возводити себе до слов’ян. Нема для цього жодних підстав.

b) Не слід так вже расистськи гребувати власними найближчими родичами: “татарские, финские и другие племена”.

А далі — в своєму роді ще краще. Продовжимо цитування.

Поистине горою, рождающей мышь, — каким-то громадным историческим плеоназмом, чем-то гигантски лишним является наша Россия в качестве "носительницы европейской цивилизации".

Ще б пак… воістину. Але причина — дещо інша. “Носітєльніца європєйской цівілізаціі”! — а що ж, чи то ви її, бува, оту цівілізацію — вигадали? Без монголів та без Європи — були б і досі там, де були. “Цивілізатори” ба знайшлися, маєте! — спочатку б власні воші повивели…

Головний козир — “культурно–исторические типы”. Розбираючи цей претензійний та невірний навіть у дрібницях твір, не можна оминути розділ V — «Культурно–исторические типы” и некоторые законы их движения и развития”. Це є необхідне вже з нагоди зауваження в “Послєсловіі”, де авторові приписані з цього приводу воістину всесвітні заслуги.

…обратимся к фактам. Они со всей определенностью свидетельствуют о том, что выдвинутая Н. Я. Данилевским в книге "Россия и Европа" теория "культурно–исторических типов" оказала исключительно большое влияние на современную западную философию и культуру.

Так пишеться цілком недвозначно і на цій підставі ім’я Данілєвского ставиться далі поруч з іменами Освальда Шпенглера та Арнольда Тойнбі (не більше, але й не менше).

Що ж, як воно насправді так, то тим гірше для “соврємєнной западной філософії культури”, тому що ми не змилуємося тоді й над нею: якщо вона хоч десь ступила була на “особий путь” Росії — прийти їй в нікуди.

Для того, хто хоч продивився книгу від початку до кінця — не буде секрету в появі самого поняття “культурно-історічєскій тіп” та його “тєорії” (її просто немає).

Авторові, слов’ янофілу та панславісту, необхідно замаскувати свою вигадану, виссану з пальця концепцію “славянского єдінства”, засновану на вимисленому “славянском культурно–історічєском тіпє”, ідейного знаряддя російської імперіалістичної агресії, — видавши цей вимисел — за прояв якихось загальних історичних закономірностей. Збережімо вірність принципові — *ніколи не передавати* те, що твердить цей автор, а надавати слова тільки йому самому.

Начну прямо с изложения некоторых общих выводов или законов исторического развития, вытекающих из группировки его явлений по культурно–историческим типам.

Закон 1. Всякое племя или семейство народов, характеризуемое отдельным языком или группой языков, довольно близких между собой, — для того, чтобы сродство их ощущалось непосредственно, без глубоких филологических изысканий, — составляет самобытный культурно–исторический тип, если оно вообще по своим духовным задаткам способно к историческому развитию и вышло уже из младенчества.

Закон 2. Дабы цивилизация, свойственная самобытному культурно–историческому типу, могла зародиться и развиваться, необходимо, чтобы народы к нему принадлежащие, пользовались политической независимостью.

Закон 3. Начала цивилизации одного культурно–исторического типа не передаются народам другого типа. Каждый тип вырабатывает ее для себя при большем или меньшем влиянии чуждых, ему предшествовавших или современных цивилизаций.

Закон 4. Цивилизация, свойственная каждому культурно–историческому типу, только тогда достигает полноты, разнообразия и богатства, когда разнообразны этнографические элементы его составляющие, — когда они, не будучи поглощены одним политическим целым, пользуясь независимостью, составляют федерацию или политическую систему государств.

Закон 5. Ход развития культурно–исторических типов всего ближе уподобляется тем многолетним одноплодным растениям, у которых период роста бывает неопределенно продолжителен, но период цветения и плодоношения — относительно короток и истощает раз и навсегда их жизненную силу.

Виглядає все це досить претензійно, хоч і прозоро, але як читач сподівається на наукове обгрунтування цих “законів”, на їх “теорію”, — він буде розчарований, не знайшовши нічого, крім бовканини. Взагалі, далі йде обговорення; що ж — обговоримо все це й ми. Почнемо ствердженням того, що “Закон 1” може розглядатися, в кращому разі, як визначення. Але, що ж він власне визначає?

Сучасна історична наука — є структуральною та аналітичною. Вона оперує поняттями раси, групи народів, народу або клану. Оперує поняттями культури та цивілізації, чітко їх при цьому розділюючи. Що, це очевидне, не спадає на думку авторові. Не повинна вона — наука, вводити й зайвих, фіктивних реалій.

Дане визначення пристосоване якраз для охвату “славянского культурно–історічєского тіпа”, реальності, яка не існує; а відправлення від *підробленої* реальності — негайно викриває свою яловість. Це видно з того, що автор залишає схожість мов, а це й є тим єдиним, що об’єднує “слов’ян” — єдиним критерієм існування “культурно–історічєского тіпа” (ну, крім досить невизначеної “способності к історічєскому развітію”). Це є чиста наївність та дитинство, які хутко викривають себе при найменшому порівнянні до будь-якої конкретної історичної реальності. Отже, давайте розбиратись.

Так, слов’янські мови показують деяку схожість, ну то й що? Так, схожість мов може бути й наслідком етнічного споріднення, але — не всюди, не завжди.

Бо народи, що ними користуються, — не тільки порізнюються етнічно, але мають

незалежні політичні історії. Мають різні народні звичаї, різні культури та цивілізації. В той час, як сам термін “культурно- історічєскій тіп” повинен передпокладати іще (щоб мати хоч якийсь сенс!”, принаймні, близькість історичну та культурну (облишимо вже етнічну).

А, як же мовна спільність, чи це хіба не споріднення? Споріднення, буває й таке, але й може бути обумовлено чим завгодно (як ми тепер знаємо — хоча б і русифікацією, а тому може й рівно нічого не означати. Ну, подумайте самі: які ж воно є підстави ліпити до “старшєго брата”, скажімо — болгар? Якщо відраховувати вік росіян із запасом, від того ж таки 1169 року, то волзькі булгари історично відомі з 490 року — на 679 років раніше від росіян. Болгари західні живуть на Балканах з 681 (рік їх офіційного визнання Візантією), — на 488 років раніше від росіян. За походженням, здається, тюрки. Контактів між цими двома народами майже не було аж до XIX ст.(!). А ті й другі — вважаються “слов’яни”!

А яке відношення, пробачте, має Росія з її “слов’янами” з розжалуваних угрів — до чехів або словаків? — культурне? — історичне?

Коли “государі Московскіє”, не вміючи ні читати, ні писати, щоденно паплюжили всяке право, в тому числі — й міжнародне, — чеський король Іржі Подебрад сміливо реформував та досконалив це міжнародне право. Випереджуючи сучасність на століття. То що ж тут може бути спільного? Де він, оцей “славянскій культурно-історічєскій тіп”?

Для Данілєвского “Малороссія” — це російське, “своє”. А, — чому це, власне? — на якій такій підставі?

Росія, й дійсно, досі розмовляє зіпсованою українською мовою, винесеною муромськими та володимирськими колоністами з Києва, — неспірно. Ну й що? — а все інше — де воно? Етнічне рідство розпустилося без сліду в північних уграх та фінах більше як сім століть (!) тому. Від того зловісного 1169 обидві держави як і контактували, то лише на рівні послів, аж до середини XVII ст. Півтисячоліття! — це факт, чи не факт?

А культура? — що є спільного поміж біленою (зовні та зсередини) хатою та прокопченою дерев’яною “курной ізбой”?

Отже, чи не забагато на себе берете, господа?

Проаналізуємо й другий приклад. Автор широко оперує терміном “гєрмано–романській культурно-історічєскій тіп”, рівно не даючи собі труду подумати, а що ж воно таке? Добре, подивимося тоді самі, а що б це могло бути?

Є, безумовно, в Європі деяка романська спільність мов. Вона була нав’язаною в часи Римської імперії, де державною мовою була латина. Рим давно пішов на той світ, але спільність мов, обумовлена латиною — за інерцією зберіглася. Ну і що? Візьмемо країни романських мов у Європі: Португалія, Еспанія, Франція, Італія, Румунія, — що спільного мають їх *народи*? Та рівно нічого. Ні в історії, ні в культурі. Принаймні — за післяримські часи, за останні півтори тисячи років.

Ніхто й не претендує, зверніть уваги, створити сьогодні на цій основі, скажімо, — Романську федерацію. А — чому ж не претендує, давайте подумаємо.

Правдоподібно тому, що там немає більше загарбницьких імперій, Рим був останньою; нема й кровожерних маньяків, дикунів, збожеволілих на ідіотичній ідеї власного світового панування. Нема там, віддамо належне — ні єдиного душевно хворого пророка.

Народи романського кола набули схожості мов із часів Риму. Від нього ж, загалом, вони наслідували багато чого зі своєї цивілізації, що вже протирічить “Закону 2”, як і “Закону 3”.

Слов’янські мови йдуть із Гунського каганату 378–912рр. в Україні, являючи собою балтицькі мови з більшим чи меншим готським та гунським впливом. Протиріччя з наведеними вище “законамі” — можна угледіти й тут.

На Півночі Європи є й коло германських народів — країни Скандинавії та Німеччина й Нідерланди, але — чи можна й тут говорити про “гєрманскій культурно–історічєскій тіп”? — дуже сумнівно. А повну вже загадку, щось на кшталт мітичного кентавра, являє

собою, ясна річ, “гєрмано–романській культурно–історічєскій тіп”. Вже просто тому, що Рим ніколи не правив у Німеччині та не знав Скандинавії, — це були антагоністи.

З приводу “Закона 2”, наш автор пише:

Нет ни одной цивилизации, которая бы зародилась и развилась без политической самостоятельності, хотя, достигнув уже известной силы, цивилизация может еще несколько времени продолжаться и после потери самостоятельности, как видим на примере греков. Явление это, из которого нет ни одного исключения в истории, понятно, впрочем, и само по себе. Та же причина, которая препятствует развитию личностей в состоянии рабства, препятствует и развитию народностей в состоянии политической зависимости, так как в обоих случаях индивидуальность, имеющая свои самостоятельные цели, обращается в служебное орудие, в средство для достижения чужих целей.

В цьому досить довгому уривку автор демонструє нам, що сидячи в колі понять работоргового суспільства (навіть через десяток років після скасування рабства), мислячи тільки ними, — далеко не заїдеш. В історії, наприклад, відомий ряд держав, де кілька народів ділили одну політичну самостійність на всіх. Маються на увазі так звані каганати. В історії їх відомо з півдюжини та в них народи мали змогу (про це ми знаємо, так би мовити, пост фактум, тобто — абсолютно надійно) розвивати свої окремі, незалежні культури. Каганатом, хоча й з династичною королівською владою, було по суті Велике князівство Литовське — Діджьої Льєтувішкас Кунігайкштісте.

“Закон 3.” — видається до вищого ступеню сумнівним. Нагадаємо головне: “Начала цивилизации одного культурно–исторического типа не передаются народам другого типа”. А як же з церквами та цирками Риму в Європі, котрі були наслідувані варварським світом середньовіччя, від Португалії до Уралу? Можна навести ще купу прикладів, які покажуть, що ніщо не займається з такою легкістю, як саме оті, “начала цивілізації”, але не станемо затруднювати себе цим. Краще подивимось та подумаємо, — а навіщо цей “закон” авторові потрібний?

А потрібний він, єдино, на те, щоб іще в одному місці, пункті, — непримиренно протиставити Росію Європі, утвердити повну самобутність неіснуючого в природі “славянского культурно–історічєского тіпа”. Тому що ця людина рішуче протиставиться тому, що многі вважали найбільш позитивною стороною петровських реформ.

К чему было брить бороды, надевать немецкие кафтаны, загонять в ассамблеи, заставлять курить табак, учреждать попойки (в которых даже пороки и распутство должны были принимать немецкую форму), искажать язык, вводить в жизнь придворную и высшего общества иностранный этикет, менять летоисчисление, стеснять свободу духовенства? К чему ставить иностранные формы жизни на первое, почетное место, и тем накладывать на все русское печать низкого и подлого, как говорилось в то время? Неужели это могло укрепить народное сознание?

І — дійсно, коли петровське “Зерцало” не радило сякатись на прохожих, або обтирати писок скатертю, — хіба це могло укріпити “народноє сознаніє”?

“Закон 4.”, взагалі, бренить дещо дивно, хоча з усіх він один має деякий раціональний зміст. Тільки от, шкода, як його дотримуватись дослівно, та ще й врахувати останнє посилання, то можна прийти до неочікуваних висновків.

Наприклад, що в Росії, не зважаючи на “разнообразіє етнографічєскіх елємєнтов”, — ніколи нічого путящого не було й бути не може. Жодного там “культурно–історічєского тіпа”. Просто для того, що всі підпорядковані “однім політічєскім цєлям”, перетворені на “срєдство для достіжєнія чужіх цєлєй”. Бо в ній же ніколи й не тхнуло “фєдєрацієй народов”. Все — строго за його міркуваннями. Це в дійсності так і є, але цього ж безумовно не хотів наш автор. Дещо смішно. А справа тут просто в тому, що “закон” підганявся під “фєдєрацію славян”, яких треба приєднати до імперії, а от, Росія як така — сюди вже не лізе.

Коли починають підганяти теорію під свавільний вимисел, — інакше й бути не може.

Найбільш дивним з усіх виходить “закон 5.”, з якого витікає, що період “цвєтєнія і плодоношєнія” для будь- якого “культурно–історічєского тіпа”, — є вельми короткий.

Культури — й дійсно, знають періоди розквіту та спаду, частіше — тимчасового, але — чи можна їх уподобити “многолетнему одноплодному цветку”? Порівняння, можливо, — найбільш невідповідне. Тисячі років можуть існувати та розвиватися в своєрідному та неповторному вигляді культури. Культура Єгипту, культура Китаю, — де ж це тут: “пєріод цвєтєнія і плодоношєнія — относітєльно короток”?

Найбільш сам автор розводиться з приводу третього “закону”, відчуваючи тут слабке місце, але — не з більшою резонністю. Обмежимося тут одним характерним прикладом його розмірковувань, — остроготами в Італії.

Они проникли в Италию и образовали могущественное царство, во главе которого стал один из мудрейших и благонамереннейших государей, когда либо царствовавших, Феодорик. Он поставил себе, повидимому, самую благородную и гуманную цель — слить победителей с побежденными, привить к первым римскую цивилизацию. Что же оказалось? Готы, находясь в слишком близких отношениях с цивилизацией Рима, не могли развивать своих национальных начал, будучи подавлены ее блеском, а усвоить себе чуждую — также не усвоили и вместе со своею народностью потеряли и свою политическую силу.

Для того, щоби читач міг наочно усвідомити всю поверховість та примітивність підходу до проблем історії автора, якого ми розбираємо, не пожалкуємо місця та зробимо невеличкий відступ, присвячений готам Теодоріха Амала в Італії.

Дім Амалів або Амалунгів (сучасною вимовою — Амаленки) правив остроготами (східні готи) луки Дніпра. Після перемоги гунів у війні 375 року та зруйнування Данпарстаду, конунги з роду Амалів, з частиною свого народу пішли до еміграції, хоча й не всі. За словами Йордана “конунг Вінітар з дому Амалів погано переносив панування гунів”. Одного разу він таки зірвався, зібрав свою “друттін” — дружину та розрахувався за поразку: зрадницьки вбив хана антів Боза (Сивого) та ще сімдесят його людей. Переможець війни, гунський хан (а тепер — каган, обраний народами країни) Белембер, не стерпів цього та сам убив розбійного конунга стрілою з гунського луку.

Тим часом остроготи–емігранти з 378 р. поселюються на землях біля Балатону, в римській Паннонії.

В Римі справи йдуть все гірше, війни, кризи, череда імператорів. А 476 року командуючий германськими легіонами, скир із Подолії Одоакер, робить військовий переворот. Він ліквідує Західну імперію та оголошує себе королем Італії.

Конунг всіх остроготів в екзилі — Теодоріх Амал, нащадок древнього подніпровського дому, вторгається 489 в Італію та перемагає Одоакера, збираючи остроготських емігрантів римської діаспори до Італії, до нового королівства остроготів. Його правління протягується з 493 по 526 рік.

Він і не думає про те, щоби “прівіть готам рімскую цівілізацію”. А його піддані і не думають про те, щоб їм “подавляться” її блиском. Їх усіх турбує зовсім інше.

Остроготів в Італії меншість, і вони покищо не наважуються повністю відмінити рабства, як це вже зробили візіготи Еспанії. Але, Теодоріх приймає низку едиктів, у котрих юридично упорядковує стан римських рабів, полишаючи за ними не тільки обов’язки, але й надаючи їм деяких прав. В Римі не було, виявляється, навіть закону, який карав би за продаж вільної людини в рабство. Теодоріх його приймає. Приймає й інші закони.

Щоб не погрішити проти об’єктивності, наведемо посилання з російського ж джерела.

Защита личности свободного человека имеется в виду и в тех постановлениях едикта, которые были направлены против похищения свободных людей и продажи их в рабство (E. Theod. 78–79, 82–83, 94–95). Остроготское законодательство устанавливало суровые наказания за совершение подобных преступлений.

Прийдешні, сівозміною та правильним господарством хутко відновлюють виснажені римськими рабовласницькими латифундіями землі Італії. Відбувається майже диво:

Весьма важным показателем известного подъема сельского хозяйства в первые

десятилетия существования Остроготского государства является то, что Италия, лишенная подвоза хлеба из Северной Африки и Египта, снабжалась почти исключительно хлебом, производимым в самой стране и на острове Сицилия.

Більше від того, це не було випадковим, а наслідком свідомого втручання:

О прогрессе скотоводства, связанном с поселением на территории Остроготского королевства варварских племен, свидетельствует письмо Теодориха жителям Норика, где он рекомендует обменять местных быков, отличавшихся меньшими размерами, на более дорогих и более рослых быков, принадлежащих алеманам, переселившимся на находящуюся под властью остроготов территорию.

От, так засвоювали собі помалу “римську цивілізацію” дикі остроготи в Італії. А “політічєскую сілу” вони втратили — з добре відомої причини: імперська агресія.

Програвши Італію у війнах із Візантією як завдяки переважаючій військовій силі імперії, так і завдяки постійному зрадництву (цей суто український фактор, зрада власного народу на користь чужої імперії — ще тоді працював на повну силу), — остроготи так і не встигли надобре її цивілізувати. В своїй столиці — Равенні, вони полишили всього два архитектурних пам’ятники, але — примітних у всіх відношеннях. Один — своєї улюбленої восьмикутної форми (як українські різдвяні зірки), — розкішну базиліку Сан Вітале; другий — то мавзолей Теодоріха. Про цей останній цікаво прочитати думку одного з наших сучасників.

Тяжку печать, котру відтиснули готи, і тепер можна бачити на краю міста, в нецікавому оточенні залізничного вузла з одного боку та сучасної автостради з другого. Воно стоїть посеред шумлячих на вітрі кипарисів Парку Відпочинку, присадкувате, незграбне та пробуджуюче страх; таке ж чуже та німецького духу, як фонтан кайзера в Стамбулі, хоча походить і з іншої епохи. Йдеться про мавзолей Теодоріха, котрий мав свій двір у Равенні та перебував тут до самої смерті 526 року. Осберт Ланкастер називає цей пам ’ятник "кутком чужої землі, яка завжди буде типово германською". Іншим нагадує він прийшлого з інших планет або велетенський шолом, кинутий на землю. Для більшості спостерігачів, однак, це просто шатер із каменю, місце останнього упокоєння мандруючого воїна. Видимі в такому контексті прикраси та придатки, розсіяні поверхнею цього двохповерхового монстра — набувають сенсу: це ухвати та виступи, що утримують шатер у штивному та натягненому стані. Але, не дивлячись на все, об ’єкт цей нічим не нагадує палаток, що розставляються на відкритому терені просто неба. Найбільш образливий комплімент, якого можна висловити на його адресу, так це те, що він повністю пасує до того промислового ландшафту, який його оточує.

Скільки емоцій, щедро виплеснутих із приводу скромної двоповерхової ротонди на краю Равенни… Та й ще по 1500 роках після її спорудження. Що правда, це реакція всього тільки задупного римлянина, який і сьогодні, через півтора тисячоріччя після уходу Риму, щоб розмовляти зі світом віддає переваги не добрій германській або кельтській мові, а всього тільки на добре зіпсованій латині. Але вона, ця реакція, чітко показує нам всю різницю обох цивілізацій — римської та готської. Тим і цікава.

О. Ланкастер мовить нам про куточок землі “яка завжди буде типово германською”; що поробиш! Адже до зловісного 375 року серце германського світу дійсно билося в луці Данпа, в самому центрі скитської України. Шкода, що нам так і не судилося кинути оком хоча б на розвалини великого Данпарстаду, столиці остроготів Германаріха…

Отже, не такі вже вони були дикуни, оті кочовики (або — булі кочовики)…

Загалом, як ви вже переконалися, наш автор спорудив свою “тєорію” (“культурно–історічєскіх тіпов”), — цілком заради якогось обгрунтування *маски імперії.* А значить і ціна подібній “науці” — відповідна. А коли її й прийняв був за науку якийсь там недоумок на Заході, — його справи: тим гірше для нього…

Захоплення Сибіру. Повернемося до головного, заради виправдання чого й написано книгу Данілєвского, — до колоніальних захоплень Росії.

Після захоплення Приволжя шляхом агресії проти його народів (жодного “рассєлєнія”!), іде захоплення Уралу, потім — захоплення Сибіру: агресія всіх агресій!.. Виявилося, що на Поволжі “історічєскіє націі” — “політічєскіє індівідуальності”, — були. А ліквідовані

були, тільки й єдино, — шляхом “національного убійства”. А як же воно було на Уралі?

Про нього ми знаємо надто мало, але — подумаємо. Росіяни називали його “Камень”, що може бути переосмисленням мадярского “Кеменнь” (“Кам’яний звод”; пор. також “кемень” — жорстокий, твердий). Слово “свод” зустрічаємо й у російських джерелах. Але, “Урал” — звідки це? Мадярською мовою слово “імперія” є двокорінне — “бірода лом”. Воно йде, схоже, від слів “біро” — головний та “аллам” — держава. Але “ур” означає пана, та слово “Уралом” могло бути більш старим еквівалентом того ж таки “Бірода лом”. Тим більше, що назва Урал традиційно відносилася не так до самих гір, від яких мало чого й полишилося, як до тої місцевості, де вони розташовані. Не є виключене, що круг цих гір могла колись існувати державність і старша від волзької, — Великого Булгару.

За Уралом починається Сибір. Що ж пише наш автор про те, що всі останні називають “покорєнієм Сібірі Єрмаком”? — цікаво. Але, пишеться, не більше й не менше, як наступне:

О Сибири и говорить нечего. Какое тут, в самом деле, завоевание? Где тут завоеванные народы и покоренные царства? Стоит лишь счесть, сколько в Сибири русских и сколько инородцев, чтобы убедиться, что большей частью это было занятие пустопорожнего места, совершенное (как показывает история) казацкой удалью и расселением русского народа почти без содействия государства.

Ось це так! — а як же Єрмак? Чи його не було взагалі? Не “разбівал Кучума” та не завойовував цей удалий казак ханства Себір для свого “государя”? Від якого й вивели з часом свою назву цього “пустопорожнєго мєста” росіяни, — ну й діла!

Знову виникає, в котрий вже раз, та сама неприємна альтернатива: або цей автор є повний невіглас, або ловкий шахрай, що використовує невігластво співвітчизників (для заплутування яких книга, власне, й написана). Порівнювати в його часи, скільки в Сибіру росіян, а скільки “інородцєв” (тобто — корінного населення) - це точно — справа марна, але… Не забудемо, що росіяни на той час “осваівалі” Сибір вже два століття або більше. Порядно скоротивши, як і всюди, куди приходили, — кількість корінного населення країни. А коли “покорєніє Сібірі” тільки–тільки розпочиналось, на рубежі XV–XVI ст., там, за цілком правдоподібними оцінками, — жило не менше 5 млн. людей. Істотно більше, ніж у тодішній Московії. Але, це була агресія за допомогою вогнестрільної зброї, якої не знали мирні та роз’ єднані народи Сибіру.

Не було “покорєніє Сібірі”, яке до того розтяглося майже на два століття, — ні “мірним рассєлєнієм”, ні легкою військовою прогулянкою, дурість це все. В подальшому будемо спиратись на російське ж джерело, нарис С. В. Бахрушина “Князівства остяків та вогулів у XVI–XVII ст.” в авторітетній угорській науковій збірці “Нарід водяних птахів” (Будапешт, 1975).

Ось, коротко, що там із цього приводу пишеться.

До захоплення Сибіру Москва приступає за Івана III, після погрому та підкорення Новгорода, останнього залишка культури Руси (Білої) та остаточного вигасання татарського “іга” 1480р. Але, пройти до Сибіру, за Урал — Москві не просто. На шляху стоять дві держави Західного Сибіру — татарське ханство Себір в Югані та північному Казахстані, та князівство Кода, держава двох поріднених народів, хантів та мансі(остякі та вогули російських літописів), — на півночі. Обидві держави були свого часу васалами Алтин Орду, підтримували з нею живі культурні та торгові зв ’язки, але з її послабленням наприкінці XIV ст. (після погрому Тімура), — набули повної політичної незалежності. Наприкінці XV ст. московський літопис згадує про Коду та її “вєлікого князя Мольдана”. По тодішнім московським поняттям князь — це васал, але великий князь — то несумнівний суверен, голова незалежної держави. Пам ’ятаєте, як після розгрому Києва Андрєєм Боголюбскім, його брат Всєволод, — оголосив себе в Суздалі великим князем? — тобто — сувереном.

Москва широко використовує для своєї агресії досягнення тільки но розгромленого нею Новгорода. Сухоною, Вичегдою та Печорою, до самого Каменю, тягнеться низка новгородських поселень, колоній Білої Русі, по якій відбувалося не військове, але торгове проникнення Новгороду до Пярми та Югри. Ця торгівля, що годувала велике місто так само, як західна, налічувала на той час не одне сторіччя. В новогородському літописі ще під 1193 роком знаходимо цілком конкретні відомості про “князів Югри”, але це не

означає, що про них не знали раніше.

Все це використовує тепер Москва для своєї агресії. Офіційно пишется:

Сигнал к масовому движению в Сибирь подал поход Ермака (1580–1582 гг.), который, по определению К. Маркса, заложил основу азиатской России.

"Горсть казаков и несколько сот мужиков, — образно писал А. И. Герцен, — перешла на свой страх океаны льда и везде, где оседали усталые кучки в мерзлых степях, забытых природой, закипала жизнь, поля покрывались нивами и стадами, и это от Перми до Тихого океана…"

Ні, ви ж тільки подивіться, як воно квітнуть “окєани льда”, повсюди, де тільки “осєдаєт” цей одвічний дрібний волоцюжка у своїй “курной ізбєнкє”… Аж заздрісно робиться!

Важко сказати, хай вирішує історія, хто з них набрехав більше, чи то господін Маркс, чи то господін Гєрцєн, якому чомусь гребував подати руки навіть господін Маркс, — але… все одно. Брехня й нісенітниці все це, від початку до кінця. Завоювання Сибіру було довгим та тяжким, та потребувало від агресора напруження всіх його сил.

Відмітимо ще раз, це була — до того ж, війна агресора, що отримував від Заходу вогнепальну зброю, проти народів, роз’єднаних та мирних, які її ще не знали.

Але, війни з Кодою, тривалі та збиткові, дають покищо мало просунення вперед, і стратегія Москви дещо змінюється. Вона починає вклинюватися річками поміж Кодою та Себіром та ставить у новогородських факторіях на Тазі та Пурі, — остроги в тилу Коди. А 1587 ставиться вихідна база подальшої агресії — Тобольск; в самому ключовому місці, між Кодою та Юганом. Кода була якось–такось підкореною лише наприкінці XVI ст., через сто років, коли її отери — великі князі, — визнали себе васалами Москви. Не зважаючи на це, почувши про труднощі Москви з поляками та про зайняття Москви козаками Сагайдачного, — по всій країні повстають мансі та ханти, але на жаль — невдало. Більшість народу депортується за це на північ, на болотяні тундри Ямалу, де гинуть мало не всі, від голоду та холоду. Як бачимо, ці московські засоби російського поводження з “інородцамі” (тобто — корінним населенням) - депортації на північ та виморювання голодом, — налічують порядний вік. Однак, налякана повстанням Москва тільки з 1644 року наважується ввести в Коді царське правління, позбавивши рештків влади останніх отерів.

Але, взагалі, як пише наш автор, — всього описаного — наче й не було, наведемо знову.

О Сибири и говорить нечего. Какое тут, в самом деле, завоевание? Где тут завоеванные народы и покоренные царства?

Ні, ви ж тільки помилуйтеся — яке безмежне нахабство!

Порівняємо дещо з агресією в Європі. Україна була окупована (не додає їй хвали!) десь за півстоліття, а ще приблизно через такий самий термін були скасовані рештки автономії та введене царське правління. В Коді на все це пішло часу в півтора рази більше!

Відмітимо, що ця сибірська агресія держави збиральників була проведена, тільки й єдино, — в гонитві за соболем. Щоб дати уявлення про її масштаби, нагадаємо, що через засновану 1607 р. в землі ненців Мангазею, — його вивозилося до 100 000 хутр щорічно. Не треба тільки думати, що їх добували самі росіяни — в жодному разі. Вони мали зовсім інший фах, вони *відбирали* соболя у місцевого населення, приневолюючи добувати ще й ще. Ті ж щиро жахалися подібному спустошенню природи.

Щоправда, 1642 ненці та селькупи зібрали достатньо сил, щоб за одну ніч захопити місто, не давши збігти нікому. Вони вирізали всіх зайд, а хиже містечко спалили вщент, позбавивши свою землю цього розбійного гнізда.

Кінчимо на цьому з Сибіром. Ми розповіли достатньо, щоб покінчити з брехнею про “мірноє рассєлєніє”.

Агресія в Європі. Найбільше, природно, наш автор завивається вужем та зав’язується вузлом там, де йдеться про московську агресію на захід, проти Литви. Бо це вже не представити як “мірноє рассєлєніє” пустирем…

Раздел Польши считается во мнении Европы величайшим преступлением против народного права, совершенным в новейшие времена, и вся тяжесть его взваливается на Россию. И это мнение не газетных крикунов, не толпы, а мнение большинства передовых людей Европы. В чем же, однако, вина России? Западная ее половина во время татарского господства была покорена Литвой, вскоре обрусевшей, затем через посредство Литвы — сначала случайно (по брачному союзу), потом насильственно (Люблинской унией) — присоединена к Польше. Восточная Русь никогда не мирилась с таким положением дел.

Неважко помітити, що вся ця хлєстаковська "лєгкость в мислях нєобикновєнная" — побудована на одній-єдиній, але повністю брехливій концепції. Коли заради політичної здобичі можна забути не тільки про власну війну за незалежність, але й про саму незалежність.

На твердженні, що колонія, яка звільнилась від метрополії — може претендувати на неї саму.

З'являється, так би мовити, її законною спадкоємицею, юридичною та культурною. Котра — поготів, має право, якщо захоче — приєднати її до себе, відняти її землю та суверенітет. А — чи так воно є?

Якщо серйозно прийняти цей ідіотичний постулат, то… Що ж, тоді наш автор може й правий. Коли ж визнати, що — скажімо, Габон або Сенегал (тільки — от, хто ж саме?), навіть маючи на це достатньо сили, — все одно не мають права "воссоєдініть" із собою Франції — тоді справи інші. Так, — визнати чи не визнати?

Поки читач буде думати та вирішувати, подивимось, як виглядає історична експозиція пропонованої ситуації.

Коли 1240 р. кунігас Мендавгас був визнаний сеймом в Тракаї королем всіх балтицьких народів, це не було честолюбством або прагненням до власної величі. Або поверненням до часів Германаріха. То була (згадаємо добрим словом Арнольда Тойнбі) відповідь на виклик, яким стало для всіх утворення великої Монгольської федерації (або, радше конфедерації), що простяглася від Чорного моря по Тихий океан, — порівняйте дати.

Невдачі Бату–хана в Європі, вибори Гуюка та інші події — сприяли стабілізації у Східній Європі. Хитке володарювання монголів на захід від Дніпра та Ворскли — замінилося на чіткий кордон між Алтин Орду та Кунігайкштісте. Одною з найстабільніших меж у Європі. Кордоном, на який іще через сто років не наважиться зазіхнути й Тімур Ленк, володарь половини світу, що поставив на коліна Алтин Орду. Ні Київ, ні Смоленськ, ні Полоцьк н і к о л и не належали Москві та Литвою "прісоєдінєни" не були. Вони увійшли до її складу тому, що не бажали бути в складі Алтин Орду.

Друга нахабна брехня, це щодо Литви — "вскорє обрусєвшєй". Повідомляємо — в Кунігайкштисте люди розмовляли не одною мовою (та ніхто їм тої мови не нав'язував!). Вони розмовляли литовською (точніше — верхньо–литовською, мовою Аукштоти), білоруською та українською. Пізніше, з 1385 р. — стали розмовляти й польською, а з 1395 р. можна було почути в Литві й татарську мову кипчаків. Єдино, — ніколи й ніде — не розмовляли російською! — ніколи й ніде!

Так що, повідомлення про те, що "Восточная Русь нікогда не мірілась с такім положєнієм дєл", — може хвилювати, єдино, лише нашого автора. А от, те, що вона творила агресію, і проти Литви, і проти Білої Русі, і проти України, і проти Польщі, — оце, єдине, і є важливе для всіх.

І перекроювання Білорусі, вже за совєцьких часів, коли у неї були відняті на користь Росії Смоленськ, Брянськ та ще багато іншого, — було тією ж самою нахабною (бо безкарною, як завжди) російською агресією, та нічим більше.

І ті чотири розділи Польщі (останній — з дружнім Гітлером), ініціатором яких незмінно була Росія, — складають історичний злочин, міжнародний розбій без прикладу, від якого Росії — все одно, — не відмитись ніколи.

А те, що брала не одна, а "дєліла" — не заслуга. Радше класичний прийом досвідченого злочинця — затягти до злочину як найбільше людей, щоб самому менше відповідати, в

разі чого.

Або ось, чи погано? — читаємо:

Россия, никого не спрашиваясь, взяла из своего, что могла, — Малороссию по левую сторону Днепра, Киев и Смоленск, — взяла бы и больше, если бы надежды на польскую корону не обманули царя и заставили упустить благоприятное время.

Щодо “своєго”, то відмітимо (не першого разу), що у Росії, Московії, Восточної Русі, чи як там її ще — ніколи *ні єдиного* вершка “своєго” — не було. Всі її “ісконниє зємлі”, це — як ми вже не одного разу казали — землі ч у ж і. Землі весі та муроми, черемісів та мордвинів, землі галіндів та вепсів… Вся вона стоїть на землях виморених або випроданих до рабства народів (“інородцєв”). А вони, наскільки пригадується, заповітів на користь своєї вбивці — не складали, та — не полишали.

Але, якщо Габон та Сенегал можуть претендувати на “воссоєдінєніє” Франції (тільки — от, знову, хто ж? — чи, бува, обидва разом?), тоді — годі про щось там казати; тоді й “Малороссія” — “своє”.

И если справедливо было возвратить Смоленск и Киев, то почему же было несправедливо возвратить не только Вильну, Подолию, Полоцк, Минск, но даже Галич, который к несчастью вовсе не был возвращен?

От, нарешті, з’явився й “Галіч” — та сама “отторгнутая Галічіна” поштивого вермонтського пророка.

Але ж, любі ви мої, як воно “справєдліво било возвратить Смолєнск і Кієв”, що до вас ніколи перед тим не належали (як і все останнє з переліченого), то “почєму жє било нєсправєдліво возвратіть” і Прагу, і Берлін, і Париж? — а можливо — і Лондон?

Але, час кінчати й із цією дурістю.

Дещо про Арімана. Друге з головного, на чому варто зупинитись, це наступна теза:

Обращаюсь к другому капитальному обвинению против России. Россия — гасительница света и свободы, темная мрачная сила, политический Ариман; как выразился я выше. У знаменитого Роттека высказана мысль, которую, не имея под рукой его "Истории", не могу, к сожалению, буквально цитировать, — что всякое преуспеяние России, всякое развитие ее внутренних сил, увеличение ее благоденствия и могущества есть общественное бедствие, несчастье для всего человечества. Это мнение Роттека есть только выражение общественного мнения Европы. И это опять основано на таком же песке, как и честолюбие и завоевательность России. Каковы бы ни были формы правления в России, каковы бы ни были недостатки русской администрации, русского судопроизводства, русской фискальной системы и т. д., до всего этого, я полагаю, никому дела нет, пока она не стремится навязать всего этого другим. Если все это очень дурно, тем хуже для нее и тем лучше для ее врагов и недоброжелателей.

Так, добре; значить: “И это опять основано на таком же песке, как и честолюбие и завоевательность России”. Вище ми з вичерпною повнотою довели, що все це засноване не “на пєскє”, а на непорушній скелі історичних фактів. Покажемо тепер, що й це переконання покоїться не на менш непорушній основі. Саме так, — “гасітєльніца свєта і свободи”, панове — та ще й яка! Воістину — “тємная і мрачная сіла”!..

Постійна агресія Росії, що розповзлася з невеличної плямки біля заштатної річушки — Москви–рєкі — на половину найбільшого з континентів Землі, одвічне паплюження нею прав та свобод інших народів, її майже сім сторіч торгівлі людьми, припиненої офіційно лише у другій половині минулого століття, всього дещо більше ста років тому, а також *вся* її поведінка в XX ст., коли вона й розпочала “навязивать всє ето другім”, — наводять на одну думку.

Вона по суті, якщо вірити нашому авторові, — вже є сформульованою у Роттека, але — ми повернемося до неї пізніше, нижче. Ми сформулюємо її ще коротше, іще яскравіше.

Історія народів знає таке цікаве явище як полярізація. Ми не знаємо її суті, не знаємо й механізмів, але — звернімося до прикладів, покажемо, що вона є. Зокрема — звернімося до класики.

Класичного прикладу подає нам класична ж антична історія. Світ Еллади дає нам строкатість еллінських народів, з котрих можна відокреміти два типових, що дають нам повного уявлення про полярізацію. Два народи, що неперервно на цьому грунті (хоч може іноді безпосередньо й не усвідомлюючи цього) - ворогують між собою. Два міста, два народи: Атени та Спарта. Який досконалий, разючий контраст!

Зі Спарти ніколи не вийшло жодної здорової соціальної ідеї; жодної поеми, жодної різьби, жодної трагедії. В Спарті не побачив світу жоден із філософів Еллади… А який же суто шкурний політичний егоїзм! Зате Атени… Чого й кого там тільки не було! Ось, це вам і є, — сама класична полярізація.

Вона ж поділила свого часу семітів на всім багатих фініки́ян, місце яких зайняли потім хуткі розумом євреї, та на всіх останніх, які довго нічим не заявляли про себе; чимось дійсно видатним. Як ми порівняли Атени та Спарту, доцільно так само порівнювати Київ та Москву; коли завгодно, а найкраще в часи, близькі до кінця української незалежності. В Україні — школи, церковні та козацькі, освіта — університет, Києво–Могилянська академія; в Московщині — нічого, кіт не валявся. Нема навіть паперової фабрики. Зібралися було відкрити якусь школу “для дєтєй боярскіх” за Олексія Михайловича, та так і не сподобилися. Перші школи з’являються тільки за Петра. Підручники граматики (російської мови!) та арифметики для них, — створять — ясна річ, в Україні. Звідти ж прийдуть і перші вчителі.

Чи не є явище поляризації тотожнє з поділом Данілєвского на нації “історічєскіє” та “нєісторічєскіє”? — і так, і ні. Тому що його поділ — довільний, свавільний, а наш творить сама історія. За участю зацікавлених народів.

З приводу претензій Європи до Росії, — мораль Данілєвского є простою: хай Росія хоч згниє живцем — кому до цього діло? Вона ж бо нікому та нічого не нав’язує.

Оце вже є — абсолютно невірне. Поперше, коли десь там щось загнило — смердить далеко навкруги. Подруге, все ж таки: нав’язувала та продовжує нав’язувати. Нав’язує, та ще й як! Принаймні в нашому XX столітті — ми цього надобре надивились. “Хай собі там гниють, — а нам воно що?” — так могли міркувати в Алтин Орду в XV ст.; а в XVI ст. — не стало вже й самої Алтин Орду. “Хай собі там гниють, — а що нам?” — могли розмірковувати в Україні в XVI ст.. А в XVIII ст. — в самій Україні було заведене російське рабоволодіння. Отак. “Нє стрємілась навязать”, а таки ж нав’язали.

А Польща? — “Хай собі…” — думали й у Польщі в XVII ст. а ген, у XVIII — вже не стало й Польщі.

Всюди, куди не кинь оком, — одна понура Росія…

Особливо цей злоякісний опух на тілі людства розійшовся в XX столітті. Росія не тільки невпинно повчала всіх, весь світ, — як треба *правильно* жити. Вона розв’язала Першу світову війну тільки заради того, щоб додавити українців в Галичині та пригородити сербів на Балканах. Потерпівши невдачі розпалила й Другу світову, щоб знову ізжерти Польщу та Прибалтику, загублені було після Першої.

Після перемоги над Гітлером у Другій світовій, з потурання західних недоумків вона нав’язала свій антилюдський устрій десяти (!) вільним країнам Європи та половині Німеччини.

Але й цього їй стало замало. Спираючись на соціальні покидьки в усіх країнах світу, вона зуміла захопити деякі з них без війни, без зовнішньої агресії, зсередини. Після цього вона перетворила їх на локальні центри свого імперіалізму, — своєрідні метастази, — Куба, Нікарагва, Ангола, В’єтнам… Іде, нарешті, на захоплення та підкорення всього світу під гаслом “Пролєтаріі всєх стран — соєдіняйтесь!” Це вже вам не “славянскоє єдінство”…

Не забудемо їм, в жодному разі, й цього: основою військової доктрини Третьої російської імперії була *перемога* у всесвітній термоядерній війні, всесвітньому Чорнобилі. Ціною знищення більшості людства. Війни, яку двічі вдалося відсунути лише завдяки холодній крові американських президентів.

Покищо вся ця брудна афера зі світовим пануванням тимчасово зірвалася, але — де

гарантії на майбутнє?

Все це дає всі підстави заключити, що Росія здавна є продуктом поляризації у *всесвітньому масштабі*. Москва є, простіше кажучи, центром кристалізації *антилюдства,* і поки так є — людство спокійно жити не буде.

І — до того: хіба не таких із повним правом можна відносити до “отріцатєльних дєятелєй чєловєчєства”, яких було введено автором “России и Европы” на с. 89?

Зараз наступила тимчасова перерва, пауза. Але цим не слід себе обманювати.

Під фанфари чергового словоблуддя про права людини та демократію в сьогоднішній Москві йдуть гарячкові пошуки та збиральництво. Іде будівництво нової ідеології для Четвертої імперії, де мають знайти для себе достойне місце й дрімуче православ’я — антихристиянство, і російський расизм поряд із гітлерівським “учєнієм о расах”, де гармонічно зіллються докупи ідіотична маячня слов’янофілів, учення Сталіна та вчення Гітлера. А може — й ще щось. Взагалі — весь бруд та сміття минулих часів. Де будуть правити таємна поліція та казакі з нагайками, а поруч із жебрацькими бараками ГУЛАГу будуть стояти сучасні газові камери Майданека.

Генеральною репетицією цієї нової Росії став масовий військовий геноцид в Ічкерії. Де паплюжились всі основи людської моралі та порушувалися всі можливі закони, від Конституції Росії до “Хартії прав людини”: найбільш брудна війна в історії Росії.

Але, чи можливо таке допустити? Світ повинен бути назавжди звільнений від Арімана. Основна небезпека для людства — перетворитись на отару рабів, якими управляє зграя скажених собак, — в ХХ ст. виходила та виходить з Росії, з Москви, це — абсолютно незаперечний факт. Просто тому, що Росія нічому не навчилася з власної історії, жодних уроків з неї не витягла.

Ось те, що відноситься до другого та останього пункту “Європєйскіх обвінєній”.

Російське рабство. Сказавши щось про Арімана та його країну, не можна не зупинитись на тому головному, що вона — в першу чергу, — нав’язувала іншим: російському рабстві.

Всі знають, що в Росії існувало (навіть в школі вчили) “крєпостноє право”, яке — що там казати, існувало й у феодальній Європі. Що ж, коли ми тут і не кращі в світі, як в усьому останньому, то — принаймні, — й не гірше від різних там інших. І не якась там “крєпостная обязанность” — зверніть уваги, ні, — “крєпостноє”, але — право(!). Свідоме та хитре негідництво цієї загально прийнятої позначки сидить саме в тому, що російське “крєпостноє право” мало до європейського лише поверхову та другорядну подібність. Але про це й досі знають не всі.

Вона, ця подібність, полягала на тому, що будь–який “крєпостной”, хоч російський, хоч французький, — прив’язаний до землі, якою сам не володіє, але яку на якихось там економічних засадах обробляє, щоб прогодувати себе і свою родину. Та з якої піти вже не може. Російський — поки не викупить себе та родину, французький… теж, поки не подолає деякий фінансовий бар’єр. Але, ніде у світі *кріпаками* не торгували як худобою, продаючи та купуючи гуртом та вроздріб, — крім Росії. А часом виграючи (або програючи) їх за картами.

В Росії людьми торгували як худобою, без обмежень, як в Римі або Візантії. Торгували від початку офіційної північної державності, з 1169 та по 1861 рік, по кінець Першої імперії. Торгували 692 роки з тих 826, що на сьогодні відвела Росії історія: 84 % цього часу.

Маніпулювання поняттями та їх підміна — є завідоме шахрайство, яке дає всі підстави вважати махлюном того, хто цим користується. Надто розважає те, що з цього приводу пише наш автор. Пошлемося.

Вообще история представляет нам три формы народных зависимостей, составляющих историческую дисциплину и аскезу народов: рабство, данничество и феодализм.

“Даннічєство”, зауважимо, тут ні до чого — форма міжнородних відносин: Візантія мовчки платила Гунському каганатові золоті данини “за мир”, російські князівства платили васальну данину Алтин Орду та ремствували на весь світ про “татарскоє іго”, але це — не має сюди відношення. Приплетене цим автором єдино на те, щоб заплутати

справу. Щоб легше було махлювати далі.

До рабства наш автор — а як же! — ясна річ, ставиться суто від'ємно — самі подивіться:

Рабство (т. е. полное подчинение одного лица другому, по которому первое обращается в вещь по отношению к своему хозяину), как показывает история, есть форма зависимости, своей цели не достигающая. Оно в такой мере растлевает как рабов, так и господ, что, продолжаясь несколько долго, уничтожает возможность установления истинной гражданской свободы в основанных на рабстве государствах. Это достаточно показал пример Рима, Греции и предшествовавших им культурноисторических типов, в которых во всех существовало рабство, за исключением одного Китая, этому обстоятельству отчасти, может быть, и обязанного своим беспримерно долгим существованием.

Все так, все розуміє; зверніть уваги, він навіть роз'яснює, що то є рабство, але… Прочитаємо ще раз у дужках: "полное подчинение одного лица другому, по которому первое обращается в вещь по отношению к своему хозяину", хіба не так? — так, все так. А, що ж тоді є продаж та купівля людини, що практикувалися в Росії ще перед її офіційним визнанням у світі, як не "обращєніє в вєщь"?

Але, це є *суть* речей, а то — російська гра словами — "крєпостноє право! — і все. Рабство?! — що ви! Це там, у них рабство, а в нас — "право". Набрехав у головному, заплутав справу, а далі! — далі неси, що слина на язик принесе.

Что крепостное состояние есть форма феодализма — в том обширном смысле, который выше был придан этому слову, — в этом едва ли можно сомневаться, так как оно заключало все существенные его признаки: почти безграничная власть лиц привилегированного сословия над частью народа, под условием несения государственной службы. Хотя и не таково было начало крепостного права на Руси, но таков был характер его, когда оно достигло своего полного развития при Петре. Для нас, на глазах которых крепостное право было отменено и которые видели все неразлучное с ним зло, тягость, налагаемая им на народ, кажется чрезмерною, и трудно даже решиться назвать его легкою формою зависимости. Но, все в мире сравнительно, а сравнивать надо только явления однородные, и если сопоставить наше крепостное право с европейским феодализмом, смягченный образчик которого мы можем видеть на латышах и єстах прибалтийских губерний, то, конечно, крепостная зависимость окажется легкою. Одноплеменность и единоверие господ с их крестьянами, а также свойственные русскому характеру мягкость и добродушие смягчали тягость крепостной зависимости во все периоды ее развития, но кроме этого, каждый из периодов, в которых крепостное право имело особый характер, представлял и особые условия, смягчавшие его тягость.

Щодо всім відомих "мягкості і добродушія", властивих російському характерові, то радив би цю вигадку — злочинну брехню, — полишити собі: для внутрішнього вжитку. На протязі XX ст., коли важко щось від когось приховати, — весь світ мав змоги саме на них надобре подивуватись. Принаймні, в нещодавній війні в Афганістані, — саме вони, мабуть, оті "мягкость і добродушіє", — заповнили десятки томів описів бестіальних злочинів, достеменно задокументованих Комісією з прав людини ООН.

Автор має нахабство порівнювати російське рабовласництво та работоргівлю зі станом кріпосних латишів та естонців, котрими — ніхто не торгував. Так перша брехня, що пішла безкарно, спонукує брехати далі, все більше. Гадаю, полемізувати з цього приводу з відвертим науковим шахраєм — не має жодного сенсу. З приводу ж того, що "свойствєнниє русскому характєру мягкость і добродушіє" — "смягчалі тягость крєпостной завісімості во всє пєріоди єє развітія", — то ми відішлемо читача до другого історика, теж російського, але більш відомого; та набагато чеснішого. Це ми вже не одного разу наводили вище, але — що поробиш: класика…

Нередко случалось, что господин насиловал своих рабынь, не обращая внимания на их мужей, растлевал девиц; случалось, что убивал до смерти людей из своей дворни, — все ему сходило с рук. Самые слуги не имели понятия, чтобы могло быть иначе и не оскорблялись побоями и увечьями: за всяким тычком не угоняешься, гласит пословица; рабу все равно было, справедливо или несправедливо его били: господин сыщет вину, коли захочет ударить — говорили они.

Звернімо уваги, що на відміну від попереднього шарлатана, вчений історик не замилює нам очі якимось там “крєпостним правом”, а пише, тільки й виключно, про *рабів.*

Воно — рабство, дійсно, в однаковій мірі сприяло розтлінню як панів, так і рабів, про що свідчить інший уривок із того ж автора.

Русские не ценили свободы и охотно шли в холопы. В XVII веке иные отдавали себя рубля за три на целую жизнь. Получив деньги новый холоп обыкновенно пропивал их и проматывал и потом оставался служить хозяину до смерти. Иные же, соблазнившись деньгами продавали себя с женами, с детьми, со всем потомством. Иногда же бравшие деньги закладывали заимодавцу сыновей и дочерей, и дети жили в неволе за родителей.

Отак воно було насправді з російським рабством, котре, хто нечистий на руку, а хто й просто невігласний, — іменують криптонімом “крєпостного права”.

Цареград та “восточний вопрос”. Мало хто знає у нас тепер, що від претензій на турецькі терени Карсу та Ардагану, як і від претензій на самі Дарданели (!), — Москва відмовилася крізь зуби, більш–менш офіційно, — лише в часи Н. Хрущова. Про Дарданели за Сталіна мовилося на повний голос, але якось нічого не говорили про розташований на них Стамбул…

Але все це були вже рештки, а повністю всі ці безпрецедентні вимоги, продукт — неспірно, тяжко хворої національної свідомості (а ліпше сказати — божевілля), в усій своїй пишноті було масштабно виписано на прапорі Вєлікого Белого Царя ще в минулому сторіччі. Ознайомимося з ними, з цими безглуздими претензіями. При цьому ми зможемо — як звичайно, пізнати немало цікавого.

Отже, почнемо з самого предмету цих ідіотичних (як завжди) вимог. Як пише наш автор:

Теперешнее название Стамбул, данное ему турками, не имя, а позорное клеймо. Оно не получило всесветного гражданства, оставшись только местным, и должно исчезнуть вместе с завоевателями. Оно имеет характер эпизодический, как и самая роль турок в восточном вопросе есть только вставочный эпизод, да и роль всего магометанства — эпизод во всемирной истории. Но Босфорская столица, сказали мы, не только город прошедшего, но и будущего. И славяне, как бы предчувствуя его и свое величие, пророчески назвали его Цареградом. Это имя, и по своему смыслу, и потому, что оно славянское, есть будущее название этого города.

Ми сказали б, що будувати щось грунтовне на *імені,* на слівці, — надто вже російське. Віддзеркалює той самий дефект російського розуму, про якого так добре написав великий фізіолог Іван Павлов, але… “Єсть будущєє названіє етого города…” — бренить дещо дивно за живих хазяїв. Брехня й те, що не отримало “всєсвєтного гражданства”, бо інакше ніхто не називає. Але, ви ж бачите, — турки — це тільки “вставочний епізод” (!) історії. А вони — не “вставочний”.

Така смілива концепція дає нам привід подивитись, а які ж є взагалі погляди на це у нашого автора. Як же він розуміє собі міжнародні відносини в цілому? — адже для історика знати про це — обов’язково. Раніше, напочатку книги він пише:

Око за око, зуб за зуб, строгое право, бентамовский принцип утилитарности, то есть здраво понятой пользы, — вот закон внешней политики, закон отношения государства к государству. Тут нет места закону любви и самопожертвования.

“Любві і самопожєртвованія”, природно, ніхто ні від кого ніколи не вимагав, такі прецеденти невідомі, але в останньому… Ми викриваємо тут, поперше, чисто біблійні, будемо відверті — первісні уявлення про етику (тому що, так само, як етика визначає нормальні співвідносини людей, вона ж визначає відносини народів та держав). А весь його твір — просто піниться російською подвійною мораллю: одною для себе, а іншою — для всього останнього світу. По–друге, він не має жодного поняття про міжнародне право, котре на його часи вже склалося в основних, принципових рисах, — до деякої системи; та прямого розбою, майстерно укритого в понятті “здраво понятой пользи”, — вже ніяк не заохочувало, хоча покищо й неухильно не карало. Принаймні, тоді воно вже якось функціонувало в межах Європи.

До того, уявіть собі, що хтось застосував би до них отой проголошений автором принцип

— “око за око”? — що б від них взагалі насьогодні залишилося б?

А міжнародне право пройшло довгий шлях розвитку та становлення. Від точно виваженої вимоги до Риму Аларіха Балта — “звільнити всіх римських рабів, які зможуть довести, що вони є варвари” — та до мудрих прецедентів Аттіли та Теодоріха Великого. Через вже кодифіковану діяльність королів Іржі Подебрада та Матяша Гуняді–Корвіна. Вніс сюди немало й досить відомий Ніколо Макіавелі. Потім весь цей неоціненний позитивний доробок історії зібрав та узагальнив у своєму трьохтомнику *De jure belliac pacis* — “Про закони війни та миру” — нідерландський адвокат Гуго Гроціус (1583–1645), котрий по заслугах вважається “батьком міжнародного права”.

Про все це наш підопічний, як і переважна кількість його ще більш невігласних співвітчизників, схоже, — ніколи не чув; не має зеленого поняття (“шірокі натури русскіє”!). Є всі підстави твердити, що з подібною ерудицією не слід запускатися до аж так широких узагальнень, але… ви ж бачите…

Після цього попередження, яке має немало прояснити читачеві, відправимося далі. Наш автор цілком слушно міркує, що недолуга духовна попередниця Росії — Візантія, згасла не полишивши на щастя спадкоємців; турки, ясна річ, не лічаться — “орда дікіх (полудікіх?) кочєвніков”, а тому…

Итак, возвращение Константинополя его законному наследнику невозможно, потому что наследника этого нет более в живых. Он был последний в роде и умер тогда же, как было отнято у него последнее достояние, в котором, собственно, и воплощался угасавший остаток его жизни, и теперь достояние это — выморочное в полном смысле этого слова.

Припустимо, що турки не лічаться, не лічаться — чомусь, і греки, але — а як же інші європейські народи? Виявляється, в цьому вони не ліпші, а може й гірші від турок. Тому що в іншому місці він навіть віддає належне туркам та магометанству. Вони, бачите, врятували балканських слов’ян від латинства (!), хоча багатенько при цьому й трошки обрізали. А от, європейці… Ось, помилуйтеся, що на них чигає.

Осиновый кол — вот все права, которые можно признать за коронами Палеологов, Ягеллонов и св. Стефанов. На него же напрашиваются короны Солейманов и Габсбургов, которые хоть и не легли еще в свои могилы, а сидят между живыми, но давно уже смердят и заражают политическую атмосферу гнилыми миазмами. О, как взыграет славянское сердце, когда Россия, поняв свое историческое призвание, с честью погребет и этих мертвецов, насыплет над ними высокий могильный холм, заострит осиновый кол и забьет его по самую маковку, — чтобы на месте–пусте заиграла широкая, самобытная славянская жизнь!

Диви тільки, яка кровожерна російська дрібнота, ніщо!

“Россія с чєстью погрєбєт і єтіх мєртвєцов”, добро, нехай і так буде. Але, а якщо ці “мєртвєци” — зберуться, піднапружаться, та… з честю поховають саму Россію–матушку? — булу “грозу свєта”. Поготів, багацько сил на це й не потрібно, потрібні лише бажання та послідовність. Бо й тут чимало згнилих сидить проміж живих. Так, що ж тоді?

Але, авторові таке — теоретично цілком можливе вирішення “восточного вопроса” — й на думку не спадає. Відмітимо цей безумовний прорахунок, недолік. Важко повірити й тому (відзначимо це як другий прорахунок), щоб “на мєстє–пустє” — заграла широка та самобутня “славянская жізнь”. Просто тому, що перед тим на “мєсто- пусто” перетворили, не більше не менше, як простір “от Одера і до Берінгова проліва”, а… так нічого там і ніде не “заіграло”. Так, звідки саме тут “заіграєт”?

Але, може за цей Царєград і сваритись ніхто не стане? Чому ні, цілком можливо, хоча б для того, що:

Итак, ни великие западные державы, ни Греция не только не извлекут никакой пользы из обладания Константинополем, но он будет для них тяжелым бременем, которое трудно будет выдерживать даже первым и которым вторая неминуемо будет подавлена. Совершенно в ином свете представляется обладание Константинополем для России. Выгоды, которые он бы принес ей поистине неоценимы и неисчислимы.

Далі, стисло по пунктах, іде перелік отих “нєісчіслімих” російських вигід, котрі, однак,

цілком вміщуються у автора всього в чотири пункти. Пройдемося по них і ми.

1. Це “устраняєт єдінствєнную уязвімость Россіі — с юга”. Що ж, цілком можливо.

2. Ця вигода виглядає якоюсь надто розлеглою та дещо нерозумілою. Починається вона претензією, адресованою невідомо до кого.

У нас вошло в жалкую моду говорить, что Россия довольно, даже слишком велика, что ей не нужно завоеваний, что новые приобретения были бы ей в тягость, что они и так уже ей в тягость.

Оскільки в наш час ми чогось подібного не чули — навпаки, то подивіться самі, як працює для Росії стріла часу.

Однак, все це виявляється чистим упередженням, та з дуже зрозумілих причин.

Государство также не может считаться достигшим полного своего роста, сколько бы оно не заключало в себе квадратных миль или верст, когда вне его границ живет еще около трех миллионов соплеменников господствующему в нем народу.

“Около трєх мілліонов соплємєнніков”, це — не подумайте, не “русскіє, которих надо защіщать” (від кого? — від чого?) про яких весь час править нам О. Солженіцин. Це — цілком благополучні чехи, словаки, серби, хорвати, словени, болгари… Тобто, люди, які ні етнічно, ні політично, ні навіть історично, — жодного відношення до *росіян* ніколи не мали. “Славяне”, одне слово. Але, хіба не всі слов’яни родичі? В тім і справа, що ні, — в жодному разі. Як, скажімо, слов’янське споріднення якось ще пов’язує всіх останніх, то болгари, то радше тюрки. А росіяни — відповідно, — волзькі угри. Але, як же з отими “славянскімі язиками”?

А, щож — мови? — мови на своєму місці.

“Язык, и только язык, связывает славян” — каже російський лінгвіст та славіст Н. Трубецкой. “Язык — главное, что объединяет славян,” — повторює за ним другий видатний славіст, єврей Р. Якобсон, та додає, на всякий випадок; “Ни славянская сравнительная грамматика, ни славянское литературоведение не имеют ни малейшего разумного отношения к какой бы то ни было борьбе за панславистскую платформу любого толка или против нее” (Р. Якобсон, Исследования по поэтике, Москва, 1987, с. 23).

Обидва цитовані автори — вчені світової слави, отже… слова їх досить визначені. А вся діяльність російського панславізму, це — виходить, звичайне знаряддя агресії, імперської колоніальної експансії. Що тоді, що сьогодні. Тому що все на світі змінюється, але не змінився й досі імперіалістичний характер Росії.

Ця вигода також формулюється не раптом. Спочатку читаємо наступне:

По словам поэта, обращенным к России, И семь морей немолчным плеском Поют тебе хвалебный хор, шесть из них или вовсе ни на что, или мало на что ей годятся, по крайней мере, в отношении к военным флотам и к политическому могуществу. Аральское море, если оно было на счету у поэта, принадлежит к первой категории, т. е. ровно никуда не годится, так что было бы даже полезнее его высушить, направив впадающие в него Дарьи в Каспийское море;

Зауважимо тут, що Аральське море й насправді, спромоглися майже висушити. Тільки “пользи” від цього щось не видно. Якщо, ясна річ, не вважати за користь екологічну катастрофу, від якої стали вимирати околішні кара–калпаки (і всі останні). Ну, оті — з “неісчіслімих орд” — одне слово — “оборванци”, як їх елегантно кваліфікував був у минулому наш автор… Знаючи вже більш менш його духовний світ, — не можна бути певними до кінця, що він не залічив би це, як саму найпершу “пользу”.

Але, в кінці пишеться, що Росії просто *потрібне* Чорне море. Ну, а як *потрібне*, а тим більше — Росії, тоді…

Одно Черное море в состоянии дать России силу и влияние на морях и при том именно тот род силы и влияния, тот характер морского могущества, к которому она способна по всем своим географическим, этнографическим и политическим условиям.

4. Цей пункт є чисто духовний: моральний та високий.

Наконец в нравственном отношении обладание Константинополем, центром православия, средоточием великих исторических воспоминаний, дало бы России громадное влияние на все страны Востока. Она вступила бы в свое историческое наследие и явилась бы восстановительницею Восточной Римской империи, подобно тому, как некогда монархия франков восстановила империю Западную, и таким же образом начала бы новую, Славянскую эру Всемирной истории.

“Історіческоє наслєдіє”! — ні–нахабство ж яке!

Але, як же бути з Європою? “Восточний вопрос” показав із вичерпною ясністю, що: “И Турция и Австрия потеряли всякий смысл” (теж там, с. 362). Тому що, як відомо:

По этнографическим условиям славяне действительно должны составить федерацию; но федерация эта должна обнять все страны и народы — от Адриатического моря до Тихого океана. От Ледовитого океана до Архипелага.

Як бачимо, тут знову з’являються “етнографічєскіє условія”, хоча загальне визначення “культурно-історічєского тіпа” — таких напочатку не містило, а грунтувалося на *мовній* близькості, й тільки. Ми спостерігаємо тут ловкість рук, цілком достойну для досвідченого картярського шулера. Відбувається типова підміна понять. Не більш невинна, ніж заміна пікової шістки на козирного бубнового туза.

Недивно, що це продовжено й надалі: “должна обнять” всі країни та народи.

Передбачення історика в цій частині навіть виконалося, справдилося. Тому що саме подібна “фєдєрація” була створена Сталіним по Другій світовій війні, котра стала, як відомо, торжеством російського імперіалізму. Як передбачено вище — не тільки зі слов’ян, бо з самого початку передпокладалося, що:

И в всеславянскую федерацию должны, волею или неволею, войти те неславянские народности (греки, румыны, мадяры), которых неразрывно, на горе и радость, связала с нами историческая судьба, втиснув их в славянское тело.

Так, саме так, на вашу радість та на їх горе, — воно все й відбулося. Вдалося захопити не тільки румун та мадяр, але прихопити й добрий шмат німців. Трошки зірвалося, щоправда, з греками, незважаючи на богатирську пику Маноліса Глезоса та особисту хоробрість генерала Маркоса Вафіадеса. А в останьому… Правда, страшенно підвів отой хорват Тіто: увів з під носа найліпших слов’ян.

Але, може цього всього стало замало? — для повного щастя, маю на увазі. Може спочатку не завадило б підучитись, до школи походити? Тому що

Нельзя не согласиться, что совершенное до сих пор русским и другими славянскими народами в науках и искусствах весьма незначительно в сравнении с тем, что сделано двумя великими культурными типами: греческим и европейским.

Бачите, цей ще тільки прокладає шлях до “свєтлого будущєго”, він іще вимушений десь та в чомусь лічитись з реальністю, з правдою історії. Але, мине ще тільки 77 років, і нам впевнено напише новий Данілєвскій, що все це — не так. А насправді

Ленин и Сталин, разработавшие учение о великом русском народе и его всемирно–исторической роли, дали советским людям мощное оружие для борьбы против тех, кто смеет клеветать на наш народ и отрицать величие русского творчества в технике.

А техніки, ми це добре знаємо, без науки не буває, отже… Грубо помилявся він, отой — перший Данілєвскій. Але, наш автор не нітиться. На все це він знаходить універсальну протиотруту, рекомендовану нам дуже здавна: таке рідне, таке знайоме…

Борьба с Западом — единственное спасительное средство как для излечения наших русских культурных недугов, так и для развития общеславянских симпатий, для поглощения ими мелких раздоров между разными славянскими племенами и направлениями. Уже назревший восточный вопрос делает борьбу эту, помимо чьей бы то ни было воли, неизбежною в более или менее близком будущем.

Все це провіщене та передбачене загалом правильно ну, крім самого катастрофічного кінця, природно. Є розходження в дрібницях; сутих дрібницях. Тому що й це все було. Самовідданіша боротьба з усім, як є, — Заходом. Ну, не озброєна, зрозуміло, Бог милував — тому й досі живі. Але, в межах холодної війни, — як найнепримиренніша. Прибутків від неї — не перелічити. Особливо з оцим — "для развітія общєславянскіх сімпатій" та ще для "поглощенія раздоров между разнимі славянскімі плємєнамі". Зокрема "общєславянскіє сімпатії" так розвили, що — не повірите: деінде тепер і старі пам'ятники Пушкіну почали знімати. А вже щодо "раздоров мєжду плємєнамі", то тут — взагалі… Навіть чехи зі словаками пересварилися, а *на Балканах — так повний мордобій іде.* Такщо, тут наш пророк дещо не влучив.

Але, все одно, діватись нема куди, тому що:

Рано или поздно, хотим или не хотим, но борьба с Европою или, по крайней мере, с значительной частью ее неизбежна из-за восточного вопроса, т. е. из-за свободы и независимости славян, из-за обладания Цареградом, — из-за всего того, что, по мнению Европы, составляет предмет незаконного честолюбия России, а по мнению каждого русского, достойного этого имени, есть необходимое требование ее исторического призвания.

Ось воно що: дійсно! — як же ми про це забули? Майже очевидно, що всі негаразди перелічені вище, це всього тільки тому, що все було, і "фєдєрація" була, і об'єдналися, та от… шкода — без Царєграду. А він і є всьому голова. Але, може ще можна буде повторити; на наступному колі навкруги того ж слов'янського фонарного стовпа. Тільки, от, сподіватися на щось подібне до того, що пише нам наш автор нижче, — навряд чи можливе.

Европа не случайно, а существенно нам враждебна; следовательно, только тогда, когда она враждует сама с собой, может она быть для нас безопасною.

Як же… такі заворогують… підставляй кишені. Хто там хто, а вже Європа свою справу знає. Замість того, щоб ворогувати на російську радість — знай собі об'єднується. Здається, що далі — ніяк уже не об'єднатися, ан — диви, — якась паскуда ще щось там об'єднала. Ні, видно й тут не спрацював наш пророк — нема жодних надій. Прийдеться видно, як завжди, покладатися, тільки й єдино, на власний героїзм.

Итак, великая борьба, предстоящая в более или менее близком будущем русскому народу, и по правоте и святости дела, которое он должен будет защищать, и по особенным свойствам его государственного строя, может и должна принять характер героической.

Далі наш автор, щоб підбадьорити себе та інших, запускається до переліку перемог російської зброї в європейських війнах. Можна, виявляється, й тут дечого нашкребти: не з одними ненцями воювали. Однак, він кожного разу не забуває вказати чисельну перевагу, якою це все досягалося. Автор не дожив, щоправда, Другої світової; бо тут було й зовсім цікаво: чим більша десь перевага — тим вище втрати. Наче вони там не так воювали, як поперед мішенів "по стойкє смірно" стояли…

Але, однак, ми з задоволенням переконалися в тому, що наш пророк багацько чого, не лічичи сутих дрібниць, — передбачив вірно та стисло. Бувало, щоправда, попадав де в чому пальцем до неба, та як — в повному та конечному сенсі цього слова. З отою Європою, що аж — ніяк не хоче ворогувати сама з собою, — ми вже розібралися, а от — іще одне. Можливо — й більш грунтовне.

Те же выше перечисленные свойства русского народа составляют внутреннюю причину того, что Россия есть едва ли не единственное государство, которое никогда не имело (и, по всей вероятности, никогда не будет иметь) политической революции, то есть революции, имеющей целью ограничение размеров власти, присвоение всего объема власти или части ее каким-либо сословием или всею массою граждан, изгнание законно царствующей династии и замещение ее другою.

Ой–й ой, господін Данілєвскій! — що ж це за біда, насправді…

Дуже жалкуємо, але мине всього два десятки років із дня вашого переселення до кращого світу, та… настане 1905! Тоді вдасться якось–такось утриматись на плаву, але

ще через десяток з гаком років… Ой, що ж тут буде! — що ж тут розпочнеться!.. Особливо з нею, “законно царствующей дінастієй”…

Зовсім непогано та з тою ж правдоподібністю передбачене й це, таке бадьоре та оптимістичне:

Мы полагаем, что в теперешнем положении дел Россия не может иметь другого союзника, как Пруссия, так же точно, как и Пруссия другого союзника как Россия; и союз их может быть союзом благословенным, потому что у обоих цель правая.

Що ж тут сказати? — якщо під Прусією розуміти її спадкоємицю — Німеччину, то… Рівно через сім років після непередбаченої революції 1905 — почне зав’язуватися Перша світова війна, де головну свою поразку Росія потерпить саме від Німеччини. На німецькі ж гроші зроблять більшовики свій жовтневий переворот, перший крок до Третьої імперії.

Щоправда потім, після поразки, обидві країни зрозуміли були, що “у обоих цель правая” — сісти на шию світові, та перед другою світовою подружили, та ще й як! — їхній австріяк Гітлер та наш Сталін — росіянин. Та тільки все одно, через неповних два роки так розплювалися, так розплювалися, що…

Ну, одне слово — світ не поділили! — що ж тут поробиш?

Навіщо люди живуть на землі? Все попереднє не може не навести на роздуми. Поставимо перед собою просте завдання: а з чим Росія збирається вступити до XXI сторіччя?

Дологічне мислення, як ми тільки но переконались, — ніколи не передбачає й на один хід уперед. Прослідкуємо, як працювала ота вершина всього, що є в Росії — “русская ідєя”? Почнемо — від самого початку. Захоплюються землі все нових та нових народів. Ліквідується їх незалежність. Потім — ліквідується й культура. Нова російська земля, нові росіяни, тобто люди, які в стані порозумітися тільки на більш менш бідній та перекрученій російській мові. Тому що ніде у світі ми, мабуть, не натрапимо на більше розходження повсякденної мови — з її нормами.

Припустимо, все вийшло, все вдалося; переробили в такий спосіб усю земну кулю та всі, від ескімосів у Арктиці до кубу на Суматрі — розмовляють тільки російською. Забуті мови народів, забуті їх культури; всі систематично підкрадають, щоб вижити, а хто може — збагачується хабарями; всі регулярно “соображают на троіх” та пускають матюка за кожним словом. Добре; цілі досягнуто. Ну, а що ж далі? — далі що? — я вас запитую!

Тому що претендуючи на щось там, треба щось мати й за душею. Таке, що можна запропонувати іншим. А що ж можете або могли запропонувати ви? — ніколи й нічого, здається.

Наш автор пише,

…потому что каждая историческая национальность имеет свою собственную задачу, которую должна решить, свою идею, свою отдельную сторону жизни, которые стремится осуществить, — задачу, идею, сторону жизни, тем более отличные и оригинальные, чем отличнее сама национальность от прочих в этнографическом, общественном, религиозном и историческом отношениях.

Добре, то якою ж тоді є “історічєская задача” “історічєской” російської нації (або “національності”)? І як її було виконано? Як він був пройдений, цей “особий путь” Росії? — і куди, власне, він привів? В такій книзі про це — не можна було не сказати: ми не вичитали нічого. “Восстановить Восточную Рімскую імпєрію”? — оце? Повернути минуле… Але ж це завдання для ідіота: минуле — не повертається!

Який вигляд воно, це завдання, може мати для неупередженого ока — ми бачили трошки вище. Тому полишимо цю російськи безпредметну розмову про свою “собственную задачу”. Підійдемо до проблеми дещо простіше. Кожна нація має свій доробок: свою землю та свій духовний світ, свою країну та свою культуру; має свою історію, яку, гадаю — всі згодяться, — треба робити чистими руками.

От, і виникає просте, доступне для всіх завдання. І для людини, і для народу в цілому (а значить — і для всього людства). Кожному поколінню полишити ці домени своєї

історичної власності — в кращому, більш багатому стані, ніж прийняли, з’ явившись на світ. Як це зробити — не будемо запускатися до подробиць; головне — чистими руками. Нікого не утискуючи та не обкрадаючи. Це, з одного боку, й просто: “побудувати дім, посадити дерево, виростити діти, яких можна не соромитись, написати книгу…”, — та складно.

Автор удає дурника, робить вигляд, що не розуміється на простих речах:

Но что же такое интерес человечества? Кем сознаваем он кроме одного Бога, которому следовательно, только и принадлежит ведение его дел?

Він не знає — схоже, що Бог теж віддає переваги підготованим та освіченим. Бог, неспірно, свою справу знає, але й людина здатна її полегшити. Тут, якоюсь мірою, ще простіше, ніж з одною людиною або народом. Тому що людству назначено Богом жити в домі на ім’я Земля. І як воно хоче протривати, прожити в ньому довше, то… Треба про цей дім постійно турбуватись. Не полишати в гіршому стані, ніж прийняли від минулих поколінь. Кажуть про незворотні процеси, так. Що ж — зробити їх вплив мінімальним, наскільки реально, наскільки можливо. Щоб увесь світ не був схожий на Росію, поруйновану та розграбовану, заплювану та отруєну. Ось вам перший та головний інтерес. Можна знайти й інші, хоч і менш актуальні.

Подивимося, як із цією справою впоралися інші. Зазирнемо до Європи: Еспанія, Франція, Німеччина, Італія…

Проїдьтеся цими країнами. Там їх народний геній полишив нам (попри війни!) суцільні історичні музеї, — і в найменшому містечку знайдете, на що подивитись, чим захопитись, помилуватись. Європа є найбільш тісним промисловим регіоном світу, а річки — чисті. В Європі — лишень подумайте! — ще й досі є ліси, а в них щось там живе. Одне слово — всі знають. Європи рекламувати не потрібно.

Але, перейдемо до Росії, котрій, щоб “єє замєтілі в мірє”, — прийшлося “растянуться от Одера до Бєрінгова проліва”. Так, чим же вона нас порадувала?

Вона, насамперед, — є цвинтарем народів. Пощезли народи Сибіру — даури, гольди, кети, ітельмени, але найбільше народів пропало без сліду в самому старому домені Росії, — веся, мурома, вепси, іжора, галінди…

Архітектура? — залишки старої, побудованої не за Київськими зразками, — демонструють свою повну неестетичність. Більш сучасна та громадянська архітектура — є просто банальні. “Уєздная архітєктура”, як визначив її М. Волошин. Ні тобі Партенонів, ні навіть Колізеїв.

Сьогодні вся Росія — це самі “уєздниє городішкі”. В основі ж стара Росія складалася з дерев’яних “врємянок”, котрі вигорали щорічно, а потім зводилися в старому ж невимогливому вигляді, наново. Такі собі, доморобні “фєнікси із пєпла”… З цієї причина — традиція, городська Росія й сьогодні складається з тих же “врємянок”, от, тільки багатоповерхових та залізобетонних, на яких марно пошукувати оком слідів іскри Божої. Природа? — а як же! Була, та ще й яка! — але, що ж вони від неї полишили?

Всі російські річки (які й досі всі, чомусь, носять фінські назви) крім звичайного бруду та гною, — отруєні сьогодні всією таблицею Менделєєва, всіма отруйними елементами, починаючи з найлегшого — берілію та покінчуючи на урані. Ліси європейської Росії були вирублені ще минулої доби (“развітіє капіталізма в Россіі”). Ліси Сибіру — за цієї. Наша доба була істим сторіччям “лєсоповала”, де головним було (дологічне мислення не передбачає й на хід уперед!) — цей ліс повалити. А там… Половину може й продали (а де гроші?), а половину потопили по річках або згноїли на землі. Сьогодні на оголену Тюмень з півдня наступають піщані бархани, а підприємства не працюють у безвітряні дні, коли не вистачає кисню на дихання. Звір? — який вже там звір… Все, що ходило в хутрі, — виловили та випродали вже у XIX ст.

Нафта та золото посилено викачуються з–під землі в наш час (щоб воно наступним поколінням, бува, чого не дісталося!), — треба “корміть страну”. Викачуються, але теж, без помітних наслідків. Не було й на ці велетенські засоби споруджено якихось там пам’ятників розуму чи духу.

Насьогодні арена російської історії, простір від Бугу до Тихого океану, являє собою найбільш спустошений та перепаскуджений, небезпечний для життя регіон світу. Укритий тепер, окрім всього, ще й радіоактивними кладовищами: Нова Земля, Кольський півострів, Тоцк, Челябінск, Семіпалатінск, Чорнобиль… А скільки ж менших!

Ось так виконав для себе (та за інших) російський нарід це завдання: полишити після себе світ у кращому стані, ніж ти його побачив. Ось, що значить: дивитись не в майбутнє, а в минуле.

Іще той Н. Я. Данілєвскій розмірковує там щось “о здраво понятих русскіх інтєрєсах”! Хто та як їх розумів, оті “русскіє інтєрєси”, — важко сказати, але до чого все це привело — кожен може бачити сьогодні.

Чому він тоді не мав успіху? Історія написання цієї книги Н. Я. Данілєвскім коротко наведена наприкінці, та не свідчить про її успіх тоді. Навіть у співвітчизників автора. Але в цьому, власне, може й немає нічого дивного.

Кому ж вона могла сподобатись? — подумаємо.

Для кондових патріотів, прибічників фанфарно–громової Росії, якою вона є, без дурних гуманітарних прикрас та гриму, “прізванной бить грозою свєта”, — ця книга була просто образою. Бо це ж треба тільки додуматися: недостойно розміняти “славу русского оружія” на якесь там “мірноє рассєлєніє”!

Але, були й інші — теж патріоти, але трішечки зіпсовані європейською освітою та надто дослівно сприйнятою християнською мораллю. Вони думали, зокрема, про майбутнє, та розуміли, що Росії, коли вона хоче жити далі, — прийдеться рано чи пізно ввійти в родину народів, де вся її попередня історія буде типове “не те”. Принаймні, в своєму справжньому вигляді. А тому треба деінде й пожертвувати “славой русского оружія”, загладивши деякі особливі паскудства минулого. Чимось поступитись, стати дещо осторонь суцільних труб та фанфар, де–небудь і пустити пил в очі “мірним рассєлєнієм”.

Але, не аж до такого ступеня!

Справа в тому, що Данілєвскій дозволив собі, за масштабами історичної брехні, — далеко випередити свій час. З точки зору своїх сучасників він в цьому настільки перебрав, що здискредитував саму ідею. Зіпсував один-єдиний шлях надати собі в очах світу — якесь людське обличчя. Настільки переклав гриму, що всі та все зрозуміли (або — мали зрозуміти).

Вадим Кожинов, російський письменник та патріот, з сумом сказав колись: “Нет более антипатриотической страны, чем Россия”. Думається, що в цьому він є над міру песимістичний. Але, якщо це є так, — то хто ж цьому винний?

Колись Піо Бароха, чистий баск, а значить “старий християнин”, полемізуючи зі співвітчизниками, сказав до них так: “Сеньори еспанські антисеміти! Візміть дзеркало та погляньте на ваші власні носи!” Так само, чи подібно, можна б сказати тим, хто жалиться на брак російського патріотизму: “Господа русскіє патріоти! Взглянітє вніматєльно вокруг. Посмотрітє, подумайте — разве нормальний чєловєк, — может быть патріотом такой страни?

Однак тут, можливо, краще буде закінчити словами самого критикованого нами автора:

Нечего снимать бельмо тому, кто имеет очи и не видит, нечего лечить от глухоты того, кто имеет уши и не слышит.

І дійсно, найкраще, це коли кожен прозріває сам.

В післямові до книги Н. Я. Данілєвского її автор ставиться поруч із Освальдом Шпенглером (не більше не менше!). Не без похвали згадується й про те,

…что самое главное — пишет двухтомный труд "Дарвинизм" представляющий собой уничтожающую критику учения Чарльза Дарвина об естественном отборе.

Але, і це ще не все, не всі його досягнення, бо він мріяв про щось іще значніше, “о славянской науке, в которой…”

Претензії й тут — воістину всесвітніх масштабів. Цікаво було б прочитати, що там цей шереговий графоман, пройдисвіт від історії, як ми в цьому незаперечно переконались, — писав про великого Дарвіна? З якого ж такого підворіття на нього гавкав? Чи ж не передбачив, було, отої самої — “мічурінской біології”? А що ж воно таке — цікаво, така собі “славянская наука”? Чи не тотожня вона великій науці “о русском пріорітєтє”, якої утверджувано в ті незабутні роки, з 1947 та по 1953? Як же нам не вистачало тоді саме цього Данілєвского, хоч і був отой, другий, В. В. Данілєвскій, автор уславленої “Русской техники”. А як же вона добре утверджувалась у ті пам’ятні роки! В “научних діскуссіях”, де — по–руські — гра йшла тільки в одні ворота…

Ціллю її було — не забудемо цього, — й об’єктивну істину точних наук — проголошувати тільки зверху; віддати її, остаточно та незворотньо, — на присуд одвічного російського свавілля правлячих. Як казав був на одному зі з’їздів комсомолу російський літературний махлер Алєксєй Толстой: “Люди тысячи лет искали истину, а она — хранится в Политбюро”.

Що в цій ницій книжці є вірне — те є баналом, а що не остаточно банальне — те абсурдне. В одному її перевага не має жодного сумніву: навряд чи з будь–якої іншої відкриється вам з такою жахаючою безнадійністю вся вбога порожнеча російського духовного світу.

Вибачайте, шановні панове, але ж вам треба починати з нуля, з самого початку…

Тому й тільки тому — варто було її розібрати.

Забити до неї нарешті осикового кілка, щоб згнилі мертві не блукали серед живих.

Невеличке зауваження суто практичного характеру. Свого часу (1871 р.) книжка Н. Я. Данілєвского була видана накладом всього в 1200 прим. За 14 років, до 1885 р., вона не була розпродана повністю. Покладемо, задля зручності, що її продали в кількості 900 прим. В наш час, 1991 р., — 120 років потім, її було перевидано в кількості 90 000 прим. та весь наклад розійшовся, що–небудь за місяць–півтора.

Полишимо аматорам точних наук обчислити на основі наведених даних, у *скільки разів* із тих пір поглупішала Росія.

Думається — катастрофічно.

Смішно? — далебі. Бо хтось же перевидав цю марну писанину саме тепер. Пригадайте, що за визначенням

В. С. Соловйова “Россия и Европа”, — то не тільки “коран глупцов”, але й “коран мерзавцев”.

А нема нічого жахливішого, ніж натовпи перших, спрямовані другими. Ось над цим — і варто задуматись.

Сучасні спроби відтворити справжню історію Росії (що в цьому розділі робили також і ми), — були помічені, викликали реакцію. Ось, що пише один з чи не найбільш безпристрасних авторів, — він запитує:

Какова же цель всей этой литературы, зачем понадобилось внушать читателям взгляд, согласно которому русские — это народ рабов, всегда преклонявшихся перед сильной властью, ненавидивших все чужое и враждебных культуре, а Россия — вечный рассадник деспотизма и тоталитаризма, опасный для остального мира?

Власної відповіді він не дає, але вона — очевидна: ніхто нікому нічого не “внушаєт”, але істина — має бути. А на це — дозволів не питають. Що ж стосується зауваження, ніби…

Ведь надо отдать себе отчет в том, что если эта концепция впитается в национальное сознание, то это будет равносильно духовной смерти: народ, так оценивающий свою историю, существовать не может.

Відповідь на ці ламенти — є тільки одна, — не ми творили вашу історію, панове: ви наварили, вам і розхльобувати. А істині, все одно, — бути! От, з нею й розбирайтеся… Щиро співчуваємо.

ДОСТОЄВСКІЙ

Достоевский — двуличневая ткань; посмотришь с одной стороны, — отливает красным, с другой стороны, — черным; пророк русской революции и пророк русской реакции.

Російська література налічує чимало письменників. Є серед них різні, є й цілком добрі. Але, легко помітити, що такі не всіма вважаються добрими. Так само, як ті, що всіма вважаються добрими — частіше такими насправді не є.

Тому очевидно, що вирішивши розглянути з російської літератури в цілому всього трьох: класика, перехідного (між досовєцькою та совєцькою епохами) та совецького, — треба було їх якось вибирати. Як перехідним класиком мав бути однозначно Горькій, то з останніми справи були дещо складніші.

Найвидатнішими письменниками російської літератури минулого сторіччя (а вона всього їх налічує два, минуле та сучасне), класиками, — вважають Л. Н. Толстого та Ф. М. Достоєвского, отже — хто? Здається — саме останній.

Дійсно, Толстой як мислитель (а він прославився цим не менше) — відпадає майже відразу. Бо ціну йому як мислителю, реформатору та моралісту — визначив в одному, короткому, але ущипливому реченні, — Г. К. Честертон: “Все, що відкрив нам Толстой, — саме собою розумілося для святого Франциска з Ассізі”. А оскільки той жив у XII ст. (1181–1226) — то й нема чого пошукувати істини у Толстого, — надто вже спізнився (по відношенню до Заходу). Ліпше повернутися до першоджерела.

Письменником він був плідним, але не надто розумним, та й стиліст з нього був не великий. Найслабішим з того, що він написав, була — мабуть, повість “Казаки”, події якої відбуваються на Кавказі, незабаром по його “усмірєнії” (“Смірісь Кавказ — ідєт Єрмолов!”). Сюжет її — банальний, характери — схематичні. Та до того (то вже постійна слабість цієї літератури взагалі), — серед них бракує привабливих. Не вірите — прочитайте самі.

Автор — як може, проявляє турботу про свого не надто освіченого російського читача, наділивши повість примітками власного виробу. Вони настільки російськи провінційні, та складені в такий кумедний спосіб, що дечого варто й процитувати:

Балка на кавказском наречии значит овраг, ущелье.

Маштак на кавказском наречии значит небольшая лошадь.

Кунак приятель, друг, на кавказском наречии.

Автор переконаний, що є таке “кавказскоє нарєчіє”, де представлені на рівних українська “балка”, циганський “маштак” та черкеський “кунак”. Втім, про “кавказскую національность” він іще не пише, її через сто років подарують нам Ст. Говорухін та інші.

До того він глибокомисленно зауважує:

Лягушки на Кавказе производят звук, не имеющий ничего общего с кваканьем русских лягушек.

Та й дійсно, де ж їм убогим зрівнятися з російськими… В його ремарці, як завжди, почувається безмежна самовпевненість, але саме в жаб’ячому питанні він — найслабіший, плутаючи все з усім. Бо на Кавказі у сталій воді (не в бурхливих гірських річках, ясна річ) так само може жити звичайна *Rana esculenta* — жаба їстивна, що розповсюджена й по всій Європі (крім Британських островів). Та якої автор велично іменує “русской лягушкой”. Але, крім того, по лісах (так само, як у нас) живе *Hyla arborea* — жерлянка, яка не квакає, а сюрчить.

От, такі справи, як бачите. Одне слово: “Дайтє недоучівшємуся русскому гімназісту карту звєздного нєба…”

Тому ми, здається, й не припустилися помилки, віддавши переваги Достоєвскому. Хоч

граф, як бачите, дав би нам значно більше підстав для іронії.

Щодо обраної нами епіграфом незаперечної думки великого філософа, то зауважимо, що вона — не така вже й парадоксальна. Бо революція в Росії — то є прискорена реакція. Хіба цього не продемонстрував жовтневий переворот, а особливо — його наслідки?

Можна думати, що Ф. М. Достоєвскій (1821–1881) — аж по наші часи вважається найбільш видатним російським письменником. Як і багацько діячів російської культури, він не був росіянином з походження. Онук білоруського попа та син полкового лікаря, він закінчив інжєнєрноє учіліще в Петербурзі, але не зацікавився подальшою кар'єрою на державній службі. Віддав переваги не забезпеченій по кінець життя державній посаді (його по закінченні нікуди не заслали, але відправили до інженерного департаменту в столиці), а обрав сумнівну долю літератора в тодішній Росії, — сповнену прикрих несподіванок.

Незважаючи на своє походження, він — російська людина та глибоко російський письменник. Справа в тому, що білоруси завжди були народом прямодухим та вкрай легковірним. Тому, на відміну від скептичних українців, вони надто легко повірили брехливим російським байкам про братство. В те, що вони — повноправні співзасновники великодержави пізнього середньовіччя, переможці Грюнвальду та люди зовсім іншого походження, — є всього тільки провінційною гілочкою "вєлікого русского народа", обманеною хитрими поляками. За цю свою довірливість до "старшєго брата" Біла Русь дорого заплатила, ставши до XIX ст., з колись багатої та культурної країни — самою бідною та темною провінцією Росії. Російські байки розраховані на повних невігласів, але й у повсякденному насадженні темноти й невігластва, — Росія здавна не знала собі рівних.

Хоча — віддамо й належне, визвольне повстання проти дикунської імперії в Білорусі, Литві, Польщі та Україні, — підняв свого часу саме білорус, незабутній Кастусь Каліновскі (1838–1864).

Але, не таким був Достоєвскій.

Єдине, що в ньому полишилося від його походження, це намагання відновити родинне дворянство, яке зіходило, ніби, до литовського гербу "радван". Він глузував з подібних же намагань В. Г. Бєлінского, який теж був сином штаб–лікаря та онуком попа (можливо — теж білоруського, як судити з прізвища), але він — це ж зовсім інша справа!

Не знайти нічого характерного і в його літературній творчості, крім — можливо, неросійської складності та глибини, а також типового для чужаків уміння до кінця використовувати всі можливості російської мови.

Можна, щоправда, угледіти й дещо специфічне, можливо й характерне, але надто невизначене, неухопне та неоднозначне. Це загальне, якесь присмеркове забарвлення, притаманне як литовській так само білоруській культурі. Може відбиток природи, а може й відбиток історії — сум за великим минулим. Сум вищих, вимушених підкорятися нижчим.

Для того, щоб це відчути, варто подивитись руїни замку Мендавгаса на тлі заходу сонця під Новогрудком; або низькі осінні хмари, що лавами ринуть на схід над баштою замку в Тракаї. Цей, чи не найбільш абстрактний контекст культури, був свого часу майстерно відтворений в білоруському фільмі — "Дике полювання короля Стаха". Така сама печать відтиснута, здається, і на творчості письменника.

Печать смутку та деякої містичної приреченості.

До власних літературних досвідів він наважився підступитися лише пройшовши іспит перекладом, видав 1844 роман О. Бальзака "Євгенія Гранде". Потім, 1846 він видає роман "Бедные люди", який негайно викликав загальне захоплення тодішньої літературної спільноти. Він був за нього проголошений новим літературним генієм. Це був роман листування, бідного немолодого дрібного чиновника ("тітулярний совєтнік" — менше не буває) та бідної ж дівчини без визначених занять; деякий розвиток напряму "Шинели" Гоголя, що — втім, відразу було й помічене.

Можливо, що саме це й дало йому привід сказати згодом, що всі ми, мовляв, вийшли з

“Шинели” Гоголя.

Наступний твір нового письменника, фантастична повість “Хозяйка” (1847), викликає негативні відгуки критиків, а найбільший з них — В. Бєлінскій, начебто забувши, що відгуком про “Бедных людей” він провістив появу нового літературного генія, з холодною кров’ю пише тепер, що жодних там отих “бєдних людєй” немає, а є всього тільки “глупиє люді”.

Така переміна є явище типово російське, — хутко очаровуються та так само хутко розчаровуються, — “лишь мгновение ты наверху и стремительно валишься вниз”... Ще один феномен того ж російського вагадла, яке знає лише два скрайні стани: “всє” або “нічєго”.

Достоєвскій тяжко переживає провал та продовжує писати в дусі “Бедных людей”, які принесли йому успіх, оприлюднюючи “Белые ночи” (1848) та “Неточку Незванову” (1849). Вони проходять відносно добре. Без хвали до неба, але й без чорної хули. Порівняно до “Бедных людей” це, однак, явний прогрес, якого важко не помітити. Але, не цим судилося йому створити собі ім’ я в літературі.

В його житті наступає, не з його провини, перелом, який цілком нагадує такий самий у житті Т. Шевченка. За “Дєлом Пєтрашєвского”, яке так само нічого не варте, виссане з пальця в “III отдєлєніі”, як і справа про “Кірілло–Мєфодієвскоє братство”, — письменник потрапляє до царської каторги.

Там, на протязі трьох найбільш важких років його життя, письменника оберігають від знущань рідних російських злочинців — поляки. Їх тоді, в тодішньому російському ГУЛАГу, — було завжди не менше, ніж згодом українців в совєцькому. В “Записках из Мертвого Дома” він пише про них цілком лояльно, як про людей (але — не народ), незмінно дорікаючи лише нерозумінням благородства російської народної душі. Але, з тих самих пір, можливо, цей російський письменник ніколи й ніде не напише про поляків і єдиного доброго слова. Для нього вони відтепер назавжди полишаться “полячішкамі”.

З 1854 року його, щоправда, відправляють солдатом до Казахстану, де він має пробути по 1856 рік, коли його “проізвєдут” у прапорщікі.

Звільнившись остаточно, він довго приходить до тями, друкуючи тим часом “Записки из Мертвого Дома” та роман “Униженные и оскорбленные” (1861), — останнє з отого, гоголівського–шинелівського напряму.

Багато часу відбирають намагання, цілком неплідні, видавати власний журнал, та лише 1866 виходить новий роман “Преступление и наказание”, від якого й починається новий, невідомий досі та широко відомий потім Достоєвскій.

З 1861 та до кінця, до 1881, він оприлюднює, крім невеличких речей, сім романів, що за двадцять років — не так вже й багато. Таким чином, чутки про те, що він був змушений обставинами писати свої речі у скрайньому поспіху — радше перебільшення. Та й самі романи не викривають подібного поспіху.

Вони побудовані з невластивою загалом російській літературі продуманістю та ретельністю, та якщо в них і прослідковуються елементи свавільного сумбуру та нестійкості, то вони є привнесені, як не самим описуваним російським життям, то тими ж властивостями ментальності письменника, але не зводяться до огріхів поспіху.

Вражає в “Преступлении и наказании”, чи не кращому з романів Достоєвского, незвичайна ж точність та деталічність опису переміщень героя вулицями Петербургу. Для цього потрібно було виходити йому самому, вздовж та поперек, але — не тільки: треба було мати ще досконалу пам’ять та почуття часу.

Достоєвскій є й типово російський письменник, і письменник майже виключно петербурзький. Дія його романів була би, мабуть, просто немислимою в будь–якому іншому російському місті; хоча б — у Москві. Та й люди у нього — петербурзькі. В той же час Петербург, — то абсолютно не російське місто. Хоча, в рівному ступені, в ньому немає нічого й від міста європейського. Його немислимо порівнювати з північними столицями Європи. Не порівняти з Копенгагеном, котрий, хоч взагалі теж плоский, але непорівняно притульніший та різноманітніший. Не можна рівняти й до зовсім уже

чарівного Стокгольму, просторого, красивого та понад елегантного.

Це звичайна собі понура пруська казарма на фінському болоті, від самої плоскої рівноти якої — можна жахатись. Однак, це неодмінна декорація більшості романів Достоєвского.

Чи любив він Перербург? — наче — так. Він добре знав його, значить — любив ним гуляти. Про це свідчать і “Белые ночи”. Але, звідки ж тоді ці нищівні рядки?

Петербургское утро, гнилое, сырое и туманное… Мне сто раз среди этого тумана задавалась странная, но навязчивая греза: а что, как разлетится этот туман и уйдет к верху, — не уйдет ли с ним вместе и весь этот гнилой слизлый город, подымется с туманом и исчезнет, как дым, и останется прежнее финское болото, а посреди него, пожалуй, для красоты, бронзовый Всадник на жарко дышащем, загнанном коне?.. Вот они все кидаются и мечутся, а почем знать, может быть, все это чей-нибудь сон? Кто-нибудь вдруг проснется, кому все это грезится, — и вдруг все исчезнет.

Такого не написати, мабуть, про місто, яке любиш. Значить, не любив Достоєвскій і Петербургу, в котрому прирік жити більшість своїх героїв. Так, може він любив природу?

На це запитання приходиться відповісти також від’ємно. Хоч його романами й розкидані деінде зауваження щодо природи, але це є не більше ніж віддання належного, обов’ язок письменницької чемності, якщо можна так сказати. Пригадаємо, що І. С. Тургенєв, якому він все життя заздрив, — уславився саме описами природи.

Тому що про те, що письменник був абсолютно байдужий до природи, — є вже переконливі свідоцтва.

Вище ми вже казали про те, що його доля була якоюсь мірою (зі скидкою та немалою на те, що він був росіянин), подібною долі Т. Шевченка. Видно це і в тому, що обидва вони відбували свою солдатчину в далекому Казахстані, але — з деякою різницею. Якщо Шевченко був засланий до Орської фортеці, а потім на Мангишлак, у порожні та пустельні місцевості, то Достоєвскій потрапив до Семипалатінську на Іртиші — на скрайній схід країни. Але, в Казахстані — це місце з найбільш привабливою природою. Нижче Іртишем та на північ розлягався чарівно красивий навесні та влітку Кулундинський степ, на схід — лесисті передгір’я Алтаю; на півдні, всього чотири сотні кілометрів — озеро Балхаш та мальовничі гори Тарбагатай.

Вище ми відмічали, однак, зафіксоване російським же істориком — неприйняття російською людиною лісу (поготів — гір) та степу. Лише з річкою він жив, виявляється, душа в душу, плаваючи нею на своїх примітивних “моноксілах”.

Разом із тим він, прямий нащадок збиральників палеоліту, — гостро придивлявся, де та що погано лежить, що з цієї самої природи можна обібрати, спершу збираючи нею рабів на продаж, потім — бобрів, соболів, котиків; потім — ліс, деревину, потім золото, нафту, потім…

Загалом — “Нам нєчєго ждать мілостєй от пріроди, взять іх у нєє — наша задача”. В цьому хамському гаслі “прєобразованєлєй пріроди” — мічурінців, — втілена вся сутність імперського, споживацького та хижого відношення до природи (це — теж частина культури!). Відношення збиральників палеоліту, але озброєних не ними придуманими могутніми засобами розтаскування…

Середньо–статистичний росіянин є так само байдужий до природи, як не байдужий середньо–статистичний українець. Тому що — не забудемо це: й природа України була винищена не її аборігенами, але — зайдами, колонізаторами.

Байдужий він, загалом, по суті, й до будь–якої естетики; його кумир — “польза”. Мабуть тому й російська дійсність, попри всіх останніх “європейскіх нєдочєтов”, — завжди була й найбільш неестетичною на світі. Традиційно байдужою до природи є й уся, за малим виключенням, російська література. В ній ніколи не мав успіху одинак В. К. Арсеньев, а М. А. Прішвін, який серйозно цікавився природою, — міцно сидить і сидітиме у письменницькому заштаті. В російському живописі єдиним, хто насправді цікавився природою, крім численних українців, ясна річ, — був єврей І. Левітан.

Цікаво, що це поверхове відношення до природи в російській культурі помітив, сидячи в

своєму Кримі, М. Волошин. Він пише з цього приводу:

Отношение русских художников к Крыму было отношением туристов, просматривающих прославленные своей живописностью места. Этот тон был дан Пушкиным, и после него, в течение целого столетия поэты и живописцы видели в Крыму только: Волшебный край — очей отрада. И ничего более. Таковы все русские стихи и картины, написанные за XIX век. Все они славят красоты южного берега, и восклицательных знаков в стихах так же много, как в картинах тощих ялтинских кипарисов. Среди этих гостей бывали, несомненно, и очень талантливые, но совершенно не связанные ни с землею, ни с прошлым Крымом, а потому слепые и глухие к той трагической земле, по которой они ступали.

Єдиним серед художників, хто передав красу Криму не поштовкою або олеографією, був наш суворий геній Костянтин Богаєвський (1872–1943), але він був українець та кримчанин, як і сам Кирієнко–Волошин. Це його, Богаєвського очима, бачив та писав свою несмертельну древню Кимерію Волошин.

Природа Східного Казахстану була, ще минулої доби, єдиною в світі та неповторною, з’єднуючи гори, ліси, озера та степ. Там жила велика кількість різноманітних тварин. У південних плавнях Балхашу, в Джетису (Сім Річок; за совєцькі часи не полишили жодної), жили тигри; вони заходили на північ за Іртиш, до озера Чан в Кулундінському степові. Вони живилися дикими кабанами, жили й на Аралі, та на одній зі стін Афрасіабу художник VI ст. намалював осіннє аварське полювання на тигрів: на коні та зі списом.

Останнього тигра в Середній Азії убили 1932 року, за російських більшовиків. Про це навіть надто не розписували: адже, яка ж там “польза” від тигра…

На Балхаш, як колись і на наш Сиваш та на мадярський Балатон, — прилітали влітку мільйони рожевих фламінго. Багацько чудового було тоді в Казахстані.

Не випадково ж Москва розташувала свій ядерний полігон не де–небудь, не в безлюдній пустелі, Кара Кум, Кизил Кум або Бетпак Дала; ні, вони влаштували його саме в околицях Семипалатінська. Не думаю навіть, що це було свідомо, навмисно; ні, справа була дещо простіша, — безпомилково працював древній інстинкт: знищувати те, чого не можна використати для себе, звідки не можна витягнути безпосередньої “пользи”. Ви скажете, що саме тут прибуток міг би бути як ніде — величезний: вози туристів та загрібай гроші лопатою, — валюту! Але ж ні, це не підходить; тут треба прикласти труд, вкласти гроші, спорудити спочатку належну інфраструктуру, а це — ні до чого. Треба брати лише те, що саме пливе до рук, без жодних зусиль, задарма; як предкам. Лічили, природно, й другу вигоду — геноцидну: в пустелі ж — ніхто не живе.

Солдатчина хутко перестала бути тяготою для Достоєвского, але не краса природи полегшила її. Справа в тому, що незабаром до Семипалатінську приїхав за призначенням молодий (21 рік) новий прокурор, із розлеглого та старого роду баронів фон Врангель, які осіли в Естонії ще за шведських часів. Він знав, хто є Достоєвскій та незмінно опікувався ним аж до самого звільнення.

Олександр, барон фон Врангель, був не тільки інтелігентною людиною, але й великим аматором природи, та поїхав до Семипалатінську, можливо, спонуканий до цього яскравими описами закоханого в свою батьківщину Чокана Валіханова.

Він щиро намагався зацікавити красотами казахської природи і Достоєвского, але — марно. Той не явив жодної цікавості до екзотичного полювання на тигрів, котрих немало жило тоді й вздовж Іртишу; бо тигр — це камишевий кіт і живе лише там, де є вода та камиш. Потерпівши на цьому повної невдачі, Врангель потягнув його тоді на невеличке, але чарівної краси озеро посеред скель, котре перед тим визнав мало не найкрасивішим на землі сам досвідчений Олександр фон Гумбольдт.

Важко сказати, на що вже там розраховував барон, але Достоєвскій на озеро навіть не глянув. “До чого ж він позбавлений поняття про красу природи!” — з прикрістю записав до свого щоденника барон Врангель.

Однак, спостережливий Д. Мережковський зауважив та відмітив, ще один продукт природи, який трапляється у Достоєвского, — то мотив великих мерзенних павуків, які з’являються та протистоять людям ві сні та наяву. Єдине, що йому лишалося зробити та

чого він так і не зробив, — це ствердити, що ніде більше, як в Семипалатінську — Достоєвскій цього павучого страху набратись не міг. І дійсно — яких павуків там тільки немає! — і фаланга, і кара–курт, і сірий тарантул… І всі — вельми пристойних розмірів. Всього тільки й винес письменник із чарівної природи Казахстану.

Виніс, а точніше — вивіз, щоправда, також предмет своєї пристрасті, свою першу дружину Марію Ісаєву, бешкетну та репетливу вдову померлого від пияцтва дрібного кузнецького чиновника, котра так нечувано дивувала своєю нікчемністю та вульгарністю інтелігентного та вразливого Олександра фон Врангеля. Її син Павєл буде потім, ніде не працюючи, тягнути гроші з письменника, одвічного боржника, спочатку на себе, а потім — і на свою родину. Що ж — *jedem das seme* — кожному своє.

Щастивими обидва, як Шевченко так і Достоєвскій, були в тому, що в їх засланні знайшлися люди, які спромоглися, в міру можливості, звести нанівець виники царського самодурства. У Шевченка це був полковник Карл Герн, що пристроїв його художником до експедиції капітан–лейтенанта А.І. Бутакова на Аральське море, істотно полегшивши йому заслання. Цей період у житті художника та поета “акина Таразі” опише потім каракалпак Уразак Бекбаулов у своїй добрій книзі “Тарас на Аралі” (1964). Достоєвскому так само надавав доброзичливу опіку О. Врангель, який добився кінець кінцем 1856 року, через відомого генерала Тотлебена, — надання йому звання прапорщіка.

Чи є потреба писати про те, що письменник ніколи й не пригадав у наступному навіть ім’я барона Олександра фон Врангеля?

Підводячи деякі підсумки Достоєвскому як письменникові, можна без обмовок ствердити, що він був великим російським письменником, європейського рівня, хоча йому — часом, приписують зайве. Наприклад — відкриття психологізму взагалі та використання психологічних міркувань при розкритті злочинів (слідчий Порфірій Пєтрович в “Преступлєнии и наказании”). Це вже позбавлене підстав, останнє повною мірою було в Едгара По (1809–1849), якого просто не міг не знати Достоєвскій, а психологію взагалі привнесли до літератури дещо раніше французи, — О. Бальзак (1799–1850) та Стендаль (Анрі Бейль, 1783–1842).

Разом із тим, він довершив те, що тільки розпочав, намітив Н. В. Гоголь, — викрив із вичерпною повнотою садо-мазохістичний характер будь–яких відносин в російському суспільстві. В цьому є його повна та несумнівна заслуга.

В “Бесах” (1871) він на свій розсуд і дуже цікаво прослідкував витоки та корені більшовицького соціалізму. Батьком якого був всім відомий попередник В. І. Леніна — Сєргєй Нєчаєв (1847–1882). Але тут, можливо, він і не досяг такої високої переконливості як Н. С. Лєсков в своїх “Некуда” (1864) та “На ножах” (1871), що вартували йому літературної репутації прогресивного письменника. “Бесы” та їх автор — не були піддані таким переслідуванням, а — чому? — чи не тому, що Лєсков розкрив проблему глибше? — дошкуливши прибічникам “свєтлого будущєго” — відчутніше? Та й не ускладнюючи до такого ступеню примітивну психіку благодійників людства, як це зробив Достоєвскій.

Що стосується, скажімо, нариса Н. С. Лєскова “Загадочный человек” (1870), то він один дає більш повне уявлення про соціалізм та соціалістів, ніж ціла бібліотека подібної літератури.

Російське життя як таке, становить для світу сюжет обмеженого інтересу, завдяки притаманній йому екзотичності та провінційності: можливо — єдине тому, що цивілізованих днів не дожила жодна рабовласницька культура. Але соціалізм та його генеза (очевидно — саме типова!) з надр саме рабовласницької культури, — це вже тема всесвітнього інтересу. Але, в ній Достоєвскій, схоже, був не цілком на висоті.

В своїх книгах він пильно, часом — блискуче, спостерігав життя, але — майже його не аналізував. На це він був надто слабим та вузьким мислителем, пов’ язаним та злиганим примітивними шаблонами російського культурного гетто. Розмірковування його героїв бувають і складні, й не позбавлені цікавості, але майже завжди неплідні. їм не вистачає глибини. Про нього можна сказати, що він не тільки не наблизив нас до розв’язання загальнолюдських проблем, але й жодної не поставив путем. В цьому він, щоправда, лише наслідував російську культуру, котра все життя билася в лещатах нерозв’язаностей; породжених — нею ж самою.

Достоєвскій ніколи не був популярним письменником у світі, а італійська натуралістка Грація Деледда (1875–1936, Нобель 1926), в одному зі своїх романів (здається — “Під чарами”), прямо пише про “отруйність творчості Достоєвского”. Тут, однак, можна думати, її радше вводить в оману не ним вигадана патологічність російської дійсності. А тут зв’язок — однозначний: за патологічного життя — не може бути непатологічної культури.

Однак, це — Достоєвскій письменник. Але він був іще й публіцистом, пророком та властителем розумів. Як К. Н. Леонтьєв, В. В. Розанов або всім уже відомий В. І. Ульянов, як нас і досі запевняють — найбільш читаний автор світу. Тому що одновимірна ієрархія в суспільстві неухильно проектується й на культуру; та якщо в суспільстві вершиною є цар–самодержець, то в культурі має бути властитель розумів. Дуже добре, коли вони співпадають, як в особі вже згаданого симбірського графомана В. І. Ульянова. Отже — як з цим у випадку господіна Достоєвского?

Віддамо йому належне, в усіх цих іпостасях, як і в своєму письменництві, він був насамперед патріотом. Письменником, так би мовити, в Росії можеш і не бути; але бути патріотом — зобов’ язаний кожний.

Про це свідчить, краще не можна, одна його суто письменницька придумка, про яку ліпше розповісти чужими словами. Про таке просто важко було б зграбніше розповісти самому; та й ніхто не стане обвинувачувати: що вигадав…

Г–н Т. Ардов напечатал в "Утре России" несколько в высшей степени интересных статей о настоящем и будущем России… И не интересных только, но даже волнующих. Автор начал с пересказа одного эпизода из "Подростка" Достоевского: застрелился нектоКрафт, обруселый немец, юноша, что-то вроде студента. И когда стали узнавать, от чего он застрелился, то стали говорить, будто причиной смерти послужили мысли, в которых находился в последнее время этот Крафт: именно, что по его взгляду, очень долго зревшему, Россия — "второстепенное место" в истории, никакого всемирного призвания не заключающее и ни к какой всемирной роли не способная. Идеальный юноша так полюбил свою вторую мать, что не мог вынести этой печальной мысли и покончил с собой. Нужно заметить, примеры такой любви к России, и именно среди немцев, встречаются…

Меня в свое время это место из "Подростка" так же поразило, как и г–на Ардова. И тоже, окончив роман, — я возвращался к этим 2–3 страничкам в начале его. Эпизод разителен тем, что лицо Крафта даже не выведено в повествовании, не показано: много–много, что он на какой-то странице "напился чаю" или сказал кому-то: "я к вам приду"…Таким образом, этот наклеенный сбоку романа кусочек печатной бумаги весьма походит на записочку, которую положили вам под подушку на ночь, — и она всю ночь будет вам сниться… Г–н Ардов весьма правдоподобно говорит, что это — мысль самого Достоевского; не постоянная его мысль, ибо вообще-то он стоял за "великое призвание России", но так… стоявшая у него "уголком" в душе мысль и которую он в душу читателя вставил тоже "уголком".

— Можно с ума сойти… Может быть бред есть все, что мы думаем о великом призвании России… И тогда — удар в висок свинцового куска… И вечная Ночь… Ибо для меня вечная Ночь переносимее, нежели мысль, что из России ничего не выйдет… А, кажется — ничего не выйдет.

Отже, наважимося сформулювати коротко “уголком” піднесену нам Достоєвскім думку. Якщо на Росію чекає “вєлікоє прізваніє” — все добре, а як “нє вийдєт” (“А, кажєтся — нічєго нє вийдєт”), то — як тоді? — піти та застрелитись всім разом, як німчик Крафт?

Тому що, ясна ж річ: “…брєд єсть всє, что ви думаєтє о вєліком прізваніі Россіі…” Тому що немислимо дослужитись до “вєлікого прізванія” торгуючи рабами.

Тяжке враження полишає подібний “патріотизм”, більше схожий на паранойю — манію величі. Тому що, як же бути в такому разі людям тих країн, котрі явно не мають жодного там “вєлікого прізванія”, та про таке навіть не помишляють? Скажімо, — Швайцарії? — або Ісландії? — піти всім разом та повіситись?

Будь–яка нормальна людина, не притаманна дологічному мисленню, це відразу збагнула би, але… цитуємо далі:

Это был "бес" Достоевского; его поистине "кошмар" и "черт". "Брат. Карамазовы"... "Своя же мысль, но в отвратительном виде", — как он толкует там "беса". — "Господин в сером пиджаке, приживальщик"... "Мое подлое я, которое убить бы, но убить — нет сил, оно — трансцендентно, оно — вечно". Крафт убил себя из-за этой мысли; а Достоевскому, поверь он в нее окончательно, т. е. окончательно разуверься в "будущности России", пришлось бы перелицевать всю свою литературную деятельность и попросту и смиренно пойти в "приживальщики" к М. М. Стасюлевичу, Спасовичу, Градовскому, Пыпину...

Та — далі; виявляється, що все це пов’язане ще й зі “смєрдяковщіной”, тому що:

Замечательно, что та мысль, от которой благородный Крафт застрелился (Достоевский несколько раз называет его "благородным"), — эта же мысль внушает Смердякову его знаменитые "романсы". В человеке "с гитарой" описывается, как этот лакей хохлится со своей невестой и то "развивает ее", то очаровывает пением. "Россия–с, Марья Ивановна, — одно невежество. Россию завоевать нужно. Придут французы и покорят ее: тогда я в Париже открою парикмахерскую".

Непогано, непогано... Один заганяє людину, разом з її нащадками до рабського стану, інший — глузливо описує одного з таких, дорікаючи саме за рабське, холопське єство. Чи може це й від нього вимагають — наслідувати прикладу “благородного” Крафта? Сумно, але така вона є — “вєлікая русская літєратура”, найгуманніша у світі. Література без крихти розуму, здатна пошукувати “вєлікого прізванія” для країни хамів та холопів.

Розвиваються й різні нові міркування (хоч і не більш змістовні), підкріплені також цитатами з Достоєвского, що дає привід авторові підсумувати ситуацію в наступний спосіб:

Таким образом, около "идеи Крафта", можно сказать, "танцует весь Достоевский", — как около своего "беса", своей мучительной идеи", своей "тоски за всю жизнь"...

Що ж, буває, що й пияка починає танцювати круг фонарного стовпа, але — завжди ж можна знайти щось більш, скажімо так — конструктивне.

Ну й “патріотизм”, прости нас Господи... Ну й справи...

Думається, що все це — ще одна можлива ілюстрація того вагадла російської душі, яка знає лише два скрайніх, сталих та стійких стани — раба та пана. Набуваючи проективного характеру ця подвійність проектується на Бога та диявола, на кращого з братів Карамазових — та в ницого Смердякова. Слід гадати, що саме тому ця протилежність так яскраво подана саме в російській літературі. Причина цьому, як бачимо, — досить прозаїчна. Прозаїчніше — просто не буває.

Всесвітня місія Росії та патріотичний німчик Крафт, готовий піти з життя, коли вона — ця місія, не відбудеться, — це одна, трагічна, так би мовити, іпостась ідеології письменника.

Другу з них, вже не трагічну, а радше приземлену, а тому майже смішну, ми спостерігаємо в романі “Игрок”, де вона не один раз обертається на різні боки. Йдеться про деяку концепцію, згідно якої російська людина є безкорисливою, байдужою до грошей, а звідси — багатства й не прагне. А як так, то має право на презирство до різних там іноземців, що багатіють, як чесними трудами, так і комерцією. Дріб’язкове все це, несолідне, а тому для російської людини неприйнятне. Не християнське це, одне слово, багатіти в такий спосіб. Але, як от, — випадок... нагода... Скажімо — виграти, та — відразу; ось це — зовсім інша справа. Таке росіянинові — здорово, так — не гріх і забагатіти.

Заради цієї самої концепції, якщо лічити повної нашої переваги над усіма дурнуватими німцями, які на відміну від *російського* німця Крафта стрілятись за Росію ніколи не стануть, — був написаний роман “Игрок”.

Пробував, та не одного разу, забагатіти в подібний спосіб і Федір Михайлович, мабуть — щоб краще зрозуміти, вжитися до психіки гравця, — з повною, однак, в цьому невдачею. Дійшло того, що він програвся до останнього та вимушений був потягти до ломбарду останній одяг дружини (це була друга), полишивши її вдома в нічній сорочці. А потім прийшлося стрільнути гроші у випадком зустрінутого Тургєнєва; щоб було за віщо з

казіно потрапити додому.

Боргу (50 талерів) він, кажуть, так і не віддав, але натомість зробив Тургєнєву теж там, за кордоном, — візит чемності, відлаявши його при цьому дощенту за недостатньо патріотичну повість “Дим”. Цим він, однак, не обмежився; та описавши розмову з Тургєнєвим у власному варіанті, — відправив до столичної бібліотеки, наказавши не оприлюднювати до 1890 року (!).

Тургєнєва Достоєвскій потім виведе під виглядом письменника Кармазіна в “Бесах”. Він завжди не полюбляв його за те, що Тургєнєву більше платили (за лист).

Людині повідомленій не треба й доводити, що в Росії на збагачення працею (або чесною комерцією), — і дійсно, мало покладаються (або навіть скоса дивляться). Інша справа — потягнути, що погано лежить. Або знов таки — виграти.

В чому ж тут справа? — що це, чи такий вже нарід крадійливий? Або ризиковий?

Радше — ні те, ні друге.

Думається, що справа тут все в тому ж, раз та назавжди вибраному незугарному суспільному устрої, вроджені вади якого з часом стали другим “я” кожного. Устрої, в якому н а явний розподіл багатства виникав не стільки за рахунок виробничих відносин та ринку, скільки шляхом взаємного пограбунку. Пам’ятаєте, оту класифікацію російської власності у В. Розанова: “випросіл, подаріл, обобрал”?..

Яскраві та численні вони, родимі плями рабовласницького суспільства, втрати “особого путі” Росії…

На відміну від вільного Заходу, праця існувала в цьому суспільстві лише у вигляді рабської, а хто ж оцінює та оплачує як треба рабську працю? Бо, навіть заробітня плата перед совєтами іменувалася “жалованьєм”, — хіба не характерне? Раб від праці забагатіти не може, як би не пнувся. Потягти — що краще, але — можуть і впіймати. Інша справа — чесно виграти; при чому — якнайбільше.

Бувало, що й вигравали. Не щастило Пушкіну, не щастило Достоєвскому, але щастило Н. А. Нєкрасову, — вигравав, та чимало. А оскільки ми з вами добре знаємо теорію ймовірностей, то значить — шкода! — певно, що махлював…

В молоді роки мріяв “виіграть на лотєрєє” невеличкий маєток із “душамі” відомий згодом російський історик М. П. Погодін (1800–1875), примірюючись, а що б він міг собі дозволити на прибутки з такого маєточка. Мрії були, щоправда, цілком добрі, всі до останньої: відрядити до мандрівки десяток студентів, зібрати та відкрити для всіх добру бібліотеку. Ну, і в такому роді. Зворушливе було те, що й сам Погодін походив “із крєпостного званія”.

Але, якщо досі ми говорили про Достоєвского, то переважно як про письменника. Звернемося, нарешті, й до іншого. Був, однак, і ще другий Достоєвскій, менше відомий у нашому столітті, публіцист та “властітєль

умов” Росії; так, — чому ж він навчав, до чого закликав? Не потрібно великого труду пізнати й цього Достоєвского, — до наших послуг його “Дневник писателя”, видання — єдине в своєму роді, мислиме — можливо, тільки в Росії. Заглянувши туди — переконуємося, так — вчив тільки “разумному, доброму, вечному”:

Это действительно и на самом деле, почти братская любовь наша к другим народам, выжитая нами в полтора века общения с ними; это потребность наша всеслужения человечеству, даже в ущерб иногда собственным и крупным ближайшим интересам; это примирение наше с их цивилизациями, познание и извинение их идеалов, хотя бы они и не ладили с нашими; это нажитая нами способность в каждой из европейских цивилизаций или вернее, — в каждой из европейских личностей открывать и находить заключающуюся в ней истину, несмотря даже на многое, с чем нельзя согласиться. Это, наконец, потребность быть прежде всего справедливым и искать лишь истину.

Читаєш та думаєш собі — як же добре! — ну, наче все є, й “братская любовь”, і “істіна” на першому плані, а… В той же час важко відігнати душок гнилизни, який виразно дістається крізь оту “любовь к чєловєку” Достоевского. В чому ж справа? — неважко

зметикувати. Бо справа — все в тому ж самому…

Дивно для стороннього вуха, хіба не так? — бренить ось це:

…примирение наше с их цивилизациями, познание и извинение их идеалов, хотя бы они и не ладили с нашими…

Вслухайтеся, скільки в цьому висловлюванні зневажливої великодухості (а разом і “братской любві”, природно) - “прімірєніє”… “ізвінєніє іх ідеалов…” І скільки ж іще — воістину хамського зверхництва! Але, а як не “прімірітьcя”, як не “ізвінять іх ідеалов”, — тоді що? Розкатати їх по деревинах, як ванькіни ломайли в Новгороді, або катькіни в Кримі?

Цей роздутий від власних доброчесностей егоцентрик, не має підозри, що вільним народам світу *наплювати* на те, як до них на своєму всесвітньому відлюдді ставляться люди, які чомусь уявили себе сіллю землі. Вибачають вони, чи не вибачають їх ідеалів. Вкупі з Федором Михайловичем — “властітєлєм умов”. Отак воно, поштивий наш, — наплювати.

Але, звернімо нашої уваги на такі дивні слова: виявляється, що ота “братская любовь наша к другім народам” — “вижіта” всього тільки за півтора століття спілкування з ними. Оце так! — а де ж панове росіяни перебували перед тим? — невже ніколи перед тим аж ні з ким не спілкувались? — дивні справи… А де ж вони поділися, оті веся та мурома, які жили на своїх одвічних землях, коли туди заявилися перші руси та заснували свій Муром, батьківщину багатиря Іллі? А куди послідували за ними галінди та комі, коли руси з Мурома посунули на захоплення чужих земель далі, на північ та на захід? Виходить що оті “полтора века” — то якраз з часів Петра.

А хіба росіяни були позбавлені можливості спілкуватися з народами середньовічної країни казок Шахерезади — Алтин Орду?

Все це, як бачимо, не лічиться. Дивуватися цьому не треба. Бо ж інший російський “властітєль умов” — В. С. Соловйов, вже раніше пояснив нам, що народи та раси бувають вищі, історичні та християнські, та — нижчі, неісторичні, — всі інші. Але, й він був не перший, бо перший був Н. Я. Данілєвскій. В цьому, віддамо йому належне, він випередив на півстоліття гестаповських фахівців та їх експерта експертів з *Rassenlehre,* СС-штандартенфюрера (полковника) Вольфрама Сіверса, страченого трибуналом в Нюрнберзі.

От і виходить, що з точки зору Федора Михайловича “братская любовь” розповсюджується, виходить, на самі тільки “висшіє раси”. Але, трошки раніше було написане прямо, що:

Мы учились и приучали себя любить французов и немцев и всех как будто те были нашими братьями, и несмотря на то, что те никогда не любили нас, да и решили нас не любить никогда.

Значить — не тільки французів та німців, пізнаних із часів Петра, але й — “всєх”. Однак, вище ви самі бачили, що не всіх, тому що ясно написане — в “полтора вєка” спілкування з ними. Так, що ж — іще один приклад дологічного мислення? Та так, є й це. Красиве тут і оте: “нікогда нє любілі нас, да і рєшілі нє любіть нікогда”. Пам’ятається, як Паніковскій скаржився Бендерові, що його не люблять молоді дівчата (та й вирішили ніколи не любити), той тоді порадив йому звернутися до Всесвітньої Ліги Сексуальних Реформ. А куди ж нам відправити з цієї нагоди нашого Федора Михайловича?

Далі, однак, з’ясовується, що справи знову не так трагічні, тому що всі вони — загалом, — просто погані люди.

Очень многие из образованных чехов уверены, например, что у них было уже сорок таких поэтов, как Пушкин.

Та й поляки не відстали, теж порядне паскудство, тому що:

Польша есть пример политической неспособности жить между славянскими племенами. Да зачем они нам. Единение высшее духовное. Да здравствует великорус, но пусть он больше думает о себе.

Ось, нарешті, все й стало на свої природні місця: думай не думай, а краще вєлікоруса, — все одно не придумаєш…

Але, де є пристрасті, там — обов’язково, є й навпаки.

Ось, наприклад, ну як тут не обуритись, коли:

Когда жидишку Дизраели сделали виконтом Биконсфильдом — это было у нас чуть не праздником для газет.

Іще в іншому місці Федір Михайлович щиро скрушується, що:

Народ споили и отдали жидам в работу.

Хто споїв, хто віддав, — нічого невідомо. Але, натомість розбиратися в цьому, чи не простіше взагалі, — зробити належні “оргвиводи”:

Ограничить права жидов во многих случаях можно и должно. Почему, почему поддерживать этот status in statu. Восемьдесят миллионов существуют лишь на поддержание трех миллионов жидишек. Наплевать на них.

Ну от, і вималювався нарешті перед нами Федір Михайлович у національному, так би мовити, питанні, — на весь свій богатирський зріст. Такий він, бачите, “властітєль умов”. Якщо це “властітєль умов”, то чи не такий самий є будь–який звичайний чорносотенець, який репетує щосили, бризкаючи слиною — “Бєй жідов, спасай Россію!” Спасти, однак, — так і не судилося: видно, мало набили…

Ми тут не випадково, але навмисно прослідкували із такими подробицями підгрунтя благородної ідеї “всєчєловєчєского воссоє–дінєнія”. Це — класика; тому що мало не в кожному російському починанні, маючи трохи терпіння, майже завжди можна вислідити його більш–менш недобру підкладку.

Тому що такою є вона вся, ця унікальна в історії культура з незмінним подвійним дном.

Але, може тут справа і не в цьому? — не в патологічній ненависті до “жідішков”? Може справа тут просто в тому, що так прегарно підмітив та описав нам другий “властітєль русскіх умов”:

Хотя, с другой стороны, убеждение, что "все французы — собаки" и "российское наречие — лучше всех", конечно, не может подлежать какому-либо осуждению. Любовь к почве, к земле своей и некоторое априорное отрицание всех иных земель и языков д о знакомства с ними также коренится в живых, милых, прекрасных, необходимо нужных инстинктах человека, как удивление и культ при позднейшей встрече с тем или иным фактом чужой жизни коренится в его разумности и в добрых свойствах его сердца.

Так, можливо, оті “жидішкі” та “полячішкі” господіна Достоєвского — теж коріняться в цих “жівих, мілих і. т. і.” інстинктах? — які до того ще — “нє подлєжат какому–лібо осуждєнію”(!). Без сумніву. Але, от — вивалювати та пропагувати їх із таким неможливим до наслідування ексгібіціонізмом серед загалу, — в пристойному та реномованому суспільстві, — аж ніяк не слід. Тому дозволимо собі вважати найбільшого з російських письменників — Ф. М. Достоєвского — просто примітивним ксенофобом та антисемітом.

До крайнього ступеню характерними є його погляди і в другому важливому питанні. Він ходить у всіма визнаних гуманістах російської літератури, рясно слинячись в своїх романах з приводу страждань “уніжєнних і оскорблєнних”. Придивимося тепер саме до цього. От, хоча б до такого:

Война, мечи расковать на орала. Ложная мысль. Загниет человечество в этаком мире.

Оце так несподіванка! — от вам і християнніший гуманіст. Адольф Гітлер дотримувався подібної точки зору, але ж — на півстоліття пізніше: маємо ще один пріорітет. Гітлер казав “загине”, цей каже — “загниет”, але сутність та сама: гниючи не виживеш. Але, може це всього тільки випадкова обмовка? — ні. В іншому місці — ще краще, іще відвертіше:

Война теперь была бы для нас не совсем вредна, по крайней мере, не вполне вредна. Не

все же одним жидам в карман. Она бы сдвинула и сблизила много разъединенных сил и многому дала бы новый толчок.

Вірно, ой як вірно, Федоре Михайловичу! Бо ж — тільки подумати, — Кримська війна, де так добре морду набили — двадцять років минуло. “Усмірєніє” Литви, Польщі, Білорусі, України 1863/64 — дванадцять років… Час, час воювати. Не все ж воно, дійсно, — “однім жідам в карман”.

В тому ж невмирущому “Дневнике” нас удостоїли й пояснення, — чому не шкода б і повоювати. Виявляється,

Война есть повод массе уважать себя, призыв массы к величайшим общим делам и к участию в них (песни солдатские и народные).

Та далі:

Кроме войны — везде царствует ум, наука, сметка, талант, а масса беспрекословно должна слушаться, то есть жертвовать своей инициативой. Война вдруг возводит всех — и уже не интеллигенцией, а великодушием. Правом умереть за выгоды отечества, всех. Самые низкие возвышаются до самых высших и становятся им равными как человеки. Кроме войны я никак не вижу проявлений для массы, ибо везде талант, ум и лучшие люди. Массе иногда остается лишь бунт, чтобы заявить о себе. Иногда и заявляют, но это неблагородно и мало великодушия. Образование, чего нет у народа, богатство, протекция. Умирать вместе — это соединяет. О, другое дело гражданская усобица.

Так, дійсно, помирати вкупі — це з’єднує; тільки от, одним за це мосяжні монументи, а другим — братські могили. От так воно — “соєдіняєт”; ось так “нізшіє возвишаются до самих висшіх” (“і становятся ім равнимі как чєловєкі”). І — ще одне: а чи так це в Росії, — “вєздє талант, ум і лучшіє люді”? А чи не забуто тут, між іншим, про всемогутній блат, корупцію та непотизм, якими уславлюється Росія мало не з часів Гостомисла?

Отже, інтелектуальне дитинство це все; недорозвиненість. Але, на жаль — не тільки.

Із усього наведеного більш менш ясно вимальовується, що не нещастивий Ніцше, а саме він, Достоєвскій, був предтечею сучасного націонал–соціалізму з його расовими теоріями та культом війни. Та не так із марксо- енгельсової маячні, як із його, Федора Михайловича рясної писанини, — виросли згодом райські сади більшовицької глупоти. А марксизм, то так, заради солідності, не більше. Та заради того самого, безцінного, “архіважного і архінужного” — “Пролєтаріі всєх стран, соєдіняйтєсь!” — нової маски загарбницької імперії.

Якби не подібна звичка доносити до читача через оті “Дневники” найменшу свою дурість, ми ще могли б помилятися щодо вашого великого письменника, але тепер…

Тепер все, що ми з’ясували, а воно й до нас відоме вже більше як сто років, дає привід сформулювати ще дещо на зразок парадокса про критянина, що звинуватив усіх критян у брехні: а обов’язковим є розум для самого “властітєля умов”? — принаймні — а Росії?

Таким він був, цей великий гуманіст, захисник “уніжєнних і оскорблєнних” — людина з подвійним дном…

Ф. Достоєвскій помер за двадцять років до призначення Нобелівських премій, в тому числі — й з літератури. Чи міг би він претендувати на щось подібне, якби дожив (або народився пізніше)? Думається — так, безумовно. Хоч від цього й не став би краще, ні як письменник, ні як людина. За нього премію довелося отримати Іванові Буніну, вільному від багатьох вад свого попередника. Отже, письменник вищого рівня, і — в той же час…

Розбираючи його власні, ніким не вимушені свідчення широко розкидані в його творчості, ми викрили чимало негативного: ксенофобія, часом, до меж расизму, вульгарний шовінізм; християнство, засноване не стільки на любові до ближнього, скільки на непримиренній войовничості, нетерпності. А твердження, ніби людство загниє без війни, — що ж: дослівно співпадає з пізнішими думками Адольфа Гітлера. Тут він далеко випередив свій час.

До того, всюди, як в письменництві, так і (особливо) в публицистиці, — віддає рясну данину первісному, дологічному мисленню.

Отже, цей — видатніший з російських письменників, несе на собі всі тавра та родимі плями “вєлікой русской культури”, як такої: дія російського культурного гетта. Щоб піднятись вище його забобонів та упереджень, треба бути дуже і дуже непересічною людиною.

Достоєвскій, попри всі його професійні досягнення, — такою людиною не був.

Сучасний чеський письменник Мілан Кундера пригадував колись, як пам’ятного 1968 року його машину у нього вдома, в Чехії, — обшукував російський лейтенантик. Що там сподівався він знайти в машині письменника, — наркотики, зброю, чи може “запрєщєнную літєратуру”, невідомо й досі. Але, весь час обшуку він запевняв його в щирій братній любови росіян до чехів.

Саме під незабутнім враженням цієї своєрідної російської “любові з вламанням” і замислився М. Кундера над змістом отої збоченої культури, написавши й про *агресивну сентиментальність* Достоєвского з його “всєчєловєчєской любовью”. Визначення чудове — точне та блискуче, хоч і не узагальнене, бо культура створена агресією на допомогу агресії, не може не бути агресивною в цілому, в усіх своїх проявах. А в тому числі — й у найліпших почуттях.

Хоч ціну їм всі ми, здається, — вже давно знаємо.

З приводу всього цього радив би повернутися до історії, яку нам розповів вище Зігмунд фон Герберштайн (с. 184), про московську бабу, яку не били, а значить — і не любили…

ПУШКІН ТА ШЕВЧЕНКО

Ніколи не було такої гіпотези, що спочатку людство розмовляло віршами, але історія кожної літератури починається з поезії.

Порівнюючи російську та українську культури, природно пригадати Пушкіна та Шевченка; почнемо з першого. Про Пушкіна пишуть по–різному. У нас і у них, так би мовити.

Для нас наследие Пушкина обладает высочайшей эстетической и этической ценностью. Оно является нерушимым основанием нашей литературы, которая оказала самое непосредственное влияние на развитие общественной мысли и революционных идей в России, и не только в России. Ее исключительно сосредоточенный интерес к человеку во всех сложностях его общественного бытия, ее страстная проповедь справедливости и человеческого достоинства заставили одного из самых крупных западных художников XX века — Томаса Манна с благоговением назвать ее “святой литературой”.

З другого боку, не будемо забувати й про те, що як писав із знанням справи Ф. М. Достоєвскій (наведемо ще раз):

Очень многие из образованных чехов уверены, например, что у них было уже сорок таких поэтов, как Пушкин.

Може так і було, може вони мають рацію, освічені чехи? — хто ж це знає…

Зауважимо, що в російській літературі уклінство перед Пушкіним, часом, як і багато іншого, — втрачає масштаби пристойності. Тому що — як інакше поставитись хоча б до таких рядків Максиміліана Волошина:

Эти пределы священны уж тем, что однажды под вечер Пушкин на них поглядел с корабля по дороге в Гурзуф.

Подумаєш… ну й поглянув, велика річ… Мало, на що він там іще поглянув. Думається, за будь–яких умов, така афектована патетика тільки псує вірш.

Порівнюючи Пушкіна, першого поетичного генія російської літератури, та Шевченка, треба — насамперед, пам’ятати про одне. Про головну їх різницю.

Пушкін, при всіх його поетичних досягненнях, — був поетом своєрідним. Він народився та виріс в країні, здавна розколеній на рабів та рабовласників, та й сам був рабовласником не з останніх, не “однодворцєм”. Він був плоттю від плоті свого народу рабовласників та співцем імперіалістичної Росії. Періоди імперіалізму переживали багато народів світу та Європи, але лише Росія була завжди імперіалістичною, в усі епохи своєї історії. В часи Пушкіна, за Александра і та Ніколая I, — вона переживала черговий імперіалістичний підйом. Тільки но була у спорі про першість в Європі одержана перемога над Наполеоном та розпочинається серйозна спроба реалізувати заповіт Петра I — дірватися до Індійського океану (це буде турботою росіян і в кінці XX століття). Тому — кипить, як і сьогодні, війна проти народів Кавказу. А що ж на це Пушкін? — а, ось що:

Дикие черкесы напуганы; древняя дерзость их исчезает. Дороги становятся час от часу безопаснее, многочисленные конвои — излишними. Должно надеяться, что эта завоеванная сторона, до сих пор не приносившая никакой существенной пользы России, скоро сблизит нас с персиянами безопасною торговлею, не будет нам преградой в будущих войнах — и, может быть, сбудется для нас химерический план Наполеона в рассуждении завоевания Индии.

Поетові всього тільки, зверніть уваги, 21 рік, та за англійськими законами він ледь дістався повноліття, — а як розмірковує! — про майбутні війни думає, Індію йому подай, не більше не менше! Для нього реально існує лише те, що може принести “пользу Россіі”. Для Наполеона план завоювання (або — “покорєнія”? — “освобождєнія”?) - ясна річ — “хімеріческій”, але для Росії — чому ні? Це буде предметом російських зазіхань в “будущіх войнах”, про які цей юнак розмірковує з чисто хлєстаковською “лєгкостью в

мислях нєобикновєнной”. А чого варті ці його “дікіє чєркєси”? Ось, що означає народитись та вирости в російському культурному гетті!

Таким чином, все це — не обмовка. Поет — росіянин до шпику кості, а значить скінчений ксенофоб. В іншому місці він міркує про той час, коли “славянскіє ручьі сольются в русском морє”. Що таке ниций струмочок порівняно з морем, навіть якщо це “морє” — всього тільки велетенська калюжа розмірів моря? “Быть малороссом, чехом, — мелкая идея” — напише згодом його щирий шанувальник Ф. М. Достоєвскій.

Порівняємо це імперське зверхництво з рядками Т. Шевченка — “Слава тобі Шафарику, Вовіки і віки! Що звів єси в одне море” Слов’янськії ріки!” Подумайте, порівняйте. Примітивну імперську думку про те, що треба всі слов’янскі струмки утопити в російському морі, та подяка Шевченка Павелу Йозефу Шафарику (1795–1861), філософу та мислителю, який досліджував корені слов’янства. А слова — ледь не ті самі.

Однак, апологетизувати самодержців, принаймні — в молоді роки, Пушкін несхильний. Він часом дозволяє собі й пофрондувати, дозволити вщипливість на їх адресу. Він пише про Єкатєріну (1822):

Но со временем история оценит влияние ее царствования на нравы, откроет жестокую деятельность ее деспотизма под личиной кротости и терпимости, народ, угнетенный наместниками, казну, расхищенную любовниками, покажет важные ошибки ее в политической экономии, ничтожность в законодательстве, отвратительное фиглярство в сношениях с философами ее столетия — и тогда голос обольщенного Вольтера не избавит ее славной памяти от проклятия России.

Завдяки ще тоді встановленому езопівському характерові російсь кої мови, тут вельми неясно, про яку–таку “жорстоку діяльність” ідеться, що мається на увазі під “ницістю в законодавстві”. В останньому ж критика на суто обивательському рівні. Про завоювальногеноцидні подвиги німецької шльондри на російському престолі тут згадується найменше, це — її актив.

Ось, що означає імперіалізм, якого всисають з молоком матері. Його політичне кредо не викликає жодних сумнівів. Пізніше він відповість і Алєксандру Радіщеву, чи не єдиному російському мислителю (крім П. Я. Чаадаєва), який серйозно задумався над долею свого народу, над повною безперспективністю рабоволодіння як соціальної системи. Але, наш поет і йому дасть достойну відповідь в своєму “Путешествии из Москвы в Петербуг”. Не випадково оспівує він і розбійні подвиги Петра І в Україні, в своїй холопській “Полтаве”, від якої потягує на вимети.

Можна зауважити, однак, що як Пушкін із роками все більше ідеалі зував російське самодержавство в особі Ніколая І, то “височайшєє” ставлення до нього еволюціонувало якраз в протилежний бік. Процитуємо Д. Мережковського:

На похоронах Пушкина обманули народ: сказали, что отпевать будут в Исаакиевском соборе, и ночью, тайком перенесли тело в Конюшенную церковь. Бенкендорф убедил государя, что готовится манифестация, по улицам стояли военные пикеты, и в толпе шныряло множество сыщиков. Точно так же тайком увезли тело в деревню.

І — далі:

"Чтобы все найденное мною неприличным было исключено", постановил Николай I о посмертном издании Пушкина.

Так похоронили того, кто сравнивал Николая I с Петром Великим и завещал, умирая: "скажите государю, что мне жаль умереть, был бы весь его".

“Государь” на той час (1837) був не хто–небудь, — Ніколай І; імператорствував вже 12 років, та видно було — куди воно все йде. Його епоха для післяпетровської Росії була — приблизно, те саме, що для Союзу — епоха “вєлікого Сталіна”. Дещо й неясно, що це власне мало означати: “бил би вєсь єго”? — чи може поступив би до III Отдєлєнія?

Отже — жодних слідів вільномислення.

А були — дивно, і в часи Пушкіна люди, які добре відчували та бачили всю пагубу російського самодержавства. Обмежимося одним–єдиним прикладом — царським

цензором А. В. Нікітєнко (1804–1877). Він аж ніяк не був передовою людиною, в будь-якому сенсі цього слова, переконаний та відданий раб імператора. Понад усіх любив та цінував Петра I (як і Пушкін) та Єкатєріну II. В своїх “Дневниках” писав:

Видно по всему дело Петра Великого имеет и теперь врагов не менее, чем во времена раскольничьих и стрелецких бунтов.

Або так:

Еще немного — и все, в течение ста пятидесяти лет содеянное Петром и Екатериною, будет вконец низвергнуто, затоптано.

Відомо, що Пушкін обожнював Петра I, але подібних побоювань ніколи й ніде не висловив. Навпаки, десь там навіть порівнював Ніколая I до Петра…

Що ж до Нікітєнка, то він, здається ще за життя Пушкіна, пише:

В обществе нет точки опоры; все бродят как шалые и пьяные. Одни воры и мошенники бодры и трезвы. Общество быстро погружается в варварство.

Людям інтелекту властиве, в першу чергу, — помічати саме оце: “варварство”. Пушкін — не помічає; йому все одно… Все добре, все гаразд. Підводячи 1855 року підсумок царюванню імператора, Нікітєнко пише:

Администрация в хаосе, нравственное чувство подавлено; умственное развитие остановлено; злоупотребление и воровство выросли до чудовищных размеров. Все это плоды презрения к истине и слепой варварской веры в одну материальную силу.

Сказане дуже добре, та до справи. Дуже шкода, що це сказав не геніальний російський поет Пушкін, а всього тільки якийсь там царський чиновник.

В європейській літературі Пушкін був відомий ще за життя, але — головним чином через те, що кореспондував із Меріме. Як письменник або навіть поет, він ніколи не користувався популярністю в світі. Хоча присутній в усіх порядних енциклопедіях та словниках. в останньому ж…

Навіть Ян Парандовський в своїй книзі про труд письменника — “Алхімія слова” (з якої займаний епіграф до даного розділу), — дивно — жодного разу не згадує Пушкіна. Не згадує він, однак, будемо справедливі, — й про Шевченка.

Найбільшої послуги своїй (дещо дивній!) батьківщині та культурі, Пушкін зробив, можливо, не так своїм життям та творчістю, як смертю від руки іноземця, — Дантеса. Про це, втім, із чисто дамською безпосередністю пригадала колись Маріна Цвєтаєва:

Еще одно, чтобы больше к этому не возращаться — к тому, от чего оторваться нельзя! — какое счастье для России, что Пушкин был убит рукой иностранца. — Своей не нашлось!

Воістину — “счастье”! Про це “вбивство” вже написані сотні томів, та все ще не вгамувалися — по сей день пишуть. А російського дуелянта Мартинова, котрий убив письменника та поета побільше Пушкіна, — хто ж тепер і згадає…

Але, що можна сказати про Пушкіна, як поета?

Легкість пушкінського письма є тим, що кидається у вічі підчас першого знайомства з ним. Її відчуває кожний, бо вона в ньому була чимось органічним:

Легкость, вот первое, что мы выносим из всех произведений в виде самого общего и мгновенного чувства. Легкость в отношении к жизни была основой миросозерцания Пушкина, чертой характера и биографии. Легкость в стихе стала условием творчества с первых его шагов.

Вона, ця легкість, була — почасти, виником його великої справи: він найбільш повно та рішуче пориває з “високим духом” російської поетики XVIII ст., звищеної, торжественно! та прикрашеної архаїзмами, як може наближує поетику до звичайної мови; одночасно ж — не розпускаючись в ній повністю, дещо дистанцюючись. Одне слово — як треба.

З другого ж боку подібна легкість оплачується в нього звичайною поверховістю. Поет блискуче управляється, ковзаючи поверхнею речей, але майже ніколи не відкриваючи нам їх глибини. У нього не знайти підтекстів, як у Шевченка.

До того — він байдужий поет, ні в чому не заангажований, що дає привід пригадати не дуже прихильну ліцейську характеристику його особи, дану 1816 директором ліцею, старим Е. А. Енгельгардтом: “Его сердце холодно и пусто; в нем нет ни любви, ни религии; может быть оно так пусто, как никогда еще не бывало юношеское сердце”. Ця байдужість до всього, відстороненість, — частенько підводить його, саме як поета. В “Путешествии в Арзрум він не пропускає того, що “несколько солдат с обнаженными саблями преследовали несколько кур”, але годі пошукувати там щось серйозніше. Добре, це класичний та вічний образ військового москаля — “кацапа–куроцапа”, знайомий всім народам та на всіх широтах, але… Відправили їх туди, як — до речі, й самого поета — не тільки за цим…

Описуючи досить розлегло якесь протистояння на тому ж Кавказі, він закінчує опис байдужими словами:

Мчатся, сшиблись в общем крике…Посмотрите! — каковы?Делибаш уже на пике,А казак без головы.

Отже, йому рівно стільки діла до казачої голови, скільки до того делібаша… Дивна людина…

Така байдужа поверховість часом призводить до того, що поет — дійсно:

Взамен описания жизни он учинял ей поголовную перепись.

Подібні переліки, дійсно, є досить частими в практиці поета. Цитований автор обгрунтовує це рядками з “Евгения Онегина”:

Возок несется через ухабы,Мелькают мимо будки, бабы,Мальчишки, лавки, фонари,Дворцы, сады, монастыри,Бухарцы, сани, огороды,Купцы, лачужки, мужики,Бульвары, башни, казаки,Аптеки, магазины моды,Балконы, львы на воротах,И стаи галок на крестах.

З приводу цих останніх — “галок на крестах” — поет мав чимало клопоту: до них, ні сіло ні впало, — прискіпався читач, та не якийнебудь, а сам мітрополіт Філарет; він і поскаржився на це голові тодішнього російського КГБ — генералу Бенкендорфу, вважаючи таке твердження мало не блюзнірством. Той направив скаргу до відомства головного цензора, який не забарився відповісти, що такі випадки з галками дійсно бувають: сідають вони й на хрести. Але, він вважає, що винний в цьому радше поліцмейстер; отже, справі так і не дали подальшого ходу.

Можна було б і заперечити А. Сінявскому, адже тут ідеться про враження з вікна карети, та тут подібний перелік є саме на місці, але… В загальному він все ж правий, бо поет і дійсно часто зловживає чимось таким. Наведемо ще одного прикладу:

Ее любимые сады,Стоят населены чертогами, вратами,Столпами, башнями, кумирами богов,И славой мраморной и медными хвалами Екатерининских орлов.

Перелік використовується й в інших місцях, вже як художній засіб:

Парки бабье лепетанье,Спящей ночи трепетанье,Жизни мышья беготня.

Талант поета був дещо своєрідним. Він часом добре та яскраво, в небагатьох словах, уміє описати оточення, речі. На відміну від цього, йому не даються постаті людей, головне — їх характери. Все це — радше невизначене та розпливчасте. В “Борисе Годунове” фігурує сила відомих історичних осіб, але… Побоююся, що на виставі їх розрізнюватимуть радше за бородами. Або — ще гірше, за одягом. Нема там характерів, як нема їх в інших творах поета.

Все це якісь “постаті взагалі”, як і його досить вправні малюнки пером на чорнетках або десь на маргінесах. Вони часом виразні, але майже безособові. Жіночий профіль; не чийсь там, а так — взагалі, — жіночий, з чоловічим не сплутати, але… Навіть ті його автопортрети, — хоч і шаржовані, а все одно — мало характерні.

Це наводить на думку про невисоку здатність до розрізнювання, деталізування та аналізу реальності, — істотну ваду митця.

Додамо до цього чи не повну відсутність дару композиції, що позбавило поета можливості створювати великі та складні речі. До цього знову пригадаємо “Евгения Онегина”, претензійно охрещеного “романом”. Цей останній є чи не найбільшим з його поетичних творів, але композиція й його — надто вже невиразна. В цій галузі мистецтва, треба сказати відверто, Пушкін теж сильним не був. Він, радше, майстер малих форм.

Пушкін, хоч і надто розчулявся на адресу своєї дворової рабині, старенької “няні” Аріни Родіоновни, — був завзятим кріпосником, до шпику кості. Відомий “прогресивний” російський просвітитель В. І. Новіков (1744–1818), який видавав журнал із досить прозорим гаслом — “Оні работают, а ви іх труд ядітє” — теж був заможною людиною, добрим кріпосником. Про нього розповідають, що коли Єкатєріні чи то остогидла його вольномисленість, чи то він насмілився якусь її писанину не надрукувати вчасно, — відправила просвітителя до каземату Петропавлівської фортеці (на час). За ним туди *добровільно* попросився один з його людей — слугувати панові.

Потім, коли просвітителя випустили, знайомі ходили подивитись на цю людину, що так відзначилася вірністю панові. Однак, через деякий час вірний слуга кудись подівся, зник. А запитаний про це прямо пан, — вимушений був зізнатися, що переживаючи тимчасові фінансові труднощі, він… Одне слово, їм прийшлося розлучитись. Пушкін дуже любив картитись, та помер полишивши півмільйона боргів, але… Аріну Родіоновну так і не продав — віддамо ж йому належне.

Кріпосниками, тобто — рабовласниками, були його попередники та сучасники, так би мовити — вже дещо сором’ язливі работорговці. Вони, хто снобізувався літературою, уникали прямо писати про рабство та продаж або купівлю людей.

Тобто — аж надто добре відали, що творили. Розрахунок був слушний — поменше згадувати, поменше полишати слідів, а там — колись, в далекому майбутньому, коли все забудеться, — яка–небудь патріотична наволоч — і скаже: “Нічєго етого нє било”. Тобто, щось таке дозволяє, за одвічним російським звичаєм, — “і капітал пріобрєсті” (сьогодні), “і нєвінность соблюсті” (в історичному майбутньому).

Бо ж, чи не придумали вони заздалегідь для свого рабства зручний евфемізм — “крєпостноє право”; чітко знаючи, що це — звичайнісіньке рабство.

Подібно й сьогодні — уникають писати про недавнє минуле, виводити його на чисту воду. Письменник Лєонід Лєонов навіть сказав із цього приводу в часи перебудови: “Надо мєньшє заніматься стріптізом, ми совєршалі ошібкі, но раді будущєго всєго чєловєчєства”, — щось таке, цитується за пам’ятью. От вам і ще одна вселеньська місія, хіба не так? Та теж, зверніть уваги, явний розрахунок на те, що з часом все забудеться, а вони стануть як янголи чистими — так і бери живими на небо.

Отак воно й виходить, що коли країною біснувалися салтичіхі — поштивий Карамзін пускав стисло відмірену сльзинку над долею “Бедной Лизы”. По дорозі відзначимо, що хоч і був колись у Росії Александр Радіщєв, але не було вже подібних йому в літературі XIX ст. Не було й такої книги, як ”Хатинка дядечка Тома” відомої Гаріет Бічер–Стов (1811–1896) та з таким же розголосом. А раби ж були навіть не чорні, свої; тільки що французької мови не знали.

Взагалі, якщо рух аболіціоністів призвів до відміни рабства у Бразилії та США, то в Росії — європейській фортеці рабства — його практично не було. Тут слід розуміти правильно. Він, як рух — був відсутній, хоч окремі аболіціоністи — безперечно були. Цілком в дусі Росії, знову ж зверніть уваги: так, щоб і не можна було заперечити існуванню аболіціоністів, але — щоб і руху, як такого — не було. Як сьогодні з отою “дємократієй в Россіи”: демократи є, та неабиякі, а от, — демократичного руху — немає. Тобто знову: “і капітал пріобрєтєн, і нєвінность соблюдєна”… Отак треба працювати, достойні панове…

Але — що ж Шевченко? Він, за життя був широко відомий у слов’янських країнах, а через якийсь десяток років по смерті — і в останній в Європі.

Однак, численні достоїнства Шевченка, як його поетичний геній, так і геніальні історичні та політичні прозріння, а найменше природно, іронія, — так і не були ніколи

належно оцінені російською критикою. Візьмемо того, хто вважається за її корифея — Віссаріона Белінского. Бо не забудемо геніального провидіння

Н. А. Нєкрасова, про те, що через сто років (тобто якраз за епохи “развітого соціалізма”) російський нарід понесе з базару не “Тарзана” Едгарда Бероуза або “Анжеліку” подружжя Голон, ні, — а саме його: “Бєлінского і Гоголя с базара понєсєт…”

Що ж, почитаємо його самого — “нєістового Віссаріона”. Ось, наприклад, із листа В. Бєлінского до Аннєнкова:

Ох, эти мне хохлы! Либеральничают во имя галушек и вареников со свиным салом! И вот теперь писать ничего нельзя, все марают. А с другой стороны, как и жаловаться на Правительство? Какое же правительство позволит печатно проповедовать отторжение от него области… Наводил я справки о Шевченко и убедился окончательно, что вне религии вера есть никуда не годная вещь. Вы помните, что верующий друг мой говорил мне, что он верит, что Шевченко — человек достойный и прекрасный. Вера делает чудеса, творит людей из ослов и дубин, стало быть, она может из Шевченко сделать, пожалуй, мученика свободы. Но здравый смысл в Шевченке должен видеть осла, дурака и пошлеца, а сверх того, горького пьяницу, любителя горилки по патриотизму хахлацкому. Этот хохлацкий радикал написал два пасквиля. Читая один пасквиль, Государь хохотал, и, вероятно, дело тем и кончилось бы, и дурак не пострадал бы за то, только, что он глуп. Но когда Государь прочел другой пасквиль, то пришел в великий гнев. Я не читал этих пасквилей, и никто из моих знакомых не читал. Шевченко послали на Кавказ за эту литературу солдатом. Мне не жаль его: будь я его судьей, я сделал бы не меньше. Я питаю личную вражду к такого рода либералам. Это — враги всякого успеха. Своими дерзкими глупостями они раздражают правительство, делают его подозрительным, готовым видеть бунт там, где нет ровно ничего, и вызывают меры крутые и гибельные для литературы и просвещения.

Зауважимо, ми не випадково навели аж так довге посилання на В. Белінского. Воно стисло та яскраво показує нам духовну несумісність російського та українського. Демонструє протистояння, яке не припускає можливості жодних *компромісів*.

Зворушливе тут, насмперед те, що він “нє чітал етіх пасквілєй” (і ніхто з його знайомих — теж не читав), але —на основі цього він зрівнює Шевченка з землею, не полищаючи каменю на камені.

Гнів же “нєістового Віссаріона” викликала та обставина, що ніби внаслідок історії з Шевченком була загострена цензура та заборонені до перекладу якісь там французькі оповіданнячка. Він, мабуть, розраховував через них просвітити російський нарід та зважив втрату цієї писанини, як великий збиток для російської культури. А радше — був особисто в них зацікавлений. Матеріально.

Ми знаємо, та й всі знали ще тоді, що Шевченко змагався за волю своєї країни, але за Бєлінскім він, виявляється — “лібєральнічал во імя галушєк и варєніков с свіним салом”. Як бачимо, таке поняття як свобода для цього природженого царського холуя, — є взагалі недоступне.

Підкреслимо, з цього вірноподаного холопа, царського холуя, — більшовики зробили мало не демократа, мало не революціонера.

В доповіді III Отделенія цареві, про діяльність Шевченка повідомлялося наступне (куди більш почесне, ніж у “дємократа і рєволюціонєра”!):

Шевченко приобрел между друзьями своими славу знаменитого малороссийского писателя, а потому стихи его вдвойне вредны и опасны. С любимыми стихами в Малороссии могли посеяться и впоследствии укорениться мысли о мнимом блаженстве времен гетьманщины, о счастии возвратить эти времена и о возможности Украине существовать в виде отдельного государства.

Дорікання на адресу Шевченка у зловживанні горілкою — дещо смішні. Справа в тому, що Шевченко, як і всі українці, пив на свої, а “нєістовий Віссаріон” — пив та жер, принципово, — тільки на чужий рахунок. Це й надало згодом привід Ф. М. Достоєвскому, який не мав підстав любити Бєлінского, — зобразити його в усій красі паразитарного утриманства в особі Фоми Опіскіна в “Селе Степанчикове”.

Варто відмітити, що в цьому своєму барвистому описі, спостережливий Федір Михайлович робить наголос на двох грунтівних рисах особистості “нєістового Віссаріона” — нестриманому тяжінню утримуватись тільки й єдино чужим коштом, та сварливій бабській лайливості, за яку — безумовно, він і отримав своє прізвисько “нєістового”. Цілком очевидне, що коли ц е є “вєлікій крітік” (всіх розкритикував), а цей суб’єкт вважався та вважається там, у них, великим критиком, — то так само великим критиком можна вважати й будь–яку бешкетну бабу з їхньої комунальної кухні. Їхньої тому, що як комунізм — ще не цілком російська вигадка, то комуналка, то вже відкриття суто російське, в інших країнах поки невідоме.

Отже… таке “вєлічіє”, господа — створювати зовсім неважко; та чи — бува, не таке воно все, ваше російське “вєлічіє”, шановні “вєлікоросси”?

Віддамо належне Достоєвскому, списаний ним з Бєлінского портрет, вражає, хоч оригінал, без жодного сумніву (а так буває завжди), — був іще мерзенніший.

Щоб запобігти дорікань у несправедливості, процитуємо людину, якій однаково далекі обидва, Бєлінскій та Шевченко. Ось, що пише Станіслав Мацкевич в своїй добрій монографії про Достоєвского. Він наводить, не без деякої розгубленості, наступну розповідь Панаєва, котру ми вимушені дати у перекладі з польської:

Одного разу у вівторок я зайшов о 9 вечора до професора Комарова. Це був його приймальний день.

— Хто у вас? — запитав я льокая.

— Тільки господін Бєлінскій.

Я увійшов до кабінету хазяїна. На столі горіла лампа. На канапці лежав Бєлінскій та читав Revue todependante, хазяїн дому сидів сумний та дивився у вікно, хоч там було темно і неможливо чогось розгледіти. Стояла мертва тиша.

— Що це означає? — спитав я.

Почувши мій голос, Бєлінскій повернувся.

— Ох, нарешті! Ви, непереносні люди, завжди спізнюєтесь. Ви питаєте, чому я так лежу. Але, заради Бога, він мені так остогид (тут Бєлінскій вказав пальцем на Комарова), що я змушений був прохати його заспокоїтись. Він хотів читати мені вголос Revue Independante, хоч я і сам умію читати, сів біля мене та дивився мені в очі, чого я не виношу. Мені прийшлося попрохати його, щоб він дивився у вікно.

Нагадаємо, що все це відбувається не в домі Бєлінского, а в домі проф. Комарова. Зауважимо, що прямого погляду в очі не виносять, як правило, мавпи. Думається, що нахабного та неокресаного суб’єкта в іншій країні в інтелігентних домах просто не приймали б, але — що ви хочете. Це ж всього тільки Росія… Але від цього “властітєля русскіх умов” повернемося знову до Пушкіна.

Пушкін писав: “шуміт, бєжіт Гвадалквівір…”, але ця ріка шумить та біжить хібащо там, на самому верху, на Сьера де Сегура, звідки вона зтікає. Там, де він це мав на увазі, поміж Кордобою та Севільєю, ця ріка розливається як ставки, за виразом Луїса де Гонгора. Але, це не з його вини, тому що цар, до якого він був щиро прив’язаний, не випустив його з російського задуп’я на простори Європи; а його піддані — надали йому це право.

Він, Пушкін, щоправда, вже знав, що дон Жуани існують у Франції, принаймні — в Португалії, але не в Еспанії, та назвав його дон Гуан. Таке — трохи тепліше, але все одно не те, бо іспанське *j* вимовляється саме й тільки як російське “х”.

В ювілейній статті Алехо Карпентьєр пише не стільки про Пушкіна — визнаного поета, скільки як про критика та теоретика літератури:

Але ми менше знаємо Пушкіна, — критика, теоретика літератури, людину всеосяжної культури, досконалого знавця словесності, який живучи здаля від головних європейських вогнищ культури, міг судити про все, що там говорилося та писалося.

Це є незаперечна заслуга, але — як би це сказати, — дещо сумнівна. Пояснимо на прикладі. Це — як совєцький (або — російський) героїзм, котрий приходиться являти комусь виправляючи те, що мимохідь накоїв своїм сукинсинством хтось інший. “Героїзм”, якого в нормальній країні н е має бути взагалі.

На жаль, це було долею не одного Пушкіна; це буде, поки буде Росія.

Впіймаємо на слові й Карпентьєра — “міг судити про все, що там го ворилося й писалося”. Не тільки міг судити, але й судив. Часом — і вельми необгрунтовано, поверхово. Він не визнавав значення Стендаля та Бальзака, кращих — безумовно, французьких письменників свого часу (ми тепер вже зповна можемо оцінити їх значення!), віддаваючи перевагу різній дрібноті третього гатунку. Отже, критик він був не такий вже й справедливий.

Порівнюючи його до Шевченка, ми можемо робити це далеко не за всіма параметрами. Обидва вони у вирішальний спосіб вплинули на поезію та літературу своїх народів, як і на їх ментальность, але поміж ними неподільно панує та сама визначальна різниця між російською та українською культурою, з причини якої “не зійтись їм ніколи”. Тому що Пушкін був кріпосником до тої ж міри, до якої Шевченко був вільною людиною; хоч кріпосник і народився вільним, а співець свободи — рабом.

Обидва вони випробували свої сили в усіх жанрах літератури, хоча Шевченко вільно писав двома мовами. В цьому рівного йому в Росії не було, такі з’являться набагато пізніше (В. Набоков, Й. Бродскій). Він був іще видатним художником свого часу та цей бік його творчості іще чекає на свою справжню оцінку. Незважаючи на те, що він закінчив російську Академию Художеств, він став, значною мірою, попередником імпресіонізму. Розуміння історії Шевченком — є непорівняно більш зріле та сучасне, ніж у Пушкіна.

Крім того, у Шевченка є іронія, про це варто пригадати ще раз; те що є загалом чуже літературі російській; не тільки тоді, але й пізніше.

Таким чином, у співставленні Пушкіна та Шевченка, — віддамо переваги останньому: в російській літературі подібної постаті просто не було. Хоч у чомусь співрозмірної до нього. На це можна заперечити, що в Росії були й інші поети. Так — були; але треба пам’ятати, що й із сотні балалайок не зробити одної доброї бандури. Крім того, були поети й в Україні, та як би й не в більшій кількості. А може — й кращі.

Дозволимо тут собі замовити ще одне слівце за темного та невігласного Шевченка, котрого саме з цього боку часто обговорюють в російській літературі. Неписьменний, мовляв, селянин. Якого ми тут — тільки подумати! — наважилися порівняти до блискучого у всіх відношеннях Пушкіна.

Зазначимо те, що відмічають зрідка: неспіврозмірні освітні цензи обох поетів. Пушкін, квітнучи в садах ліцею, кінчав його так–сяк, не блистаючи успіхами в науках, примітний лише легендою про те, що “старік Дєржавін нас замєтіл і в гроб сходя благословіл”. Як не помиляюся, хтось із російських патріотичних художників увічнив це на полотні: старий Дєржавін, неспішно сходячи до гробу, — мимохідь благословляє юного та розкуйовдженого Пушкіна.

В Росії буває нещастивість самого різного роду. Поетові Гаврілє Дєржавіну (1743–1816), останньому нащадку старого тюркського роду Багримів, — не поталанило саме з гробом. Мало того, що він благословив Пушкіна саме в процесі сходження до такого, але й від нього самого полишився у пам’яті російських читачів чи не єдиний рядок, що став прислів’ям: “Где стол был явств — там гроб стоит”. Щоправда, полюбляв таки цей невеселий предмет наш придворний трубадур, бо в якійсь там черговій пишній оді на честь “подвигів” катькиного громили Суворова, — писав:

Чему коснулся, все сразил.Поля и грады стали гробы;Шагнул — и царства покорил.

У другому рядку малася на увазі, очевидно, ота різанина мирного населення Варшави, яку учинив Суворов заради научки “бунтовщіков полячішек”.

Разом із поетичним берлом наслідував гроби й наш поет. Він щиро погрожує ним усім, “кто нє с намі”, закінчуючи наймарніший зі своїх віршів, “Клеветникам России”,

рядками:

Так высылайте ж нам витии,Своих озлобленных сынов,Есть место им в полях России Среди не чуждых им гробов.

Ні, ти ба який кровожерний! — як то кажуть, — “давно морду нє білі”…

Воістину, таке буває тільки в Росії…

У примітках (А. С. Пушкин, Собрание сочинений в 10 томах, Москва, 1976, т.2) нам люб’язно пояснюють, що тут “витии” — не поети, як звичайно, а…“депутати французской палаты и французские журналисты”.

Отже, чергове нехлюйство, — до чого тут “витии”? Вони ж, всього й тільки, насмілились когось там критикувати за надмір вже криваве придушення польского повстання, — за це всім їм: гроби, гроби… Про свого М. Кутузова пише: “В твоём гробу восторг живёт”! — дещо дивний поетичний образ. Про Суворова: “Восстав из гроба своего, Суворов видит плен Варшавы”.

Таке -теж дещо дивне, але як ми пригадаємо, що його Російська імперія й насправді була гробом для народів,їх мов і культур, гробом ідей та надій, то пристрасть до такого невеселого предмету можна буде вважати й природньою.

Воістину, таке буває тільки в Росії…

Але, чим же він був, отой уславлений сад ліцею? За нашими мірками, це всього тільки *середній* учбовий заклад, призначений для випуску початкуючих чиновників державної служби, не “тітулярних совєтніков”, ясна річ, а вже так би мовити — оперативної категорії. Одне слово — такий собі *технікум* для підготовки чиновників.

На відміну від Пушкіна, булий кріпак (!) Т. Шевченко — закінчив із відзнакою імператорскую Академию Художеств, учбовий заклад вже без сумніву, типу *вищої* школи.

Якби не виссане з пальця “дєло” Кирило–Методієвського братства, — Шевченко мав би право на оплачене державою закордонне стажування, як один із кращих випускників Академії. Втім, однак, уже по поверненні зі заслання, Т. Шевченко отримує звання академіка “за искусство и познания в гравировальном искусстве”, що й підтверджується дипломом N 578 від 1 жовтня 1860, за підписом Президента Академии Художеств та печаткою.

“За іскусство… в іскусствє” — звучить трохи кострубато, але — що ви хочете, це ж всього тільки Росія. І — “вєлікій русскій язик”, ні багатством ні випрацьованістю з молодих років не відзначений. Недарма ж вони й до сього дня тягнуть під себе все, що десь погано лежить, аж до “бріфінгов” та “маркетінгов”. Тому завжди були дещо смішні постійні невдоволення та претензії А. С. Пушкіна, який вважав, що держава російська недооцінює його таланти. Дійсно, його направили до Воронцова дрібним чиновником з особливих доручень, але він дуже хутко довів, що нездібний навіть на це. Якось такось, абияк, виконував він і свою двірську посаду камер-юнкера (вона полягала на тому, щоб слушного часу бути присутнім на належному місці в мундирі), постійно ображаючись її незначністю. Він забував при цьому, що на більше й претендувати не міг, бо придворні посади роздавалися не якось там, а виключно за родовитістю.

На відміну від інших російських письменників та поетів, наприклад Лєскова чи Буніна, котрі жваво цікавились Україною та навіть визнавали, що дечим зобов’язані їй як письменники, — Пушкін був до неї радше байдужий.

Він провів в Україні загалом років чотири, але помітних слідів в його творчості це не полишило. Його єдина “українська” поема, це “Полтава”, але й вона пов’язана не стільки з Україною, скільки з його улюбленцем, Петром І: “Сильные меры, принятые Петром, с обыкновенной его быстротой и энергией, удержали Украину в повиновении”. В цих словах — єдино, й лежить ключ до поеми. Йому, Петрові вона присвячена, а не якійсь там Україні, або — поготів, жалюгідному зраднику Мазепі, проти чорної зради якого піднімається сама природа:

Тиха украинская ночь.Прозрачно небо. Звезды блещут.Своей дремоты превозмочь Не

хочет воздух. Чуть трепещут Сребристых тополей листы.Но мрачны странные мечты В душе Мазепы: звезды ночи Как обвинительные очи За ним насмешливо глядят.И тополи стеснившись в ряд,Качая тихо головою,Как судьи шепчут меж собою.И летней, теплой ночи тьма Душна как черная тюрьма.

Художнє враження цих рядків є дешеватим та поверховим: сама благісна природа протестує проти думок “ізмєнніка царю”. І в останьому поема не піднімається над отими “одамі” на честь “подвигів” російських царів, котрі створювали придворні поети XVIII ст., М. Ломоносов або І. Дмітрієв. А в XX ст. скажімо, — Дємьян Бєдний. Традиційний для російської поезії холуйський жанр; тут не зробити поетичних відкрить, не знайти откровень…

Поема задано представляє історію в кривому люстрі: задавленням чергового бунту, тому не треба дивуватися й приміткам до неї: “Чечель отчаянно защищал Батурин против войск князя Меньшикова”. Ще б… Після взяття Батурина в ньому три дні палали пожежі та йшла різанина. Поки все населення міста біля 30 тисяч людей не було вимордоване російською солдатнею, армією одвічних вбивців та мародерів.

Скалічені ними трупи людей вони прив’язували до дощок та деревин та пускали вниз течією Сейму, щоб і в Чернигові і нижче люди знали, що до України пожалували “старшіє братья”. Отже… Доблесні солдати Петра ретельно виправдовували своє українське прізвисько “кацап”, що — коли ви пам’ятаєте, з тюрк–ських мов перекладається як “горлоріз”, “живодер” або “кат”. Щоправда, самі про себе ці люди іншої думки. Як пише нам один з “властітєлєй умов”:

Весь русский народ закричал бы "не надо" при виде первого же насилия, первой грубости ино–крещеному, ино–верному.

Досі — щось не кричав; принаймні — ніхто й ніде не чув. Тоді, як бачите, теж чомусь не закричав. Втім, тут мовиться про “іновєрних”, а то були все таки єдиновірці, так що… Поготів, так само було вимордовано іще пів України.

По поверненні з Міхайловского Пушкін задумав був написати історію України, уже склав план на неї та навіть написав вступ. Важко сказати, що б із цього вийшло. Радше — черговий пшик, на кшталт його історії Петра, або історії Пугачовського бунту, але примітки до “Полтави”, — щодо цього не надихають. Читаємо: “Филипп Орлик, генеральный писарь, наперсник Мазепы, после смерти в 1710 сего последнего получил от Карла XII пустой титул Малороссийского гетмана. Впоследствии принял магометанскую веру и умер в Бендерах около 1736 года”.

Гвадалквівір поета знову шумить та біжить, як ніколи не біг та не шумів раніше. І знову — в найбільш невідповідному місці.

Тут, що ні слово, то перлина. “Гетман”, це — гетьман, державна посада, на яку обирають, а Карл XII (чи будь–хто інший) не є на це уповноважений. Тим більше, що Україна йому, так само, як і Петрові І, — ніколи не належала. Пушкін явно не розуміє цього всього, хоч як же елементарного. В Бендерах помер 1710 Іван Мазепа, а Пилип Орлик помер 1747 року в Тесалоніках (тоді — теж Туреччина). Магометанської віри — ніби теж не приймав. Принаймні у присвячених йому джерелах про це не пригадується. Бачите, яке нагромадження помилок всього у кількох рядках.

Орлик… Його одисея не була легкою та простою, і в Бендерах він, загалом, не провів і двох років.

Після невдалого походу 1711 року в Україну, коли йому разом із Костем Гордієнком мало не поталанило звільнити її до кінця, він від’їздить з частиною вірних Україні козаків до Швеції, де живе спочатку (1713) в Крістіанстаді, а потім в Стокгольмі. Після того, як шальна куля під Фредеріксгалленом 1718 обірвала життя великого воїна Карла XII, Орлик не покладає більше надій на Швецію та переїздить до Німеччини, до Бреслау.

Тим часом царські шпигуни, котрі діяли тоді в Європі не менш нахабно, ніж пізніше їх кагебістські нащадки за Сталіна та Хрущова, — захоплюють в Гамбурзі небіжа Мазепи, Андрія Войнаровського. Брат російського посла у Відні Ягужінского намагається збройною силою захопити та вивезти з Бреслау до Росії родину Орлика, але терпить провал тільки завдяки холодній крові останнього.

Німеччина перестає бути надійним місцем екзилю, та вся родина перебирається десь далі, до Франції, а ще пізніше — до Туреччини. Тут найспокійніше, найпритульніше, сюди російські шпигуни й носа сунути не наважаться: турки — нарід серйозний. Як там що не так — враз на палю посадять…

Ця людина, про яку так мимохідь та знехтувально відгукнувся Пушкін, була не тільки великим політиком, але й енциклопедично освіченим інтелектуалом, автором першої в світі *конституції* (другою була Американська, третьою — Польська). Крім рідної мови він знав російську, польську, німецьку, французьку, шведську, турецьку, латину та греку. Чи знав Пушкін хоч половину? — сумнівно. Принаймні, улюблений ним

Петр I, невігласний та недоумкуватий, не міг грамотно говорити чи писати, — навіть власною рідною, російською.

Орлик був письменником, публіцистом та поетом, та хто знає, якби йому була забезпечена така ж *постійна реклама* як Пушкіну, — може бути, що він був відомий в світі не менше. А радше — що й більше.

Син Пилипа Орлика, Григорій, залишився у Франції, де згодом став графом, маршалом Франції та членом королівської ради. Він був убитий підчас бою під Мінденом, на війні з Прусією, та на честь цього героя Франції названий, кажуть, аеропорт Орлі під Парижем. Його бурхливе життя надихнуло Миколу Лазорського, який присвятив йому свій третій історичний роман “Патріот” (1969).

Ось що криється в дійсності за коротким та невірним висловлюванням Пушкіна.

Вище А. Твардовскій назвав пушкінську спадщину основою російської літератури, яка вплинула на розвиток революційних ідей в Росії (та — не тільки). Дивна заява… Що ж — подивимось самі.

Тут особливо підкреслимо повні протилежності Т. Шевченко та А. Пушкіна, — в галузі політичних поглядів. Політиками не були обидва, але — заперечити неможливо: поет або письменник впливає на читача не тільки своїм мистецтвом, але також — не в останню чергу, — його змістом. А це обумовлюється, зі свого боку, — його світоглядом, зрілістю переконань… Повернемося до цього ще раз.

В цьому, як і за освітницьким цензом, вони — непорівняні. Пушкін був звичайним собі російським обивателем, імперським монархістом і тільки. Для нього все було в цьому імперському монархізмі — самодержавстві — прийнятне, все добре. Все це досить ясно плине з його листа братові, з якого ми починали цей нарис, та й з усього їм написаного. Особливо — “Клеветникам России” та оте, “Путешествие из Москвы в Петербург”, — безпорадне заперечення великого твору Олександра Радіщева. Але від нього, двірського поета, що приняв на себе нелегку місію публіциста, — нізащо не взнати, проти чого писав О. Радіщев. А писав про ти торгівлі людьми як худобою. Лицемірство? Кріпосницькі переконання? — так безумовно. Про це свідчить стаття

О. С. Пушкіна «Алєксандр Радіщев» (для «Современника»,1836), де він знову ніде не наважується назвати чорта на ім’я, крутить та викручується, спрямовуючи весь вогонь на *особу* автора. Тобто, діє за класичною схемою російського спору: показати всім, що ваш опонент— людина взагалі недобра; а тоді, ясна річ, вже не може в чомусь бути правою. Відпадає необхідність в аргументації по суті спору. Спочатку він, що сам насилу закінчив той убогій ліцей–технікум для чиновництва, дорікає Радіщеву вади його університетської освіти. Потім дорікає й гірше:

…Радищев поступил на гражданскую службу, не прекращая занятий литературой. Он женился. Имущество его было достаточным. В обществе он был уважаем как писатель. Граф Воронцов протежировал ему. Государыня знала его лично и назначила в свою собственную канцелярию. Согласно обычного хода вещей Радищев должен был достигнуть одной из первых государственных степеней.

Тобто–чого ж цій людині ще не вистачало? — начеб усе мав? Дорікали, так само — пам’ятаєте? лікарі совецької «псіхушки» Петру Григоренко: "Вам же далі генерала, что же вам еще било нужно? Але Радіщев, як і Григоренко, — «пошёл на прєступлєніє".

Як убивчій аргументації Радіщева годі чогось там серйозного протиставити, то Пушкін

вдається до більш простого, до претензій суто обивательського гатунку:

…если подумать, какие суровые люди окружали престол Екатерины, то преступление Радищева покажется нам поступком сумасшедшего. Мелкий чиновник, человек безо всякой власти, безо всякой опоры, дерзает вооружиться противу общего порядка, противу самодержавия, противу Екатерины.

Не дивно, що О. Радіщев не викликав і натяку на повагу у придворного поета Ніколая I Палкіна (разом з усіма останніми: далі, зверніть увагу, він пише тільки "ми"):

Мы никогда не считали Радищева великим человеком. Поступок его всегда казался нам преступлением, которое ни в чем нельзя извинить.

Холопська, холопська позиція, пане поете… Холопська точка зору…

Всюди “ми”,“нас”… Не дивно, бо у "ніх" завжди вважалося, що: “є річчю неспірною, що нема у цілому світі ліпшої долі, ніж нашому холопові у доброго пана” (Єкатєріна II). Отже, — “ви наші отци, ми ваші дєті”… Все добре, все так, тільки от, де ж його взяти, отого “доброго пана“? Мав своїх «дєтєй», чи то «душ» — і поет Пушкін; та мав їх чималенько: не десяток і не два.

Що ж, зовсім непоганий, як пригадати, приклад до уславленого ро сійського принципу: “не висовивайся!“… Для “вєлічайшего поета Россіі” — це привід до дорікання, а от, для кожної справжньої людини — доказ мужності, найвища хвала. Отакі, як бачите, непримиренні розходження двох культур…

Відносини Пушкіна з правлячим домом, незважаючи на його глибоко реакційні, монархічні та вірнопіддані переконання, — не були простими.

Він, як ми бачили, хоч і обожнював Петра I, попри те, що той скарав на горло його предка Федора Пушкіна, але не схвалював в чомусь продовжувачку його справи Єкатєріну II; хоч вона всього тільки “заточіла в крепость” його бунтівного діда. Який слушно вважав створений нею палацовий переворот — нелегітимним.

З тою Єкатєріною сталася трагікомічна історія в житті самого поета. Гончарови, до дочки яких сватався Пушкін, були на той час підупалою родиною, а горда мати Наталї хотіла дати дочці багатого посагу. В посіданні діда нареченої був мосяжний монумент саме цариці Єкатєріни II, якого можна було б добре продати, але — кому ж? По всьому виходить — тільки комусь із того ж таки “царствующего дома”. А вони купувати монумент і не квапились, що страшенно дратувало Пушкіна. Принаймні, в його листуванні з майбутніми родичами цей нещасливий монумент згадується на протязі цілого 1830 року.

На той час доля поета залежала від мідного істукана, нічим життя його Євгєнія в “Медном всаднике” — від ожилого фаль–конетівського Петра…

Він чомусь не полюбляв більш ліберального, розумного та дипломатичного Александра I та найвище цінував Ніколая I, посереднього та досить тупого.

На його безсмертному творі “Клеветникам России” — варто дещо затриматись, хоч його й проходять у школі. Пушкін написав цю “оду” після польського повстання 1830–31рр. Як в наш час людину в Росії повністю визначає ставлення до України, так само минулого століття було з Польщею. Потім буде ще одне повстання 1863 року та другий великий російський поет Н. Нєкрасов напише так само оду на честь, навіть не монарха, а всього тільки якогось там царського ката Муравйова; це у них — великих Росії — у звичаї.

П. Я. Чаадаєв написав свої “Философические письма” десь 1828–1831. Вище ми широко вживали займані з них епіграфи — мало не геніальні прозріння. Так от, прочитавши оду “Клеветникам России” — він, П. Чаадаєв, — беззастережно схвалює її! Він пише, в листі до Пушкіна, не більше не менше:

Стихотворение к врагам России в особенности изумительно; это я говорю Вам. В нем больше мыслей, чем их было высказано и осуществлено за последние сто лет в этой стране.

Такою була та є досьогодні ціна російського дисідентства. Може це — двоєдушність? —

чи може оте їх дологічне мислення? Ясна річ, і те і друге, але — не тільки. Справа в тому, що хоч обидва вони є “дворянє”, але… Але дворянє тільки для рабів та різних там “інородцев”, на зразок “киргиз” (котрі насправді — казахи) або тих же поляків. У відношенні ж до своїх царів — обидва є звичайнісінькі нікчемні холопи: “нічтожнєйшій холоп Твой ніжайшє чєлом бьєт…” Люди, геть позбавлені звичайної людської гідності, раби над рабами. Одне слово: раби, підніжки, грязь Москви, як слушно писав про подібне людське сміття булий російський кріпак Т. Шевченко.

А пригадайте но, як же гордовито проголосив десь М. Ломоносов — що не тільки комусь там, а й самому Господу Богові нашому — рабом бути не хоче. Було ж таке! А як стелився на брюсі перед царюючими особами? Його вірнопіддані оди на їх честь — теж переповнені — що казати, такою безмірою російського холопства, що аж нудить, коли читаєш…

Історія Росії, то завжди історія холопів, вщент позбавлених людської гідності, таких, що навіть справжнього поняття не мають про неї.

Ось, що воно таке: ментальність, рівномірно побудована з раба та пана…

Якщо Пушкінові легко дорікнути щодо обивательського підходу до російської історії, то Шевченко явив нам такі глибини історичної прозорливості, до розуміння яких не піднялися дещо й сучасні нам історики. Можна з усією певністю твердити, що він не тільки розумів минуле, але в чомусь передбачав і майбутнє.

В цьому вони — можливо, є найбільш непорівняні, стандартно–поверховий та обивательськи патріотичний стрибунчик Пушкін, “зауряд–імпєрєц”, один в один подібний в цьому пізнішому О. Солженіцину, та грунтовний Шевченко, — провидець майбутньої історії, котра воздасть кож ному по ділах його та оголить перед світом великий історичний злочин Росії. Пописував Пушкін історичні поеми та драми, намагався писати й серйозні дослідження, але… Нема чого йому поставити тут у заслугу, нема! — хіба що оте слушне зауваження про російський нарід, котрий безмолствує саме там, де — по всьому, треба щось сказати; або — додамо це вже від себе, — здатний зревти валаамовою віслючкою там, де не шкода б і помовчати. Оце і все. Малувато, малувато.

Не те — Т. Шевченко.

Почнемо з того, що його “Кобзар” — просякнутий історією. Не тільки історією України, але й світовою. Для нього Україна — продукт власної історії, яка є невідривною частиною історії світової. Кого там тільки не знайти! Від біблейського царя Савула та великого Аттіли, до царя–фельдфебеля Ніколая Павловіча. Його історичні характеристики бувають короткими, але вбивчими. Обмежимося двома, але вони — надто типові для Шевченка. Одну, власне, можна віднести до історії Росії в цілому:

У всякого своя доля І свій шлях широкий:,Той мурує, той руйнує,Той неситим оком За край світа зазирае Чи нема країни Щоб загарбать і з собою Взять у домовину.

Всього вісім рядків, зверніть уаги, але тут, що ні слово — то перлина. Перші три рядки — подумаємо. “У всякого своя доля…” — дійсно, це так. “Той мурує”, тобто — створює, “той руйнує” — плюндрує. Згідно ним самим обраної, підкреслимо це, “долі”. Не так, знову підкреслимо, як силкується нас переконати спритний господін Солжєніцин, — що прийшли 1917 року якісь, нікому невідомі погані люди, не то жиди, не то масони, та й рясно наклали в штані доброму російському народові своїм марксізмом–ленінізмом. Загалом — більшовизмом. Бачив наш великий провидець, що все починалося набагато раніше.

Немало “намурували” у світі народи, що пішли з життя, полишили нам у спадщину безцінні культурні скарби: готи — скитське золото, демократію та суди присяглих; гуни — військову доблесть та козацьку кінну культуру. Вкупі вони — кровні супротивники 375 року, — полишили ще раніше несмертельну “Едду”. Стародавні греки полишили нам свій інтерес до науки та філософії, а середньовічні кара–калпаки — алгебру. Навіть тупуваті римляни полишили по собі дороги та водогони, якими користуються в Південній Європі та північній Африці досьогодні.

А, що ж росіяни? — що полишили вони після себе іншим народам? Рабство? —

ксенофобію? — але ж, все це вже було до них. Питання це — не риторичне та не зайве, бо судний час може бути близький, як ще ніколи. Ясна річ, можна сподобитися створити щось і мерзенніше від більшовизму, але — скільки ж та на чому ж воно зможе протриматись? Тому що — нагадаємо, — православно–самодержавна імперія протрималася жалюгідні дві сотні років, а більшовицька — й того менше. Так, що ж, будемо тепер випробувати православно–комуністичну? — тому що нічого ж більше в національних традиціях — немає.

Що не полишать по собі ні Партенонів, ні навіть Колізеїв, це вже більш менш ясно, але, що ж в такому разі?

Ось на це відповісти — легше від легкого. Полишать вони не знайдені могили людей, культур та цілих народів, оголені та отруєні пустелі найбільшого у світі континенту, — ось що значить — "той руйнує" (причому сторіччями!). Полишать руїну саме тому, що все життя тільки руйнували, плюндрували.

А як же добрі останні рядки! — "щоб загарбать і з собою взять у домовину". Це вже не тільки коротка характеристика одвічно грабіжницького характеру російської історії. Це ще й вбивча, 96 міцності українська іронія, що досягає цього ступеню тільки й єдино тут, на своїй батьківщині, звідки вона помандрувала у світ разом із біженцями 375 року, — в Україні. Тому що, як розібратися, то Росія була рівно тим же нічим і в своєму історично головному, ремеслі пограбування. Тому що в усьому світі грабують інших на те, щоб поживитися чужим, забагатіти самому. А що ж ці — котрі полишать по собі руїну? Чим та коли вони збагатилися?

Та вважайте, що нічим. У інших поменшало, а от у них — так і не побільшало, попри Ломоносова. Попри елементарну логіку. Не спорудили ні Колізеїв, ні Партенонів, про це вже казали. Але, так може побудували той самий — "трєтій Рім"? Та ні, й цього не сподобились, тому що кожний, хто побував у цьому всеросійському вошатнику, добре знає, що мимо побудованого ще за Івана III італійцями Кремля, — там так і нема на що глянути.

Значить… значить грабували воістину на те, щоб грабувати, щоб дослівно "взять у домовину"; тільки й єдино. А вона — "домовина", — вже близько–близько, передбачав і її геніальний прозорливець Шев ченко.

І в іншому він — як у воду дивився; це з тої ж фантастики "Сон":

України далекої Може, вже немає.Полетів би, подивився,Так Бог не пускає.Може Москва випалила І Дніпро спустила В синє море, розкопала Високі могили — нашу славу.

Ну, а це як? — хіба не пророцтво? "Може Москва випалила" — ясно, що випалила: Чорнобилем. А де наш Дніпро, перетворений на шерегу брудних калюж — "сталінскіх морєй"? А де наша всесвітня слава — золото наших готских предків, перетаскане спочатку до Москви та Петербурга, а потім потихеньку розкрадене?

Другий та останній приклад — звідти ж, так само несмертельні рядки:

Тепер же я знаю:Це той *Первий*, що розпинав Нашу Україну,А *Вторая* доконала Вдову сиротину.

Чи можна коротше та ясніше сформулювати сенс існування цих двох, найбільш шанованих (саме за це) російських монархів (більше всіх набули чужих земель)? — ні, в жодному разі. І далі, той самий мотив:

Кати! Кати! — людоїди!Наїлись обоє,Накралися; а що взяли На той світ з собою?

Важко, мабуть, більш стисло та точно представити весь історично прогресивний процес *добровільного* приєднання відсталої України до передової Росії…

Бо ж "Сон", це воістину, не вірш та не поема, це справжня енциклопедія історії України. Чи можна відшукати щось подібне у Пушкіна з його "історічєскімі поемамі"? — далебі… В жодному разі.

До речі, як вже згадали Т. Шевченка, чи ви не вважаєте, що зіславши ні за віщо його, поета та художника, до солдатчини, — можна б на цьому й заспокоїтись? Тому що це є,

вже саме по собі, достатнє підлотство. Але йому ще заборонили писати та малювати, — от, це було вже підлотство всесвітніх масштабів, тобто — російське. Невідоме більше ніде у світі.

УКРАЇНСЬКА ІРОНІЯ

Лісів було невирубаних море

і їжі стільки, їж хоч подавись!

Яке ж у мавпи трапилося горе,

Що всі гуртом у люди подались?

Література царської Росії — бідна гумором. Зрідка знаходимо в ній щось вартісне з цього боку, — не до того їй було. Ще менш властива їй іронія. Ф. М. Достоєвскій сказав колись: “Все мы вышли из “Шинели” Гоголя…”, але… Сам Гоголь вийшов з української традиції, а його безпосереднім учителем в літературі був Е. Т. А. Гофман (1776–1822). А цей був настільки просякнений іронією, що мало невідривний від неї. Умів бути іронічним і сам Гоголь, навіть у тій же “Шинели”, але саме ця його властивість не наслідувалася продовжувачами, включно з Достоєвскім; як рівно його гумор.

То як же тут не пригадати оте, марксистське — “битіє опрєдєляєт сознаніє”?

І — дійсно, коли меншість народу має право продавати та купувати більшість як худобу, — які тут можуть бути жарти, який може бути гумор…

Але, відмінили рабство, потім прийшли більшовики, настало всезагальне “раскрєпощєніє” — “Ми не раби, раби не ми…” та геть усе змінилося: “Ми наш, ми новий мір построім!” То мабуть вже в цьому “нашому — новому світі”, — знайшлося місце й гумору вкупі з іронією? — як же…

Революційне мистецтво, це мистецтво особливе, своєрідне.

З революцією несумісні ні дотепи, ні гумор, а значить — і веселість взагалі. На барикади йдуть із убивчою серйозністю, без жартів та анекдотів — вирішувати долі світу; йдуть умирати — “І как одін умрєм…”. А той, хто на вбивчу серйозність нездатний — в революцію просто не ходив. Або вона сама його відторгала.

Візьміть хоча б недосяжний верх “рєвіскусства” — “Інтернаціонал”. Запевняючи нас в тому, що: “кто бил нічєм, тот станєт всєм”, він робить це з істо вбивчою похмурою серйозністю. Не повірити в це — не можна. А тому… Хто насмілиться твердити, що в ньому є хоча би краплина гумору? — або веселості? Нема їх у ньому, та й бути не може; з простої причини: звищення того, що було та є нічим, — обумовлює й другий, зворітний бік процесу. А саме — обернення в ніщо того, що було всім: моралі, прав людини та самого людського життя. А тут вже, — який там гумор, яка веселість…

Тут — не до цього. Все повинно бути якнайбільш серйозне.

Не випадково ж, що гімну “Інтернаціонал” так міцно тримаються серби, чи не похмуріші люди в Європі.

Варто пригадати й повсякденне життя, оті зразки нової демократії, совєцькі збори. Як там хтось, щось собі дозволив — окрики: “нєсєрьєзно, товаріщі!”, “кончай базар!”. Все має бути гранично серйозне. Гранично похмуре.

Бо, можна й просто, по–воєнному”: “шуточкі і смєхуєчкі — от-ста-а-в-віть!”.

Ні, в новому революційному суспільстві — ні веселість, ні гумор, а тим пак — іронія, — місця собі не знаходили; не терпілися. Дозволялося легеньке зублення, зубоскальство, як у “Веселых ребятах” або “Волге, Волге”, отого, — посмертно визнаного совєцьким генієм Н. Ердмана.

За великого Сталіна, наприклад, всередині країни можна було спрямувувати вістря сатири та сміху, щонайбільше, — на керівника “самодєятєльності” районного масштабу тов. Бивалова. Або на коменданта гуртожитку тов. Коркіна.

Яка вже тут сатира, який гумор; яка іронія…

Отже, й не було в російській (а поготів — совєцькій) літературі великих гумористів. Був дійсно великий *сатирик* М.Є. Салтиков–Щедрін, були й якісь там — третього гатунку, гумористи. Не в арсеналі російської класики й іронія; там вона — надто рідкий гість.

Власне, її можна знайти у досить видатних російських письменників: Н. С. Лескова, В. Г. Короленка, І. А. Буніна та М. А. Булгакова. Зауважимо, шо В. Г. Короленко народився й виріс в Україні, а троє останніх — теж мали до неї відношення. Вони провели якусь частину своїх молодих років в Україні, а це — не випадкове співпадіння.

Бо здається, що саме Україна була, так би мовити, батьківщиною іронії; принаймні — в Європі.

Іронія в літературі, це не зміст і навіть не стиль, як такий. Радше — спосіб мислення та світосприйняття. Щось більш широке, універсальне. Майстерність контрастних співставлень, уміння дивитись на світ не з остаточною серйозністю, а з деяким примруженням ока. Щось на зразок приправи, солі та перцю, без яких і досконало виготовлена страва не йде аж так добре.

Звідки ж він береться, цей загадковий, не кожному доступний, істий дар Божий?

В літературі різних народів іронія також представлена різно. Марно стали б ми вишукувати її там, де традиційно пошукують витоків європейської літератури — у Середземномор'ї або ще раніше — на Близькому Сході.

Біблія євреїв — книга понад серйозна, нема в ній місця ні жартам, ні іронії. В подібній якості вона є зразком для будь–якої ідеологічної літератури, аж до Маркса з Леніним. Так само, здається, Коран.

Нема місця іронії в древній літературі арійських народів. Індійська "Бгагаватгіта" повіствує нам, як славетний воїн Арджуна на полі битви при Курукшетрі, що має принести йому царство — раптово зупиняється. Він бачить проти себе своїх численних родичів та не наважується їх убити. Його заспокоює Бог в образі Крішни, та править йому про безсмертя душі. Запитання з відповідями про тонкощі перевтілення карми займають всю книгу з вісімнадцяти глав, та більше години часу. Весь цей час супротивники Арджуни терпляче чекають (хоча початок битви вже проголошений). Вони могли б — можливо, давно перебити Арджуну з його військом, який так невчасно зацікавився смертю тіла та безсмертям душі, але… Не такі були колись люди.

Німець Е. Т. А. Гофман, майстер іронії, відносить її до проявів німецького духу, але — чи то дійсно так? Бо не чужим іронії був перед ним француз Ф. М. А. Вольтер (1694–1778). Розходиться вона по європейській літературі й після Гофмана. Досить пригадати таких її майстрів, як француз Анатоль Франс (1844–1924), мадяр Кальман Міксат (1847–1910) або чех Карел Чапек (1890–1938). В еспанській літературі вона трапляється від Мігеля Сервантеса (1547–1616) та по Рамона Гомеса де ла Серна (1888–1963).

Перелічувати тих, хто користувався нею в англійській літературі, можна, здається, починаючи від Вільяма Шекспіра (1564–1616); не останнім був Олдос Гакслі (1894–1963).

Отже, чи правий був Гофман, приписуючи іронію німецькому духові? Здається, — і так, і ні.

Бо найстаріший зразок іронії ми знаходимо в готській "Едді", яка — можливо, відноситься ще до часів перед християнством. Там є й така собі "Пісня про Ріга (Багатого)". Сюжет її — не складний. "Багатий" (Ріг) - мандрує країною між Дніпром та Доном, зупиняючись на ніч у домівках різних незнайомих йому людей. Тоді й таке було в звичаї (див. теж там "Промову Високого", де описується, як слід приймати таку людину). Його гостять та годують, а він… виходить якось так, що він — на подяку за все, робить вночі хазяйці сина. Одній Треля (Батрака), другій — Карла (Заможного), а третій — навіть Ярла (Благородного). Чому таких різних? — в пісні досить ясно натякається: в залежності від того, як його прийняли та пригостили.

Покінчується все на сині Ярла, яким був Кон Юнак (Кон унг — конунг, гра слів).

Цей останній підростає та подає не абиякі надії, не останьої думки й сам про себе. Але його дещо стягує на землю мудрий крук, що іронічно зауважує Конові:

У Дана та Данпабагатші домівки, землі їх кращі твоїх володінь;кораблем вониправлять мистецькита рани умілонаносять мечем.

Цими словами уривається “Пісня про Ріга”. Вчені розглядають її як народне пояснення того, як Багатство сіє розбрат поміж люди. Можна, напевно й так, але — погодьтеся: пояснення — цілком в іронічному ключі.

Люди готської “Едди”, готи та гуни, жили біля Дніпра та Дону, Данпа та Дана. А це були не “южно–русскіє стєпі”, як би цього комусь не хотілося, а одвічна Кимерія — Скитія — Україна. Отже — й батьківщина готської (або германської) іронії. Слід сказати, що цей великий спадок сповна зберігла Україна. В якійсь мірі засвоїли й країни, які перебували під могутнім впливом великої готської (або скитської) культури: від Піренаїки аж по Скандинавію та Англію.

Українська культура, як народна, так і письменна, в цьому відношенні просто невичерпна. Іронії, великого здобутку наших готських предків, в ній не менше, ніж того готського золота в нашій землі (або германських слів у нашій мові). Нема, наче, спеціального українського слова, яке позначало б саме іронію. Але, це — можливо, є спадщина тих повних здорового глузду часів, коли люди відмінно спілкувалися, хоч прозою, а хоч віршами, не надто переймаючись тим, як саме позначити те чи друге. Є в нашій мові слово “гэмор”, невідривно пов’язане зі словом “гумур” — добрий настрій. Ця пара слів існує в тому ж вигляді й у шведській мові; це дає нам привід згадати, що наші спільні предки–готи — тісно пов’язували одне й друге. Не мислячи доброго настрою без крихти гумору. Слово “жарт”, це не тільки дотеп чи насмішка, як це звичайно перекладається, але й дещо більше: суміш гэмору та іронії.

Справжня іронія не знає меж. Є відома народна пісня, яка іронічно згадує навіть про видатну постать історії, великого гетьмана Петра Конашевича, прозваного Сагайдачний. Вона мимохідь кепкує з того, як: “Проміняв він жінку на тютюн на люльку, необачний”. Свого часу якийсь російський автор (прізвища не пам’ятаю) здивувався з цього приводу: як же воно так? — поважана історична особа, а тут… Що ж це за люди? — для нього це було не ліпше, ніж іронізувати над “вождєм”…

Вбивчої міцності сягає іронія іноді в українських прислів’ях; наведемо тільки два, дещо типових (вибачимося за деякі слова). Одне, сповнене гіркоти, коротко але міцно відзначає згубну працю Стріли Часу, втілену в поняття Прогресу: “Гори полягали — ср… и повставали”. Як бачите, поняття прогресу тут не совєцьке, а ближче до Римського клубу, що шанує царицю світу — Ентропію. Друге формулює щось подібне радше в просторі, ніж у часі: “До нашого берега що не припливе, то як не гівно — то тріска”.

Порівняно до такої 96 міцності є значно м’якшою, наче вино “Аліканте”, іронія еспанських грегерій. Їх любив та збирав Рамон Гомес де ла Серна.

Просякнута іронією, часом — теж гіркою (що поробиш — таке є наше життя!) і писемна українська література. Іронічними були Гр. Сковорода та І. Котляревський (пригадайте “Енеіду”), але незрівняним майстром іронії був Тарас Шевченко. Іронією повняться його твори, хоч би та ж незабутня містерія “Великий Льох”. Повернемося до двох класичних прикладів. Пригадаємо оте: “Від молдаванина до фіна, /На всіх язиках, все мовчить…”, — ствердження факту, не більше. Але далі йде коротке пояснення, яке сповнює все речення вбивчою іронією: “… бо благоденствує”. Або це, з комедії: “Сон”, уже згадуване попереду: “У всякого своя доля…” Й тут останній рядок робить те саме, — сповнює все по передне вбивчою іронією: “Щоб загарбать і з собою взять у домовину”.

Майстром іронії був Іван Франко. Тут теж не будемо розлегло циту вати, обмежимося одним прикладом. Почнемо з того, що іронію він цінує досить високо: “Іронія на скрипці гра, /жура кістками стука,/ поет танцює і рида - /і се зоветься штука”.

В іронічному ключі написані ним, наприклад, такі поетичні твори, як “Легенда про вічне життя”, “Сучасна приказка”, “Цехмістер Купер’ян”. Або мало не весь цикл “Притчі”.

Так само, великим майстром іронії була Леся Українка. Досить пригадати хоч би її добре знане — *Slavus-sdavus.* Ця сторона її творчості не оминула й літературознавців. Відома О. Вітошинська (“Два “Дон Жуани””), порівнюючи “Кам’яного господаря” з “Дон Жуаном” Мольєра, — писала:

Натомість дуже гостро відчутна в "Камінному господарі" тонка іронія, якою всіяна кожна сцена, — то легенька, ледве відчутна, то їдка.

Насправді висока поезія — не може обійтися без відповідної долі іронії, легко простежити її присутність у багатьох українських поетів. Але, ми не пропонуємо тут спеціального дослідження. Тому обмежимося останнім з великих, — пригадаємо вигнанця, нашого Данте — Тодося Осьмачку. Він писав про себе (“Немає”, зб. “Китиці часу”, 1953):

Я уникав і жив, щоб уникати і серце призвичаював дарма єдину волю в світі почувати, якої, мабуть, вже ніде нема.

Аби не бути рівним ні тварюці, ні дереву, ні мусі, ні траві, ні тій людині, що для революцій пожежі припасає в голові.

Важко не помітити рівномірно розлитої тут іронії, але — цілком своєрідної. Як наприкінці вірша “Майн лібер”, з тої ж збірки:

Неначе я до спільника прибіг, який мотузку дав свою, оби я вчора зашморгнутись міг десь на осиччині в гаю.

І котрий, вгледівши сьогодні з гір мене таким, як і завжди, не допускає навіть і надвір, щоб хоч напитися води.

Чимало такої самої іронії ми помічаємо й тут, але такі твори Осьмачки, як от “Мрія”, “Байдужість”, “Спокій” або “Утома” (зб. “Сучасникам”, 1943) - написані вже цілком в іронічному ключі. Та — не тільки вони; ми навели, здається, лише типові.

Закінчуючи наш короткий за браком місця огляд, ствердимо, що іронія існує в українській культурі — вже не одну тисячу років. Е. Т. А. Гофман вважав іронію вершиною будь–якої творчості, зрілої та випрацьованої. Чи можна з цим не погодитись? — вельми сумнівно. А як так, то й ми не останні у світі, а значить — і нема потреби вивищувати себе самим. Бо, як слушно писав ще Еразм з Роттердаму, — “Кому ж, як не глупоті, — бути сурмачем власної слави!”

СОВЄЦЬКА ЛІТЕРАТУРА ТА М. ГОРЬКІЙ

Величие Горького — величие страны социализма, противостоящей всему капиталистическому миру и строящей счастливую жизнь для десятков и сотен миллионов тружеников.

Роздивляючись численні досягнення російської культури, немислимо пройти мимо її совєцького періоду, періоду Третьої імперії. В ньому вона, ця культура, стає грандіозною, претенціозною та одіозною.

Це останнє досягає в ній такого ступеню, що навело сучасного російського письменника патріотичного напряму О.І. Солжєніцина на думку, дещо парадоксальну, що то якісь невідомі люди, чи то жиди, чи то масони, з'явилися наслані зловорожим Заходом та й утнули революцію в Росії, де царювали тиша, гладь та Божа благодать. Ну, пам'ятаєте, зовсім як отой корнет Оболєнскій, що упившись в Офіцерському зібранні, — не тільки обблював поручикові Голіцину новісінький мундір, але ще в якийсь невідомий спосіб наклав йому в штані.

Навіщо вона, така диверсія зловорожого Заходу була вдіяна? — ну, це вже, принаймні, мусить бути ясне. З причини ницої заздрості, безумовно. Щоб підстрелити, так би мовити, сокола на злеті. Ні для чого іншого.

Загалом — як завжди, хтось завинив; іще один, типовий для цієї культури зразок дологічного мислення.

Насправді ж — "ето всє прідуманная нєвдавна фальшь", і — не більше. Результат початку розуміння, свідомого чи несвідомого, розуміння того, що злочини більшовиків, за котрі можуть притягти до відповідальності всіх, — далеко переросли історичні злочини російського царизму; набувши, до того, — міжнародного характеру.

Насправді більшовизм був для російської імперії черговою знахідкою, новою маскою, під якою можна було проковтнути весь світ; чого вони — не забарилися й спробувати.

Людство особливо добре зрозуміло сенс гасла "Пролєтаріі всєх стран — соєдіняйтєсь!", коли вони націлили свої ракети на світ, що складається, головним чином, з пролетаріїв. Тоді вже й "пролєтаріям стало нє до сна". Тоді за справу прийнялися ті, хто не тільки не були пролетарями, але й не палилися стати ними. Ледь–ледь для них, ясна річ підвищили власні витрати на війну та в гонитві озброєнь надірвали сили Третьої російської імперії, крикливої, нахабної, але такої ж нікчемної та жебрацької, як і попередні.

Отже, насправді Третя імперія була увінчанням та конечним (поки!) продуктом розвитку "русской ідєі".

Кульмінацією Третьої імперії, в її ідейному сенсі, було коротке але історично визначне п'ятиріччя між 1947 р. та смертю великого Сталіна, коли підібгавши під себе з благословіння західних недоумків половину Європи, більшовизм — останнє слово "русской ідєі", — почав підминати під себе весь духовний світ людства: науку, мистецтво та все інше.

На цьому етапі національний російський егоцентризм та ксенофобія сягають вже ступенів справжньої паранойї.

Задумуються воістину величні плани. Складаються по всій країні поіменні списки євреїв з метою — нарешті! — повної аріїзації СССР за гітлерівським зразком: "нє всє жє однім жідам в карман", як казав іще покійний Ф. М. Достоєвскій. Настає черга й Білої Русі, від якої вдалося, спритно використовуючи німців (використовувати для своїх цілей інших, — то успадковане ними мистецтво), — полишити мало не половину. Надходить час і ненависної України, яку прийдеться рівномірно розпорошити Сибіром та ГУЛАГом. Великої та оригінальної "русской ідєі" в цьому тепер наче й немає. Бо все це, одне в одне, деталічно розроблені Гітлером плани обжиття "східних територій", — "неповноцінні" раси переважно знищуються, а краще — германізується та поповнює німецький нарід. Всі задоволені.

Тут — те ж саме: “небажані” знищуються, а краще — русифікується та поповнює “вєлікій русскій народ”. Всі задоволені.

Нема в цьому й нічого дивного, бо історично німецький націонал–соціалізм та російський більшовизм (соціал–шовінізм), — рідні брати близнюки. Російські маршали вивчали “науку побєждать” в Німеччині, а фахівці з гестапо приїздили до совєцької Росії досліджувати невідому на згнилому Заході культуру острога та розпланування таборів ГУЛАГу. Не будемо забувати про це.

Але, вирішальна битва між ними позаду, та ленінсько–сталінське людожерство, примітивне, приземлене та прагматичне, — взяло верх над гітлеровським, містичним та вчено–забрехувальним; віднині антилюдству судиться кристалізуватись навколо Москви.

Ось тоді й спокусилися були на героїчну спромогу — повалити всю існуючу науку та культуру людства, утвердивши натомість совєцький ерзац — вищу фазу російської культури. Ознайомитись з усіма подробицями цієї національної паранойї — не вистачить і цілої книги, та ми обмежимо тут наші інтереси; лише відмітимо — на щось таке не спокусювалася ще ніколи та жодна культура світу. Крім — російської.

От, із цима уславленим часом, кульмінацією совєцької, а значить і російської культури, — ми тепер дещо й ознайомимося.

Візьмемо перший–ліпший приклад, що впав у вічі, статтю такого собі Ан. Тарасенкова “За богатство и чистоту русского литературного языка” в журналі “Новый мир”, N 2,1951, с. 203–220. Нагадаємо, що “Новый мир” редагував тоді відомий російський поет, смоленський білорус (там — всі білоруси) А. Твардовський (1910–1971), якому згодом, в часи куцого хрущовського лібералізму, — приписувано цілком неправдоподібні заслуги в ліберальному ж спрямуванні. Автор цитованої статті, Ан. Тарасенков, в числі інших (всього — шестеро), був тоді членом редколегії “НМ”.

Послухаємо ж, чому він нас учить та до чого закликає.

В советской стране литература служит народу. Советские писатели помогают благородному делу воспитания нового человека — строителя коммунизма.

Заперечити тут нема чого, тому що саме так воно й було. Далі читаємо:

Советская литература имеет замечательное наследство — творения своих великих предшественников и учителей. Пушкин, Лермонтов, Гоголь и Толстой, Некрасов и Салтыков–Щедрин, Тургенев и Чехов создали такой богатый литературный язык — могучий, гибкий, безгранично емкий, способный передавать тончайшие оттенки мысли и чувства, — который надолго вперед дал основу для развития художественного творчества в нашей стране.

Про те, що “в нашей стране” дозволено творити на якихось інших мовах, як бачите, не пригадується навіть пристойності ради. Але — увага, ми наближаємося до неї, властительки наших розумів та думок, — національної паранойї.

Замечательный по своему богатству и многообразию великий язык русского народа развили и подняли на небывалую высоту Ленин и Сталин.

Подумаємо. Що російська мова Леніна була поганою, а відтак і не літературною, — в стані переконатися на власні очі будь–хто, розкривши на будь–якій сторінці будь–який том його всім остогидлих “творів”. Мова Сталіна була набагато кращою, але… В молоді роки він був непоганим поетом та його вірші ввійшли навіть до грузинської, чи то антології, чи то хрестоматії, та ще тоді, коли про революціонера Сталіна ніхто ще й не чув. І це — велика честь, віддамо йому належне. Але, ці вірши написані грузинською мовою, а тут мається на увазі “вєлікій русскій язик”. Слід ствердити, що він так і не став для Сталіна рідним. Він розмовляв російською з помітним грузинським акцентом, та хоч і вільно писав нею, але… Його писемна російська мова є цілком літературною, але є дещо спрощеною, що постійно видає її недосконале знання.

Отже, писати, те що написав Ан. Тарасенков можна було б хіба свідомо… Скажемо — брешучи. А як це сказати, подумайте, на “вєліком русском язикє”? — “лжа, лгая, лгя”? — чи може “вря? От вам і мова! — скільки ж в ній саме таких дірок! Отже, або брешучи

свідомо, або — не при здоровому глузді.

Але, ось і вона — паранойя!

В наше время русский язык стал носителем величайших идей человечества — идей партии Ленина-Сталина, идей самой передовой философии, самой передовой науки, и потому получил невиданное ранее распространение. Русский язык приобрел ныне особо выдающееся мировое значение. Писатели многочисленных народов СССР и стран народной демократии обращаются к сокровищнице русского языка, черпая из нее великое множество живых примеров того, как наиболее совершенно выразить мысли и чувства своего народа. Учась у великих писателей русского народа, писатели национальностей Советского Союза способствуют росту и развитию своих языков.

Ось воно, — знайте нас! — нарешті запанувала справедливість, що так давно барилася: ми — вчителі всього світу (особливо — як йому треба жити!), а "русскій язик пріобрєл нинє" не просто собі "видающєєся значєніє", але — бери вище, — "особо видающєєся міровоє значєніє"! От, такі справи. От така вона — ксенофобна російська паранойя.

Серед сучасних, як би це сказати? — давайте навмисно використаємо всю могутність мови російської, — "споспешествователей" (ну, як слівце? — чи не дійсно "вєлікій язик"?) цієї мови, першим після двох згаданих "вождів", — і зустрічаємо засновника та предтечу російської "пролетарської" літератури — самого М. Горького (1868–1936).

Не випадково, що він названий тут зразу після Леніна та Сталіна. Він був тим, хто хоч і поганенько писав, але відмінно умів влаштовувати власні, особисті справи. Не дарма ж він, перебігши до більшовиків, надбав для свого проживання на батьківщині — дім мільйонера Рябушинского, один із найбільш розкішних у Москві. А тому, ось як він відкривав "I Всєсоюзний съєзд совєтскіх пісатєлєй".

Мы выступаем в стране, освещенной гением Владимира Ильича Ленина, в стране, где неутомимо работает железная воля Иосифа Сталина.

Ціллю цього сталінського збіговиська "інжєнєров чєловєчєскіх душ", а простіше кажучи — всіх совєцьких літературних "нєдотикомок", — було (як звичайно) згуртувати їх всіх у хорі мавпячої злобливості, озлобленості проти людини та людства. Як цілком слушно зауважив теж там Вс. Іванов, абсолютно бездарний автор "Бронепоезда", чи чогось там такого:

Совсем недалеко от нас стоит старый капиталистический мир. И мы гордимся тем, что наша все более растущая партийность заставляет нас, научает нас, поддерживает нас в том ожесточении, в той непрерывной злобе, с которой мы смотрим на этот древний мир.

"Древний мир"… Це вам уже не "жідішкі і полячішкі"… А не пройшло й ста років!

Нагадаємо, що "старий капіталістіческій мір", — це все останнє людство, та антилюдська, мавпяча злість до нього, — є тепер та надалі — вищою можливою доблестю. Партійністю. Якщо десь у світі існує ще ідіот, який має сумніви в тому, що більшовики в Росії були ядром антилюдства, — то це є вичерпною відповіддю йому.

Отже, перші за значенням для російської мови, це — природно, Ленін та Сталін. Але хто ж третій? От, третій, як повідомляє нас Ан. Тарасенков, — це М. Горькій, тому що:

Опираясь на неисчерпаемое богатство языка русских писателей классиков, Горький одновременно был великим новатором, отразившим то новое, что внесла в русский язык революция. Широко известны многочисленные статьи Горького о языке ряда писателей — статьи, в которых он неустанно боролся за кристально ясную, реалистическую форму, за подлинный русский литературный язык.

Добре. От і давайте, придивимося до нього ближче, до цього знавця російської мови. А чи такий він вже її знавець?

В багатьох європейських мовах приходиться надавати першорядного значення дієслову "бути"; неминуче, дієслово дійсно важливе, годі й казати. З вивчення вживання цього дієслова і починаються звичайно російські граматики, та ще з часів українця Мелетія Смотрицького, який вперше навчив доблесних "россов" грамотно спілкуватися власною мовою.

В німецькій, наприклад, це виглядає так: *ich bin* — я є, *du bist* — ти є, *er ist* — він є; далі йде множина, відповідно: *wir sind* — ми є, *ihr seid* — ви є, *sie sind* — вони є. В українській, як бачите, все це спрощене до одної форми. Але в російській — трошки інакше, а саме: тут буде — “они суть”. Хоч і велике спрощення порівняно з німецькою, але дещо складніше, ніж в українській. А тепер заглянемо до Горького, але — не в його видане, а краще до листів. Тому що видане править який не є редактор та коректор, а от — листи… Візьмемо книгу, хоча б С. Н. Сергеева–Ценского, “О художественном мастерстве”, Симферополь., 1956, де цитується ряд листів до нього від М. Горького. Читаємо:

Его новая религия суть не что иное как отчаянная и совершенно неудачная попытка рационалиста, склонного к мизантропии, освободиться от рационализма, который был узок, стеснял его талант…

Не подумайте тільки, що це випадкова обмовка, ні. Тому що в іншому місці читаємо:

Боюсь перегрузить книгу анекдотом, который суть кирпич русской истории…

Це вже спонукує замислитись. Можна спорити про те, чи вживати форму “есть” до осіб множини, але… Вживати форми “суть” в однині — це вже повна безграмотність! — як можна…

Людиною він був вельми малограмотною, та ще й взагалі невігласною. В іншому місці він пише своєму кореспондентові, що на його Капрі, де він прожив (на булій дачі доктора Акселя Мунте) не один рік, там — виявляється: “Труд на земле ручной, не пашут, а перебирают землю мотыгами на метр в глубину”. Ну й діла! — “на метр в глубину”! Але ж, і плугом зрідка коли орють на півметра, це вже глибока орка. А тут на тобі, мотикою — і на метр в глибину! І все це де — зверніть уваги? — на Капрі, де самі скелі, та шар грунту — думаю, ніде взагалі не сягає метра.

З листів дуже яскраво вимальовується кругозір цієї людини, типового окуровського міщанка, котрого глибоко вражають сенсації європейського життя–буття; для нього, людини темної та невігласної, все це “зєло удівітєльно”. Наведемо лише пару прикладів зі ст. 27 тої самої книжки. Десь вже приходилося їх наводити, але — чому не зробити цього й тут? — вони надто цікавські. Це з його повідомлення в листі до С. Н. Сергеева-Ценского після великого землетрусу 1927 року. Довідуємося, що:

Некая американка проповедует, что земля возмущена грехами людей, а один еврей в Лондоне утверждает, будто бы вскорости утопнут Шотландские острова, Крым и еще что-то. Примите к сведению.

Що ж, заспокоєння в чисто російському стилі. Російський гумор взагалі є дуже своєрідним, але — джерела інформації… Як стисло та точно вони позначені: “нєкая амєріканка”, “одін єврей”… Але, чи не наплутав щось там “одін єврей”? Бо всі знають, що острови поруч Шотландії називаються не Шотландські, але — Ш е т ландські. Втім, тут дорікати великому письменникові — може й не слід. Бо ж автографу листа ми не бачили, а поправити міг і редактор. У них це, від їх великої грамоти, — теж трапляється.

Далі, цілком серйозно, — пишеться:

На днях в Париже человек пустил себе пулю в лоб только потому, что разучился галстук завязывать. Факт. А некая англичанка застрелилась по причине плохой погоды.

Не подумайте, що це дотепи або якийсь розіграш. От, такі справи; “у ніх” — в Європі. Так і пригадується попередниця Алєксєя Максімовіча, ота стара з Грібоєдова: “а сітци тє французскіє, собачьєй кровью крашєни”… Що поробиш, все на світі змінюється, незмінна лише Росія.

Стверджуємо, що наш засновник (повесть “Мать”) пролетарської літератури був строгим та послідовним українофобом, як і лічить справжньому росіянинові. Ця обставина дуже яскраво висвічується у випадку з перекладом оцієї повісті “Мать”, якого надумав здійснити напочатку тридцятих український письменник Олекса Слісаренко. З цього приводу він розпочав був листування з автором, який і дав йому належну відповідь; процитуємо з неї:

Мне кажется, что и перевод этой повести на украинском наречии также не нужен. Меня

очень удивляет тот факт, что люди, ставя перед собой одну и ту же цель, не только утверждают различие наречий — стремятся нарочно сделать языком, но еще и угнетают тех великороссов, которые очутились в меньшинстве в области данного наречия… А то выходит курьёзно. Одни стремятся создать всемирный язык, — другие действуют как раз наоборот.

Написане — як сьогодні, чи не так? — і мова, так само кострубата, як отой інтер–люмпенський сленг. А до того — ще й “вєлікоросси”, яких “угнєтают”. “Всємірний язик” — не помиліться, це не есперанто ризького доктора Заменгофа, ні. Мається на увазі, всього навсього, їх (лаптюжників, що ледь вилізли з “курной ізби”) спромагання вивести своє, оте, зразок чого наведений вище, — на рівень всесвітнього, підібгавши під нього всі останні мови. Але, не вийшло, зірвалося. От, заради цього й треба було об’явити “нарєчієм” українську мову. Але, це ж всього тільки ніжегородський люмпенок, університетів він, як відомо, — не кінчав; а — як же воно насправді?

Насправді, якщо не керуватись російським дологічним мисленням, російська мова, колись у минулому, біля тисячи років тому, — пішла бути від тодішньої української, та, як і не є “нарєчієм” останьої, то за єдиною причиною — пройшло надто багацько часу та відбулося надто велике розходження. Та й те, що утворилося внаслідок цього — не дуже надихає. Ми, принаймні, не вважаємо цю мову нашим “нарєчієм”; хоч могли б і вважати. Навіть, як бачите, — за всіма підставами.

Отже, бачите, нема чого перекладати Горького на якесь там хамське “нарєчіє”; хай ліпше вивчають “вєлікій русскій язик”.

До вищого ступеню характерні й оті типово провокаторські скарги, що хтось там — “єшє і угнєтают тєх вєлікороссов, коториє очутілісь мєньшінством в області данного нарєчія”. По–перше, їх слід спитати, а чому це, власне, вони там опинились та що там роблять? Як щось не так, як щось не подобається, то хто заважає відбути додому? — до “області” свого власного “нарєчія”, так би мовити. А по–друге, хто це та де знітив “велікороссов”? В який–такий спосіб? Бо це ж, здається, саме їх фах та покликання, — гнітити всіх інших. То — як же?..

Все це великодержавне горьківське нахабство й спонукало Слісаренка оприлюднити історію з перекладом повісті “Мать” у пресі, не впустивши нагоди ущипливо висміяти Горького за зверхництво та шовінізм. Не дивно, що потім, 1937, це коштувало йому життя. Як та з якого боку був причетний до цього великий пролетарський письменник — історія має ще розібратись.

Наш час незалежності добре показав, що ж то значить — “угнєтєніє”. Коли в обличчі “вєлікоросса” — “старшєго брата”, — хтось там насмілюється не переходити мерщій на “вєлікій русскій язик”, — оце воно й є. Одне слово, оте — несмертельне: “Ти што, хахол, — на чєловєческом язикє говоріть нє можєшь?”

Якщо задуматися, а чого ж більше в творчості цього, не так талановитого, як плодючого російського письменника, то висновок може бути тільки один: кічу.

Фазиль Іскандер мудро зауважив колись, що найважніше є те, що людина встигла прочитати до 16 років, та це безумовно так. Альоша Пєшков у ці роки бавився, правдоподібно, різними рокамболями, котрі й полишили на ньому невигладний відбиток. Росіянин — ласий на кіч, та рокамбольного читва тоді було не менше; тепер, коли по довгій інтелектуальній голодівці, вимушеному стриманні, всі дружньо ринули на тарзанів та анжелік (які давно, до речі, віджили свій короткий вік на заході), це було перше, що стали перекладати в часи “гласності”. Не “Закат Європи” О. Шпенглера, не заратустрівські міти Ф. Ніцше; навіть — не Гітлера з Розенбергом, — саме це. Не диво, що й Горькій, дірвавшися до власного письменства, — став видатним представником кічу в російській літературі.

Найбільш характерними є, без сумніву, горьківські віршики. Інші — бувало, в третьому класі гимназії писали краще: сутий примітив. Але… позбавлений головного, — чистоти та свіжости примітиву. Як оті улю блені російським обивателем лебіді, котрих він незмінно несе з базару, натомість довгоочікуваних Белінского та Гоголя (мабуть, — уже й не понесе…).

Сталін написав одного разу на поемі Горького “Девушка и смерть” глибокомислену

резолюцію: “Эта штука посильнее чем “Фауст” Гете. И. Ст. ” Чи він писав це серйозно? — ні, певно що ні. Він сам був у молоді роки добрим поетом, та розумівся на цьому значно ліпше від Горького. Так, що ж це тоді було? — помилка? — переоцінка? — лестощі, нарешті? Думається — не більше, ніж іронія. Тому що понурий гумор та драстична іронія були зовсім не чужими цій неординарній людині, особистості набагато складнішій, ніж буденний інтриган, базіка та графоман Ленін.

То була резолюція, що відмітила безмежне самовдоволення нездарного ніжегородського люмпена, але тільки не поетичний талант, якого близько не було.

Ох, ця горьківська поезія! — оті “Песни” — про сокола, буревісника… Який же це типовий кіч! — просто, хоч студентам літературного інституту демонструй.

До речі, як зайшло про примітиви та наївне мистецтво, — то зверніть уваги на його співвідношення в мистецтві Росії та України. Якщо в Росії воно цілком гуртується у базарному кічі, то скільки ж його в Україні, де й базарне мистецтво у переважному ступені (коли воно не йде від російської традиції, ясна річ) являє нам високо культурний примітив. Та, зверніть уваги ще раз — в Україні практично нема села, де не було б свого примітивного художника; та кожен вартий музею. Ось, що значить п’ ятитисячолітня традиція. Кіч же, це розуміння мистецтва народом, котрий так само позбавлений естетичних критеріїв, як і природного почуття прекрасного; а наївне мистецтво, — це надвишок такого почуття, що торує собі дороги крізь будь–які технічні труднощі.

Подивіться на російські “биліни”, — це кіч, від початку та до кінця. Кічем тхне на повну силу й від культивованих уже “богатирєй” В. Васнецова, обіжраних, завідомо перетренованих, що сидять з тої причини не на добрих та хутких степових конях, а радше на битюгах. У всіх у них, природно, сповільнена реакція та поки там “раззудітся плєчо да размахнєтся рука”, — степовий воїн–батир, сухий та бистрий як оса, не верткому коневі, встигне покласти трупом всіх трьох: це ж — треба розуміти!

Монструальним кічем всіх кічів видиться собор Васілія Блаженого у Москві. Думається, що такого чогось нема не тільки більше ніде в нашому світі, але — можливо, й в інших замешкуваних світах. Це — вселенський пам’ятник всілякому кічеві.

Кіч — це ще й мистецтво імперського міщанства; а тому кіч є всесвітнім та інтернаціональним.

Кіч це переважно мистецтво імперських народів. Подивіться на фрески Геркулануму та Помпеї, ви це зрозумієте. Так само, грести кіч лопатою — можливо й у російській імперській культурі “Третього Риму”.

Будуючи свою блискучу але короткочасну письменницьку кар’єру (хто ж тепер, дійсно, читає цього Горького?) не стільки на таланті, якого не стільки вже й було, як на непрямих стратегіях, Г орький, можливо — перший в російській літературі, з молодих років ретельно турбувався про свій імідж, коли ще й слова такого не знали. Але, що є цікаве, то це й не один постійний імідж, один на всіх. Сьогоднішні американські президенти та політики, які вже знають, що то є імідж, — геть зі шкіри лізуть створити його таким, який задовольнить всіх. Але, такого просто не буває, от і виходить дещо усереднене, яке й діє лише більш або менш успішно. Горький в цьому, хоч і не знав про імідж, але діяв набагато розумніше. У нього, зверніть уваги, це не якийсь постійний імідж, маска, ні — це гнучкий, багатий та універсальний інструмент.

Обмежимося трьома прикладами.

Ось Горькій, в круглій шляпі, такій вже широкій, що ширше не буває, в романтичній крилатці, що так красиво в’ється на вітрі, з посохом у руці. Так, хто ж це — карбонарій, прочанин? або — пророк? Все разом, — провідник та кумир студентства, революційної молоді; автор двох видатних кічів, автопародій: “Песни о соколе” та “Песни о буревестнике”: “Пусть сільнєє грянєт буря!” Але, якщо й насправді “грянєт буря”, то оту круглу шляпу, найширшу у світі, вона негайно зірве та покотить колесом невідомо куди, та полишиться кумир російської молоді без чималого зі своїх символів, в одній крилатці та з посохом…

Таким, у шляпі, крилатці та з посохом, зображений він на одному зі своїх найвідоміших портретів, вдивляючись в таку далину, в таку далечінь, якої нізащо не сягти окові

звичайного смертного. Пророк; пророк революції.

А ось і друга, не менш важлива, можливо, іпостась великого пролетарського (не будемо забувати про це!) письменника: на світлині — серед пітерських робітників, в самому натовпі, — не впізнати, не впізнати! Ні тобі шляпи, ні романтичної крилатки, ні навіть звичайної тростини: нічого з минулого реквізиту. Косоворотка, піджачок із заяложеними рукавами та комірцем; на голові — православний ленінський картузик блином. Вуса? — найзвичніші, клокуваті та вислі: не пророка, а звичайного “мастєрового”. Наче й на зріст став менший, оце — робота!

Але, ось і третій Горькій, досі нам незнайомий, на світлині поруч зі Стефаном Цвайгом, — знову не впізнати Горького. Як є нічого не полишилось від отих, попередніх. Бездоганно випрасований одяг англійського крою, при краватці. Вуса? — а як же, є й вуса, але — їх теж не впізнати. Чиї ж вони тепер? — це вже не вуса пророка, але й не вуса “мастєрового”, в жодному разі. Не Бальзака й не Флобера, хоч і дещо схожі: радше Марка Твена, іншого всесвітньо відомого письменника. Так, саме так, тепер це вони — всесвітньо відомі вуса Марка Твена, — вражаюче!

Горькій тут нікого й нікуди не веде, не братається з робітниками, ні. Тепер він цілком стурбований долею світової культури, якій — тільки подумати: погрожує фашизм. Так, так, не більшовизм, а тільки й єдино — фашизм.

Так, не письменник, а король іміджу, чемпіон: з кожним він свій, рідний.

Дрімучий окурівський невіглас, навіть не самоука, він поповнював свої знання чутками та плітками “один єврей в Лондонє утвєрждаєт”, він надто не полюбляв людей освічених, та в цьому добре зійшовся з Леніним, недоучкою, який люто ненавидів інтелігенцію. Розрахунку з нею Горькій присвятив “Кліма Самгіна”, — чи не найхалтурніший, бува; зі своїх численних творів.

У своїй особливій загорожі російської літератури, — літературі совєцькій, Горькій був постаттю N1, не менше, ніж Достоєвскій в літературі дореволюційній. В часі їх розділяє всього 47 років, але — спробуйте їх порівняти. Бо ж вони вже просто, дослівно, — не порівняні.

Яке ж стрімке падіння!

В зв’язку з майже геніальною здатністю Горького до пристосування, до набуття, так би мовити, оптимального як на дане середовище іміджу, — можна зробити й кілька зауважень цілком загального характеру. Почати прийдеться дещо здалека, але це відкриє нам — заразом — і деяку нову площину російського трибу життя.

Росія, ніхто заперечувати не стане, була й є країною свавілля. Колись, коли не було ні законів, ні державного апарату, який мав би слідкувати за їх виконанням, — воно буяло на волі, нічим не стримуване. З боку вищих воно розквітало разом із “дєржавой російской”, а з боку нижчих зрідка проривалося у відповідь “Смутним врємєнєм”, Разіним або Пугачевим. Останнім разом — 1905 та 1917, коли селяни не тільки палили поміщицькі стайні разом із худобою, а й виколювали очі породним огирам.

Тому, разом із появою в Росії законів, народжуються й засоби їх обходити, не порушуючи в явний та брутальний спосіб (що залишалося виключно привілеєм правлячих). Навіть при заведенні більш–менш твердого законодавства напочатку Другої імперії (1861–1917) — йшли спори та чвари. Слов’янофіл О. Хомяков навіть твердив (наведемо для зручності це посилання знову):

Наша такая земля, которая никогда не пристрастится к так называемой практике гражданских учреждений. Она верит высшим началам, она верит человеку и его совести; она не верит и никогда не поверит мудрости человеческих постановлений.

Між іншим (ми й про це вже згадували), — цікавий та типовий зразок дологічного російського мислення. Бачите, — людині та її совісті (а хто її там бачив?) - вірити можна, а “постановлєніям людей” (може — значно більш розумних та совісних!) - чомусь вірити не можна. Нам із вами такого не зрозуміти, але, навкруги цієї абсолютно уявної та безглуздої альтернативи — йшли довгі спори.

Але, повернемося до справи. Закон, особливо — як він недобре складений, можна тлумачити різно, але… що ж сказати про таку річ — як совість, сумління? Бо вона ж — у кожного своя. А часом щось таке й зовсім відсутнє. З цього приводу поет Б. Алмазов і написав отого доб рого вірша, нагадаємо:

Широки натуры русские,Нашей правды идеал Не влезает в формы узкие Юридических начал.

Відгук був, — широкий, як оті “натури”. Навіть Ф. М. Достоєвскій, не без впливу від цього, написав був десь у “Братьях Карамазових”: “Широк, широк русский человек, я бы съузил”. На наш час на цю широту, здається, махнули рукою, заспокоївшись на черговому визначенні (або ствердженні): “бєспрєдєл!”

Але, підійдемо до справи з боку сучасної науки.

Якщо стисле виконання букви та духу закону — то є пряма та безпосередня стратегія досягнення бажаної цілі, то його обхід і буде стратегією непрямою або посередньою.

В зв’язку з цим і варто буде розглянути коротко, не тільки саме поняття непрямої стратегії, але й його значення в функціонуванні суспільства, що робиться, можливо, — вперше.

Саме поняття було введене, вважається, в наші часи (і це — дещо дивно), в книзі “Стратегія непрямих дій” (1954), англійським військовим фахівцем Б. Ліддел Гартом; але виключно в царині військової стратегії. Він писав:

…складається враження, що протягом всієї історії людства результати війни зрідка бували ефективні, якщо дії не були нас тільки непрямими, щоб напасти супротивника зненацька. Непрямі були як фізичні, так і психологічні дії, перші — звичайно, другі — завжди. В стратегії найбільш довгий обхідний шлях часто є коротшим шляхом до мети.

В книзі міститься історичний огляд тих військових операцій (починаючи від великого стратега, тебанця Епамінонда, та до Другої світової війни), які приносили перемогу завдяки застосуванню непрямих стратегій.

Автор — британець, та як такий належить до римсько–Європоцентричної школи істориків. А значить і не знає, що непрямі стратегії були давнім здобутком кочових народів Азії, та незмінно застосовувалися ними підчас військових дій. Так само незмінно приносячи успіх.

Класичним зразком стало те, як перший аварський каган нашої Гунії — Боян (568–604) — повернув утрачену після Аттіли (453 р.) Паннонію. Та, на цьому зупинятись не будемо. Звернемо нашу увагу в інший бік.

Поставимо собі запитання: а чи знаходять місце непрямі стратегії в повсякденному цивільному житті суспільства? Відповідь може бути тільки одна — безумовно.

Тому що стратегія існує не сама по собі, а як *засіб* досягнення якоїсь мети, цілі. Простий приклад — процес освіти. Пряма стратегія — складати іспити якомога краще, а там… в кінці й отримати за це диплом. Просто, чи не так? Але, дивлячись як для кого. Певний, що в совєцькі часи таким шляхом ішли далеко не всі; може — й меншість. Бо дехто стало покладався на чиєсь заступництво перед екзаменатором, а як той, бува, теж ладнав якусь там свою непряму стратегію, — і не програвав. Зараз по технічних вузах (та, хіба тільки?) розповсюдився звичай торгувати оцінками за долари. Верхом непрямих стратегій тут буде, очевидно, — разом придбати диплом за готівку, не складаючи жодного іспиту.

Як в тому анекдоті передвоєнних часів: “Поздоров мене я став двічі чемпіоном світу!” — “Як то?” — “Щойно поставив мат Прімо Карнера (тодішній чемпіон з боксу, О. Б.) та знокаутував О. Алехіна!”

Такого “чемпіона” — ясна річ, ніхто не визнає та не укоронує, але — погодьтеся, з купленим дипломом — теж можна засипатися. Секретар ПОРП Едвард Гєрек — всі знали, був за освітою інженером Краківської політехніки. Але, коли по його відставці почали ворошити папери, — жодних його слідів там не викрили, отже… Так само можна діяти в будь–якій іншій справі.

Шахрайство, засноване на непрямих стратегіях може розкласти з часом будь–яке суспільство, знищити його інститути, знецінити його вартості.

Але, повернемося нарешті безпосередньо до теми. Ми вже бачили, як із вправністю досвідченого хамелеона міняв не тільки зовнішній вигляд, а мало не зріст Максім Горькій, пам’ятаємо жовту кофту та демонстративно хамську поведінку В. Маяковского. Саме в ті часи, зверніть уваги, коли хамство стало модним, в часи “Грядущего Хама” як влучно назвав їх Дмитро Мережковський. Так, чи все це були якісь виключення? — оті індивідуальні непрямі стратегії досягти монопольного статусу в літературі? Та — ні; далі одне–єдине посилання надобре відкриє нам очі. Виявляється, то був на той час мало не загальний стиль російської літератури. Подивіться, це відомий згодом поет С.Єсєнін повчає свого приятеля А. Марієнгофа, як найліпше та найшвидше влізти до великої літератури:

Так, с бухты барахты, не след лезть в литературу, Толя, тут надо вести тончайшую политику. Вон смотри — Белый: и волос уже седой, и лысина, а даже перед своей кухаркой и то вдохновенно ходит. А еще очень невредно прикинуться дурачком. Шибко у нас дурачка любят. Знаешь, как я на Парнас всходил?

Всходил я в поддевке, в рубашке, расшитой, как полотенце, с голенищами в гармошку. Все на меня лорнеты, — "ах, как замечательно, ах, как гениально!" — а я то краснею, как девушка, никому в глаза не гляжу от радости… Меня потом по салонам таскали, а я им похабные частушки распевал под тальянку… Вот и Клюев тоже так. Тот маляром прикинулся. К. Городецкому с черного хода пришел, — не надо ли, мол, чего покрасить, — и давай кухарке стихи читать, а кухарка сейчас к барину, а барин зовет поэта–маляра в комнату, а поэт-то упирается: где уж нам в горницу, креслица барину перепачкаю, пол вощеный наслежу… Барин предлагает садиться — Клюев опять ломается, мнется: да нет, мы постоим…

Правдоподібно, це — в свою чергу, посилання зі спогадів А. Марієнгофа, отже… будемо сподіватись — точне. Це — нові часи. Бо — дійсно, ні в часи Пушкіна, ні в часи Тургенєва або Достоєвского, — чогось такого, здається, ще не було. Щоправда, сучасний Пушкіну поет П. А. Вяземскій (той самий, що написав вірш “Русский бог”), твердив, що:

Пушкин так умел обстановливать свои выходки, что на первых порах самые лучшие его друзья приходили в ужас и распускали вести под этим первым впечатлением. Нет сомнения, что Пушкин производили смолоду впечатление на всю Россию не одним своим поэтическим талантом.

Все так, але можна впевнено твердити, що Пушкін набув популярності як поет не одними “виходкамі”, бо надто вже рано це сталося. Трохи намічався подібний маскарад у Л. Толстого, але це було безкорисливе. Бо він, по–перше, був не бідною людиною, а по–друге — був на той час уже відомим письменником. Так що ота “толстовка”, чоботи, посох та борода пророка, — лише невинне дивацтво. Зате це явище дається добре взнаки, коли російська культура переживала так званий “сєрєбряний вєк”, часи від початку сторіччя та по доленосний 1917.

Епоха модернізму та футуризму, наробила багацько галасу, але не полишила помітного сліду в культурі. Не доба Чехова, а доба Горького. Доба блоківського та брюсівського віршованого сміття та леонідандрєєвської блювотини.

Тому не випадково, що в цей час брали не так якістю творів (якої — де ж і взяти!), а зовнішністю, або екстравагантністю поведінки; або пристосуванням до густів можних від літератури. Леонід Андреєв навіть в одязі намагався наслідувати Горького. Тобто — по можливості непрямими стратегіями.

Оскільки на заході щось подібне — не надто відоме, навіть у наші часи, то й слід думати, що все це є явищем суто російським. До того, воно й досконало вписується в дологічне мислення.

Дійсно, це ж воно — дологічне мислення, — слабо діференціює, не є аналітичним бо не знає логіки. Тому й не порізнює письменника від конкретної людини. Не відділяє того, що може письменник, від того, що може кожний. А втім — здатне, як ми бачили, проводити розділ (уявний, ясна річ): оце — письменник, а оце вже — “чєловєк”. Не дарма ж в російських спорах та полеміках теж, незмінно, застосовується непряма стратегія:

головне, це показати всім, що ваш супротивник — то взагалі погана людина; а тоді — й всього іншого не треба: справи зроблено, авдиторія — на вашому боці.

В совєцькі часи діяльність великого письменника складалася, чи не повністю, — з виконання самих громадських обов'язків. Як і всі в країні — він займався не своєю справою. Він, здається, очолив комітет по боротьбі з голодом 1921, але той недовго проіснував. Бо так жваво запрацював, що Ленін наказав його в повному складі посадити; хоч Г орькій цього і уникнув.

Але, то був тільки початок. Потім — пішло–поїхало: "Горькій отговоріл Павлова емігріровать в Англію…", "Горькій посєтіл Магнітку…", "Горькій поєхал на антіфашистскій конгрєсс…", "Горькій виступіл в защіту інтєллігєнціі…"

Останнє — особливо цікаве. Горького повсюдно зображують як невтом ного ходока в інтелігентських справах, де йому таки було, що робити, але… Хто читав його "Клима Самгина" — не матиме сумнівів, як він до неї насправді ставився. Але, з цим, як у них у звичаї, завжди перебирають, іноді розчулюючись до втрати обличчя.

В реальному житті він ставився до інтелігентів так само, як Ленін, — з презирством та ненавистю. Для них інтелігенція завжди була першим ворогом. А було так тому, що будь–яка дійсно інтелігентна людина, почитавши дещо одного чи другого, — відразу бачила їм справжню ціну; одному — як будівничому "нового суспільства", а другому — як "вєлікому пісатєлю". Обидва ж вони це достеменно знали.

Не перелічити кумедних історій з цього приводу.

Так, в совєцькому друку написали колись: "Максім Горькій добілся для мальчіка пайка…" А "мальчік" був, не більше не менше, як юний Дмитро Шестакович; уявляєте собі? Читач читає, розчулюється (Г орькій врятував генія!) та пускає слини. Зрозуміло — читач совєцький, недоумкуватий. З його совєцьким культурним гетто — зоною в зоні, — ще вужчим від того — російського. Бо психічно нормальна та справжньо культурна людина — реагуватиме в інший спосіб: насамперед обуриться, — що ж то за всесвітніх масштабів наволоч, оті більшовики, які спочатку свідомо привели всіх на межу голодомору, а потім — роздають "пайкі"? Щоб не виздихали остаточно, — "кому захотім — тому і дадім".

А що привели свідомо, то не майте сумніву, бо їх головний злочинець, Лєнін, так просто й писав, із безпосередністю досвідченого людожера:

Нам надо сломать и пассивное, несомненно еще более опасное и вредное сопротивление. Нам надо не только сломать какое бы то ни было сопротивление. Нам надо заставить работать в новых организационных государственных рамках. И мы имеем средство для этого… Это средство — хлебная монополия, хлебная карточка, всеобщая трудовая повинность.

Геніальність цього, по вінця набитого спірохетами Шаудіна плюгавчика — геніальність у підлоті, мається на увазі, — навіть важко переоцінити.

Ну, а оті "работать в нових організаціонних государствєнних рамках", або "всєобщая трудовая повінность", — то добре знайома нам річ: метафори, евфемізми первісної людоїдської мови. Виверти дологічного мислення. За ними нічого іншого, як безпросвітна рабська праця за марний шмат поганого хліба. Відновлення в усій красі булого рабства після всього навсього 56 років(!) перепочинку!..

Не зрозуміти чогось такого людині Заходу, де хліб займає в житті суспільства настільки скромне місце, що зникни він раптом, — чи хто це помітить? Таке можна оцінити лише тут, серед народу, котрий заганявся владами (яких, незмінно, ставив собі сам!) - на окрай людського існування. А за тим окраєм — не забудьте, були ще свої окраї — Соловкі, Колима…

Відзначився був наш герой і з тими Соловкамі.

До цього пригадується випадок, та теж із хлопчиком. Горькій мав, ніби, відвідати Соловкі, або інакше кажучи, заснований ще Іллічем СЛОН — Соловєцкіє Лагєря Особого Назначенія. Відвідати на те, щоб потім своїм всесвітнім авторітетом спростувати ті ідіотичні вигадки та свідомі наклепи на "родіну всєх трудящіхся", які пішли були гуляти

на заході про оті “лагєря”. Ніби там не “пєрєвоспітивают нєсознательних”, а… просто нищать. Або, вони самі слухняно вимирають, не чекаючи на розстріл.

Чималенько на тих Соловках було й інтелігенції (мало не вся). Були там і зеки, так би мовити, “особого назначєнія”, які знали, що до Горького їх не допустять. От, вони й підговорили такого собі місцевого хлопчика: підійти нишком до “вєлікого пісатєля Максіма Горького”, та й розповісти йому “всю правду”. Ну, і оту “всю правду” хлопчикові виклали, ясна річ. А Горькій — як відомо, був великий ходок в інтелігентських справах: “Добілся для мальчіка пайка”…

Все воно так, ніби, й відбулося, але дещо — й не зовсім так.

Бо з від’їздом Горького — кажуть, тих, кого не показували, перевели на ще більш “особоє назначєніє”, на ще більш нелюдський режим. А хлопчик — зник, як не було. Так що потім навіть ті, що його підговорили, — запитували себе: а чи він був взагалі, отой хлопчик?

Та й Горькому, що повернувшися рішуче спростував буржуазні вигадки, це — наче пішло на користь. Бо пригадайте оте сакраментальне речення, що раз по раз трапляється в “Климе Самгине”: “А был ли мальчик?” — неодмінно нагадує нам про соловецьку пригоду Алєксєя Максімовіча. Чи це — бува, не спогад того хлопчика, що насмілився розповісти “всю правду” великому пролетарському письменникові? — хто знає…

Як воно зійдеться в часі, то…

М. Горькій був, як відомо, “основоположніком пролєтарской літєратури”. В. Маяковского на рівень “лучшєго, талантлівєйшего поета нашєй епохі” — підняв власним указом Й. Сталін. Обидва вони, як на наш погляд, мало чого варті як письменники. Але, применшувати їх політичного значення — аж ніяк не можна.

Російський письменник Іван Бунін, — був нобелівським лавреатом з літератури за 1936 рік та знався, слід гадати, на цих справах. Тому — поцікавимося, а що ж він там писав про їх обох? Наведемо коротку, але досить змістовну характеристику одного й другого. Всього одне речення.

Кончая свои писательские воспоминания, думаю, что Маяковский останется в истории литературы большевицких лет как самый низкий, самый циничный и вредный слуга советского людоедства, по части литературного восхваления его и тем самым воздействия на советскую чернь, — тут не в счет, конечно, только один Горький, пропаганда которого с его мировой знаменитостью, с его большими и примитивными литературными способностями, как нельзя более подходящими для вкусов толпы, с огромной силой актерства, с гомерической лживостью и беспримерной неутомимостью в ней оказала такую страшную преступную помощь большевизму поистине "в планетарном массштабе".

Чи до чогось такого — потрібні ще коментарі?

Читав таке про себе М. Горькій, чи ні, — важко сказати, але… В його листуванні з письменником С. Н. Сергеєвим–Ценскім можна знайти наступне:

И. А. Бунин напечатал в монархическом "Возрождении" статью о "самородках", называет Есенина "хамом", "жуликом", "мерзавцем". Очень жуткими людьми становятся господа эмигранты. Тон прессы их падает вместе с грамотностью.

Тон “падати” не може, може понижуватись або підвищуватись, та ми вже добре знаємо велику грамотність самого нашого підопічного.

Сам про себе він був, однак, не остнанньої думки, померти від скромності йому не судилося. В іншому листі він пише про власні письменницькі знахідки:

Там, в книжке у меня, есть рассказишко "Енблема", — купец — тульский фабрикант самоваров Баташов Сергей Николаевич, ей–богу, это блестящая идея: отправить богиню справедливости в сумасшедший дом! Оцените! А в другом рассказе, "Голубая жизнь", у меня глобус — сиречь земной шар — "Чижика" играет. Считаю, что это тоже неплохо.

[лист від 5.02.1928]

Дійсно, що ж тут сказати? — великі досягнення нашого майстра слова, “інжєнєра чєловєчєскіх душ”… “Вєршіни пісатєльского мастєрства”, так би мовити; є, що показати…

Залишилося нам з’ ясувати, як ставився Горькій до своїх попередників? — хоча б до того ж таки Федора Михайловича, якому ми відвели (і — не випадково) цілий розділ. Дещо про це можна з’ ясувати зі статті Ан. Тарасенкова “Величие Горького” (Новый мир, N 6, 1951).

Он сознательно и последовательно, на протяжении почти всей своей жизни, страстно и жестоко критиковал творчество Достоевского, хотя и признавал его большой талант. Он писал в одном из своих дореволюционных писем: “показывать миру свои царапины, чесать их публично и обливаться гноем, брызгать в глаза людям желчью своей, как это делают многие, и отвратительнее всех делал злой гений наш Федор Достоевский, — это гнусное занятие и вредное, конечно.

Але, чи є в цій писанині хоч крихта справедливості?

Тут може виникнути й слушне запитання: а чи він читав коли–небудь Достоєвского, цей великий пролетарський письменник? Чи може він взагалі — “нє чітатєль, а пісатєль”? Різниця між ними — всього 47 років, а — яке падіння! — яке безмежне падіння!…

А. ПЛАТОНОВ

Так впервые увидел я врага с плоскогубцами в руках, как видел раньше врага с кулацким обрезом подмышкой, а потом врага с автоматом наперевес, и врага с вечным пером и фотоаппаратом “контакс” через плечо, и врага в безукоризненном дипломатическом фраке. О, сколько врагов завывало и бесновалось вокруг нашей стройки, они и сейчас не перевелись! Дипломаты хотели задушить нас санитарным кордоном и блокадой, кулаки думали взять голодом, троцкисты — злодейским выстрелом из-за угла, иноземные писаки — клеветой; брызжа бешеными чернилами, сочиняли они о нас всякие небылицы, обзывали дорогие наши мечты сумасшедшим бредом и предсказывали крах пятилетки.

Неможливо розібрати тут всю совєцьку літературу, але наш огляд був би неповним, якби ми пройшли мимо А. Платонова (1899–1951), який вважається, хоч і посмертно, — її вершиною. М. Горькій — початок совєцької епохи, А. Платонов — її присмерк, але — й майбутнє. Дійсно, читаємо:

На красный свет шел Платонов во всех своих работах, и, на радость всем нам, чистота понимания человеческой души, святое отношение к описываемым явлениям были у него равны писательскому размаху. Это и обеспечило исключительную красоту, редкую человечность удивительной прозы Платонова. Теперь эта проза наша. Она стала частью России.

Відгук містить в собі й оцінку, та досить високу. Отже…

Ми не станемо тут розбирати його велікі повісті, а обмежимося трьома короткими оповіданнями. Цього стане досить. Почнемо з головного.

Намагання сісти на шию всім, всіма правити, — старе та добре відоме імперське спрямування Москви. За часів Третьої російської імперії (1917–1991) або булого СССР, — совєцький нарід мало не втілив був цю мрію в дійсність, простерши свою владу в найдальші закутки світу: в Анголу, Мозамбік, Вьєтнам, в Кубу та в Нікарагва. Ця злоякісна паранойя — манія підбиття всіх і всього, — не обмежувалась, однак, самим тільки “покорєнієм чєловєчества”. Зазіхання в подібному напрямі поширювалися й на природу Землі. А за нею, природно, й на Всесвіт(!).

Було це наслідком великого поділу в людстві, поділу історично не менш великого та більш старого, ніж поділ культур на кочові та осілі землеробні, — поділу на розумних людей та дурних невігласів. Перші завжди запопадливо та ретельно вивчали будову світу, щоб знайти собі місце в ньому. Другі — щосили прагнули його перебудувати, підкорити. Бо дурень непорушно вірить у силу.

Третя імперія була не тільки апогеєм насильства, але й апогеєм дурості, коли ставились під сумнів навіть закони природи, а її гаслом було — “управлять!” — всім, чим тільки можна. Російський академік Р. Сагдєєв, пояснюючи через “Правду” необхідність дослідження високих шарів атмосфери — відверто натякав, що в майбутньому прийдеться “управлять” і атмосферою. Академік М. Будико пропонував не відкладати цього на майбутнє, а починати “управлять” уже зараз, розпилюючи в атмосфері сірчану кислоту: щоб нам усім легше дихалося.

Вершиною цього імперського дурства було, здається, недвозначне висловлювання проти якого, однак, наче ніхто не заперечував

…все, что сейчас происходит с человечеством, подводит его вплотную к выполнению только ему присущей и предначертанной миссии — к управлению природными процессами на земном шаре, а потом и в околосолнечном пространстве… Человечество — это орган природы, ею же созданный для управления стихийными силами.

Таке, схоже, тхне вже відвертою паранойєю. Підкреслимо, в суспільстві цього автора, — ніхто чогось такого не відмітив. Значить — норма. Хоч тут, наче б то й намагаються (всього тільки) “управлять пріроднимі процєссамі”, але… В двадцяті роки й пізніше — в “Сталінскую епоху”, паранойя була, можливо й гострішою: “пєрєдєлать пріроду”. Нагадаємо, що так звана “мічурінская біологія” — переробляла природу дослівно,

гвалтуючи її всіма доступними засобами. Презирливо нехтуючи її законами. Це — теж невід'ємна частина цієї культури.

Так от, в цій великій та параноїдній справі — "пєрєдєлать пріроду", далеко не останнім був і совєцький російський письменник А. Платонов. Почнемо з його оповідання "Маркун". З контексту плине, що це — чи то ім'я, чи то призвісько великого винахідника. Починається все з того, що він:

От недавней болезни у него дрожали ноги и все тело тряпкой висело на костях. Но голова была ясна и просила работы. В нем всегда горела энергия. Даже когда он корчился в кошмарах, он помнил о своих машинах, об ожидающих чертежах, где им рождались души будущих производителей сил.

Винахід, якого випрацьовує Маркун у своїй світлій голові, — має облагодійнити все людство, на щось менше тоді не спокусювалися, розмах був, ентузіазм. Та ще й сам Федір Михайлович, як пам'ятаете, заповідав нам братську любов до всього людства (ну, крім там різних "жідішєк да полячішєк", ясна річ). Сутність небувалого винаходу полягала в наступному:

Если устроить двигатель, думал Маркун, вырабатывающий в секунду определенную величину енергии; если связать с ним непосредственно одним валом другой двигатель, дающий в ту же секунду энергию в два раза большую против первого двигателя, и если давать им неограниченное количество естественных сил (воды, ветра), то тогда общая работа этой пары моторов будет такова: вращение сначала будет соответственно работающей естественной енергии в первом малом моторе, потом увеличится в два раза, так как второй мотор одновременно съедает естественных двигающих сил в два раза больше. Но первый мотор тоже начнет потреблять силы в два раза (значит — в четыре относительно первого момента) и потянет за собой вал на четверное ускорение против скорости в первый пусковой момент. Потом ускорение будет равняься 8, 16, 32… Итак мощность будет возрастать бесконечно; предел ее — прочность металла, из которого сооружены моторы.

Як бачите, все не тільки вельми просте, але й геніальне. Читач вже здогадався, напевно, що Маркун створює, не більше не менше, як *вічний двигун*, а автор не тільки його не розхолоджує, але й схвалює. Не спростовує дурість свого героя, а ще й додає своєї, власної. Так, так; той самий вічний двигун, про якого достеменно відомо вже більше ста років (а власне — з відкриття закону збереження енергії), — що його побудувати не можна. Та, тільки не для Маркуна. Зупинка за малим: де взяти метал, що витримає енергию, яка береться з нічого? Та, для автора і це не перепона.

И огнем прошла неожиданная мысль, что если бы найти металл с бесконечной способностью прочного сопротивления, бесконечной крепости. Но такой металл есть: он просто одна (так і написане! О. Б.) из видов мировой енергии, вылитая в форму противодействия. Это вытекает из общего закона бесконечных возможностей сил и их форм. Но тогда моя машина — пасть, в которой может исчезнуть вся вселенная в мгновение, принять в ней новый образ, который еще и еще раз я пропущу через спирали мотора.

Підкреслимо, що як описуваного тут металу, так само немає жодного "закону" отих — "бєсконєчних возможностєй" (як нема їх самих). Але, для винахідника (вкупі з автором) — метал теж десь є, та саме такий, як треба, але — де ж його взяти в "пєріод рєконструкції"? От і приходиться ляпати з того, що є під руками:

Маркун пристроил в сарае к углу турбину, привинтил чашку, в которую упиралась пята машины, и воронку и принес от крана с улицы пять ведер воды. Воду он вылил в бочонок, потом смазал машину, повернул ее оборота два рукой и засмеялся своей одинокой радости.

Справа, попри непорушні, здавалося б, закони фізики, — добре пішла. Всього з п'яти цеберок звичайної води — зверніть уваги. Не рахуючи, ясна річ, — "волі к побєдє" та "ентузіазма".

Маркун все подливал воды. Турбина ревела и, казалось, стояла неподвижно от быстрого вращения. В воронке вода крутилась вихрем от всасывания машиной и слышно, как выла и стонала вода по спиралям. Машина наращивала силу, Машина расходилась и свистела

от хода и резала водяным вихрем воздух.

Все добре, але надобре сміється той, хто сміється останнім.

Дотепний винахідник вічного двигуна не потурбувався, однак, щоб його машини можна було б не тільки запустити, але й зупинити. У них таке (особливо — в Росії) буває. А тому все воно добром і не покінчилося.

Машина увеличивала ход. Мощь ее росла, не находя сопротивления, уходила в скорость. Лопнула нижняя спираль, с визгом оторвался кусок трубы и, вращаясь, ударил в деревянную стенку сарая, пробил ее и вылетел на двор. Турбина выскочила из подшипника и зарылась в землю.

От, така історія вийшла у автора з Маркуном. Тільки- от… не подумайте — борони Боже, що тут якась іронія. І сліду немає. Все — смертельно серйозне.

Але, все це не так казка, як приказка: початок. Бо сама казка — ще попереду. Тут можна було вже ознайомитись не тільки зі стилем Платонова (у них він вважається не будь–яким стилистом), але й з тим, що нас у даному разі цікавить найбільше, — з нехитрою принадливістю творчої думки невігласного дурня. Як енергія — то “бєсконєчная”, як джерело — то “нєісчерпаємоє”, а як метал — то тільки “бєсконєчной крєпості”. І всі ці нескінченності — тільки, щоб відразу, одним махом. А головне — на дурняк: “по щучьєму вєлєнію, по моєму хотєнію”. Як у казках цієї літератури, наскрізь просякнутих отією вродженою ідіотичністю. А зрештою, як “хотєніє” є, а от, “вєлєнія” чомусь немає, то принаймні хоч із пари крадених газових труб…

Але, по облагодійненні людства за допомогою вічного двигуна, спорудженого в сараї з двох труб “нужних размєров”, перейдемо до іншого, вже глобального платонівського сюжету, де й почнеться справжня казка. Ота сама, з “пєрєделкой пріроди”; та якої — на наше щастя — так і досі не вдалося “сдєлать билью”.

Оповідання про це називається не якось там приземлено, скажімо — “Записки сумасшедшего”, а з викликом, красиво — “Потомки солнца”. Вище ми бачили, що невігласний дурень безпомилково пізнається здаля за пожадливістю, за ентузіазмом. Тут відмітимо ще одну одвічну слабість дурня, — потяг, не так до красоти, як до красивості кічу. Бо кіч — то й є краса дурня. “Потомки солнца” вже саморобною турбіною в сараї не тішаться, їм подай більше: вони “пєрєдєливают зємлю”. Навіщо? — ну, це не питання. Як вже “пєрєдєливают”, то значить воно так треба. А треба, як бачите, ось чому:

Земля переодически подвергается засухам или, наоборот, слишком большой влажности. Человечество от этой свистопляски сил истребляется миллионными кусками. Потом идет смена времен года, эти — зима, лето и т. д. замедляют темп работы человечества, берут много у него сил на приспособление к ним, обрекают огромные пространства земли на бесплодие, стужу, тьму. А другую часть земли на свирепый ветер, песок и бешенство огня. Земля с развитием человечества становилась все более неудобна и безумна. Землю надо переделать руками человека, как нужно человеку. Это стало необходимостью, это стало вопросом дальнейшего развития человечества.

“…зіма, лєто…” — пригадуєте, отих чотирьох ворогів совєцького сільського господарства: весну, літо, осінь та зиму? Так, це ж з народного анекдоту, а тут… Абсолютно серйозно!..

“Пєрєдєлка” — то справа відповідальна, її має хтось очолити — “возглавіть”. Щодо “возглавіть”, то з цим в Росії, як ви знаєте, — проблем ніколи не було; не виникло і тепер. Отже — знайшовся; такий собі інженер Вогулов.

Он вырос в великую эпоху электричества и перестройки земного шара. Гром труда сотрясал землю, и давно никто не смотрел на небо — все взгляды опустились на землю, все руки были заняты.

Підкреслимо — все життя дивляться в землю тільки свині, людині таке не властиве. Що ж стосується інженера Вогулова, то про його шлях на верхи ми знаємо дуже мало. Автор обмежується тим, що ми навели. На чому полягали, однак, перетворні ідеї Вогулова? Про них можна сказати, що вони були не ліпші й не гірші від ідей інших перетворців. Були прості, як хліб (або — як правда):

Сущность проекта состояла в искусственном регулировании силы и направления ветров через изменение рельефа земной поверхности: через прорытие в горах каналов для циркуляции воздуха, для прохода ветров, через впуск теплых или холодных течений внутрь материков через каналы. Вот и все.

От і все. Просто, чи не так? Такою є ціль, а от — засоби? — чи бува знову вічний двигун? Та ні; поки ми маємо Вогулова — і з цим не буде великих проблем. Автор, із тою самою лікбезівсько–рабфаківською сміливістю (або ж класичною “лєгкостью в мислях нєобикновєнной”) — запускається до дослідження природи речей та видає нам іще одне, мало не світове відкриття власного невігластва:

За светом уже начинается другая вселенная, материя уничтожается. Могущественнее, напряженнее света нет в мире энергии. Свет есть кризис вселенной. И Вогулов нашел способ перенапряжения, скучения световых электромагнитных волн. Тогда у него получился ультрасвет, энергия, рвущаяся обратно в мир к "нормальному" состоянию со странной истребительной, неимоверной, не выразимой числами силой. На ультрасвете Вогулов и остановился. Этой энергии было достаточно для постройки из земли дома человечеству.

“Постройкі із землі дома чєловєчєству”… Покищо сподобилися зробити це, хіба що, в дослівному сенсі — ще б трохи та позаганяли б усіх до “зємлянок”.

Зауважимо тут іще одну рису описуваного комплексу діяльної та войовничої глупоти. Його гвалтофілію, так би мовити. Визнання гвалту, насильства, над ким та над чим завгодно, — єдиним засобом перетворення. Риса — понад характерна, невід’ємна частина отої їх “сіли слабих”. Помилуйтеся на цей “ультрасвєт”: “напряжєннєє свєта нєт в мірє єнєргіі”, але… Стривай, ми зробимо його ще “напряжєннєє”, “скучім”! — ось так… А тепер — помилуйтеся на виники:

Ультрасвет попробовали на Карпатах. В маленький тоннель вкатили вагончики с зарядом конденсированного ультрасвета и отпустили электрический тормоз, удерживающий ультрасвет в его ненормальном состоянии, — и пламя завыло над Европой, ураган сметал страны, молнии засвирепели в атмосфере и до дна стал вздыхать Атлантический океан, нахлобучивая миллиарды тонн воды на острова. Пучины гранита, завывая, унеслись на облака раскалились там до неисчислимой температуры и превратились в легчайшие газы, а газы унеслись в самые высокие слои атмосферы, там как-то вступили в соединение с эфиром и навсегда оторвались от земли. От Карпат не осталосьи песчинки на память. Карпаты переселились ближе к звездам. Материя мыслью Вогулова превращалась почти в ничто. Через месяц то же самое сделали в Азии с некоторыми участками Хингана и Саян. А еще через месяц в тундрах Сибири уже зацветали робкие цветы и лились теплые ласковые дожди, а вслед за теплом гнались люди, летели аэропланы, двигались тяжелые поезда и глубоко в землю вонзались фундаментами тяжелые корпуса заводов. Вогулов командовал миллионами машин и сотнями тысяч техников. В бешенстве и неистовстве человечество билось с природой. Зубы сознания и железа вгрызались в материю и пережевывали ее. Безумие работы охватило человечество.

Наведений уривок, здається, коментарів не потребує; хібащо — легкої коректи: “безуміє бєлой горячкі охватіло автора”… Або щось таке. Але, низку запитань тут поставити можна. Навіть — враховуючи білу гарячку. Куди, наприклад, поділися люди, що населювали Карпати? Бо навіть О. Солженіцин писав про якихось “карпатороссов”, яким зіпсували їх бездоганну російську мову підступні австріяки, — пам’ятаєте? Так, чи хтось взагалі їх питався? Або, — які саме країни змітав “ураган” Вогулова? — які острови заливав океан? — чи може там жила сама буржуазія, без пролетаріату?

Але, чи варто взагалі про щось розпитувати психічно хвору літературу психічно хворих читачів?

Невилікувальну олігофренію російської літератури, з самих різних боків демонструє невеличке (всього 6 ст.) оповідання А. Платонова “Песчаная учительница”. Сюжет його знову, гранично простий: Марія Наришкіна, двадцяти років, із “глухого, забросанного песками городка Астраханской губернии”, закінчує якісь там курси, та її відправляють до невідомого: “в дальний район — село Хошутово, на границе с мертвой среднеазиатской пустыней”. Зауважимо, що “срєднєазіатскіє пустині” лежать за Каспійським та Аральским морями, та від Астрахані до них десь більше як 1000 км. (по прямій), але…

дрібниці.

Село Хошутово, ясна річ, російське та розташоване, одним із багатьох, — з невідомими цілями та в якомусь явно невластивому місці. Де воно й ледь животіє, але… що ж тут поробиш, — треба ж якось “осваівать новиє русскіє землі”. А власне кажучи — чужу пустелю.

Она увидела селение в несколько десятков дворов, каменную земскую школу и редкий кустарник — шелюгу у глубоких колодцев. Колодцы на ее родине были самыми драгоценными сооружениями, из них сочилась жизнь в пустыне, и на устройство их требовалось много труда и ума.

Перервемо на мить нашого оповідача, відмітивши, що потрібного, одного та другого, було як завжди — далеко не в достатку. Тому

Хошутово было почти совсем занесено песком. На улицах лежали целые сугробы мельчайшего беловатого песка, надутого с плоскогорий Памира.

Перервемося знову, щоб відмітити суту дрібницю: білих (або навіть “бєловатих”) пісків у відомій нам Середній Азії — немає, а “плоскогорья Паміра” — скуті вічним льодом, а не посипані піском. Не так воно важливе, але є характерне для загальної компетенції автора та літератури, яку він репрезентує. Таке собі, невігласне барське нехтування дійсністю.

Хто знає, в чому тут справа, чи то в лікбезі погано вчили географії та природознавству, чи то лінь до книжки зазирнути… Але — продовжимо:

Песок подходил к подоконникам домов, лежал буграми на дворах и точил дыхание людей. Всюду стояли лопаты и каждый день крестьяне работали, очищая усадьбу от песчаных заносов. Мария Никифоровна увидела тяжкий и почти ненужный труд, — потому что, расчищенные места снова заваливались песком, — молчаливую бедность и смиренное отчаяние. Усталый голодный крестьянин много раз лютовал, дико работал, но силы пустыни его сломили, и он пал духом, ожидая либо чьей-то чудесной помощи, либо переселения на мокрые северные земли.

Останнє, наче, — чого вже краще? — на загальне вдоволення повернутись нарешті додому, в Росію, туди — звідки прийшли, але — не можна. Малодухість та дезертирство, бо хто ж тоді буде “осваівать” чужу пустелю? Погано влітку, але й взимку не ліпше.

Наступила ранняя зима, такая же злобная в этой пустыне, как лето. Застонали страшные снежные бураны, перемешанные с колким жалящим песком, захлопали ставни в селе, и люди окончательно замолчали. Крестьяне заскорбели от нищеты.

Відбути, однак, додому, віддавши пустелю — пустельникам, нікому не спадає на думку, та вчителька вирішує боротись: іде по допомогу *до окроно*. Грошей або допомоги там не дали (як і досі), а дали книжки та порадили самій “прєподавать пєсчаноє дєло”. Одне слово, в котрий вже раз перевалили все на отой універсальний російський “пєрдячій пар” (О. Солженіцин). Але, невдовзі “пєсчаноє дєло” зсунулося, принаймні, з мертвої точки: піднявши на ноги місцевих ентузіастів, вчителька вдень та вночі садить навкруги Хошутова шелюг та сосну.

Висліди — не забарилися.

Поселенцы в Хушутове стали жить спокойнее и сытнее, а пустыня помалости зазеленела и становилась приветливее.

А, так — подумати, чому це, власне, — “ситєє”? Бо ні шелюг, ні сосни наче не їдять. Значить — секрет автора. Але, загальний благобут не минув і вчительки, засновниці протипіщаної благодаті:

Мария Никифоровна пополнела, несмотря на заботы, и еще больше заневестилась лицом.

Чи “нєвєстілась” була вона й останніми частинами тіла, автор нас не сповіщає, але й “нєвєстеніє ліцом” іде на марне. Бо Марії передписане автором громадське покликання, й не більше. Отже, поки все йде добре, але приходить і час випробування, — йдуть

кочовики, аборігени, місцеве нещастя, про яких — за клопотами навколо “пєсчаного дєла” якось підзабули. Вони ще існують, споконвічно існуючи в пустелі, та тепер, на відміну від минулих “інородцєв” (цей славний термін відродиться тільки наприкінці XX ст.) іменуються з повагою: “нацмени”. Не гірше від яких–небудь закордонних бушменів. Кочовики не прийшли навесні, коли в пустелі ще щось там росте, а спізнились; так було потрібно авторові, без цього й сюжету не вийшло би. Це сталося в серпні:

… когда вся степь выгорела и зеленели только сосновые и шелюговые посадки, случилась беда.

“Бєда”, це й є прихід корінного населення, як їх іноді називали потім, або нацменов, як іменували тоді.

Безветренная в этот час степь дымилась на горизонте: то скакали тысячи коней кочевников и топтались их стада. Через трое суток ничего не осталось ни от шелюги, ни от сосны все обгладали, вытоптали и истребили кони и стада кочевников. Вода пропала: кочевники ночью пригоняли животных к колодцам села и выбирали воду начисто.

Ви ще не забули, сподіваюсь, що за непорушними канонами “россійской словєсності” — кочовики завжди переміщуються “нєісчіслімимі ордамі”, полишаючи за собою, як та сарана, — голу землю? Або — буває й гірше — “трупи та згарища”.

Так само й тут; дослівно.

Авторові, як і його співбратам по перу (а так само — читачеві), є абсолютно невідомою купа важливих відомостей про кочовиків. А разом і те, що кочують вони степом не як сарана, мільйонними зграями, а невеличкими родами, але… Як у подібній літературі дотримуватись реалій, то зникнуть, як болотна калюжа на гарячому сонці правди, більшість її виссаних із пальця сюжетів. Невідоме йому й те, що жодна отара ні шелюга, ні соснової голки їсти не стане, та… багато, багато іншого.

Побачивши таку пошесть учителька “с молодой злобой пошла к вождю кочєвніков”, бо ж усяка земна тварь мусить мати “вождя”. Бо як це можна: без “вождя”? “Вождь” марно намагається виправдатись.

— Все равно вы негодяй! — сказала Нарышкина. — Мы работали три года, а вы стравили посадки в трое суток… Я буду жаловаться на вас советской власти и вас будут судить…

“Вождь”, однак, теж не дає пошити себе у дурні, за словом до кишені не лізе та б’є в найболючіше місце, нижче поясу, натякаючи на хитке правове положення “обустроітєлєй” пустелі, знахабнів остаточно:

— Степь наша, барышня. Зачем пришли русские? Кто голоден и ест траву родины, тот не преступник.

Учителька про себе подумала, що “вождь умєн”, хоч нікому про це, природньо, не сказала “і в ту же ночь уєхала в округ с подробним докладом”, — як це у них називається: “сігналізіровать”.

Там, в окрузі, з нею розпорядилися мудро й державно: “пєрєбросілі”. Так, так — “пєрєбросілі” до Сафути:

Тоже село, только там селятся не русские переселенцы, а кочевники, переходящие на оседлость.

Навіщо воно кочовикам “пєрєходіть на осєдлость” та чи бажають цього вони самі, це питання якось не дискутується, але… Сафута — то зриме свідоцтво грунтовних змін.

І дійсно, раніше, в тій “Россіі, что ми потєрялі”, до Хошутова відрядили б сотню казаків, та ті й розпорядилися б із кочовиками, які не знають свого місця, — як треба. Ну, хоча б так:

Помню я еще Давыд Мартемьяныча… Вот усмирял кыргыз, ай, ай! Бывало, чуть что — берет сотню казаков, айда в степь на аулы… Он посмотрел на меня, и в старых глазах мелькнул огонек. Так они чего делали, кыргызы то… Видят — беда неминучая, сами кто уж как может измогаются, а ребятишков соберут в какую ни есть самую последнюю

кибитченку, да кошмами заложат… Значит — к сторонке… Ну, казаки аул разобьют, кибитку арканами сволокут, ребятишки и вывалются, бывало, что тараканы… — И что же? — Да что: головенками об котлы, а то и на пики…

Старик говорил просто, все улыбаясь тою же старческой улыбкой… Ветер слегка шевелил седую бороду и редкие волосы на обнаженной голове казачьего патриарха… И при этом — взгляд настоящего праведника.

Оце — дійсно “усмірєніє”, або — як хочете на новий зразок: “освобождєніє”, за всіма ознаками. А можна — і як сьогодні: “навєдєніє констітуціонного порядка”.

Але, то ще були не ті часи, для чогось подібного може й сил малувато, то й незручно передчасно розкриватись, а от

Если бы вы, Мария Никифоровна, поехали в Сафуту и обучили бы осевших там кочевников культуре песков, тогда Сафута привлекла бы к себе и остальных кочевников, а те, кто уже поселился там, не разбежались бы. Вы понимаете меня теперь, Мария Никифоровна?.. Посадки же русских поселенцев истреблялись бы все реже и реже… Кстати, мы давно не можем найти кандидатку в Сафуту: глушь, даль — все отказываются. Как вы на это смотрите, Мария Никифоровна?

Марія Никифорівна замислилася — “нєвєстіться” тепер прийдеться по кінець життя. В Хошутове — диви й спіткався б який не є “возгрявий мужічонко”, примітив би “ліцом занєвєстєнную”, а в Сафуті ж — самі “нє наші”! Вона коливається, але великою є одвічна спокуса російського месиянства — навчити за книжками людей пустелі, — пустелі (рівно нічого в цьому не розуміючи) та вона погоджується: раз потрібно заради піщаної справи — буду дівкувати!

Потом Мария Никифоровна второй раз вспомнила умного спокойного вождя кочевников, сложную и глубокую жизнь племен пустыни, поняла всю безысходную судьбу двух народов, зажатых в барханы песков, и сказала удовлетворенно:

— Ладно. Я согласна.

Другий з двох народів у барханах тут, як то кажуть — ні до чого, ніхто його сюди не запрошував, але спробуйте переконати в цьому автора, Марію Наришкіну та… всю останню Росію; не переконаєте ніколи. Поручуся. Нагородою Марії, моральною — ясна річ, що якось компенсує її дожиттевє тепер “нєвєстєніє”, залишається прощальне речення завокроно:

Вы, Мария Никифоровна, могли бы заведовать целым народом, а не школой.

Тут нагадаємо тільки, що на всіх охочих в Росії завідувати народами — народів може не вистачити… Та й взагалі… бо сучасна Росія живе сталінським принципом: “Нет народа — нет проблемы!”

КІНО ЕЙЗЕНШТЕЙНА

Ми творимо нові форми нічим друга природа, увічнюємо молодість, затримуємо образ, котрий в природі змінюється або гасне за хвилину, вхоплюємо та розрізнюємо миттєві незауважальні порухи та полишаємо їх — таємничі очам прийдешніх поколінь.

Наш огляд культури був би неповним, якби ми оминули таку важливу частину сучасної культури, як кіно. Пригадайте тільки, якого значення надавав йому Ленін.

Нема чого сушити собі голову проблемою, яке місце займає в світовій культурі українське кіно. Такої проблеми просто немає, воно є та буде, та нема тут причини відразу пригадувати Олександра Довженка (1894–1956), бо попри його великий внесок — українське кіно ніяк не вичерпується ним. Бо був іще Іван Кавалерідзе перед та Сергій Параджанов після; були й інші. Був і Євген Славченко (Ежен Деслав, 1895–1966).

Він був дипломат за фахом та представляв свою нещастиву країну — Українську народну республіку (УНР) на конференції у Версалю 1918, але… В екзилі він і присвятив себе справі кіно та починав цю працю не з кимось там, а з Абелем Гансом у Франції, допомагаючи йому знімати славетного “Наполеона” (1927).

В свою чергу, у нього — українського митця на екзилю, розпочинали свій шлях такі люди світової слави, як Луїс Бунюель, Марсель Карне та Альфред Ціннеманн. Це він, разом із А. Гансом, Ф. Лангом та Л. Бунюелем, — був людиною світового кіно–авангарду. Його фільм “Фантастичні візії” — не має ні героїв, ні сюжету, але скарби каталонської архітектури, середньовічні сади Генераліфе в Гранаді, портали Севільї та арени іберійських цирків, — сполучені там із витягненими з дійсності абстрактними мотивами в такий спосіб, що відірватись не можна; там є й матадор Манолете, є й великий з великих — Сальвадор Далі…

Він був не тільки режисером, але й визнаним теоретиком кіно та телевізії.

А що ж — російське кіно?

Йому створювали славу багацько людей, мало — не хто завгодно.

Українці Андрій Тарковський та Сергій Бондарчук привнесли до нього немало із власного українського світосприйняття та світогляду; один — типово кунктаторську роздумливість над буденними явищами світу; другий — весь барвистий спектр українських емоцій. Працювали євреї — Г. Козінцев, Л. Рошаль, М. Ромм та інші, теж вносячи своє, національне та неповторне. Плідно працювали литвини та грузини. Плідно працювали, бувало, й росіяни.

Ми розглянемо тут тільки одного. Не росіянина, але — можливо, найбільш російського з них.

Сергій Ейзенштейн (1898–1948) вважається коріфеєм совєцького кіномистецтва. Він там вивищується один, як той Сталін серед членів Політбюро: нема йому рівних. Та — не тільки. Заглянемо, що пишуть про нього в такій собі малій чеській кіноенциклопедії, якої видано 1988 року, тобто — через три роки по об’явленні “перебудови” та “гласності”. Але, все там покищо — відбірно совєцьке:

Класик совєцької та світової кінематографії, досі напевно найгеніальніше явище поміж кінорежисерами. В образовому складенні своїх творів сполучив архитектонічний досвід та художній талант.

Непогано, чи не так? — далі читаємо:

Уславився своєю теорією монтажу атракціонів, заснованою на зіткненні вражаючих образів, змістовно незалежних на вигляд, а саме тому набуваючих нового значення. Ця теорія виходила з досвідів Л. Кулєшова та праць Д. Гриффіта, на неї вплинули практика модерного російського театру та знання психології.

Отже… щось таке — зобов’язує. А тому й подивимося, а що ж він там такого напрацював?

— отой… “найгеніальніший”…

Фільм “Броненосец Потемкин” (1925), що наробив був аж так великого галасу в світі — зроблений навіть цілком добре, але — чи такий вже він шедевр, що й порівняти більше нема з ким? Навряд. Його аномальний успіх пояснюється радше двома обставинами.

1. Чи не виключно розважальним характером європейського та особливо американського кіно по Першій світовій війні. Щось справжнє робилося тоді лише в Німеччині або у Франції. А на тлі цих нескладних чаплінських, фербенксівських чи яких там іще виглупів, — добрий та дійсно драматичний фільм повинен був дійсно вражати.

2. Модою на все совєцьке (тобто — російське) після 1917. Не забудемо, що більшовикам та їх численним поплічникам на Заході вдалося надобре ввести світ в оману, обдурити мало не всіх. Видати свою тоталітарно- кримінальну владу за “строітєльство соціалізма”. Давно знайомого Європі. Одне слово: “Ах, еті русскіє опять удівілі мір!” Що ж, чим глупіша людина, тим легше буває її здивувати…

Справа в тому, що більшовицька Росія, аж до самого розпаду Третьої імперії, — не втрачала надії на троцкістську “міровую рєволюцію”, на світ під брудною п’ятою Москви. Існує красива байка, ніби Троцкого не любили на Заході тому, що — от, він за “світовую революцію”, а от Сталін він добрий, він за “построєніє соціалізма в одной отдєльно взятой странє”. Дурниці це все, просто й там — так само, поважали не розум, не добро, не моральність, а — силу.

В той час, як для власного народу й звичайний шмат хліба був розкішшю, Москва витрачала шалені гроші на моральне розкладення світу та на купівлю західної інтелігенції, яка не так і дорого коштувала: на різних там ромен роланів та бернардів шовів…

От, саме вони й робили рекламу всьому совєцькому; за совєцькі ж гроші (тобто — за наші з вами). Часом — і за тарілку (безкоштовну!) “русской ікри” (звичайна осетрова). Пригадайте, хоча б, що відповідала ота літературна шльондра — Бернард Шов, коли його запитували 1933 про “голод в Россіі”: “Який голод? — мене частували там такою ікрою, якої й у Рітца не знайдете!” Що ж, в чомусь і він був правий: в Р ос і ї — голоду дійсно не було… був на Україні.

Після “Потемкина”, “визнаного (ким саме? О. Б.) найкращим фільмом світу”, Ейзенштейн знімає до 10 річниці більшовицького перевороту фільм “Десять дней, которые потрясли мир” (1927) та “Генеральная линия” (1929). Але, цього разу він — кажуть, дечого перебрав зі своїми “атракціонами”, та заробив лише сувору совєцьку критику; мабуть — як звичайно: за “формалізм”.

Він, як ніхто інший, втілив в собі служальське, холопське єство збільшовиченої російської інтелігенції: старався прислужитися якнайліпше, а виходило… не те! Ця трагічна розбіжність переслідуватиме його все життя. Та — хіба тільки його? Бо пристосовуватися теж треба вміти… не надто лізти в цьому зі шкіри…

Потім, певний час його не чути. Він зайнятий якимись там аферами в Мексиці, про які й досі мало що відоме. В цьому він мав допомогу з боку людини, про яку теж важко сказати щось добре — бездарного американського письменника та переконаного соціаліста Ептона Сінклера.

Отже, що саме він там робив — ми не знаємо, але — кажуть, багацько знімав, хоч цього, здається, ніколи нам не показували. Настільки багато, що став навіть (втім — зауважимо, тільки в Союзі) — “батьком мексиканського кіно”. Дивні справи… просто тут, поруч із Мексикою, стоїть Голлівуд, так би мовити, визнана столиця світового кіно, а по батька — аж за океан посилають!

Дещо можуть прояснити тут справи — дві обставини. По–перше, це було вже в ті часи, коли за кордон просто так собі, будь–кого, — не випускали. Отже, він був у Москві, принаймні, в довірених особах (навіть після суворої критики). По–друге, не забудьте, чим була Мексика всього десяток років перед тим. Незабутні часи Панчо Вільї та Еміліано Цапати, — іще пам’ятали по всьому світі. Безперечно, більшовики не могли не цікавитись — а як же там стоять справи сьогодні? — а чи не можна там чогось підпалити? Та ще й поруч із “цітадєлью капіталізма” — Сполученими Штатами.

Почати звідти, з неостиглих іще вуглів, роздмухувати “пожар міровой революції”. Правдоподібно, тоді для Сталіна Мексика була такою ж спокусою, як через тридцять років для Хрущова Куба.

Так, чи не була це місія саме такого характеру?

До речі, хто їздив за совєтів за кордон, добре пам’ятає, що навіть коли він не отримував ніякого там “спєцзаданія”, все одно, мусив по поверненні писати деталічний звіт про своє перебування “там”, шпигунське повідомлення для КГБ: де був, що робив, що бачив, із ким спілкувався, та про що йшла розмова. Потім, коли Союз пішов у минуле, цей звичай (чи обов’язок) якось зник сам по собі. Але, в середині березня 1995 голова адміністрації президента Росії, Сергей Філатов, — офіційно відновив цю добру булу шпигунську практику російського КГБ. Принаймні, для тих, що їдуть офіційно. Так повертається “дємократіческая Россія” на кагебешні “кругі своя”. Як той пес в “Еклезіасті”, що повертався до власної блювотини…

Але, час рухається та наступає друге по жовтневому перевороті загально народне нещастя — колективізація. Для визнаного в світі майстра кіно — це новий привід розкрити себе — прислужитися більшовицькій владі, та він знаходить свого героя. Цілком достойного себе — піонера Павліка Морозова.

Цей останній, піонер, що доніс на батька “куркуля”, — повноправний історичний герой Третьої імперії (яка імперія — такі герої, що поробиш!) вигаданий (бували й такі!) чи невигаданий, але офіційно визнаний. Герой совєцької літератури. Принаймні, повнометражну поему “Павлик Морозов” написав десь на початку п’ятидесятих поет Степан Щіпачев. З його приводу, цього сумнівного героя, була якась там невеличка метушня наприкінці п’ятидесятих, але… Час довів, що нова Росія ладна пожертвувати Леніним вкупі зі Сталіним, та тільки не розлучатися з Павліком. Бо вони — що мають сумніви — люди нові, а доносити в с і х росіян на всіх, — зобов’язав іще, як ми бачили, “вєлікій рєформатор” Петр І. Отже, національна традиція, як би там не було; а вона — зобов’язує.

Пізніше, в ліберальні часи склали байку про те, що Павлік на батька не доносив, а всього тільки виступив проти нього на суді (!). Це вже було розраховане на кінцевих дурнів, бо всі знають, що навіть “врагов народа” судила “тройка” та за пару хвилин, жодних там “виступів” не вислуховуючи. А вже “кулаков”… на тих і “тройкі” не потребували, обходились… Але, враховуючи загальне дологічне мислення, такій версії можна не дивуватись.

А щодо Павліка, то керівництво “Всесоюзной піонерской організації” (ім. В. І. Леніна!) — постановило підтвердити рішення 1955 та вписати його до “Почетной книги”. Як невмирущий зразок для всіх майбутніх піонерів донощиків.

Втім, що це, які там доноси! Адже, ще на ХУ партз’їзді В. В. Куйбишев казав:

И вообще, приемлимо ли слово "донос" к заявлению члена партии, в котором заключается предупреждение партии о каком-либо неблагополучном явлении в той или другой организации? Я считаю, что это не донос, а сообщение, являющееся обязанностью каждого члена партии.

Однак, пропонований термін “сообщєніє” — якось не прижився. Життя випрацювало свої, красиві та благородні позначення для цієї паскудної справи: “сігнал” (найвживаніше для доносу вусного), або “матєрьял” (для доносу писемного). Шляхетні евфемізми несмертельної російської езопівської мови…

В роки перебудови для Павліка запропонували нову ролю — жертви нелюдського режиму (замітка в королеві брехні, більшовицькій “Правде” від 6.12.1990), це була відповідь на чергове перебудовне загострення критики на адресу маленького патріота. Що ж, можна й так; бо й сам “вєлікій Сталін” був, якоюсь мірою, — теж жертвою нелюдського режиму (при його безпосередній участі створеного).

Цікаво та надто симптоматично, що ніхто досі, здається, так і не потурбувався вияснити, — а чи існував він насправді, отой Павлік Морозов?..

Але, Ейзенштейн потрактував Павліка як належало, та 1935 завершив фільм “Бежин

луг”, відверто укравши назву одного з оповідань І. С. Тургенєва. Однак, на нього чекало чергове розчарування — фільм не пішов на екрани. На автора це справило вбивче враження, бо людиною він був настільки ж боягузливою, як і переповненою служальства.

Правда про сталінську епоху — не дуже відома, та схоже — такою й полишиться. Бо поміж нами та нею досі стіною стоять не покарані та не винищені “соратнікі Лєніна і Сталіна” — злочинці проти людства, минулі та майбутні. Однак, можна думати, що тут до справи втрутився Сталін. Брехнею він ніколи не гребував, та й сам брехав — не одного разу, але… він мав добре чуття на явну фальш, він любив, щоб все було, як не в міру, то принаймні — правдоподібне. За непомірну, надто вже імпозантну брехню він змістив із Інформбюро підчас війни С. Лозовского. Мабуть то він і відчув тут відвертий, боягузливо холопський перебор. Для Ейзенштейна це стало великим ударом; він мусив кинути всі сили щоб якось виправдати себе в очах влади, у суворих очах “вождя і учітєля”. Бо ж невблагано наближався 1937…

Його врятував та дещо реабілітував патріотичний антинімецький фільм “Александр Невский” (1938). Робили його в такому великому поспіху, що й зими не дочекалися: зимові сцени ляпали влітку, замінивши сніг на сіль. Музику до фільму написав О. Прокофьєв, який тільки но повернувся додому. Йому, здається, відправили до ГУЛАГу дружину, якусь там, бува, не аргентинську шпигунку. Отже, йому теж потрібно було терміново реабілітуватись.

Цим разом — все було гаразд: державна премія, народна любов; нарешті…

Враження від “Александра Невского” — нелегко описати; воно якесь мішане, двозначне. Щось: оце, оце, — є добре, але… Але — в цілому — воістину, це був початок того, що вже по війні критик Гурвіч, що довго терпів, — назвав “мультіплікаційним епосом”. Він, нічого не передчуваючи, зробив це безпосередньо перед лихою годиною “космополітізма”, та — на власну ж голову.

Саме так: мультіплікаційний епос; поготів — партія Олександра — не для черкасівського цапового тенорка, ріденького та гугнявого: вона для доброго баритона або баса.

До того, — оті шоломи на зразок “будьоновкі” (яка, в свою чергу, проектувалася на кшталт шолома) з непомірно високими верхівками. Влучним ударом по такій верхівці можна легко зламати шию, — подумали б

про це, панове! Подивилися б на тюркський прототип — зразок; може й менш декоративний, та зате набагато безпечніший. Одягнене в ці шоломи бородате, заросле по самі очі “ополчєніє” — виглядає дикувато та смішно. Зауважимо, що справжні новгородці, громадяни європейської республіки, — стриглися та голилися як годиться. Не нагадували ні в чому диких московітів.

Фільм є — дослівно, просякнутий тугою за силою, та багатирством, та вже це є дещо смішне. Бо така туга — є суто московською, колоніальною. А древній слов’ янський Новгород покладався не тільки й не стільки на силу, а й на розум: як з отими німецькими лицарями. Це було велике місто, місто дипломатів. Бо це ж він, Олександр, став чи не до нашестя монголів, невідомо як, — кровником–побратимом Сартах–хана, сина Бату. А у монголів таке побратимство важило чи не більше від справжнього рідства.

Однак, фільм якось такось зробив своє, на час реабілітував свого автора.

Але, дивно, як Бог все життя грався цією людиною, — менше як через рік антинімецькій фільм прийшлося відправляти до комори: в серпні 1939, по пакті Молотова–Ріббентропа, виявилося, що ми — щирі друзі! — “да здравствуєт солнцє, да скроєтся тьма!” На час наш невдаха знаходить собі притулок у “Большом театре”, та знову на патріотичному грунті: зі “псамі–рицарямі” ми тепер на час є друзі та треба їх частувати операми їхнього ж патріотичного композитора Ріхарда Вагнера. До цього дістали десь і справжнього німця, дирігента Курта Зандерлінга, якого чи то забули репресувати 1937, чи то тимчасово випустили.

З цього приводу потрібно зробити невеличкий відступ. Дійсно, — навіщо було для постановки опери в столичному театрі — запрошувати відомого кінорежисера? Приводи для цього, однак, були; бо справа була — понад складна. Тут і слід пригадати, що опери Вагнера ніколи не користувалися популярністю в Росії, та зовсім не тому, що їх би не

стали слухати, ні.

Коли оглянути оперний репертуар Росії — нам, по–перше, впаде у вічі його надто невелике розмаїття. А подруге, майже весь він обмежується музикою минулого століття. Виключаючи, ясна річ, такі совєцькі новації, як там “Декабристи” Ю. Шапоріна, де окремих постатей розрізнювано не так за їх музичними характеристиками, як за вусами або бородами; та “Тихий Дон” І. Дзержінского, про якого вже й взагалі годі щось казати.

Весь цей репертуар був нескладний музично та пояснювався непрофесійністю та недосконалістю театральних ансамблів, навіть таких, як “Большой театр”. Тобто, — добре знайомою нам *відсталістю.* Німецький композитор Ріхард Штраус (1864–1949) відносився до модерністів, хоч і спирався на традиції, — Г. Берліоза, Ф. Ліста та Р. Вагнера. Написані ним опери “Саломея” та “Електра” вражають драматичною, складною та барвистою музичною тканиною; нелегкі для виконання. Прем’єра “Саломеї” відбулася 1906 року в міланському театрі “Ла Скала” та до цього придалася наша Соломія Крушельницька (1872–1952), яка блискуче виконала складну партію Саломеї. А через три роки — 1909, в тому ж театрі та на прохання автора — й партію Електри. Для неї, українки та співачки світової слави — жодні такі труднощі просто не існували. Поготів дирігентом був її добрий приятель, Артуро Тосканіні (1867–1957).

Один із булих дирігентів “Большого”, здається — Похітонов, в своїх спогадах описує, як там і собі, ще перед війною, хотіли поставити “Саломею” Штрауса. Якось–такось вдалося упоратися з оркестром, але співаки… їм так і не судилося піти далі перших сторінок партитури: не тим був фаховий рівень, не тою була музична культура. А там були й “заслуженниє”, були й “народниє”…

Вагнер був не такий важкий для виконання, але й тут були свої труднощі: потрібні були непересічні вокальні дані та витривалість, — опери були досить довгими. Але, за допомогою Ейзенштейна якось подолали труднощі та щось там поставили, здається, — “Валькирій”. Але — на тобі, — наступила “Вєлікая Отєчєствєнная” та бідолаха Вагнер — німець до шпику кості, знову попав у немилість.

Дещо оговтавшись від чергової несподіванки долі, наш герой мужньо приймається за того, хто вже нізащо не видасть, не підведе, — Івана ІУ “Грозного”. До речі, це останнє — ніде й ніколи так не перетлумачують. Всіма мовами пишуть просто — “Жахливий”, що ближче істини. Чому саме вибирає його? — на це неважко відповісти. Бо більшої самодержавної паскуди в російській історії — просто не існує. А значить? значить він і є герой з героїв; більшого немає. Як щось там і недотягне режисер — за нього це зробить самодержавний мерзотник.

Щоправда, можна було “пойті другім путєм”, наслідувати М. Чіаурелі, або М. Булгакова, який свого часу надумав був писати про самого тов. Сталіна (хоч той, здається, і не дозволив). Але, на це Ейзенштейн, схоже, не насмілився.

Перша серія (1944) вийшла навіть добре, хоч і не без зауважень, але друга (1947) — у прокат не пішла. На автора ця чергова поразка вплинула так, що він невдовзі помер від інфаркту, так і не зумівши догодити начальникові — “вєлікому Сталіну”.

Фільм розпочинається коронуванням Івана IV царем та роздумами вголос іноземних послів про те, що цього, ніби, — “не визнає Європа”, якій — ви же знаєте: тільки й світу в очах, що заздрити Росії. Хтось цідить крізь зуби: “сільним будєт — прізнают!” Ось вам вона — друга “русская ідєя” — “сіла єсть — ума нє надо!” Та сама ідея, що насамперед перетворила Росію на пастку для самого російського народу. В першу чергу.

Зауважимо, що всі ці розумування — є чистий вимисел на рівному місці. Просто тому, що першим коронувався не князем, а “царєм всєя Русі” — Іван III; з приводу ж цієї події — жодних там визнань чи невизнань бути не могло — їм, чи не все одно: цар, не цар? Справа внутрішня…

Добре підстережений в фільмі й основний принцип російської агресії, принцип вагадла: здобуте на сході повертати на агресію проти заходу, а набуті там військові досягнення — проти сходу. “С востоком покончілі — тепер на запад!” — верещить Іван своїм гугнявим черкасовським тенорком цапа, взявши Казань.

У фільмі знайшла свого втілення й тисячолітня “русская ідєя” — “хто не з нами — той

ворог”. З ким “із нами”? — то вже інше питання. Говориться, незмінно, від імені “русского народа”, а як він “бєзмолвствуєт” та цьому не заперечує, то значить погоджується.

Чуємо й стандартно ідіотичну аргументацію, ту саму, що й в офіційній російській історії: верхів’я “нашіх рєк” у нас, значить… Значить — треба брать і все останнє, а як при цьому не можна не набути верхів’їв якихось інших рік, то… А як ніхто свого так просто не віддасть, отже… добувати агресією. Як і робили.

Але, заради чого воно, це все? — заради чого всі ці гори трупів, що тягнуться чередою через сторіччя, трупів чужих та власних? Психічно нормальній людині цього не збагнути, хоч офіційна версія є.

“Раді русского царства вєлікого!” — незмінно проголошує Іван, якомога вирячуючи очі; як наприкінці першої, так і наприкінці другої серії фільму. Добре, нехай і так буде. Але, тоді поставимо наступне запитання: а воно навіщо, оте “царство вєлікоє”? Бо достеменно відоме вже всім і давно, що ніхто й ніколи в цьому “царствє вєліком” — не жив життям, достойним людини. Ба, навіть сам Іван — бувало, піддавався манії переслідування та марив збігти до Англії (!).

Так от, вимагаємо чіткої та ясної відповіді: кому тоді та навіщо потрібна Росія? — “русскоє царство вєлікоє”?

Найменше у фільмі на висоті — акторська гра. Мабуть саме тому, що відповідальність дуже велика. Дієві особи не мовлять, а проголошують, провіщують, без жодної потреби вирячуючи очі та обертаючи ними. Не за необхідністю, а так; щоб залякати, чи як? Найбільш дурний та ходульний стиль, який тільки може бути. В “Александре Невском” він тільки розпочинається становленням, як би мовити, а в “Иване Грозном” досягає свого завершення.

Дивно, але переглядати фільм “Иван Грозный”, це — до деякої міри уходити в минуле. Бо як зняти звук, він не відрізнятиметься чи — мало відрізнятиметься від тих фільмів початку російського кіно, славетної студії (чи радше “фабрікі”?) Ханжонкова. Ті самі підкреслено виразні гести, те саме витріщування очей.

КУЛЬТУРА ДОНОСІВ

Бди!

Незабутній Павлік Морозов, із яким ми дещо познайомились у попередньому розділі, — то лише часточка великого цілого, як то кажуть — тільки верхівка айсберга. А ним самим є донос як рушійна сила (або одна з них та не остання) російського суспільства.

Особливість його, як ми вже в цьому неодноразово переконалися, полягає на тому, що це — *антисуспільство.* Тобто те, що в звичайному суспільстві буде правим — там буде лівим; що додатнім — у них буде від'ємним, і навпаки. Як віддзеркалення в люстрі.

Це означає, що коли людське суспільство працює на засадах моралі (ну, не дослівно, — приблизно, загалом), то це працює на тому, що є маргінесом нормального суспільства; порушеннях нормальних принципів моралі. Якщо звичайне суспільство працює на здоровому глузді та ініціативі, то антисуспільство засновується на якомога більш безглуздій *ідеї,* найвище цінує невігластво та глупоту своїх підданих, а також їх незаперечну покірність, безініціативність ("нє висовивайся!"). Тобто, як бачите, саме на тому, що в нормальному суспільстві вважається маргінальним, а значить — небажаним.

В числі таких явищ почесне місце займає донос. Антисуспільства будуються імперіями, отже…

Почесне місце він займає іще в Римі. Там були вироблені такі принципи його існування, як легальність доноса, винагородження донощика частиною майна його жертви та нарешті, — інститут оплачуваних донощиків. Початок християнства знаменує й розквіт політичного доносу. Схоже, що тоді мав місце навіть доносительський колапс, бо є відомий лист імператора Траяна до намісника Бітинії Плінія Молодшого, де він рекомендує не приймати до уваги *анонімних* доносів.

В "другому Римі" — Візантії, донос теж був на почесному місці, як пише нам дослідник:

Доносы и клевета были будничным явлением и даже получали теоретическое оправдание: считалось, что порицание, пусть несправедливое, способствует улучшению человеческой природы.

Теж там зустрічаємо й те, що було нормою Росії часів Петра: раб міг донести на пана та отримати за це волю та частину панового майна.

Звідки починається донос в Росії — важко сказати, але на службовий рівень його підняв іще в Москві Іван Каліта (1325–1340), завівши оплачуваних донощиків.

Розквіт доносу наступає в правління Івана ІУ (1530–1584), коли саме за політичними доносами були репресовані десятки тисяч людей. Після нього Боріс Годунов (1598–1605) уводить до практики донощицтва новий елемент:

…была сплетена сложная сеть тайного полицейского надзора, в котором главную роль играли барские холопы, доносившие на своих господ, и выпущенные из тюрем воры, которые шныряли по московским улицам, подслушивали, что говорили о царе и хватали каждого, сказавшего неосторожное слово.

Тут ми, чи не вперше в Росії, бачимо, як влада спирається саме на кримінальне злочинство. Отже, совєцька практика покладатись на "сук", чи то в таборах, чи то на волі, — має давню традицію. Єдине, про що тут можна дискутувати, так це про те, чи є воно свідомим використанням досвіду власної історії, чи стало вже чимось генетичним?

В загальному ж спостерігаємо (вперше?) написане вище, — в антисуспільстві влада спирається на те, що в нормальному суспільстві є небажаним маргінальним елементом: на кримінальну злочинність. Є також підстави вважати, що саме в цей час Москва пережила (перший?) донощицький колапс, коли кожен доносив на кожного, а влада дещо розгубилася: кого хапати першим?

Оргії донощицтва поклав край лише Дмітрій Самозванєц, — чи не єдина достойна

людина на російському престолі за весь час його існування. Навіть історик В. Ключевскій, цілком лояльний до російського самодержавства, погоджується, що “на престоле московских государей он был небывалым явлением” та дещо розвиває цю думку далі:

…богато одаренный, с бойким умом, легко разрешавшим в Боярской думе самые трудные вопросы, с живым, даже пылким темпераментом, в опасные минуты доводившим его храбрость до удальства, податливый на увлечения, он был мастер говорить, обнаруживал и довольно разнообразные знания.

Потім, коли ситуація “Смутного врємєні” стабілізується на Романових — донос не пишно, але стало квітне, роблячи свою велику справу за нового тоталітаризму (а як же? — пам’ятаєте: “нє пєть, нє плясать, рукамі нє плєскать!”), своєчасно сповіщаючи владу про різного роду порушників тоталітарного регламенту життя.

Величезного поштовху родимій справі доносу — надає великий реформатор Петр I. То був насправді, як потім за совєтів, — зоряний час, золотий вік доносу! Підкреслимо, що Петром I донос в Росії був зведений до рангу чи не найважливішого засобу державного управління. В цьому сходженні доносові допомогло повальне хабарництво та крадійство людей московських.

Дійшло того, що крім цілого штату офіційних “фіскалов” (так він тепер іменувався, цей незамінний фах), був поставлений головний по всьому донощицькому відомству: обер–фіскал.

Указом от 5 марта 1711 г. Сенату предписано было выбрать оберфискала, человека умного и доброго, какого бы звания он ни был, который должен над всеми делами тайно надсматривать и проведывать про неправый суд, "також в сборе казны и прочего". Обер–фискал привлекал обвиняемого, "какой высокой степени не есть", к ответственности перед Сенатом и там его уличал. Доказав свое обвинение, фискал получал половину штрафа с уличенного; но и недоказанное обвинение запрещено было ставить фискалу в вину, даже досадовать на него за это "под жестоким наказанием и разорением всего имения". Обер- фискал действовал посредством раскинутой по всем областям и ведомствам сети подчиненных ему фискалов. Так как по указу каждый город должен быть снабжен одним или двумя фискалами, а городов тогда считалось до 340, то всех таких сыщиков, столичных, провинциальных и городовых с ведомственными по комплекту могло быть не меньше 500.

Півтисячі, і на всю Росію!

Щоб усвідомити собі лиліпутські масштаби “дєл Пєтрових” — досить останьої цифри. Нагадаємо, що в наш час кількість зареєстрованих постійних донощиків “Штазі” в покійній НДР, — сягала півмільйона. На душу населення це становитиме десь 0,03; в той же час кількість штатних співробітників “Штазі” була десь 0,006. Порівняйте це з петровськими часами, коли на одного громадянина приходилося тільки 0,0001 фіскала! Дрібниця…

Фіскалів завели й там, де їм би — наче й бути не слід, — у духовному відомстві, там вони мали назву “інквізиторів”; хоч головного “інквізитора”, на зразок Торкемади або Геварри в Еспанії, — здається не було. То був тільки початок справи, тому й було таке громіздке дублювання. За совєцьких часів проблему вирішили просто, але геніально: кожен церковний ієрарх був за сумісництвом іще й офіцером КГБ, до патріарха включно.

Але, повернемося до Петра. Оскільки фіскали вербувалися з того ж таки московського антисуспільства, хабарного та крадійного, наскрізь корумпованого, то…

Безответственность фискалов манила их к произволу и злоупотреблениям, которые и не замедлили обнаружиться. Сам обер–фискал Нестеров, рьяный обличитель всяких неправд, не щадивший даже своих прямых начальников сенаторов, верховных блюстителей правосудия, не исключая князя Я. Ф. Долгорукого, служебная корректность которого входила в пословицу, доведший своими обличениями до виселицы сибирского губернатора князя Гагарина, — этот самый воитель правды был уличен во взятках, засужен и присужден к смертной казни через колесование. Древнерусское судопроизводство допускало извет как частное средство возбуждения судного дела, но средство обоюдоострое: подводя оговариваемого под пытку изветчик и сам мог ей

подвергнуться. Теперь донос стал государственным учреждением, свободным от всякого риска.

Як бачимо, в нормальному суспільстві — донос зайвий, в скорумпованому ж антисуспільстві він не виправдовує себе саме внаслідок скорумпованості самих донощиків. Так почала підупадати велика справа Петра, знову ж загублена її виконавцями. Проблеми довелося вирішувати більш радикально, мобілізуючи на славну справу донощицтва широкі народні маси. Донос стає за Петра (“Велікого”) - справою всенародною.

Не ограничивая доноса кругом должностных отношений, законодательство Петра пыталось вывести его на более широкое поле действия. Признавая чин фискала тяжелым и ненавидимым и принимая его под свою особую защиту, Петр хотел создать ему опору в общественных нравах.

Але, оплачувати масового донощика за рахунок казни — було неможливо, а сподіватись на одні патріотичні почуття — марно. Отже, реформатор вирішив прийняти щодо цього низку законів: видавати закони та укази він любив не менше від сучасних російських “реформаторов”.

Ряд всенародно объявленных указов, ополчаясь против грабительства и всякого лукавого посягательства на государственный интерес, призывал всякого чина людей "от первых и даже до земледельцев" без опасения приезжать и доносить самому царю о грабителях народа и повредителях интересов государственных; время для таких доношений — с октября по март; правдивый доноситель "за такую службу" получит движимое и недвижимое, даже чин преступника.

Як бачимо, візантійська практика винагороди донощика майном жертви — збережена повністю, та не тільки. З’явився й новий, цілком оригінальний елемент. Бо йдеться не лише про майно “двіжімоє і нєдвіжімоє”, але й про “чін прєступніка”, на який має право успішний донощик. Це — подальший розвиток старої візанійської практики, та понад цікавий. Бо тепер:

По букве закона крестьянин князя Долгорукого, правдиво на него донесший, получал его усадьбу и чин генерал–кригспленипотенциара; а кто, прибавлял указ, ведая нарушителей указов, не известит, сам "будет без пощады казнен и наказан". Донос становился не для фискала только, но и для простого обывателя "службой", своего рода натуральной повинностью.

Це теж не є для нас, що пройшли школу совєтів, — якоюсь новиною: того ж 1937 силу людей було репресовано саме за таким звинуваченням — знав та не доніс. Більш цікаве тут є дещо інше, та на що чомусь не звертає уваги освічений російський історик. Чин, принаймні, — ми так звикли, пов’язаний з посадою, а ця потребує для виконання службових обов’язків якогось мінімуму знань та умінь, чи не так?

Але — дивні справи! — виявляється, що за законом Петра кріпак князя — крігспленіпотенціара, — міг і сам стати отим, як його? — генерал–крігспленіпотенціаром! Князів, як відомо, двірниками не призначають, та слід гадати, що ця посада (яку при нагоді міг би посісти й неписьменний раб), була досить відповідальною. Отож і подумайте, чи було щось у голові в імператора та його сенаторів, які подібний закон прийняли?

Більш менш очевидно, що рівнісінько нічого не було; вакуум…

Великого розквіту пережив донос за совєтів. Совєцьку владу набагато легше було уявити собі без “совєтов”, ніж без доносів.

В попередньому розділі ми вже посилалися на В. Куйбишева, який вважав донос обов’язком кожного члена партії, хоч і заперечував проти того, щоб цю корисну річ називати власним ім’ям. Таке почесне місце відведене доносу в системі народної влади, в “новом обществе”, призвело до відомого колапсу 1937, коли пропозиція так істотно перевищила запотребування, що влада мала широку можливість вибирати. Для декого це принесло свої наслідки. Абсолютно не ставлячи це в будь–який зв’язок із попереднім, — відмітимо, що в ті роки Б. Мітін з нічого став академіком, а Л. Брєжнєв та А. Косигін, — членами ЦК.

Процвітав донос і на окупованих німцями теренах булого СССР, але — без жодних заохочень з їх боку, навіть — навпаки. Бо це дратувало слідчих гестапо, які хутко зрозуміли, що за цією повінню доносів — майже нічого істотного не криється, але службові обов'язки примушували, вимагали розібрати кожний папірець, який би марний він не був. Ті з них, хто перед тим працював в окупованих європейських країнах: Голандії, Норвегії, навіть — Югославії, — свідчили, що там кількість доносів на душу населення — була на порядки нижче!

Непогане свідоцтво могутності впливів великої російської культури, культури не тільки острога, але й культури доносів…

Загальнонародне російське захоплення доносом в совєцький період — створило його нове Відродження — Ренесанс, та породило понад своєрідне явище, цілий новий жанр літератури, який можна було б називати літературним доносом.

Совєцька країна найбільше прославилася назовні отим "жєлєзним занавєсом" — залізною куртиною. Створене це було не для закордону, а для нас, та про те, що там за нею творилося — вповноважені були доносити нам всім лише особливо довірені особи, правильніші з правильних, як — скажімо, сталінський агент із особливих доручень Ілля Еренбург, або король совєцьких журналістів Юрій Жуков.

За поставленою більшовиками залізною куртиною існував цілий океан світової культури, на відміну від тих брудних калюжок, що висихали остаточно "под солнцєм Сталінской Констітуціі". Чого там тільки не було! — але… Ми бажали читати тільки пролетарських письменників, які були й там, хоч їх там навпаки — ніхто не читав. Не всі вони, щоправда, були достатньо пролетарськими, щоб задовольнити строгим правилам сталінської цензури. Таких — ясна річ, не перекладали, але рясно на них посилалися, щедро доводячи до нашого відома все, що в них було нерозумного, недоброго та невічного.

Про все це море культури ми могли б і зовсім нічого не знати, та так воно — певно, й було б, якби не могутні електромагнітні хвилі, від яких вже не можна було загородитись, хібащо куполом зі щирого заліза, але… Радіо може донести зміст літературного твору або музики, та — не живопису або фільму.

Ось про все це, що твориться там у них — за залізною куртиною, — нам і писали: різні особливо довірені, близькі до КГБ люди. Про письменників, яких ніхто у нас не міг прочитати, про художників, яких ніхто не міг побачити, про музикантів, та вже з меншою певністю, бо тих можна було й почути. Бо мрія ідіотичної влади про ідіотичне радіо, де "в каждом пріємнікє слишно / "Алло, говоріт Москва!"" — була нереальною. Бо якщо в кого й заводилося власне радіо, то тільки не на те, щоб слухати всім остогидлу Москву.

Писали, однак, і про "буржуазних пісатєлєй". Про яких ми могли б і не мати жодного поняття (без них). Чому? — важко сказати. Щось там їх розбирало, щось тягло за язик. От, все це й становило цілий совєцький жанр літературного доносу: "Ви ж тільки подивіться, що за погані люди! Що вони там у себе безкарно виробляють!" Доносу тому, що жертва, якої паплюжили перед усім совєцьким народом, — так само не мала можливості виправдатись, як не мав її "враг народа" поставлений перед "тройкой".

Особливо відзначився в цьому жанрі згаданий вище Ілля Еренбург, якого це так втягнуло, що він навіть власні спогади написав мало не цілком в жанрі літературного доносу.

На таке літературне доносництво, окрім журналу "Іностранная література", призначеного скласти враження, ніби світова література твориться чи не самими "пролєтарскімі пісатєлямі", — щедро відводили свої сторінки "толстиє журнали", на зразок хоча б того ж таки "Нового мира". Перегортаючи їх, легковірний читач міг би й повірити, що найбільшими на той післявоєнний час письменниками США були не В. Фолкнер та Е. Гемінгвей, а — припустимо, якийсь там Ф. Боноскі або С. Чаплін. А найбільший на Західній півкулі економіст, — то не В. Леонтьев або навіть Дж. М. Кейнсі, а… Герберт Аптекер. Ну, і таке інше…

Втім, навіть і ту ницу комуністичну дрібноту, що ледь зводила кінці з кінцями на не дуже щедрі московські подачки, — ретельно та пильно цензурували. Але, як пригадати, що так само цензурували власних Леніна з Марксом, — то то вже суті дрібниці.

Бо російська культура, це одвічно, — ще й культура цензури.

Про всіх останніх, як ми вже казали — тільки висловлювались, не надаючи слова їм самим, застерігаючи проти них, хоч і застерігати не було потреби — вони все одно: були недосяжні.

Ознайомимося дещо з тим, що є під рукою, великим літературним доносом такої собі Анни Караваєвой (1893–1979). Що там таке вона написала — важко сказати, але — член ССП; значить — письменниця за всіма ознаками (принаймні — вторинними), хоч і совєцька, ясна річ. Це стаття “Оруженосцы космополитизма” (Новый мир, № 9, 1949).

Английский формалист и декадент Олдос Хаксли идет еще дальше Спендера: он совсем отказывается изображать людей. В романе "Обезьяна и сущность" (1948) Хаксли показывает обезьяний мир, где имеются свои… Фарадей и Энштейн, которых водят на ремешке (!!). Так опустошенный, докатившийся до… героя–обезьяны подделыватель литературы затаптывает в грязь дорогое всем честным людям его страны и всему человечеству имя гениального Фарадея!

Та, хіба ж тільки він один… “докатілся”…

Среди этих певцов предательства активно подвизается Жюль Ромен. С абсолютным цинизмом раскрывая растленную свою сущность, он заявляет французский писатель Альбер Камю, пресмыкаясь перед Уолл–стритом, заявил… Вот эти презренные лакеи доллара — ромэны, спендеры, камю и их заокеанские наставники. портят, чернят, бросают в грязь душу человека, одурманивают его сознание настроениями обреченности.

І так далі, і тому подібне. Нікого на “растлєнном Западє” не помилувала наша бабця. При чому — зверніть уваги: всі ці гакслі, спендери та камю — російською не пишуть. А вона — жодних інших мов не знає, а — критикує! От, як треба працювати!

Або ось, іще статейка — Юрія Жукова “Яд космополитизма” (Новый мир, № 3, 1950). Цей прямо бере бика за роги, — наведемо початок статті:

"Смерть в душе" — так называется новый роман Жан–Поля Сартра, этого фельдфебеля от философии, приставленного "атлантическими" стратегами к французской молодежи. Известна роль Сартра в растлении сознания молодых читателей; отравляя их своим цинизмом, вселяя в их души черный пессимизм, он тем самым готовит их к инертному, послушному восприятию судьбы, предназначеной им американским генеральным штабом: в планируемой на Уолл–стрите третьей мировой войне французская молодежь будет служить пушечным мясом.

Але, хто ж він є насправді, цей Сартр, який покищо виходить чи не запеклішим ворогом “свєтлого будущего”?

Жан–Поль Сартр (1905–1980) починав як екзістенціаліст, на зразок Альбера Камю, але політично еволюціонував у досить вражаючий спосіб. Від конфронтації з марксизмом, як бачимо — не тільки ним створеної, він хутко перейшов на лівий бік, аж до маоїзму. То як же було не розгледіти майбутнього спільника? Бо в той час все було гаразд: “Сталін і Мао слушают нас…” За це його надумали були нагородити навіть Нобелем з літератури (1964) від якого він з обуренням відмовився. Покінчив Сартр, щоправда, на чомусь врешт незрозумілому, зумівши в загадковий спосіб сполучити маоїзм з анархізмом та антикомунізмом. Але, все таки,

- подивіться, який шалений антагонізм! Втім, найбільш цікаве, та вже не про Сартра, — читаємо далі, наприкінці статті: от, що приписується, які наміри, — всюдисущим “агентам Уолл–стрита”.

Нельзя ли попробовать осуществить психологическую стерилизацию народов тех стран, которым, в соответствии с "атлантическими" планами отводится роль плацдармов в будущей войне? Нельзя ли их лишить национальной идеи, нельзя ли их приучить к мысли, что эта идея лишь устарелый предрассудок?

Читач читає та не вірить власним очам, — сталінський попихач відстоює, не більше не менше, як національну ідею! На Західній Україні того ж року вбитий сталінськими

катами генерал–хорунжий Роман Шухевич, командуючий Українською Повстанчою Армією, котра з 1942 відстоювала саме й тільки *національну* ідею. Заради того, щоб її назавжди викорінити, сталінські кати винищили мало не мільйони людей, а тут… Сталінський лакуза вступається саме за національну ідею. Чи щось таке можливе? — так, можливе, панове. Не забувайте, що принципів для них не існує, існує — єдино, шкурний інтерес. А він полягає на тому, щоб не допустити об’ єднання Європи проти імперії Зла. Отже, — хай живе національна ідея (але — тільки в Європі!). А те, що вони в цей час нищать прибічників національної ідеї в Україні — не вадить.

Оце й є те, що називають марксистською діалектикою; або ж — звичайним шкурним інтересом. Бо це ж — всього тільки покидьки людства.

ДВІ КУЛЬТУРИ

Слившись навеки с единокровной ей Россиею, Малороссия отворила к себе дверь цивилизации, просвещению, искусству, науке, от которых дотоле непреодолимою оградою разлучал ее полудикий быт ее.

От і подивимося, придивимося до того, як у згоді з теорією цього мізантропічного прототипа гоголівского Хлєстакова, — “Малороссія отворіла сєбє двєрь цівілізаціі”. Та що з цього зчинилося. Під “цивілізацією” тут розуміється, очевидно, рабство та работоргівля, а під “дікім битом” — відсутність подібного. Хоча й не забудемо ствердити: цей суб’єкт звично та фахово бреше, тому що вже давно жодного “єдінокровія” поміж нами немає та бути не може.

Претензії булих київських колоній, що зробили своєю історичною метою увічнення рабства на землі — на захоплення колишньої метрополії — існували завжди, але мали частково абстрактний характер: якщо захоплено було під виглядом “русскіх зємєль” стільки чужого, то прихопити до цього й землі предків — сам Бог велів. Характер реальної можливості ці безпідставні намагання отримають лише пізніше, з занепадом великої держави, з котрою навряд чи в стані в чомусь змагатись дика Московська Русь, — Великого Князівства Литовського.

Рік 1240, то не тільки рік порахунку степу з Києвом, що не ставив перепон работоргівлі північних русів, це й рік нових надій на півночі Європи. Там кунігас Авкштоти (Верхньої Литви) Мендавгас — об’єднує в обличчі монгольського виклику всі балтицькі народи. Потім до них приєднується й Біла Русь. Року 1321 війська кунігаса Гедімінаса займають Київ, а потім виходять і до другого моря. В Україні, після тисячи років відновлюється геополітична ситуація часів Германаріха Великого. Зникають і спогади про булу руську работоргівлю, а по містах, від Дніпра до Ворскли та до Одри, — встановлюється Магдебурзьке міське право. Що є особливо примітним в новій державі *Didzjoi Zietuvi^kas Kunigaik^tyste,* — це повна рівність в правах народів, що її населюють. Хоч країною за традицією правлять її засновники — литовські королі.

В цьому, в рівноправності народів, країна відновлює традиції значно більш старі, — традиції Великого Гунського каганату.

Зайве, мабуть, казати, що в Росії Магдебургське міське право ніколи не було відоме. От, де вже дійсно був “дікій бит”!

Під Литвою Україна починає хутко квітнути, та вже у другій половині ХУ ст. ми читаємо, що живе й зруйнований монголами Київ (Михайло Литвин):

Київ повниться іноземними товарами, тому що на все, що привозиться з Малої Азії, Персії, Індії, Араби, Сирії на північ, до Московської держави, Швеції, Данії — дорогоцінні камені, шовкові та парчеві тканини, ладан, фіміам, шафран, перець та інші пахощі, — нема іншої, вірнішої, простішої та відомої дороги як із Кафи, через Перекоп, Таванський перевіз на Дніпрі та Київ.

Але кращим, певно, показником благобуту України, є те, що вже за Вітавтаса (Великого), сина Кестутіса, через український порт Качібей (тепер — Одеса) поновлюється південна торгівля хлібом. Та сама, що колись вигодувала скитським хлібом культуру Еллади.

Проте, таке благоденство не було міцним. Кревська унія з Польщею 1386 року, заключена недалекоглядним Ягайлом, — відкрила дорогу до князівства польській шляхті, жадій та хамуватій не менше від російського дворянства, але — такій, що в чомусь і поступалася йому. Вона спромоглася хутко зруйнувати Велике Князівство, але не в стані була відстояти навіть власну незалежність, зробивши жертвами російського імперіалізму Литву, Білорусь і Україну. Любельська унія 1569 року — лише довершила справу. Через пару десятків років після неї розпочинаються селянські повстання в Білорусі та Україні, а наступне сторіччя в Україні, — це сторіччя Козацьких Воєн за Звільнення.

От, по них, придивляючись до виснаженої війнами країни, Росія й відчуває, що її час настав.

Річниця недоброї пам’яті Переяславської угоди відзначалася 1954 як річниця “Воссоєдінєнія Украіни с Россією”. Тут, в одному–єдиному слові, — зуміли нагромадити таку гору нахабної брехні — як ніде більше. Поперше, за законами російської мови “воссоєдінєніє” означає з’єднання наново того, що колись складало одне ціле, а потім було з якоїсь причини роз’єднане. Але, колонії України — не були Росією, як не були американські колонії Англії — Сполученими Штатами Америки. Але, не були й Англією.

Значить — не “воссоєдінєніє”! — але, може тоді “соєдінєніє”? Але й це буде брехня, тому що подруге: Переяславський договір передбачав свободу зовнішньої політики, як гетьмана, так і царя. Єдиним обмеженням, але підкреслимо — абсолютно рівноправним, обов’язковим для обох сторін, була необхідність погоджувати будь–який договір кожної зі сторін із двома іншими: Польщею та Кримським ханством. Порушення такого узгодження — автоматично вели до знедійснення угоди.

Росія й зробила її нечинною своїм сепаратним Андрусовскім миром із Польщею вже 1667 року (а може — ще раніше). Таким чином, Переяславська угода проіснувала не більше тринадцяти років.

Приєднання України до Росії, однак, відбулося, але, як і завжди, внаслідок агресії. Це відбулося тільки напочатку ХУІІІ ст. та супроводжувалося, як завжди, — геноцидом та масовим терором. В цьому, в геноциді та терорі, — Росія завжди була вірною собі. Не знала равних.

Але, на якому ж рівні цивілізації знаходились обидві країни? Коли та в який спосіб Україна, приєднана до Росії не власною волею, але облагодійнена шляхом насильства, — полишила свій “полудікій бит” та “отворіла к сєбє двєрь” російській цивілізації та просвіті? Це — надто повчально.

Вище ми вже написали, що “прісоєдінєніє” України до Росії було здійснене Петром І. От і скористаємося нагодою та порівняємо двох голів держав, — Петра І та Івана Мазепу. Це буде, якоюсь мірою, і порівнянням двох держав. Та — в тому ж відношенні.

При цьому матеріали до характеристики Петра будемо брати виключно у російського ж офіційного історика. Подивимося, чим він зможе нас порадувати, розповідаючи про цього великого монарха? — є підозри, що першого з самодержців у думці будь–якого росіянина. Виявляється він, який так щедро дарував Україні цивілізацію та просвіту, — був не надто сильним навіть у рідній мові.

Из этих тетрадей прежде всего видим, как плохо обучен был Петр грамоте: он пишет невозможно, не соблюдает правил тогдашнего правописания, с трудом выводит буквы, не умеет разделять слов, пишет слова по выговору, между двумя согласными то и дело подозревает твердый знак…

Не буде зайвим пригадати тут слова нашого великого вченого, О. Потебні: “Нашому століттю належить відкриття, що мови тільки тому служать позначенням думки, що вони є засобами перетворення первинних, домовних елементів думки; тому що в цьому розумінні вони можуть бути названі засобами створення думки”.

Що ж — початок для великого реформатора — не надто вдалий. Далі історик робить деякий підсумок його освіти:

Он оторвался от понятий, лучше сказать, от привычек и преданий кремлевского дворца, которые составляли политическое миросозерцание старорусского царя, его государственную науку, а новых на их место не являлось, взять их было негде и выработать было не из чего.

Знову пригадаємо О. Потебню: “Мова є разом шлях усвідомлення естетичних та моральных ідеалів, і в цьому відношенні відмінність мови не менш важлива, ніж щодо пізнання”. А в етичній галузі натура царя являла собою, очевидно, повну пустелю — tabula rasa, висловлюючись культурно. Як дещо делікатно але цілком недвозначно пише історик:

Необходимая для каждого мыслящего человека область понятий об обществе и общественных обязанностях, гражданская этика, долг, очень долго оставались заброшенным углом в духовном хозяйстве Петра. Он перестал думать об обществе

раньше, нежели успел сообразить, чем мог быть для него.

Але, може він міг, принаймні, підбирати собі помічників та супутників, обізнаних та здібних? — та ні, далебі. Далі читаємо про двох його найближчих помічників:

Рядом с бомбардиром "Алексашкой" Меншиковым, человеком темного происхождения, невежественным, едва умевшим подписать свое имя и фамилию, стал Франц Яковлевич Лефорт, авантюрист из Женевы, пустившийся за тридевять земель искать счастья и попавший в Москву, невежественный немного менее Меншикова...

До речі, хіба ви не знаєте? — теж цей автор повідомляє нас на с. 119, що “свєтлєйшій князь” Меншиков, перший крадій петровської Росії, — держав накрадене ним на рахунку в одному з лондонських банків. На це його освіти — вистачало. Чи не схоже це на сучасних російських казнокрадів? Тількі ці, здається, більш охоче тримають свої долари в Швайцарії.

Але, продовжимо наші розвідки щодо етики.

“Гражданская етіка” є відсутньою, найчастіше, з причини відсутності етики як такої, етики елементарної. Про цю ж останню обставину можна здогадатись з наступного опису. Відвідин Петром 1698 р. Англії “для ізучєнія процвєтавшєй там корабєльной архітектури”.

Ось, як її вивчали.

В Дептфорде Петру со свитой отвели помещение в частном доме близ верфи, оборудовав его по приказу короля, как подобало для такого высокого гостя. Когда после трехмесячного жительства царь и его свита уехали, домовладелец подал, куда следовало, счет повреждений, произведенных уехавшими гостями. Ужас охватывает, когда читаешь эту опись, едва ли преувеличенную. Пол и стены были заплеваны и запачканы следами веселья, мебель поломана, занавески оборваны, картины на стенах прорваны, так как служили мишенью для стрельбы, газоны в саду так затоптаны, словно там маршировал целый полк в железных сапогах. Всех повреждений было насчитано на 350 фунтов стерлингов, до 5 тысяч рублей на наши деньги по тогдашнему отношению рубля к фунту стерлингов. Видно, что пустивших на Запад за его наукой, московские ученики не подумали, как держаться в тамошней обстановке.

Поводити себе в подібний спосіб вдома, автор — схоже, вважає чимось звичайним. Втім, зауважимо, що 5 тис. карб. за обригані виметами килими, — не так вже й багато, якщо врахувати, що вся поїздка на “Запад за его наукой” — стала казні в “нє мєнєє 21/2 мілліонов рублей на наші дєньгі”. Не станемо далі наводити барвистих подробиць щодо Петра та його оточення. Перейдемо до його антагоніста, “зрадника” Мазепи.

Французький посол Жан Балюз пише в листі (кінець 1704) з Батурина до Парижа про гетьмана:

Загалом він дуже любить оздоблювати свою розмову латинськими цитатами й щодо перфектного й досконалого знання цієї мови може ривалізувати з найкращими отцями єзуїтами. Мова його взагалі добірна й чепурна, правда, як розмовляє, бо більше любить мовчати та слухати інших. При його дворі два лікарі німці, з якими Мазепа розмовляє їх мовою, а з італійськими майстрами, яких є кілька в гетьманській резиденції, говорив італійською мовою. Я розмовляв з господарем України польською та латинською мовою, бо він запевняв мене, що недобре володіє французькою, хоч у молодих літах відвідав Париж та південну Францію, був навіть на прийнятті в Луврі, коли святкували пірінейський мир (1659). Не знаю тільки, чи в цьому твердженні нема якоїсь особливої причини, бо сам бачив у нього газети французькі та голандські.

Цей лист зберігається в одному з паризьких архівів. Посилання наведене за книгою В. Січинського “Чужинці про Україну”, Львів, 1938. Так тодішній контраст Росія — Україна виглядав на самому верху. Що ж тут іще додати? Залишилось небагато.

Подивимось тепер, який він внизу, на рівні звичайного народу. Тут вже надамо слова тільки іноземцям. Процитуємо ще, з тої ж книги. Французький посол у Москві в 1689 р., ля Невіль пише в своїх, виданих згодом “Записках про Московію”, — наступне:

Москвитяне, власне кажучи, справжні варвари, недовірливі, брехливі, жорстокі, розпусні, обжерливі, користолюбні, жебраки й труси… Вони до тої степені грубі і неосвічені, що без помочі німців, яких у Москві велика сила, не могли б нічого доброго зробити.

Цей відгук наведений не тому, що він є різький та категоричний, а тому що короткий та вичерпний. Все, що є в ньому, можна знайти в будь–якій книзі будь–якого європейця про Московію. Чого не знайти в жодній, так це чогось доброго, позитивного. Отже, прийдеться задовольнитися цим. Підчас свого перебування в Москві де ля Невіль бачив і Мазепу.

Цей князь з обличчя негарний, але людина дуже освічена і прекрасно говорить латинською мовою. Він родом козак і був на дворі короля Казимира.

Так само, як не викрити в іноземних відгуках щодо Росії та її народу чогось позитивного, — важко знайти в них якісь дорікання щодо України та її народу. Контраст проміж ними, принциповий та разючий,є очевидний для кожного.

Звернімося до того ж професора мінералогії в Кембріджі, Едварда Даніеля Кларка, шотландця, котрий в своїй книзі “Подорож до Росії, Криму та Туреччини” вже розповів нам про організоване та безжальне знищення росіянами всієї доросійської культури Криму; він пише:

Ми зустріли валки українців, що різняться під кожним оглядом від інших мешканців Росії. Це дуже шляхетна раса. Вони виглядають кріпкіше та краще від москалів і перевищують їх у всьому, де лиш може одна кляса людей перевищувати другу. Вони є чистіші, запопадливіші, чесніші, благородніші, ввічливіші, відважніші, побожніші та менш забобонні. Хати на Україні чисті і білі, як в Уельсі, і мандрівникові здається, що він перенісся до Голяндії або до Норвегії. Нарід на Україні нагадує верховінців із Шотландії… За столом українського селянина більша чистота, аніж за столом у московського князя…

Інший іноземець з того ж гнізда, теж британець — Джозеф Маршал, навідав нашу Україну 1769–70 та описав свою подорож 1772, — пише:

Україну завстав я, як країну неймовірно родючу й дуже добре загосподарену, неподібну до уяви, яку я створив собі про Україну, на основі прочитаних книжок.

З останього випливає, що читав він, мабуть, переважно російську брехню про Україну. Особливо підкреслює він наступне:

Я відчував себе вільним і безпечним, як у першому ліпшому англійському графстві, хоч тоді була війна з Туреччиною.

Пише, нарешті, і про сам український нарід:

Сучасне українське покоління — це моральний і добре вихований нарід; українські селяни — найкращі хлібороби в цілій Росії, а Україна з огляду на скарби своєї природи, є найважніша провінція Росії. Я ще не бачив такої країни, яка б так дуже була схожа на найкращі провінції Англії, як це я зауважив на Україні.

Так він виглядав тоді з точки зору європейців, цей “полудікій бит”, поставлений історією поруч із “вєлікой русской культурой”, культурою “курной ізби”, загального пияцтва, повсякденного крадійства та тортурного батожіння.

Росія довгий час була країною дерев’яних “курних ізб”, в яких — пишуть сучасні дослідники (див. зб. Очерки русской культуры XVI века, М, 1977), жили, переважно, й тодішні феодали. Люди само опущені, як їх піддані — раби.

Міста теж були переважно дерев’яними та періодично вигорали повністю, відроджуючись як ті фенікси. З каменю будовано лише великі церкви та кремлі, а в самій “білокам’яній” побудувати кам’яний кремль сподобився лише Дмітрій Донской по Куликовській битві (після 1380). Так було в XV–XVI ст. мало чого змінилося й у XVII ст.

Кам’яне будівництво ведеться в Росії практично з часів Петра, але завдяки встановленій звичці запрошувати для серйозних будівель не тільки іноземних архитекторів, але й

майстрів, — національний стиль в російській архитектурі так і не встиг скластися. Були архітектори, часом — і видатні, але не було національної архитектури як такої. Зараз, в часи будівель, які будуються так, а не інакше тільки тому, що так — дешевше та легше, швидше, а не за якимось там стилем, вона — національна архитектура, — вже ніколи й не складеться.

Не те було в Україні, де міста зводилися переважно з цегляних будівель, та з досить давніх часів. Тому в Україні, де будинки здавна будовано у визначеному стилі — наслідувалася національна традиція, корені якої можна прослідкувати з іще домонгольських часів. Це призвело до того, що в Україні на XVII ст. склався єдиний загальнонаціональний стиль, який отримав назви “українського бароко”, Його особливо широко вивчав архитектор, письменник та художник Г. Лукомський (1884–1952), друг та сучасник художника Юрія Нарбута (1886–1920). Він, іще перед революцією, присвятив цій темі дві книги: “Старинная архитектура Галиции” (1915) та “Старинные усадьбы Харьковской губернии” (1917).

Але, “курниє ізби”, хоч вони й дожили XIX ст., відносяться в Росії в цілому до часів більш–менш віддалених. Час і там рухався. Може, зі вселікуючим часом в Росії, петровській або єкатєрінинській, — щось там і змінилось? — в кращий бік, ясна річ. Якось пом’якшились звичаї кам’яного віку? Побачимо. Візьмемо звіт маркіза Астольфа де Кюстена (1790–1857), з уцілілих від революції аристократів, зовсім не схильного перебільшувати значення революційних ідей та радше переконаного монархіста. Він навідав Росію 1839, як всіма визнану зразкову монархію, та… Ось, що він написав повернувшиись додому:

Я виїхав із Франції наляканий крайнощами помилково збагненої свободи, але повертаюсь додому переконаним, що хоча представницьке правління й не є найбільш чистим морально, то його, принаймні, слід визнати за режим наймудріший та найпомірніший. Коли бачиш, що він все ж таки захищає народи від найбрутальніших зловживань, характерних для інших систем правління, мимоволі запитуєш себе: а чи не слід приборкати особисту неприязнь та підкоритись політичній необхідності, котра, кінець кінцем, несе народам, які дозріли до неї, — більше доброго, ніж злого?

Таким чином, як бачите, автора цих рядків в жодному разі не можна віднести до соціальних революціонерів, але… Він рекомендує всім європейцям, які чимось не задоволені у своїх власних країнах: “Їдьте до Росії!” — а чому ж, власне?

Тому що ознайомившись ближче з Росією, будь–хто буде щасливий жити в якій завгодно іншій країні. Завжди корисно знати, що є держава, де щастя є немислиме, тому що людина, за самою природою своєю, не може бути щасливою без свободи.

Це — Росія, така є вона; а що ж самі росіяни? Автор пише про них не надто стримуючи себе, але й не гублячи своєї звичайної аристократичної коректності.

Взагалі, на мою думку, росіяни не схильні до великодухості. Вони в це не вірять, та; якби мали сміливість, то заперечували б саме існування такого почуття. В усякому разі, вони ним гребують, тому що позбавлені внутрішньої міри для нього. У росіян буває більше тонкощі, ніж делікатності, більше добродухості ніж доброти, більше невибагливості ніж добродухості; більше проникливості ніж винахідливості, більше дотепності ніж виобразні, більше спостережливості ніж розуму, але більш за все у них розрахунку. Вони працюють не на те, щоб добитись корисних для людей наслідків, а тільки заради винагороди. їм невідомий творчий вогник, вони не знають ентузіазму, котрим створюється все велике. Позбавте їх таких стимулів як особиста користь, страх покарання та марнославство, — і ви позбавите їх будь–якої здатності діяти. В царині мистецтва вони раби, що прислужують у палацах. Небесні висоти генія недосяжні їм.

Що ж, сказане досить ясно. Менше, як через сто років після нього другий гість із Франції, громадянин світу Панаїт Істраті, напише ще ясніше та коротше: “Хирний вогник революції згасає та чадить. Крижаний вітер себелюбства гуляє цією країною…”

Тепер дамо короткий нарис стану освіти та культури в тодішній Україні. Подивимось, що це воно був за “полудікій бит”. Результати української освіти нам вже почасти представлені вище в особі гетьмана Мазепи, котрий, на відміну від Петра (Вєлікого), нетвердого й у власній мові, — досконало знав латину та ще кілька іноземних мов.

В Україні, тоді ще до пораблення — країні вільних людей, освіта не скупчувалася в

якомусь класі або прошарку. Національна традиція зіходила до далеких часів “Едди”, коли звичайний скит — балт, гот або гун, зоравши та засіявши поле та нагодувавши свині, міг у вільний час виклепати собі золоту прикрасу на сагайдак або збрую коня, а то й гривну жінці або нареченій. Яких здивовані нащадки згодом потягнуть до свого музею. Або скласти одну з пісень, які потім, добре погулявши в народі, — запишуть і до “Едди”. Повага до знань не набувалась та не прищеплювалася виключно в школі, вона жила в самому народі, та будь–хто вчився все життя, в себе і в інших, засвоюючи інформацію та продумуючи її.

Навіть християнство з його культом “ніщіх духом”, не змогло істотно вплинути на цю традицію.

Незважаючи на це, в Україні дуже рано з’являється й систематична шкільна освіта. Вона підтримувалася двома суспільними силами: церквою, через її сітку церковних шкіл, та січовим козацтвом, через сітку січових або полкових шкіл. Все це були середні за сучасними поняттями учбові заклади, де навчали мові, математиці, історії та географії. В церковних школах до цього додавали релігію, а в січових — фізичну культуру та початки військової справи.

І тут спілкування з Росією не вийшло на користь Україні, добре далося взнаки. Наведемо одну коротеньку, але характерну довідку. На 1768 рік, через більше як півстоліття військової окупації та невдовзі перед заведенням російського рабства, на Чорнигівщині, на кожних 746 людей припадала одна школа. Через більше як століття, 1876 — через 15 років по відміні рабства в Росії — припадала одна школа на 6730. Скорочення мало не вдесятеро!

В Московії нічого такого — просто не було.

В. Ключевській пригадує (т.3, с.277), що за царя Міхаіла Романова і в Москві надумали були відкрити першу за її історію школу, чомусь — грецьку, але справа зірвалась. Тому появу в Росії перших шкіл для “дєтєй боярскіх”, — пов’язують звичайно тільки з реформами Петра 1.

Набагато раніше з’ являється в Україні й своя вища школа, напівсвітський, напіврелігійний університет, — Києво–Могилянська академія. Перед нею багацько українців отримували освіти за кордоном, переважно в Кракові (Польща) або Болоньї (Італія), а в XV ст. українець Юрій Дрогобич був навіть ректором Болонського університету. Вельми цікаво було б вияснити, а чи мав таку честь хтось із росіян, як не в XV, то в XX ст.? Як не в Болоньї, так в іншому місці?

Книгодрук в Україні теж розпочався дуже рано та вже на початок XVII ст. Києво–Печерська лавра мала добре обладнану типографію, де видавали книжки українською, білоруською, польською, російською, грецькою та навіть древнєєврейською мовами; як церковні так само світські. Відмітимо, що першою турботою Петра І після окупації України — була категорична заборона видавати будь–що не російською мовою. Просвітитель Росії, ксенофоб та невіглас — був у своєму репертуарі.

Книги тоді видавали капітально, якісно та добротно, по можливості прикрашали ілюстраціями, як і більшість книг на Заході. Це були, головним чином, мідьорити. Відомі видатні українські гравери того часу: Олександр та Леонтій Тарасевичі, Лаврин Крищонович, Іван Щирський. Леонтій Тарасевич запрошувався навіть 1689 до Москви, щоб вигравірувати портрет царівни Софьї, сестри Петра І.

Європейськи відомим з них Олександр Тарасевич (1650–1727), що працював у Вільні та Києві; його порівнювали з дуже популярним в Європі голандцем Г. Зегерсом (1589–1645), сучасником Рембранта.

Виробництво паперу в Україні — губиться як таке в глибокій давнині, на що показує назва. Воно велося, однак, кустарними засобами. Розвиток в XV ст. книгодруку в Європі створює підвищений попит, починається масове виробництво та перша паперова фабрика виникає 1541 року в Буську, в Галичині поблизу Львова. Ще до кінця XV! ст. подібні фабрики починають працювати на Волині, на Київщині та лівобережній Україні. На початок XVII ст. в Україні існує вже сім подібних паперових виробництв.

В той же час в Росії перша “бумажная мельница” була споруджена на річці Уче 1565 р., а

друга — чи не сто років пізніше, 1655 на ріці Похре. На тих, що тямили читати та писати в Росії — цього цілком вистачало. Бо ж їх відсоток в Росії був тоді вельми невисокий, та приблизно відповідав відсотку неписьмених в Україні.

Досить очевидно, що без України та її інтелектуального потенціалу, всі освітні реформи Петра, яких би скромних масштабів вони не мали, — не були б можливі взагалі. Бо ж і російській мові в Росії навчалися за граматикою Мелетія Смотрицького, а арифметиці — за підручником Леонтія Магницького; та мало не по XIX ст.

Втім, чим саме зобов'язана тодішня Росія тодішній Україні, найкраще вияснити у фахівця, досить довгу цитату з якого ми тепер і наведемо.

Украинские элементы начали просачиваться в русский литературный язык на рубеже XVII столетия в качестве носителей вестернизации и секуляризации. К примеру, Французско–русский словарь, составленный в районе Архангельска в 1584 г., передает "доброй ночи" как dobra mche. Бойе правильно интерпретировал піс как украинизм, в то время как Ларин склонен усматривать здесь просто описку. Та же самая форма, однако, появляется в рукописном учебнике разговорного русского языка, написанном в Пскове немцем из Любека: Dobra mtz, Gjudden nachtt (с. 190), Там же Gjudden dach переводится украинской формой Dobri den, хотя кроме этого места данное прилагательное всюду имеет великорусское окончание — oj. Украинские мирские при ветствия имеют здесь тенденцию к вытеснению старо–русских набожных формул Рошоїі Bog, Bog bljudi tebe и т. д. приведенных на той же странице. После украинско-русского воссоединения (1654) поток украинских книжников в русские культурные центры усиливается на протяжении второй половины XVII — начала XYVII ст. Сумароков говорит, что "все школы были переполнены малороссами, так что их провинциальное произношение укоренилось и священство в особенности слепо подражало их неправильной речи". Ближе к концу XVII ст. происходит сильная украинизация и тем самым косвенным образом также и полонизация русской литературы.

Підкреслимо, що цитується не спеціальне дослідження питання про вплив України на Росію, ні. Цитата займана з розлеглої праці на загальну тему: "Основа сравнительного славянского литературоведения" (1953), та її автор мимохідь пише й про це, як про щось давно відоме, посилаючись і на інших.

Все це можна підсумувати в одному–єдиному реченні:

Перенесение киевской учености в Москву было важнейшим событием в истории русской образованности XVII века.

Не є виною цих людей, ясна річ, коли з принесеної ними вченості, — так і не було зроблено належного вжитку. Важливо, також, що це не було *наслідком* петрових реформ, але — передувало їм. Саме так.

Але, подивимося на це з дещо іншої точки зору.

Генетичні агресори та загарбники, чемпіони довершених фактів, особливо схильні повчати всіх (вони взагалі — обожнюють повчати; донедавна вони вчили весь світ, — як їм всім, без виключення, *треба жити,* пам'ятаєте? — поки…): "Історія нє знаєт сослагатєльного наклонєнія", — вона знає самі довершені факти. Але, це в них (не знає), їх історія, яка завжди десь бреше, над якою ніколи не думають, з якої ніколи не витягають висновків. Чим і буває викликаний кожний їх біжучий стан, який звичайно кваліфікується всіма як безвихідний. Одне слово — історія заради власного уславлення.

Справжня наука — цьому зовсім не чужа, навіть навпаки, — зобов'язана проігрувати ситуації, щоб витягувати уроки: єдине практичне призначення історії. У них, щоправда, і вона — історія, призначена служити колективному нарцисівському комплексові, але… "кому ж бути сурмачем власної слави, як не глупоті", — так учив нас іще великий Еразм із Роттердама.

Отже, коротко, — що ж було б при іншому винику полтавської битви? — правильному, так би мовити?

Якби не спізнився неквапливий генерал–фельдмаршал, граф Левенгаупт, та переміг би, як годиться, Карл XII, — багацько змінилося б у нашому світі.

Росія, позбавлена ресурсів України, — ніколи не наважилася б претендувати на європейське панування, поготів — на світове. А значить у світі не було б ні Першої світової війни, а значить — не було б і Другої. Світ XX ст. не знав би ні воєн, ні революцій.

Україна отримала б можливість розвивати свою демократичну державність та древню культуру. Завдяки цьому центр європейської культури з крайнього заходу, з трикутника Англія — Нідерланди — Франція, хутко (вже на кінець XVIII ст.) змістився б на схід, до трикутника Угорщина–Польща–Україна.

Яким став би тоді європейський світ? — важко відповісти в подробицях. Можна тільки бути певними в тому, що він був би набагато культурнішим та набагато спокійнішим.

Не виключне при цьому, що й сама Росія, оточена низкою розвинених та культурних країн, — перестала б нарешті бути “страной громіл і шарлатанов” (С.Єсенін), перетворившись згодом на нормальну країну. Так би мовити, — подолавши себе.

Перемога Петра I (1709) року, так палко оспівана недалеким Пушкіним, можливо, — дорого обійшлася людству…

В тій перманентній війні проти України, яку вела Росія в усі часи свого існування, немалу ролю зіграла й боротьба за знищення української мови, як основи української культури та національної ментальності. Ми сьогодні, коли ця боротьба загострилася до нечуваних ступенів, — розуміємо це краще, ніж будь–коли.

Вона розпочинається указом Петра I (1720), що забороняє друкувати книги в Україні не російською мовою, та підтверджується його наступницею Єкатєріною II, яка ввела на Україні російське рабство. Але, час проходить, заборони забуваються та десь знову поновлюється українське книгодрукування (пригадаємо хоч би першовидання “Кобзаря” 1840). Потрібне нове втручання.

Закінчилася Кримська війна, звільнені селяни, булі раби; одне слово, натомість Першої імперії розпочинає свій шлях ще більш недовготривала Друга імперія. Її короткий вік ясно показує, що повертати пізно, що доля Росії — визначена. З’являється циркуляр міністра А. Валуєва (1863), де пишется цілком ясно, шо:

Сами малороссияне весьма основательно доказывают, что никакого малоросийского языка не было, нет и быть не может и что наречие их, употребляемое простонародьем, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши.

Потім, уже 1876, відпочиваючи “на водах” в німецькому Емсі, “царь освободітєль” Александр II, — згадав, що заборона Валуева є недосконалою. Там був, як і раніше, передбачений лише друк, але… рясним цвітом розквітнув український театр, шо дав свого часу початок російскому; театр, де — жах подумати: вистави йшли забороненою мовою!

Імператор потурбувався й про це, передбачив заборону українських театральних вистав та концертне виконання українських пісень.

На грунті цього царського указу відбувалися різні непо–розуміння.

Наприклад, відкриття довгоочікуваного пам’ятника І. Котляревському (1769–1838) на його батьківщині в Полтаві — могло стати демонстрацією національних почуттів, поготів, на торжества мала прибути представницька офіційна делегація з Австро–Угорщини. Виникла типово російська ділема, немислима в жодній нормальній країні: як “і нєвінность соблюсті, і капітал пріобрєсті”? Як полишитись дикунами, але не виглядати ними в очах світу (ну, як сьогодні в Чечні, чи не так?)? Тому що заборонити в таких умовах виступи українською мовою — означало б загально европейський скандал. Тоді прийняли мудре рішення, — кожному своє: австріяки–галичани можуть говорити українською, а от, місцеві українці — то вже ні. Місцеві мали мужність наплювати на цю заборону, але репресії не наступили. Бо це був уже 1903. А за ним насувався й 1905. Імперія була вже не та, вона крокувала до чергового розпаду.

Цікавих рис російська тотальна війна проти всього українського набула напочатку сторіччя в Галичині. Програвши російсько–японську війну, російський імперіалізм на час втрачає інтерес до Азії та переорієнтується на захід, готуючи Першу світову та не

знаючи що її також програє. Завдання агресії — подвійне: за допомогою своїх поплічників сербів підкорити Балкани, але насамперед — захопити Галичину. Де під опікою ліберальної та освіченої Австро–Угорщини загрозливих масштабів набуває українська національна свідомість. Бо недарма ж напише потім російський письменник О. І. Солжєніцин, що не полінуємося навести ще раз, — ніби:

Но затем в отторгнутой Галиции, при австрийской подтравке, были выращены искаженный украинский ненародный язык, нашпигованый немецкими и польскими словами, и соблазн отучить карпатороссов от русской речи, и соблазн полного украинского сепаратизма.

Галичина — відомо, ні від кого крім Польщі, — не “отторгалась, а германські корені української мови набагато старіші від Австрії. Бо, хто б там став “шпіговать” нашу мову такими “німецькими” словами, як от: дах, морд, решта, стежка, стріха, труна? — або дієслова: гартувати, годувати, плюндрувати? А таких — вже писали, не менш 4–5 сотен. Є в нас і “польські” слова: але, барва, доля, лихо, навіть, розпач, тканина, торба, шахрайство тощо. А таких — вже й кілька *тисяч.* Це вам не одвічно російські “бріфінгі” та “маркєтінгі”; але що, це все нашому вермонтському провидцеві…

Ми (та — хіба тільки ми?) називаємо його “вермонтським”, бо осівши у США, великий письменник обрав на поселення дещо відлюдний північний штат Вермонт.

Сполучені Штати є країною досить інтернаціональною, але й там мешканці різних штатів мають часом упередження одне до одного. Чули ми подібне й щодо вермонтців; коли американці (не з Вермонту) бажають м’яко та ненав’язливо натякнути, що у когось трохи не вистачає в голові, то кажуть ніби: “А, він, мабуть, із Вермонту…” Звідки воно пішло та побралося важко сказати, але відоме, здається, давно.

Стосується це упередження, зрозуміло, лише корінних вермонтців: з діда–прадіда.

Але, повернемося до теми. Власне — до нашої Галичини.

Напочатку сторіччя в австрійській Галичині розгортається діяльність російської розвідки, яку можна порівняти хіба що до совєцької або сучасної, — туди рікою течуть російські гроші, засновуються промосковські газети, а навкруги них згуртовується проросійська московська агентура. Вона на диво хутко знаходить там спільну мову з польськими ультрапатріотами, — проти українців.

Особливі чвари, виникли щодо українського університету у Львові. Перед 1867 Львівський університет (Львів — австрійський Лемберг) - працював тільки державною, німецькою мовою. Після 1867 його вдалося перевести на польську мову, як і всі державні заклади Галичини. Але, оскільки більшість населення складали все таки українці, то їм пощастило з 1871 зробити його “двуязичним”, хоч це й залишалося переважно на папері. Домінує мова бюрократії, та сучасне імперське сміття, яке зі шкіри лізе підсовуючи нам “двуязичіє”, — відмінно знає, що робить. Боротьба за український університет ішла з 1889 року, українські студенти вимагали відкриття паралельного університету з українською мовою, поготів, такий прецедент був уже в Празі в особі двох університетів, — чеського та німецького.

Ця війна набуває таких масштабів, що 1906 ідуть дослівно сутички на барикадах поміж польськими та українськими студентами, а в 1904 за такого конфлікту загинув український студент Адам Коцко.

Однак, час рухається та все це починає давати реальні плоди. Року 1912 уряд Австрії оприлюднює проект відкриття у Львові українського університету, що має офіційно розпочати працю з 1 вересня 1915.

Але, тут до внутрішніх справ іншої держави брутально втручається Росія, вона завжди та до всього втручається. Бо вона ніколи не мала поняття про те, що є дозволене, а що ні, — законами та правилами; що є пристойне, а що — ні. Або — є сумісне чи не сумісне з міжнародним правом. Із Петербургу до Відня летить грізний демарш, погроза. В ньому написане, що відкриття українського університету у Львові — Росія вважає ворожим актом (!), а також можливим *casus belli* — приводом до війни! — не більше не менше!

Ні, ви тільки вдумайтеся в це — яке неймовірне нахабство! — погрожувати країні війною

тільки за проект, за намір відкрити у себе український університет! Чи можливий іще більший ступень державного дикунства (“Россія, которую ми потєрялі”)?

Але, — війну дійсно розпочали.

В ході війни, після розгрому авантюри на Мазурських озерах, всі сили було кинуто на південний фронт, тому що захоплення “оторгнутой” (не у Росії!) Галичини було першою ціллю війни. Про це пробовкав тоді ж, 1915, царський міністр С. Саханов, та це документально засвідчене.

Короткочасна окупація росіянами Галичини супроводжувалась: розгромом та забороною будь–яких українських організацій, масовим терором та депортаціями населення до Сибіру. Одне слово, то була генеральна репетиція російської окупації 1939 та наступної, 1945. Нагадаємо, що за приблизними підрахунками, 1915 р. було ліквідовано або депортовано *чверть* тодішнього населення Галичини, а 1939 та 1945, — ще *третина* тих, що полишились.

Нагадаємо, на заключения, що сьогодні українців в Україні — рівно стільки, скільки було 1913 року. Це — прямий наслідок російської діяльності, запопадливої та ретельної, цілком заснованої на братській любові та братській слов’ янській єдності. Коротше кажучи — зросійщення та геноциду.

Чимало історичних злочинів знає не так вже й довга історія імперії. Але, визначальним змістом, становим хребтом цієї злочинної історії, — була майже трьохвічна війна проти завойованої та не підкореної України. Про першу світову війну, як битву Росії за українську Галичину, пишуть і професійні західні історики. Процитуємо рядки з доповіді Ланселота Лавтона “Україна: найбільша проблема Європи”, оприлюдненої на засіданні Ближньо- та Середньо-Східного історичного товариства. Він твердить недвозначно, що:

Ліберальне ставлення Австрії до українців не подобалось Росії та тертя на цьому грунті стали одною з головних причин Великої війни (1 лютого 1939).

Поразка в Першій світовій, а потім і у Польській війні 1921 — стала переломом у цій великій війні проти України. Росії не дістало сил поставити крапку в цій війні з Україною — задушити національний рух в Галичині. Ось тому ми ще й живі.

Третьої російської окупації, третього “братского”, “славянского” чи як там іще — “воссоєдінєнія” — нам не пережити. Після нього стане реальністю давня російська мрія, — жодних українців в Україні більше не буде.

Не забувайте про це!

Отже, ми виконали програму, поставлену на початку; роздивились дещо пильніше, як “слівшись с єдінокровной єй Россією, Малороссія отворіла к сєбє двєрь цівілізації…”

В ході цього пильного розгляду виявилося, що у господіна Бєлінского (та хіба тільки у нього) — що не слово, то брехня. Бо через ту “двєрь” — відчинену шляхом вламання, — прийшли: агресія, грабунок, геноцид, нищення культури та загальне невігластво.

Чи не знав В. Бєлінскій, що з XVIII ст. по XIX, кількість шкіл в Україні, приєднаній до “єдінокровной” Росії — не зростала, а зменшувалася? Чи не знав, що його “вєлікій рєформатор” був невігласним хамським мурлом, звичайним катом? Як не знав, то принаймні міг узнати без великого труду.

Таким чином, корифеї цієї культури — не вичерпуються невігласами та брехунами. Бувають і свідомі пройдисвіти.

Виникає слушне запитання, а чого вона взагалі може бути варта, подібна культура?

ЖИВІ ТА МЕРТВІ

Что, если русская идея — это русское безумие?

Імперське нелюдське нехтування іншими — не слід би культивувати з самого початку, насамперед тому, що воно не менш легко переноситься на власних людей, на себе.

Первинний підхід до всіх інших — “нє нашіх” — як до законної здобичі, рабів, — був згодом, коли були випродані або пораблені “нє наші” — перенесено й на “нашіх”. З тих пір росіяни — унікальний приклад поділу, на рабів та панів, — *одного* народу.

Гребування та нехтування культурами інших народів, — із неухильністю відгукується й нехтуванням власної, та за числом варварськи знищених власних же культурних пам’ятників — Росія також утримує своєрідний рекорд.

Нехтування живими — поготів, породжує й нехтування мертвими, — “мєртвих нам нє крєсіті” — напівпрезирливво казали про них на святій Русі. Маючи на увазі, правдоподібно, що з них вже нема чого взяти: ні продати, ані жодної іншої користі не витиснути.

Вище, в розділі “Сила слабих” ми наводили опінію В. Калугіна про те, що на Русі (північній, ясна річ!) невідома кривава помста (і навіть — чому). Але, це випливає з попереднього, — що там оті мертві, як з них і взяти нема чого? Навіщо вони? А ризикувати життям без “пользи”, заради ідеї… Це не для них.

Нехтування мертвими — одна з домінант російського життя. Ніде на світі нема таких занедбаних цвинтарів, як у Росії, а її лісами й досі валяються не поховані з війни російські кістки.

В тому — першому Римі, — було не так.

Коли 9 р. н. е. Армін та його германи вирізали в Тевтобургському лісі три римських легіони, — в Римі настав великий траур, національна скорбота. Не так з причини катастрофічної втрати (11% арміі!), як тому, що вбиті лежали здобиччю хижаків — непоховані. Пройшов час, та вже по смерті Августа германи задовольнили римські прохання та допустили до Тевтобургу похоронної команди, яка й віддала останній борг палим римським легіонам.

Отже, “трєтій Рім”, це вже далеко не перший.

З другого боку, великий Гегель зауважив, що ідея навіщує світ двічі, тричі, та неймовірно при цьому девальвується. Якщо її перше пришестя було трагедією, то друге стане фарсом.

З цієї точки зору великий Рим був справжньою трагедією народів, та якби воно не Аларіх та Аттіла… Фарсом була, без жодного сумніву, Візантія — другий Рим. Але, що ж сказати тоді про “трєтій Рім”? — не передбачений і самим великим Гегелем? Виявляється, тому що возомнили себе “трєтьїм Рімом”, нема й назви у світі, бо що ж іще може йти з а фарсом? — хібащо фарс у квадраті?..

Але, придивимось до них далі.

Гребування та його вислід — нищення, не оминає ні малих, ні великих. Різниця лише в тому, що про великих, часом, стає відомим.

Відмітимо, що Вітчизняна війна 1812 та її пам’ятники якось не відкидалися навіть більшовиками, війна була начебто “справєдлівой”, але… Присвячений їй храм Христа Спасителя, — знесли, висадивши до повітря. Стояло щось там і на Бородінскому полі, але його головною прикметою була чи не могила Петра Багратіона, — він заповів поховати себе саме там. Його волі й було достеменно виконано. Генерал Багратіон був урочисто похований, при всіх орденах та при шпазі; рясно прикрашеній золотом та дорогоцінними каменями.

Пролежавши за старого режиму біля ста років, прах генерала не пережив і двадцяти років нового та прогресивного. Вищого можливого поки втілення російської ідеї. Якої він, хоч іще й не в такому досконалому втіленні, так доблесно захищав під Бородином. Відмітимо, що його склеп не охоронявся, що за старого режиму, що за нового.

Коли та як припинили свого існування склеп та могила, — ніхто не знає. Прогледіли якось. Вважається, це сталося десь між 1932 та 1938. Напевно так воно й було, тому що часи були — надто відповідальні. В Росії в цей час були неймовірно зайняті, спочатку виморюючи голодом непокірних українців, які насмілилися у себе в Україні вчинити українізацію, а потім знищуючи всіх останніх ворогів власного народу. Самі судіть, чи до покійних царських генералів тоді було?

Не до Багратіона було й у війну, хоча тов. Сталін І. В. вельми поважав свого померлого співвітчизника, не заперечував би й появі в своєму доблесному військові нових багратіонів. Сприяла тому також і його стратегія, заснована на “особом путі Россіі”. Якщо коротко, то її зміст та своєрідність можна викласти в наступних положеннях:

1. Якщо у німців відбірні частини (“Ваффен СС”) завжди у відповідальних випадках наступали першими, то у росіян відбірні частини (ЧОН) “заград отряди”) - йшли позаду. Наці ливши тим, що наступали, — багнети у спину.

2. Якщо німці перевозили своїх солдатів *тільки* в пасажирських потягах (та вагонах), то російських возили *тільки* в товарних.

Пригадавши іще те, що німецькі солдати милися в кілька разів частіше, — ми в стані зрозуміти до кінця, в чому є головиі секрети совєцької “наукі побєждать”. Але, повернемося до нашого Багратіона.

Минуло “вєлікоє дєсятілєтіє”, “застой”, а зайнятися Багратіоном все не було часу. Згадали — не повірите, — аж у “пєрєстройку”. Та й те, власне, тільки тому, що наближалося 175–річчя Вітчизняної, кругла дата. Пригадали, озирнулися, а його й немає! — як не було. Що це за прикрість, дійсно: “било і нетуті”…

А було не те, щоб надто, але й не так вже й мало. Була труна, потрійна: всередині дубова, зовні — свинцева, і все це в кам’яному саркофазі. А навкруги — ще й кам’яний склеп. не так, щоб великий, але й не маленький: генеральський.

Офіційний акт “Архитектурно–археологических раскопок склепа П. И. Багратиона” був складений 1986 р. та константувал насгупне. Склеп був зрівняний з землею. Потрійної труни чи там саркофагу, викрито не було, як не знайшлося слідів зброї, золота, орденів чи самого померлого. Те, що знайшли в купі сміття, — ретельно перераховане:

1. Две из шести, железные ручки, характерные для декоративного убранства саркофагов начала 19 ст., которые обычно накладывались на декоративные басмы из желтого или белого металла.

По остаткам досок от саркофага угадываются детали их декоративной профилировки.

2. Обрывок тонкого листового металла с краями, загнутыми "рамочкой", напоминающий металическую рамку от небольшой иконы, вероятно имевшейся раньше в склепе.

3. В четырех случаях встречены фрагменты ременной кожи, плетенных "под канитель"ленточек и бахромы эполет.

4. В нескольких случаях обрывки ткани напоминают мундирное сукно.

5. Кроме перечисленного обнаружены три медные со следами позолоты мундирные пуговицы диаметром 15–17 мм.

От і все, всього й полишили співвітчизники від героя Вітчизняної; одвічно благодарні російські нащадки. Більш за все зворушує, певно, заключення акту:

Комиссия считает, что все выше перечисленные остеологические остатки, равно как и фрагменты деревянных частей саркофага, обрывки тканей должны квалифицироваться как прах покойного, а потому помещены в новый саркофаг, изготовленный по имеющимся историческим аналогам.

Якщо ви звернули уваги, ніде, в жодному з наведених пунктів заключення, про жодні “остєологічєскіє остаткі” або простіше — кістки, — і словом не пригадується. Знайдено просто трохи різного сміття, який віднині й має іменуватися “прах покійного”. Одне слово, знову — російське — “как захотім, так і сдєлаєм”.

В Україні все це гребування в послабленому ступені теж є, викриваючи помітний градієнт, спрямований з північного сходу на південний захід. Відповідно до терміну та міцності російської окупації.

Саме відношення до смерті в Україні — діаметрально протилежне. Та й не була б вона Україною, хоч у чомусь зійшовшись із Росією.

Це видно, як завжди, вже в скарбниці національного характеру — мові. Українське слово “домовина”, яке позначує труну, повертає нас до часів нашої кимерійської зрубної культури (більше 3000 років тому). Коли поховання вважалося за вічний дім померлого та відповідно виконувалося. Слово “труна”, семантично більш вузьке, — є більш пізнього походження. Воно, як і багацько українськиє слів, зіходить до готського *truna* — ящик, рундук (пор. *trunk* — шв. або *Truhe* — нім.). Труна була, можливо, й раніше, змістом домовини, її внутрішньою частиною. Слово “могила” українською мовою означає, власне, насип, пагорб, курган (поховання гурхана), споруду *понад* труною.

Російське слово “гроб”, взяте з української ж (від готського *grab* — яма), — відноситься до більш пізнього та простого обряду поховання. На моєму віці гроби еволюціонували, від солідних та добротних — до сучасних плюгавих (а часом — і до пластикових мішків).

Археологія — чи не наполовину — наука про могили минулого. З них половина (та — не гірша) є її здобиччю. А що знайдуть археологи майбутнього в наших могилах? Чи не помре внаслідок все найбільш відповідного втілення російської ідеї — й археологія?

Тому що, як за царів ховали у дубових трунах і залізничних кондукторів, то вже всемогутні члени Політбюро — собі такої розкоші дозволити не могли.

Паплюження та плюндрування могил — є старою імперською професією. В міру свого проникнення на землі інших народів, вони спустошували все, що тільки могли, в тому числі — й могили. Пам’ятаєте, у спостережливого, як завжди, Т. Шевченка:

Тепер уже заходились Древности шукати У могилах… бо нічогоУже в хаті взяти;Все забрали любісінько.

В західному Сибіру артілі російських “бугровщіков” хутко розграбували всі скитські могили, перетоплюючи золоті прекраси. Кілька таких, випадково вилучених предметів (“коллєкція Пєтра I”), — становлять гордість Ермітажу. Їх могло б бути в тисячу разів більше, але… У двоногої худоби, як і звичайної, не буває — як відомо, ні етичних ні естетичних понять.

В Минусинській котлині існувала колись висока цивілізація, котра підтримувала відносини з Китаєм. Від неї полишилось чимало: численні недоторкані пам’ятники та поховання. Коли до них допалися ватаги російських волоцюжок — все було вмить знищене. Золоті та срібні знахідки перетоплювалися та йшли купчішкам за горілку; мідні та мосяжні (яких було найбільше), — пішли на самовари. Народ збирателів — пам’ятаєте? Олюднення людини почалось колись з нього, збирательства; а для декого — на ньому й покінчилось.

Подейкували свого часу, що нові мешканці Московського кремлю, під керуванням Ільіча, почали, насамперед, ворошити старі поховання на його терені. У пошуках золотка, ясна річ. Того самого, з якого Ільіч при повному комунізмі погрожував робити унітази. Твердять, що у румунського діяча “лєнінского тіпа”, тов. Н. Чаушеску, — такий саме нібито й був.

Особливо постраждало ніби від ленінського гангу — кладовище Чудовского монастира. Більшовики стали запасати золото незабаром після революції, після перемоги. На той випадок, якщо вся афера зірветься та прийдеться уносити ноги за кордон. Заперечуючи приватну власність, вони зберігали ніби *спільний* скромний запас в родині Г. М. Свердлова. Це була його друга, неофіційна місія. Перша та офіційна — була й того простішою. Відомий серед друзів та соратників своїм голосом, із цим, єдино, — на верхи

й виліз. За відсутності гучномовців міг, так би мовити, крикнути правду на всю країну…

Наступний спалах плюндрування могил відноситься до часів Другої світової війни. Коли орди “звільнителів” переступили кордони країн Східної Європи, для їх народів настали тяжкі часи. Арештовували та розстрілювали — й німецькі окупанти. Але, вони були іншими — не грабували та не гвалтували. А поготів — не паплюжили кладовищ. От, цього й не могли дарувати совєцьким, що сплюндрували на своєму шляху чимало склепів, розрили чимало могил. Часом це робилося й не випадково, але організовано, під керівництвом офіцерів.

Справа в тому, що Росія — найбільше, хіба, добре організована країна у світі. Її повна та постійна видима дезорганізованість — є обманом. Всередині себе та внизу російський нарід володіє здатністю саомоорганізовуватись, що добре видно на прикладах: злочинства, армії (“дєдовщіна”) та концтаборів із тюрмами. Будь–яка індивідуальна, одноосібна самодіяльність, — в Росії не допускається.

Так само було й з пограбуванням Німеччини, з якої, офіційно та неофіційно, було вивезене все, аж до ручок на дверях та латаних підштаників. Пограбування неофційне, природно, передувало офіційному, хоча сфери інтересів і не дуже пересікалися.

Вся здобич солдатів підрозділу складалася та ділилася. Якщо попадався злиток золота, то він міг зупинитись, мандруючи на верх, — вже тільки на рівні генерала. Добрі швайцарські годинники діставалися й полковникам, і так далі. Шереговим, які переважно й грабували, могли перепасти хіба що безпечна бритва та нові та добрі теплі підштаники.

Лінія військового мародерства на кладовищах була дивним чином продовженою напочатку восьмидесятих побіля Симферополя. Там, де німці проводили масові розстріли, хтось знайшов шматочок золота. Може сергу, може зубну коронку. Коли німецькі наці, піднабравшись конструктивних ідей у червоних, відправляли табірників до газових камер, а потім і до крематоріїв, — вони передбачливо вибивали їм золоті зуби, але… До розстрілів на місці це, здається, не мало відношення.

Ось цей зловісний шматочок золота, був він, чи не був, і породив чутки (“русскоязичниє”, як ви знаєте, живляться не інформацією, а чутками), з причини яких все поховання було негайно розкопане. Симферополь охопила золота гарячка. Адже, всі знають, що поналазило туди на місце народу Криму.

Всі кістки були розкидані місцевістю, що й привернуло уваги одвічно сліпої та глухої (а також і безглуздої, ясна річ) совєцької влади.

Совєцький же поет (ніхто не назве його антисовєцьким!) А. Вознєсєнскій — затаврував це мародерство у спеціальній поемі, але за законами дологичного мислення, — побачивши в цьому всього тільки перекручення “русской ідєі”, але не огранічну складову її самої, як то було насправді.

Якоюсь її частиною був і оригінальний рух, започаткований вже десь перед смертю (черговою) імперії. Він полягав на тому, що “никто не должен быть забыт, ничто не должно быть забыто”. А тому й треба тепер розкопувати “братськіє могіли”, куди поспіхом звалювали мертвих, не встановивши навіть, та… встановлювати оцю саму особу. Риючись в кишенях сорок років як згнилого тіла. Одне слово, як писали тоді, треба:

Вернуть ушедших из небытия, возвратить их истории, стране, потомкам, спасти добрые имена защитников Родины, отмыть их от копоти времени.

— Мы как бы воскрешаем людей из мертвых, — говорят поисковики, в этом наша главная задача. Надо спешить, уходят последние свидетели. Нужно искать сегодня, сейчас.

Хто заважав шукати десять, двадцать років тому — невідомо, але… Не пошукуйте логіки в дологічному мисленні. Недарма ж це було одним із двох улюблених мотто тов. Брєжнєва Л. І.: “Такоє возможно только в нас!” та “Логікі нє іщі…”

“Поісковікі” про яких ідеться, набиралися з молоді, але — не просто, а зі старших класів школи, перехідного віку. Найбільш, як це добре відоме, — психічно вразливої. Очолювали їх — власні вчителі. Особливо відзначилися в цьому, кажуть, “супругі Лішіни”, Олєг та

Аркадія, “пєдагогі–подвіжнікі, люді вєлікой доброти”. Цікаво, чи ангажували вони до цього й власних дітей?

Чому б не зайняти цим хронічно неробну російську армію, що бачила різні види? — ні, це не те. Потрібні діти.

Процитуємо уривок із щоденника пошукового загону “Дозор” із Москви, того самого, керованого “людьмі вєлікой доброти”. Пропустимо перші два дні:

День третий. Внезапно Ире М. стало плохо. Оля Г. почему-то суетится, забывает, что говорила минуту назад. Ведро полное, а она продолжает лить туда воду, создает нервозную обстановку Саша В. то и дело спрашивает, который час… Пометка психолога: Оля Г. — эмоциональная перегрузка. Саша В. потерял чувство времени.

День четвертый. Миша К. часто выходит из ямы, видимо ему становилось худо так как пошла ОРГАНИКА. Работали в темпе. Черепов было много. Коля В. едва шевелится, вероятно он плохо это переносит… Жанна, Оля работают без подмен. Вечером было плохо Скату (прозвище). Всех мучит дурной запах. Эля Ч. и сегодня работает в яме, там же Жанна и Скат. Пометка психолога: Феномен психологической усталости в условиях экстремальной ситуации.

Ось так. Цікаво, а що ж тут робили “псіхологі”? — та — чи передавали до КГБ дані про “псіхологіческі устойчівих”? — з метою їх подальшого, вже службового використання?

Пригадується словесна блювотина тих самих совєцьких “психологів”: “двойка прічіняєт псіхологіческую травму школьніку!”, “Долой двойкі!” А — тут? Колупання в згнилих трупах, очевидно, “нє прічіняєт”. Так, ви вгадали — звичайне дикунське дологічне мислення. Але — і не тільки.

Москва не знає сентиментів. Як у них кажуть: “Москва слєзам нє вєріт!” На те, щоб когось там “возвратіть історії”, “спасті добриє імєна” (а — чому власне? — від кого — “спасті”?), — їй абсолютно плювати. Це останній дурень розуміє. Але, з другого боку, Москва — без вигоди для себя, без задньої думки, на дурняк, — і не кихне. Без “пользи”. Так, в чому ж тут справа? Чого шукає вона для себе, займаючись подібною специфічною формою свідомого розтління молоді, нелітніх?

Чи не для того, бува, щоб із молодих років привчити до повсякденності, вульгарності масової смерті? Полегшити їм на майбутнє відправку на той світ цілих народів? Як сьогодні в Чечні? — не виключене, зовсім не виключене.

Пошукуючи корені російського гробокопальства, — відмітимо: ще одну та зовсім свіжу сторінку (чи главу? — книгу?) внесли в російську науку знущання над мертвими, природно, більшовики. Сучасні так би мовити першопрохідці російської імперської ідеї “всєчєловєческого соєдінєнія”. В Росії найбільше люблять заперечувати загальним істинам. Вони показали, що і смерть не рівняє людей. Показали, що як воно можна створити складний та розгалужений апартеід серед живих, то від цього не вберегтися й мертвим. От, читайте свідоцтво:

Недавно расстреляли профессора Б. Никольского. Имущество его и великолепную библиотеку конфисковали. Жена его сошла с ума. Остались дочь 18 лет и сын 17–ти. На днях сына потребовали во "Всевобуч" ("всеобщее военное обучение"). Он явился. Там ему сразу комисар с хохотом объявил: "А вы знаете, где тело вашего папашки? Мы его зверькам скормили!"Зверей зоологического сада, еще не подохших, кормят свежими трупами расстреляных, благо Петропавловская крепость близко, — это всем известно. Но родственникам, кажется, не объявляли раньше.

Хоча “звєрькі” в більшовиків все одно поздихали, але ближньої цілі — затероризувати живих — ленінцями досягнено. От, тільки, як там їм наплював у борщ отой нещасний професор? — узнати б…

Кинута одного разу в світ ідея, тим швидше починає жити самостійним життям, — чим вона мерзенніша. Звичай “скармлівать звєрькам” дорогих померлих — поки вони свіжі — відмінно вкорінився в Росії. Як тепер кажуть з легкої руки одного дрібного політикана епохи великого Майкла Джексона, — “процесс — пошел!” Про це у нас, у минулій країні — покійному Союзі, — стало відомо цілком випадково. Внаслідок випадку. Про який і

повідомила нас московська газета “Труд” (N 291 (21515) від 18.12.1991) в статті Н.Івнєва “Лотерейный билет”.

Історія розпочинається тим, що робітниці такого собі цеху такої собі фабрики — набули вкупі 100 білетів державної лотереї. Щоб роздавши їх, коли випаде виграш, — по–совєцьки, по–шаріковські “всє подєліть”: на всіх. На долю жінки, про яку йдеться, припало три білети. Прийшовши додому вона записала числа, віддавши по одному дочці та чоловікові. За якийсь час раптово помирає чоловік та його ховають. За загальним горем позабувши про довірений йому білет.

А тут — на тобі! — розігриш наспів. Та треба ж таке, — саме на білет чоловіка й припадає великий виграш! Співробітниці страждаючої вдови насідають з усіх боків, вимагаючи якнайшвидше “всє подєліть”, а білету й немає! — нема чого ділити…

Марно обшукавши все помешкання, під грізним тиском колег, дружина іде на крайній захід: відкрити могилу чоловіка. В шаленій надії, що втрата знайдеться, може, в одній з кишень костюму. Бо інакше — що ж мають подумати люди? — що потай присвоїла все собі?

Отримати дозвіл на ексгумацію — то була не лада справа, ой як же непросто, але — допомогла зацікавлена громадскість, допомогла профспілка. Допоміг таки спраглий жаги “всє подєліть” рідний колектив. Колектив, — це вам не “частнік”, не особистість; колектив — це сила! Відрили, відкрили. Та — що б же ви думали? — а, нічого!

Так, саме так, дослівно нічого — сама земля: ні труни, ні покійного ні костюму. Нічого. Збіг, виходить, небіжчик, просто з білетом; та й труну заразом прихопив.

Справу про втечу небіжчика передали, природно, до міліції, а вони — люди досвідчені, самі знаєте. Якщо вбили когось, та невідомо хто, вони — в першу чергу, приймаються за родичів. Так воно їм простіше, розумієте? То ще там когось треба розшукувати, та від нього ще, нівроку, й потерпіти можна: злочинець, як би там не було. А родичі — ті завжди тут; завжди під рукою. Тут так само, на російський спосіб діють, зверніть уваги, не як всі: “особий путь в кріміналістікє”, так би мовити.

От і таскає слідчий вдову до свого кабінету, випитує та допитує: що та як. Як жили, чи не сварилися, бувало? Втім, що ж тут описувати — сама розповідала журналістові:

Следователь меня вызывал, расспрашивал: как к мужу при жизни относилась, да кто был на похоронах… А что я могу сказать?

Та, й дійсно, — що ж тут сказати?

Але, як воно не дуркувата ота совєцька міліція, а повідомлення по ощадних касах все ж розіслали. Вистачило розуму. А це й вирішило справу.

Тому що заходить до одної з ощадних кас такий собі совєцький громадянин та представляє той самий білет, що був зник. При чому ніяк того не соромиться; тому що, каже, я в своїй рідній країні маю право мати право. Я, каже, цей білет у згоді зі законами *знайшов* у нещодавно набутому в комісійному магазині костюмі, от і все. Так — чого, власне, чіпляетєсь?

Теж правий, на свій спосіб.

І дійсно. Пішла міліція до комісіонки — все саме так. Потім взяли за шкірку даму, яка його віддала до комісіонки, а вже через неї вийшли й на останніх. З приводу ж усієї банди — наведемо діалог із газети, — поміж журналістом та постраждалою:

— Что же они делали?

— Покойников вырывали. Одежду, если она хорошая была, — в комиссионку сдавали, гробы — в магазин похоронных принадлежностей…

— А мертвых?

— Мертвых отдавали людям, которые разводят нутрию и те их скармливали животным… Мех потом на шапки, воротники, а тушки они продавали в рестораны, где из них

готовили фирменные блюда.

Бачите, от — такий воно паросток майбутнього раціоналізованого суспільства, де як є нічого пропадати дурно не буде. Все піде на користь нашим людям, навіть дорогі небіжчики. А поки — знову: Росія — попереду всіх. Знову, можна сказати, “русскіє удівілі мір”. В який вже раз — важко і зміркувати.

Ось, такі воно справи пішли у “Россіі–матушкє”. Або ж “Свинье–матушке”, як назвав її одного разу автор епіграфу, великий російський філософ та письменник Дмітрій Мережковський. Той самий, коли пам’ятаєте, якого більшовики та і не встигли “скорміть звєрькам”. Вкупі з професором Б. Нікольскім.

Але, все колись та на чомусь покінчується. Отже, час кінчати і наші розвідки щодо російської культури. Саме це — ми й зробимо.

Легко заробити дорікань у пристрасті або упередженні з боку небезпристрасних та упереджених людей, але… Все, що тут було нами викладене, підтверджене фактами, по можливості — неспірними, та судженнями людей, для яких російська культура є своєю та рідною. То — чого ж іще більше? То — чого ж іще треба вимагати від автора?

Ним наведено силу фактів, щодо цієї культури, які не містять в собі нічого — достеменного нічого, — позитивного. Які неможливо тлумачити *не так*, як вони тлумачаться тут, а якось там поблажливіше, навіть — позитивніше.

Ми тут розлегло та добросовісно дослідили цю культуру від її первісних дикунських витоків та по сучасні, не більш складні втілення. Довели, що вона не так накопичувала власні культурні цінності, як руйнувала інші культури, інші мови. Тобто — свідомо гребувала культурними цінностями народів, що й дало нам привід охрестити її не культурною, а радше “культурним гетто”.

Автор *наполягає* на тому, що ця культура є *унікальною* в історії людства (принаймні — сьогодні, на сучасному етапі розвитку людства). Йому можна заперечувати скільки завгодно, але він пропонує радше натомість — хай йому наведуть приклад іншої культури, в розповсюдженні якої таку саме ролю відіграв би острог, — прототип гулагівського табору. Не наведете, панове. Хай дадуть, так само, приклад іншої культури, до такого ступеню просякненої “блатним фольклором”.

Поготів, хай наведуть приклад іншої армії світу, до такого ступеню побудованої на “дєдовщінє”, прошу!

Вона є ялова та неплідна, ця культура, бо не мала одвіку жодних здорових традицій; а як і мала — то *свідомо* нехтувала ними. Бо ніхто не переконає нас, що “возрождєніє традіцій русского казачєства” — це є щось ліпше відродження, скажімо, “традіцій суда Лінча” десь там на Заході Сполучених Штатів…

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Скільки розуму політичного мали ті наші предки, поки не звиродніли і не обернулися в “малоросійське дворянство”! Скільки блискучої спостережливості! Скільки проникливості в осуді й оцінці з’явищ! Скільки гордості на свою породу і скільки погорди до “нижчої” породи насильників! Скільки аналогій має та полтавська епоха з епохою, що наступила потім, як Україну прилучено до імперії, змонтованої Леніном. Аналогій, що свідчать про однаковість та незмінність метод “розбудови” петрової імперії і про неминучість змагу з нею, про неминучість гасла: “ми або вона”.

Д. Донцов.

Оцінка значення будь–якої культури для світу, та її місця серед інших культур, неможлива без розгляду питання про її вплив на ті ж інші культури, на інші народи. Висвітлимо коротко й це питання.

“Вєлікій Сталін” не був генієм, але був людиною досить практичною. Вигравши за щедрою допомогою союзників війну з Німеччиною та наклавши лапу на пів Європи, він припустився, однак, і прикрої помилки: створив так звані “поділені народи”. Ситуацію, за якої в одного й того ж народу є дві країни: одна нормальна, своя — національна, а друга — совецька; з отого — “соціалістічєского лагєря”. Як ота була НДР, відокремлена від справжньої німецької держави; або рабська Північна Корея поруч із вільною Південною.

От це й була велика помилка, бо тут увесь світ міг на власні очі бачити: один нарід, одна земля, а… успіхи абсолютно різні. Одні живуть вільно, демократично, та горя не знають. Другі, стоять у чергах, та усі як є на поводку у ШТАЗі чи чогось іншого. Спаскудження народу в НДР за кілька десятків років подібного життя було настільки капітальним, що ця країна й за десяток років не зрівнялася з останьою Німеччиною. Тут кожен міг бачити, як впливає на життя та якості народу відсутність або наявність совецької, тобто — російської влади: влади Москви. Чистий експерімент, чи не так? От, саме тому й не слід було допускати його існування. Бо, це прискорило падіння СССР, принаймні, років на десять.

Але, такі випадки траплялися й раніше, іще з самодержавною Росією, та ми й використаємо цю модель для наших цілей: показати, яким негативним був вплив російської культури на інші народи.

Свого часу, ще за Петра I, була захоплена остаточно Східна Фінляндія — Кар’яла, що увійшла до Росії під назвою Кареліі. Потім була захоплена так само й Західна Фінляндія, але вона була під Росією усього якихось сто років, та користувалась широкою автономією, особливо культурною; отже — теж мало не чистий експерімент. Для тих, хто спробує сховатись за тезою: мовляв, Карелія завжди була відсталою та некультурною, — нагадаємо: саме там збирав іще минулого століття Еліас Льонирот (1802–1884) безсмертні руни “Калевали”; значить не дикуни, не останні.

Але, що ми маємо сьогодні, порівнюючи культурні успіхи Фінляндії та Кареліі — полноправного суб’єкта Россійской фєдєрації? Не станемо порівнювати за університетами або театрами; чи навіть фольклорними ансамблями, певно, що й такий у Кареліі є. Порівняємо за людьми. Поставимо питання руба, — чи є в Кареліі або були такі музиканти, як Ян Сібеліус, такі письменники, як Міка Валтарі? — або, нарешті вченні — як Рольф Неванлінна? Відповідь буде одна: нема й, правдоподібно, не буде. Бо нема чогось подібного у цілій сьогоднішній Росії.

Чи не такий саме чистий експерімент маємо й на півдні, в особі колись відторгненої від Румунії невеличкої Молдови. Що дала вона світові під російським наглядом? Чи дала вона світові таких музикантів як Джордже Енеску? — або таких письменників як Мігай Емінеску або Панаіт Істраті? Чи філософа як Мірча Еліаде? — годі шукати… Колись, тисячу років тому, мадяри розсталися зі своїми етнічними родичами башкірами, які потім “добровольно вошлі в состав Россіі”. Безглуздо було би сьогодні, коли мадярськи вчені мають більше Нобелів ніж увесь покійний совецький Союз, — питатися: а чим відомі у світі башкіри? — надто давня то справа. Ліпше звернімось до проблем культурної орієнтації. Тут вже ніхто нікого не давить, але… знаходимо не менш разючі приклади.

Вже згадувана Румунія, попри свою православну віру, завжди культурно орієнтувалася на Захід, зокрема — на Францію. Казали, навіть, що великий Істраті писав свої романи французькою, а вже потім перекладав на рідну румунську. Сусідня Болгарія, теж право–славна, орієнтувалася на Росію, та…

Чи можна, поклавши руку на серце, порівняти досягнення її культури з румунськими? При всій повазі до болгар, мабуть, ні. Чи дали вони світові таких людей, як Енеску Істраті або Еліаде? — або когось, як Константіне Бренкуші? Побоююся, що все ж таки ні.

Навіть порівнюючи народи з практично однаковими мовами, як от православних сербів та римо-католицьких хорватів, які ніколи не орієнтувались на Росію (марно було би писати, що є Росія для сербів), — бачимо якнайрізкіший контраст. Чи був у сербів хтось, як великий енциклопедист Руджієр Бошкович (1711–1784), або такий різьб'яр, як Іван Мештрович (1883–1962)? — далебі…

А тепер і поставимо кінцеве запитання: чи можна іще більше здискредитувати орієнтацію на цю культуру, такою ж мірою не високу, як і вторинну? Здається, що ні. Отже, підіб'ємо деякі підсумки нашому короткому порівняльному дослідженню та співставленню двох культур. Воно дозволяє ствердити наступне.

Російська культура розвивалася на міцній та хибній основі работоргового суспільства, де до відносно недавнього часу (якихось півтори сотні років тому) людину можна було за певну суму купити та продати. Ця основа визначала її від'ємні, в будь–якому сенсі, характерні риси; це:

1. Агресивність по відношенню до інших народів та культур.

2. Расизм та ксенофобія, котрі — навіть свідомо пригнічувані, — завжди дадуть знати про себе.

3. Егоцентризм, особистий та колективний, та самозадоволення та самомилування, які з нього витікають; непомірні заздрісність, брехливість та лицемірство.

4. Легке відношення до істини (знову — брехливість та лицемірство), волюнтаризм, особистий та колективний.

5. Постійний дуалізм раба та пана. Коливальний режим поміж двома взаємно виключаючими станами психіки.

Ніде не зустрінете ви такого зверхницького нахабства до інших, ніде не зустрінете ви більш вільного поводження з істиною, такої поверховості, невігластва та звичайної неохайності у поводженні з фактами та поняттями.

6. Відсутність міри та "бєспрєдєл" в усьому, крім чогось доброго, ясна річ.

7. Незмінну схильність та неуміння (та небажання) відрізняти суп від помиїв.

До цього можна додати недолік, так би мовити, методологічний. Про нього вже почасти згадувано вище. Ця культура, що стоїть осібно в Європі, зберегла в собі в дівочій недоторканості, — первісне, дологічне мислення, більш менш давно пережите європейськими культурами. Саме це є досить важливе.

Ніде у світі не існує сьогодні такого розлеглого заповідника древнього, дологічного мислення.

Зауважимо, що деякі з цих рис можна прослідкувати й по інших культурах, і не рабовласницьких за походженням, повністю від них — можливо, ніхто не вільний. Але, в інших культурах вони не набувають домінуючого значення, вони не є аж так яскравими та не кидаються у вічі, — *не є визначальними*. Ось, у цьому й вся справа.

Культура ця має ще й зловісну рису герметичності. Ми вже десь вживали були для неї терміну — "культурне гетто". Так — от, вона як лабіринт або як гетто: до неї легко зайти, потрапити, але важко з неї вибратись. З одного боку, вона своєю простотою та невибагливістю розлінює та відучує розум від думки; з другого, — заражує ксенофобією. Потрібно мати сильний розум та велику любов до знання, щоб вибратися з її огорож.

І — ще одне.

Мало самої культури, як такої. є до останнього важливе: на чому, на якій ментальності народу, на яких його цінностях вона побудована? Як немислиме побудувати щось солідне на болоті або піску, так само неможливо будувати культуру на зіпсованій етиці або невідповідній соціальній основі. Це — чиста утопія. Рано чи пізно — все почне валитись. Що би ви там не набудували.

Практика розповсюдження цієї культури по теренах, що дорівнюють 1/6 поверхні земної кулі (а це — немало!), дає змогу зробити повчальні висновки. Вона показала, ця практика, що подібний процес незмінно супроводжується:

1. Знищенням будь–яких інших культур. Це — обов’язкова частина цілого, віддзеркалення загальної агресивності народу та його імперії.

2. Не розповсюдженням інформації та просвіти, але навпаки, їх стагнацією, падінням та нищенням. Це пов’язане, значною мірою, з тим, що ця культура сама була продуктом жорстоких обмежень та заборон. Вона дослівно, дитя цензури — будь–якої, всіх видів. Такий само штучний продукт, як ніжки китайської принцеси, що виросли у порцелянових тухольках; або дуб–бонсай, що виріс у звичайному горщику.

Повчально глянути з цього боку на сьогоднішній стан російської культури, вона перебуває у повній розгубленості: зникла цензура. Раніше було ясно, як та що писати, тепер — все стало неясне…

Спокусливо напрошується співставлення зі самим російським комплексом, який позбавлений в основному, так би мовити, жорсткого морального кістяка, та має його ніби зовні, як мушлю. Коли ж десь там зникає цей зовнішний тиск — біда: “шірокі натури русскіє…”

3. Розповсюдження в суспільстві насильства та злочинності. В Україні ще напочатку століття й хати ніхто не замикав. Спробуйте зробити щось таке тепер, в зрусифікованій Україні.

4. Розповсюдженням пияцтва. Пияцтво, як і крадійство — невід’ ємні риси російської культури, народного трибу життя. Їх він і несе всьому світові, цей російський триб життя. Будь–кому, хто вкаже мені, що в Росії є такі глухі місця, де всього цього й близько немає, — я обгрунтовано відповім, що ми тут не розглядаємо виключень, але мовимо про домінуючі тенденції.

5. Поширенням корупції в суспільстві. Росія — країна здавна чиновна, а значить — і корумпована. Ніхто в світі так охоче не бере хабара, як російський чиновник.

6. Поширенням брехні, як різновиду інформації. Тут добрехалися до того, що навіть власну історію підробили. Мало не цілком.

7. Розповсюдженням матірної лайки.

Про це останнє варто сказати окремо.

Якщо виконати короткий порівняльний огляд цієї культури, за… скажімо — відомим декалогом Мойсея, десяти заповітам, то…

Втім, а чому ні? — пішли! Отже…

“Не сотвори собі кумира” — як з цим? З цим — недобре. Тому що — створювали та створюють. І кумира всіх кумирів — самих себе (Росія, російський нарід), і просто кумирів (Петр І, Єкатєріна ІІ, Ленін, Сталін…), і дрібних кумирчиків (всіх і не перелічити). Одне слово, не культура, а суцільна кумирня.

“Не укради”? — ну, з цим, мабуть, іще гірше: крали багато та крали довго. Чого тільки не крали! — Боже великий! Крали все та звідусіль. Свого — законного, вважай, що нічого немає; навіть землі. Крали людей, хутра, золото, ідеї, технології… чого тільки не крали…

І все це хіба на те, щоб набути плоску мудрість: “крадєноє впрок нє ідєт”?

“Не прелюбодій”? — ого, ще й як прелюбодіяли! Блудили не тільки з невістками (уславлене російське “снохачєство”, невідоме культурам інших, відсталих народів, з їх “полудікім битом”), але й з дочками та онучками. Жили, можна сказати, у звальному гріхові. Сліди, та незнищальні, — полишили у мові.

Візьмемо, наприклад, слово “целомудрие (целомудренная девица)”. Його структура викриває ту саму другу частину, що й в старій російській назві філософії, дослівному перекладі з грецької: “любомудрие”. Отже “мудрие” має семантику “науки” (мудрість). Тут сама вже конструкція слова показує, як в російському суспільстві треба ловчити та мудрити, науково вихитрюватись, щоб, як у них кажуть, “сєбя соблюсті”. А простіше кажучи — щоб “і капітал пріобрєсті, і нєвінность соблюсті”.

“Не убий?” — от цю заповідь порушували найбільше. Убили не тільки силу людей, але й цілі народи, мови та культури. Коли не вистачало чужих, убивали своїх. Як в останній чеченській війні, — щоб убити кілька тисяч чеченів — поклали трупом кілька десятків тисяч власного населення.

А, ось воно, нарешті, й те, на чому ми зупинилися.

“Почитай батька та матір свою”. Шкода, але не поважали ні одного, ні другу. А для матері, щоб її якнайбільше принизити — вигадали спеціальну матірну лайку. Не відому більше ніде, що підтверджується тим фактом, що матірна лайка в нечисленних інших, сусідських мовах, — являє собою прямі *кальки* з російського мату.

Лаятись “по батюшке”, втім, здається так і не придумали. Це, однак, не від небажання або відсутності фантазії. Радше тому, що як материнство завжди неспірне, то вже батьківство, тим більше — в Росії, — радше більш або менш *імовірне*.

Зауважимо, що матірна лайка — давня та міцна прикмета російського суспільства, російського трибу життя. Хорватський патер Юрай Крижанич, котрий навідав Московії 1659–1677 (як гість країни, він провів з них 15 років на засланні в Сибіру), полишив нам багацько цікавих спостережень. Він пише:

За пенязи посвящают свинопасов и мясников, за пенязи отпускают грехи без исповеди и покаяния.

Всякие святыни они обрашают в товар.

Як бачите, російський нарід іще тоді являв схильність до ринкової економіки…

Голштинський посол Адам Олеарій, який мав нагоду відвідати Москву приблизно в той час — пише, що й піп у церкві (чи то справжній, чи то зі свинопасів) не гребує пужнути богомольних прочан добрим матюком. Це

- дуже цінне спостереження, бо як матюк дістався навіть церкви, то в суспільстві він є нормою. А значить без нього ніде не обходились. Мемуарна література на жаль якось не донесла до нас, — чи бренів повсякденний мат по Государственних дєпартамєнтах Першої або Другої імперії, але що стосується до Третьої, то тут він був обов’язковим атрибутом службової мови партії. Так, отої самої — КПСС. Великим матєрщінніком був, кажуть, останній прем’ єр покійного СССР, та коли вчинилася гласность, та йому довелося виступати на телебаченні та давати інтерв’ю, цікаво було спостерігати, як він мнеться та підбирає слова, щоб не пустити, бува, в ефір звичного матюка.

Дослівно те саме можна спостерігати й з теперішніми політиками Росії. Але, що ж — досить. Опустимо останні заповіді, з ними аж ніяк не ліпше. Передбачаю знову заперечення, — так, що ж це виходить? — російська культура протирічить десяти заповітам; в тому числі, й християнства? А, на вашу думку, — хіба не протирічить? — ясно, що протирічить. Не стільки сама культура, скільки отой триб життя, з якого вона виросла.

Таке, слід гадати, — є досить очевидне.

Наша, українська культура, хоч і розвивалася якийсь час під гнітом російської, та не без її розтліваючого впливу, — в значному ступені спромоглася уникнути всього цього, повторивши, загалом, нормальний шлях розвитку нормальної європейської культури.

До того спричинилися принаймні дві сприятливі обставини.

По–перше, первісні демократизм та толерантність українського сільського суспільства, які прослідковуються на тлі *тисячоліть,* від самих початків нашої древньої історії.

По–друге, це солідний вік нашої культури, котра була древньою, зрілою та розвиненою культурою ще тоді, коли не існувало жодної там Росії. Тому що не українська культура та українська мова пішли бути від російських, як то пнуться нас переконати покоління завідомих брехунів, російських вчених шахраїв від історії, а — як раз навпаки. Російська культура, в старішій своїй частині, є дочірньою по відношенню до української. Хоча — підкреслимо: гордитися тут — нам нема чим. Радше — навпаки: шкодувати…

Без інтелектуального потенциалу України, культурної європейської країни, без її допомоги та сприяння, — зійшли б нанівець усі просвітницькі афери Петра І, та Росія й досі перебувала б десь на рівні Івана ІУ. Тому що не купа європейських покидьків, запрошених до Росії Петром — перемінила та освітила її, а тисячі не відмічених (а іноді й відмічених) історією українських інтелігентів, що безкорисливо прийшли на допомогу Росії. Зацікавлених в тому, щоб мати поруч з Україною більш–менш цивілізованого сусіда. Не полінуємося ще раз навести стриману оцінку Н. Костомарова:

Перенесение киевской учености в Москву было важнейшим событием в истории русской образованности XVII века.

Все це обернулося, однак, нещадним пограбуванням нашої культури, так само, як і намаганнями її знищити, які продовжуються й досі.

Щоправда, незважаючи на це, картина сьогоднішньої російської культури — не втішає. Вона, як і російське суспільство, яке давно себе вичерпало — ледь жевріє, ось — ось остаточно визіхає духа.

Останні реальні її досягнення, це далека перспектива часів до Першої світової, або — принаймні — часів еміграції (І. Бунін, В. Набоков). Совєцький період полишив тільки гору культурного сміття, гною, — відмінного від звичайного тим, що й на жодне добриво не придатний.

Постсовєцький період російської літератури обдарував нас алєшковскімі, лімоновимі, кунінимі та сорокінимі, — вже чистою антилітературою. Вона являє лише вужчий інтерес для культурологів, як приклад намагань вже книжкового розвитку фольклорної культури російського “матєрка”. А також, природно, кінцевого розкладу в суспільстві будь — яких моральних цінностей.

До того була пройдена довга історія.

Як сама Росія набула репутацію світової держави шляхом агресії, геноциду та брехливої тотальної пропаганди, так само російська культура набула свою репутацію “вєлікой” (для профанів, ясна річ), — ніяк не чесним шляхлм.

Зараз все це разом, агресивна імперія з її агресивною культурою, повноправно існують у світі, хоча й тут є слабий пункт: “Чтобы заставить себя заметить, нам пришлось растянуться от Берингова пролива до Одера”, — як помітив іще П. Чаадаєв. Крокуючи при цьому по горах людських черепів, як оті — на картині В. Верещагіна. Ніщо, простягнуте на десятки тисяч кілометрів.

Але, є в цього претензійного велетня й своя ахілесова п’ята. Він не виносить звичайної та банальної *правди*, та — чим далі — тим більше. Правда — будь — яка, оце й є саме те, що з самого початку протипоказане цій історії, цій культурі.

Ось тому, будь — яке розповсюдження правди про них, — смертельне для її репутації. Ось тому й потрібно її розповсюджувати. Всіма засобами. Щоб ніхто та ніколи не думав на майбутнє, що на висоти слави можна вибратись не самовідданим трудом на благо людства, але — нахабством, пропагандивною брехнею та обманом.

Породжена агресією та просякнута її духом російська культура набула властивості та якості бур’яну. Як останній у вільній конкуренції вмить витіснює будь — яку культурну рослину, так само російська культура, всього тільки поставлена в умови однакових можливостей, — неминуче витисне або знищить інші культури.

Нам і раніше не було чому вчитись у цієї культури, нема чому — поготів, у неї вчитися сьогодні, — нічого доброго та здорового набути немислимо. Контакти з нею можуть лише утверджувати в суспільній, громадській думці все те, що ми не раз перераховували вище, те, чого здоровій культурі треба страхатися та уникати.

Та й взагалі, для сучасності кінця XX ст. вона має лише вузький, фахово — культурологічний інтерес. Як найбільш розвинена культура рабовласницького суспільства, з усіх відомих у світі.

Як народжена рабовласницьким суспільством вона відіграла свою ролю в господарстві імперії, але — чи мислимі імперії в XXI сторіччі, до якого ми йдемо?

Будемо сподіватись, що ні — немислимі.

Російська культура, як ми це показали, є — плоть від плоті, — продуктом одвічного тоталітарного устрою. Тому вона є постійним природним середовищем для ідей тоталітаризму та расизму. Вона є соціально небезпечною для будь — якого демократичного суспільства.

Нам і раніше не було чому вчитись у цієї культури — нема чому й сьогодні, — підкреслимо це ще раз. Але, розуми наших людей, нашого народу були за минулий час грунтовно запаскуджені “досягненнями” цієї культури. Слід би сказати, радше, — антикультури. Тому, без очистки від цього не мислиться можливим жодне національне відродження, це — природна річ. Звідси конче необхідно:

a/ Звільнити остаточно від впливу цієї культури нашу, європейську, українську культуру, частину людської культури.

b/ Очистити українську мову, пильно, ретельно та радикально, від *всього* того, що було за колоніальних часів привнесено до неї мовою російською: як стихійно, так і внаслідок примусу.

c/ Всіма засобами доводити до відома зацікавлених осіб оцінку минулого цієї культури, справжньої історії цієї культури, та країни що її породила. З тим, щоб почасти сприяти її поверненню на здорові шляхи розвитку. Якщо це ще є можливе, ясна річ.

Таким чином, спірне та може дебатуватись питання про те, чи необхідна нашій країні якась там українізація. Але немає сумніву в іншому, — вона категорично потребує повної та конечної *дерусифікації,* тобто — знеросійщення.